ЈАЗИКОТ ВО ПРОСТОР И ВРЕМЕ
(МАКЕДОНСКИ ~ СРПСКИ)

Зборник на трудови

ЈЕЗИК У ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ
(МАКЕДОНСКИ ~ СРПСКИ)

Зборник радова

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
RESEARCH CENTER FOR AREAL LINGUSITICS
"BOŽIDAR VIDOESKI"

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

LANGUAGE IN SPACE AND TIME
(MACEDONIAN ~ SERBIAN)

Editors-in-Chief
Academician Marjan Markovikj, MASA
Academician Aleksandar Loma, SASA

Editor
Professor Dr Goce Cvetanovski

SKOPJE
2026

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА
„БОЖИДАР ВИДОЕСКИ“

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ЈАЗИКОТ ВО ПРОСТОР И ВРЕМЕ (МАКЕДОНСКИ ~ СРПСКИ)

Зборник на трудови

ЈЕЗИК У ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ (МАКЕДОНСКИ ~ СРПСКИ)

Зборник радова

Главни уредници
акад. Марјан Марковиќ, МАНУ
акад. Александар Лома, САНУ

Одговорен уредник
проф. д-р Гоце Цветановски

СКОПЈЕ
2026

Издавачи
Македонска академија на науките и уметностите
Булевар Крсте Мисирков 2, Скопје
и
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

ISBN 978-608-203-415-7
ISBN 978-86-6184-139-2

Уредувачки одбор
акад. Марјан Марковиќ, акад. Александар Лома, проф. д-р Веселинка Лаброска, доп. член на МАНУ, д-р Марта Бјелетиќ, доп. член на САНУ, проф. д-р Гоце Цветановски, д-р Марија Вучковиќ, в.н. сор.

Компјутерска обработка
Давор Јанкулоски

Тираж
150 примероци

Печат
„Винсент графика“ – Скопје

© Македонска академија на науките и уметностите, 2026

СОДРЖИНА / САДРЖАЈ

Предговор 9

Вовед 13

Етимологија и семантика

Марта Бјелетић
МАКЕДОНСКИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК И *ПРИРУЧНИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА* – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ 23

Јасна Влајић-Поповић
СЕРБИЗМИ У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ – ПРЕМА КОРПУСУ МАКЕДОНСКЕ ЛЕКСИКЕ У *ПРИРУЧНОМ ЕТИМОЛОШКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА* 39

Снежана Петровић
МАКЕДОНСКИ ЛЕКСИЧКИ МАТЕРИЈАЛ У *ПРИРУЧНОМ ЕТИМОЛОШКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА* 51

Гоце Цветановски, Ѓорѓе Ѓеновиќ
ИМЕНУВАЊА ЗА ‘ВРНЕЖИ ВО АТМОСФЕРАТА И НА ПОВРШИНАТА НА ЗЕМЈАТА’ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК (ареална дистрибуција и семантичко-етимолошка анализа) 63

Веселинка Лаброска
НАЗИВИТЕ ЗА ГИМНАСТИЧКИТЕ СПРАВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК (влијанието на Соколските друштва) 97

Марија Вучковић
ИЗ ЛЕКСИКЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОГ БОШКАЧКОГ АРГОА (*кантар* ‘висак’ и *тр̄га* ‘либела’) 111

Александра Гецовска
БАЛКАНСКИОТ ЕНДЕМ – МОЛИКА 121

Дијалектологија

Марјан Марковиќ
ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРОСТОРНИТЕ ОДНОСИ СО ‘ЧОВЕК’ КАКО ЛОКАЛИЗАТОР ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ 141

Радивоје Младеновић
ШАРПЛАНИНСКА ОБЛАСТ КАО ПОСРЕДНИК У СРПСКО-МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИЧКОМ КОНТАКТУ 153

Ангелина Панчевска
ЗА ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО СЕВЕРНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ 237

Марина Јуришић
О ПРЕДЛОЗИМА У ГОВОРИМА КУМАНОВА И ГОРЊЕ ПЧИЊЕ 251

Татјана Трајковић
ОНОМАСТИКОН КУМАНОВСКО-ПРЕШЕВСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (према Јовану Трифуноском) 271

Соња Миленковска, Давор Јанкулоски
МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТНИ НАЗИВИ ЗА ГЛУШЕЦ И СТАОРЕЦ И НИВНИТЕ ПАРАЛЕЛИ НА ПОШИРОКИОТ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ АРЕАЛ 301

Лексички п̄аралели

Симона Груевска-Маџоска
СРПСКО-МАКЕДОНСКИ ЛЕКСИЧКИ ПАРАЛЕЛИ – ЗА НЕКОИ НЕСТАНДАРДНИ ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 313

Катица Трајкова
НАЗИВИТЕ ЗА СВИЛА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(во споредба со српскиот јазик) 325

Лилјана Макаријоска
МАКЕДОНСКАТА И СРПСКАТА СВАДБЕНА
ТЕРМИНОЛОГИЈА (лексички паралели) 337

Тања Милосављевић
КОНЦЕПТИ *КОЛО* И *ОРО* У СРПСКОЈ И МАКЕДОНСКОЈ
ЛИНГВОКУЛТУРИ 361

ПРЕДГОВОР

ЈАЗИКОТ ВО ПРОСТОР И ВРЕМЕ (МАКЕДОНСКИ ~ СРПСКИ)

Проектот „Јазикот во простор и време (македонски ~ српски)“ започна во 2021 година во рамките на билатералната соработка помеѓу МАНУ и САНУ. Раководители на проектот се акад. Марјан Марковиќ, од македонска страна, и акад. Александар Лома, од српска страна. Покрај соодветните академии како носители на проектот, во него се вклучени и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и Институтот за српски јазик при САНУ. Од македонска страна, координатор на проектот е проф. д-р Гоце Цветановски од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кој вложи огромен труд не само во текот на реализацијата на проектот, туку и во подготовката на овој Зборник.

Вреди да се спомне дека овој билатерален проект претставува еден вид продолжение на повеќегодишниот билатерален проект помеѓу МАНУ и САНУ – „Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија ~ Македонија“, започнат во 2014 година со акад. Зузана Тополињска (МАНУ) и акад. Предраг Пипер (САНУ) како раководители. Како резултат на овој проект беа објавени два заеднички зборника под координаторство на проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ, при што со свои трудови учествуваа над триесетина научници од македонска и српска страна.

Билатералниот проект „Јазикот во простор и време (македонски ~ српски)“ се однесува на истражувањата на лексичката и граматичката структура на македонскиот и српскиот јазик определени од два важни фактори во развојот на човековиот јазик – просторот и времето. Доколку се погледнат јазичните системи на двата

јазика, имајќи ги предвид овие два фактори, можат да се забележат големи сличности, но и разлики. И двата јазика генеалошки се вбројуваат во групата на јужнословенски јазици и споделуваат голем број лексички и структурни сличности кои овозможиле постојано променливата концептуализација на светот да се артикулира на сличен начин преку двата јазика.

Во рамките на факторот *време*, и македонскиот и српскиот јазик споделуваат период на заеднички развој, но и долги периоди на самостоен развој. Истражувањата во рамките на дијалектологијата, лексиката и ономастиката можат да фрлат светлина на сличностите и разликите во двата јазика, особено во пограничните зони. Експертизата во рамките на етимолошките истражувања на српскиот јазик од страна на српските партнери во проектот, како и експертизата во рамки на истражувањата на процесите на семантичката деривација од страна на македонските партнери, можат во голема мера да придонесат за расветлување на одредени етимолошки и семантички процеси во развојот на двата сродни јазика.

Имајќи го предвид факторот *простӣр*, споредбата и истражувањата на двата јазика се фокусираат на сличностите и разликите во однос на граматичките и лексичките структури на двата јазика. Покрај споделувањето на „испреплетен“ јазичен простор (јужните српски говори и северните македонски дијалекти), еволуцијата на двата јазика се одвивала во доста различни општествени и културни услови. Тоа е особено важно за македонскиот јазик, кој долг период бил во контакт со несловенските балкански јазици при што во голема мера ја адаптирал својата јазична структура за да биде разбирлив и за говорителите на другите јазици. Споредбата на сегменти од граматичките и лексичките структури меѓу двата јазика, на дијалектно и на современо рамниште ќе ги збогати сознанијата не само за тоа како факторот простор влијаел врз македонскиот и српскиот јазик, туку и ќе осветли некои еволуциски процеси во рамките на балканистиката и славистиката.

Во зборникот *Јазикоӣ во простӣр и време (македонски ~ срӣски),* под координаторство на проф. д-р Гоце Цветановски, се претставени 17 трудови на македонските и српските учесници кои се осврнуваат на различни теми имајќи ги предвид главни фактори на овој проект – *простӣроӣ* и *времеӣо*. Овој зборник, кој на едно место ги прикажува резултатите од истражувања на македонските

и српските лингвисти, во себе носи и нови сознанија кои во голема мера ќе ја збогатат не само македонската и српската лингвистика, туку и науката за јазикот во пошироки рамки.

акад. Марјан Марковиќ

ВОВЕД

Зборникот на трудови со наслов „Јазикот во простор и време (македонски ~ српски)“ меѓу Македонската академија на науките и уметностите – МАНУ и Српската академија на науките и уметностите – САНУ е резултат од билатералниот проект под истиот наслов, чиишто раководители се акад. Марјан Марковиќ од македонска и акад. Александар Лома од српска страна. Зборникот ги следи основните насоки на проектот при што трудовите поместени во него се однесуваат на истражувањата на лексичката и граматичката структура на македонскиот и српскиот јазик определени од два важни фактори во развојот на човековиот јазик – просторот и времето.

Главни уредници на Зборникот се акад. Марјан Марковиќ и акад. Александар Лома, одговорен уредник е проф. д-р Гоце Цветановски, а во Уредувачкиот одбор се: проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ, д-р Марта Бјелетиќ, дописен член на САНУ и д-р Марија Вучковиќ. Собирањето, рецензирањето и лекторирањето на текстовите беше успешно реализирано од двете страни. Рецензирањето на трудовите го извршија: проф. д-р Марјан Марковиќ (редовен член на МАНУ), проф. д-р Александар Лома (редовен член на САНУ), проф. д-р Веселинка Лаброска (дописен член на МАНУ), д-р Марта Бјелетиќ (дописен член на САНУ), проф. д-р Гоце Цветановски (научен советник во ИМЈ), проф. д-р Слободан Реметиќ (пензиониран редовен професор на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Ниш, редовен член на Академијата на науките и уметностите во Република Српска, БиХ), проф. д-р Мато Пижурица (пензиониран редовен професор на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Нови Сад), д-р Снежана Петровиќ (научен советник во ИСЈ), д-р Марија Вучковиќ (научен советник во ИСЈ) и д-р Марина Јуришиќ (виш научен

соработник во ИСЈ). Одговорно лице за македонскиот дел како и за целокупната работа на Зборникот е проф. д-р Гоце Цветановски, а за српскиот дел е д-р Марија Вучковиќ. Во техничкото и компјутерско средување учествуваше и д-р Давор Јанкулоски од ИЦАЛ „Божидар Видоески“ при МАНУ.

Зборникот содржи седумнаесет прилози, девет од македонска и осум од српска страна, од вкупно деветнаесет автори (два труда се коавторски), а временски се настанати во периодот од 2022 година до 2025 година.

Трудовите објавени во Зборников се групирани во три целини: етимологија и семантика, дијалектологија и лексички паралели.

Првата целина во која се опфатени шест статии со етимолошка и семантичка проблематика ќе побуди интерес не само кај специјалистите од потесните области во двете средини, туку и несомнено ќе го привлече вниманието на поширок круг истражувачи од областа на словенската и балканската етимологија, дијалектологија, лексикологија и лексикографија.

Зборникот почнува со трудот „Македонски етимолошки речник и приручни етимолошки речник српског језика – сличности и разлике“ од Марта Бјелетиќ. Во трудот се претставени и се споредени концептите на два етимолошки речници, првично замислени како научнопопуларни речници – „Македонски етимолошки речник“ и „Приручни етимолошки речник српског језика“. Авторката на почетокот се осврнува на историјатот и создавањето на условите за изработка на ваков тип речници. На еден строго научен начин е направена детална анализа на состојбите во двете научни средини, а обемот на лексичката граѓа е илустриран со примерот на одредници со буквата А. Трудот е од голема важност затоа што прегледно ги дава сличностите и разликите при изработката на МЕР и ПЕРСЈ, од една, како и насоките за идна обработка на одредниците во ЕРМЈ.

Вториот труд е со наслов „Сербизми у македонском језику – према корпусу македонске лексике у *Приручном е̄тимолошком речнику срп̄скоḡ језика*“ од авторката Јасна Влајиќ-Поповиќ, при што фокусот е насочен кон српските заемки во македонскиот јазик, а примерите се земени од „Приручни етимолошки речник српског језика“ – ПЕРСЈ (првиот том е веќе објавен, а вториот, како што наведува авторката е во фаза на подготовка).

Во првата целина од зборникот, на претходните трудови се надворзува и трудот на Снежана Петровиќ „Македонски лексички материјал у Приручном етимолошком речнику српског језика“, при што авторката дава попис на македонски зборови кои се споменуваат во првиот том на ПЕРСЈ (А–Ј). Целта на овој труд е да го претстави читањето и употребата на овој етимолошки речник на српскиот јазик од перспектива на друг словенски јазик и да го посочи придонесот што тој може да го даде во планираните етимолошки речници на македонскиот јазик.

Четвртиот труд со наслов „Именувањата за ‘врнежи во атмосферата и на површината на Земјата’ во македонскиот и во српскиот јазик (ареална дистрибуција и семантичко-етимолошка анализа)“ е коавторски труд на Гоце Цветановски и Ѓорѓе Ѓеновиќ. Во овој труд е даден преглед на називите за оваа метеоролошка појава со нивната основна семантика во македонските дијалекти при што е дадена ареалната дистрибуција, а потоа е направена споредба со српските називи од призренско-тимочката говорна група (преку конслутирање на поголемиот дел од постоечките речници) и на крајот е дадено етимолошкото толкување за сите називи.

Петтиот труд во Зборникот од авторката Веселинка Лаброска е со наслов „Називите за гимнастичките справи во македонскиот и во српскиот јазик (влијанието на Соколските друштва)“, при што авторката се задржува на историјата на соколските друштва, а потоа ги разгледува називите разбој, вратило, кругови / карики, коњ (со рачки и без рачки), греда и партер во македонскиот и српскиот јазик и ја дава нивната етимологија и семантика

Шестиот труд во Зборникот е со наслов „Из лексике косовско-метохијског бошкачког аргоа (*кантар* ‘висак’ и *тр̄га* ‘либела’) од авторката Марија Вучковиќ. Во овој труд, од етимолошка аспект, се разгледуваат арготизмите кантар ‘висак’ и трга ‘либела’ од косовско-метохискиот бошкачки таен јазик на sидарите, при што авторката ги објаснува нивните дериваciско-семантички врски со арготизмите во македонските и бугарските тајни занаетчиски јазици.

Првата целина е заокружена со трудот (седми во Зборникот) на Александра Гецовска под наслов „Балканскиот ендем *молика* (Pinus peuce)“. Во трудот се разгледува називот за балканскиот ендемски вид Pinus peuce молика. Трудот започнува со ботанички

опис на видот, потоа, врз основа на етнолингвистички материјал, се истакнува важноста на борот во народната медицина и верувањата, а потоа авторката се фокусира на дендронимот молика, задржувајќи се на прашањето за неговата етимологија, кое го остава отворено.

Во втората целина се дадени трудовите во кои предмет на интерес се различни проблемски прашања од областа на дијалектологијата.

Овој тематски блок започнува со трудот (осми во Зборникот) на Марјан Марковиќ со наслов „Изразување на просторните односи со 'човек' како локализатор во македонските дијалекти". Авторот ги разгледува предлошките показатели за изразување на просторните односи (статични и динамични) во кои како локализатор се јавува 'човек', а во статичните просторни релации, тој ги изделува следниве формални показатели (предлози): *кај, каѳе, ӣри, у*. Во рамките на динамичните релации, преставени преку опозијата *цел – извор*, адлативната релација (посместување/движење на локализираниот објект кон локализаторот) е најчесто претставена со истите (локативни) показатели (*кај, ӣри, у,...*) при што не мора да се појави и надграден показател (*ѳо, за*). Во трудот е дадена и географската дистрибуција на формалните показатели, како и нивната функционалната зона во рамките на македонските дијалекти.

Деветтиот труд во Зборникот, а втор од оваа целина, е со наслов „Шарпланинска област као посредник у српско-македонском језичком контакту" чијшто автор е Радивоје Младеновиќ. Станува збор за пообемен труд во кој е разгледано прашањето за меѓусебна интерференција во две јазично контактни зони – едната се однесува на контактот на призренско-јужноморавските и северномакедонските говори, а другата контактна зона се однесува на шарпланинската област и соодветните погранични говори. Авторот дава обемен приказ на целиот јазичен систем (прозодија, вокален и консонантски систем, именски систем, заменски и предлошки систем, глаголски систем...), а се работи за еден поголем дијалектен ареал којшто се одликува и со генеалошка и со типолошка сродност.

Десеттиот труд од Зборникот (трет во втората целина) со наслов „За определеноста во северните македонски говори" е на авторката Ангелина Панчевска. Во овој труд се разгледуваат начи-

ните на изразување на категоријата определеност во современите северни македонски говори, при што авторката користи нов теренски материјал од селата Мирковци, Љубанци, Побожје, Гиновце, Ранковце, Младо Нагоричане и Умин Дол, собиран во текот на 2023 година). Авторката тргнува со јасна намера да утврди во колкава мера се употребува членот, а во случаите кога не се употребува кои се начините на изразување на оваа категорија, при што во анализата се дадени сите важни карактеристики на оваа појава. Овој труд ќе помогне и во согледувањето на извесни јазични појави (морфолошки и синтаксички) на поширок ареал низ времето.

Во трудот со наслов „О предлозима у говорима Куманова и Горње Пчиње“ (единаесетти по ред во Зборникот, а четврти во оваа тематска целина) авторката Марина Јуришић ги разгледува предлозите, односно разликите и сличностите меѓу кумановскиот и горнопчињскиот говор во употребата на предлозите, при што ја има предвид состојбата во соседните народни говори, но и состојбата во српскиот и во македонскиот стандарден јазик.

Дванаесеттиот труд (петти во оваа тематска целина) со наслов „Ономастикон Кумановско-прешевске Црне Горе до Другог светског рата (према Јовану Трифуноском)“ е на авторката Татјана Трајковић. Во трудот се презентира ономастичкиот материјал од српско-македонската погранична област што е собран од Јован Трифуноски кон средината на минатиот век. Од страна на авторката е приложен попис на материјалот кој е среден по азбучен ред по одделни именски категории.

Втората тематска целина завршува со коавторскиот труд (тринаесетти во Зборникот) на Соња Миленковска и Давор Јанкуловски со наслов „Македонските дијалектни називи за глушец и стаорец и нивните паралели на поширокиот јужнословенски ареал“. Во трудот е дадена географската дистрибуција, етимологијата и семантичката мотивација на македонските дијалектни називи за глушец и стаорец, притоа е направена споредба со соодветните називи на поширок јужнословенски простор. Анализа се темели на материјалот од Општословенскиот лингвистички атлас.

Зборникот е заокружен со третата тематска целина (лексички паралели) во која се претставени 4 трудови, а четвртиот, може да се каже, е од интердисциплинарен карактер, кој во основа ја има лексичката споредба низ призмата на лингвокултурализмот.

Оваа тематска целина започнува со четиринаесеттиот труд во Зборникот со наслов „Српско-македонски лексички паралели – за некои нестандардни зборови во македонскиот јазик“ од авторката Симона Груевска-Маџоска. Во овој труд авторката ги разгледува зборовите што се преземени од српскиот јазик. Таа нагласува дека овие заемки и покрај тоа што широко се употребуваат во македонскиот јазик, преземени со целите семантички структури, целосно интегрирани, сепак не се во редот на стандардните зборови и ги нема во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, при што авторката изнесува аргументи за нивно стандардизирање и вклучување во идните речници на македонскиот јазик.

Петнаесеттиот труд (втор во оваа тематска целина) е со наслов „Називите за свила во македонскиот јазик“ од авторката Катица Трајкова. Авторката се задржува на називите за свилени ткаенини во македонскиот јазик главно ексцерпирани од картотеките на долгорочните проекти на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и тоа: *Речник на македонската народна поезија, Речник на македонската народна проза* и *Толковен речник на македонскиот јазик*, претежно турски заемки кои денес функционираат како архаизми (*бурунџук, кроазе, камуха, ѓезија*).

Шеснаесеттиот труд (трет во оваа тематска целина) е со наслов „Македонската и српската свадбена терминологија (лексички паралели)“ од авторката Лилјана Макаријоска. Во трудот се разгледува македонската и српската свадбена терминологија поврзана со свадбените ритуали и обичаи кај Македонците и кај Србите. Фокусот е ставен на имињата на обредните лица и обредните предмети. Првата група вклучува термини што ги именуваат учесниците во свадбените ритуали (пред, за време и по свадбата), а втората група вклучува термини што ги именуваат предметите што се користат во свадбените ритуали. Прво се наведува македонскиот материјал, а потоа српскиот, со наведување на сличности и разлики.

Седумнаесеттиот труд во Зборникот од авторката Тања Милосављевиќ е со наслов „Концепти коло и оро у српској и македонској лингвокултури“. Во овој труд авторката ја интерпретира содржината и структурата на концептите „коло“ и „оро“ во српската и во македонската лингвокултура. Користејќи преобемна литература за наведените поими авторката ги утврдува универзалните, заедничките и препознатливите карактеристики на етнокореолошкиот

термин *орска игра*, како надреден во однос на *коло* во српскиот и *оро* во македонскиот јазик.

Имајќи ги предвид содржината и значењето на објавените трудови, ни останува само да го искажеме огромното задоволство од квалитетот и квантитетот на Зборникот, а со тоа и да констатираме дека успешно се реализирани поставените цели и задачи на заедничкиот проект на Македонската академија на науките и уметностите и на Српската академија на науките и уметностите „Јазикот во простор и време (македонски ~ српски)“. Срдечно им благодариме на сите учесници во проектот и се надеваме дека оваа билатерална соработка ќе продолжи и во иднина.

Одговорен уредник
проф. д-р Гоце Цветановски, н. сов.

ЕТИМОЛОГИЈА И СЕМАНТИКА

Марта Бјелетић
Институт за српски језик САНУ
marta.bjeletic@gmail.com

МАКЕДОНСКИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК И ПРИРУЧНИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Апстракт: У раду се анализира стање етимолошке лексикографије у македонској и српској средини. Представљају се и пореде концепције двају етимолошких речника, иницијално замишљених као научнопопуларни речници – *Македонскоѓ етимолошкоѓ речника* и *Приручноѓ етимолошкоѓ речника српскоѓ језика*. Један од елемената концепције, захват лексике, илуструје се примером одредница на слово *а-*.

Кључне речи: етимологија, етимолошка лексикографија, етимолошки речник, македонски језик, српски језик

0. Етимолошки речник је неизоставан елемент целовитог описа једног језика (поред описних и историјских речника, граматике, правописа). Већина европских језика данас има етимолошке речнике, не само обимне капиталне вишетомнике већ и сажете, популарне једнотомнике. Културно-историјске прилике условиле су да је у другој половини XX века етимологија као лингвистичка дисциплина била најактуелнија у словенском свету. Традиционално развијена код Руса, Пољака и Чеха, словенска етимологија је у том периоду доживела процват и у другим центрима (Софија, Љубљана, Минск, Кијев, Београд) где су се, уз радионице етимолошких речника, развиле и самосталне школе етимолошког мишљења (детаљније в. Јашар-Настева 1965; Бјелетић 2011: 290–293; Влајић-Поповић 2017: 139–140). У појединим срединама интересовање за етимологију не јењава ни у првим деценијама XXI века, па тако Словаци добијају свој први самостални етимолошки речник (Králik),[1] а Хрвати етимолошки речник хрватског језика (ERHJ).[2]

[1] Део словачке лексике обрађен је у првом издању Махековог речника: V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: ČSAV, 1957.

[2] Пре њега за хрватски језик био је релевантан речник Петра Скока (Skok).

1. Једини словенски језик који још увек нема етимолошки речник јесте македонски. Међутим, и ту се ситуација мења – почетком 2022. године у Институту за македонски језик „Крсте Мисирков“ покренут је пројекат „Етимолошки речник македонског језика“, којим се предвиђа израда двају речника. Један је строго научни, тезаурусни речник истог назива (скраћено: ЕРМЈ), који ће обухватити лексику стандардног језика, народне прозе и поезије, уметничке књижевности, разговорног језика и свих дијалеката (укључујући ономастичку и топономастичку лексику), за чију је израду неопходно прикупити историјску и дијалекатску грађу македонског језика и оформити тим стручњака. Други је научнопопуларни речник у три тома, под насловом *Македонски етимолошки речник*, у којем ће бити обрађен основни лексички фонд македонског језика. На основу реалне процене расположивих ресурса и снага, одлучено је да се прво започне рад на научнопопуларном речнику, који треба да послужи као костур будућег свеобухватног научног речника (детаљније в. Цветановски 2023, тамо и о концепцији оба речника). У тренутку док исписујемо ове редове, на располагању нам је део из његовог првог тома (Увод и одреднице на слово *а*-), објављен на страницама новопокренутог часописа *Etymologica Macedonica* (в. Цветановски 2023а).

2. У српској средини ситуација је била обратна. Пре четрдесет година у Институту за српски (тада српскохрватски) језик САНУ основан је Етимолошки одсек са циљем да се створи кадровска и материјална основа за реализацију пројекта етимолошког речника.[3] Првобитна идеја била је да се изради етимолошки речник *српскохрватског* језика, али се након фактичког распада српскохрватске језичке заједнице од те идеје одустало, па је већ прва свеска речника објављена под насловом *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ). Иако је та промена довела до ревидирања територијалног захвата ексцерпције (која се усредсређује на штокавске говоре, изостављајући чакавске и кајкавске), она није умањила обим посла, будући да је речник замишљен као етимолошки тезаурус који треба да објасни свеукупно речничко благо српског језика (изузев најмлађих позајмљеница, калкова и неологизама). За остварење тог циља неопходна су два предуслова – по-

[3] То, међутим, није могло поништити чињеницу да је српска лингвистика закаснила са почетком институционалног и систематског рада на етимологији бар неколико деценија (а можда и читав век). Тај заостатак још увек није превладан, али је барем осетно смањен (Влајић-Поповић 2017: 145–146). Детаљне информације о историјату пројекта и одсека доноси КИР.

стојање исцрпног историјског речника и постојање обједињеног речника дијалекатске лексике (или макар збирних датотека историјске и дијалекатске грађе).[4] Како ниједан од та два предуслова пре четрдесет година није постојао, а ни у међувремену није испуњен, постало је очигледно да је концепција речника била и остала преамбициозна. Суочен с троструким задатком (тј. писањем етимолошког речника паралелно с ексцерпирањем историјских и дијалекатских извора), ауторски тим није могао да одржи предвиђени темпо излажења речника, па је дошло до његовог застоја. Проблем је делимично превазиђен покретањем *Приручнōг ет̄имолошкōг речника срп̄скōг језика*, који би у догледно време могао задовољити потребу за једним заокруженим етимолошким речником, усредсређеним на основни лексички фонд, а решењем чворишних тачака српског лексикона убрзати даљи рад на тезаурусном ЕРСЈ (Лома 2024: 216). Недавно је из штампе изашао његов први том, у којем је обрађен сегмент лексике на слова A–J.

3. Иако је покретање два поменута „краћа“ речника било мотивисано различитим разлозима, а рад на њима се одвија у битно другачијим околностима, *Македонски ет̄имолошки речник* (МЕР) и *Приручни ет̄имолошки речник срп̄скōг језика* (ПЕРСЈ) имају исти циљ – сваки од њих треба да послужи као окосница једног свеобухватног етимолошког речника, било да је он већ започет (као ЕРСЈ), било да се тек антиципира (као ЕРМЈ).[5]

4. У наставку рада ћемо представити и упоредити неке елементе концепције двају речника.[6]

4.1. Концепција сваког речника примарно зависи од тога коме је тај речник намењен. Према базичној типологији етимолошких речника, заснованој на профилу њихових корисника, издвајају се три т и п а р е ч н и к а: популарни (намењен општој публици), научни (намењен стручњацима) и научнопопуларни (намењен и стручњацима и лаицима). Ова типологија има скаларни карактер будући да етимолошки

[4] Недостатак речника из најранијих епоха развоја српског језика, као и модерних историјских речника у којима би била обрађена лексика из постојећих писаних споменика, несавладиве су препреке за датирање многих речи, чиме етимологија остаје лишена дијахроне аргументације (Влајић-Поповић 2011: 324). О неопходности израде дигиталне дијалекатске лексикографске базе, не само за етимолошка истраживања, в. Влајић-Поповић 2013.

[5] О искуству рада на дугорочним пројектима какав је „Етимолошки речник старословенског језика“ (ESJS) в. Janyšková 2021.

[6] О концепцијским разликама између ЕРСЈ и ПЕРСЈ в. Петровић/Вучковић 2018.

речници на основу својих карактеристика заузимају различито место на скали научни – популарни (детаљније в. Вучковић 2021: 549–551).

4.1.1. МЕР је конципиран као научнопопуларни речник, намењен и стручној и широј јавности. У њему ће предност имати лексика македонског стандардног језика, али ће бити укључени и бројни изузеци како би корисници могли да се информишу о многим речима које их занимају (по томе је овај речник популаран). Његов научни карактер се огледа у методологији, тј. у ослањању на законитости компаративне и историјске лингвистике приликом тумачења речи и сагледавању македонског језика на плану других словенских и индоевропских језика (в. Цветановски 2023а: 107).

4.1.2. И ПЕРСЈ је, према првобитној замисли, имао сличну концепцију, која је полазила од претпоставке да су одабране речи највећим делом етимолошки већ решене, те да ће се писање речника углавном сводити на компилацију намењену широкој публици. Међутим, током рада на речнику испоставило се да многе лексеме немају јединствено прихваћено тумачење, па је одлучено да се повисе методолошки захтеви обраде, тј. да се она спроведе што темељније, уз обавезно преиспитивање досадашњих етимолошких решења у складу с резултатима актуелних етимолошких истраживања. Тако је ПЕРСЈ прерастао у речник намењен првенствено стручној јавности, који има за циљ да пружи научни допринос на пољу словенске, балканске и индоевропске етимологије.[7] Тек у перспективи он би могао послужити као основица за краће и популарније верзије које би испуниле иницијалну сврху подухвата (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 172; ПЕРСЈ 1: V–VI).[8]

4.2. У словенској етимолошкој лексикографији влада прилична разноликост када је реч о о б и м у постојећих речника. Не удубљујући се у њихову намену и концепцију, поменућемо само да постоје једнотомници (нпр. Младенов, Machek, Gluhak, Rejzek, Boryś, Snoj,

[7] О научном доприносу ПЕРСЈ савременој етимологији в. Влајић-Поповић/Бјелетић 2016.

[8] Ипак треба нагласити да ПЕРСЈ и даље представља својеврстан компромис између популарног и научног речника, будући да је задржао неке особине својствене популарним речницима: избор речи је типичан за такве речнике, нема дефиниција значења, не даје се комплетан творбени инвентар лексема, литература се наводи сумарно, помињу се бројне ванлингвистичке занимљивости (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 176).

Králik), двотомници (нпр. ERHJ), вишетомници у распону између 3 и 10 томова (нпр. Фасмер, Skok, Sławski, Schuster-Šewc, Bezlaj, БЕР, ЕСУМ, ESJS, SEK), као и речници који ће, када и ако буду завршени, обухватати неколико десетина томова (нпр. ЭССЯ, SP, ЭСБМ, ЕРСЈ, Аникин).

4.2.1. МЕР је замишљен као средњи етимолошки речник, са највише 15.000 одредница распоређених у 3 тома. Уз остале речи које ће бити наведене у одредницама, он ће садржавати око 50.000 речи (Цветановски 2023а: 107).

4.2.2. ПЕРСЈ је, према првобитној идеји, требало да буде концизан једнотомник. Пре него што се приступило његовој изради начињен је списак од близу 8.000 лексема, с планом да се за прво издање обради њих око 4.000, да би се у потоњим издањима то првобитно језгро ширило. Међутим, с променом концепције растао је и обим текста уношењем нових одредница и допуњавањем старих додатном документацијом и дискусијом (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 172; ПЕРСЈ 1: VI). Иако предвиђени број од 8.000 насловних лексема није значајно прекорачен, постало је извесно да ће речник моћи да се „смести“ у не мање од 4 тома, а да ће број етимолошки објашњених лексема знатно премашити број одредница (рачунајући изведенице, као и бројне застареле и дијалекатске речи које се у њима помињу).

4.3. Што се тиче з а х в а т а, оба речника су превасходно усредсређена на етимолошку обраду основног лексичког фонда, уз одређена одступања. Свесни чињенице да не постоји објективан научни принцип одабира лексема које ће ући у речник овога типа, аутори двају речника пошли су од два слична основна критеријума: фреквентност употребе дате речи (МЕР), довољно честа употреба дате речи у савременом језичком стандарду тако да јој не треба дефинисати значење (ПЕРСЈ).

4.3.1. МЕР је пред себе поставио задатак да обухвати све слојеве македонског речничког фонда: прасловенски и јужнословенски лексички слој (који представља основу савременог македонског језика); грецизме; романизме; турцизме; албанизме; лексички слој балканског супстрата; интернационалну лексику; имитативни лексички слој (речи дечјег језика и ономатопеје). Тако ће МЕР, поред стандардне лексике,[9] укључити и бројне интернационализме, дијалектизме, арха-

[9] За разлику од предвиђеног тезаурусног ЕРМЈ, који ће обухватати целокупну лексику македонског језика, укључујући ономастичку и топономастичку, у МЕР ће

изме, неологизме и разговорну лексику, који су у функцији решавања етимолошких проблема (Цветановски 2023а: 110).

4.3.2. У ПЕРСЈ су ушле углавном савремене речи стандардног језика,[10] са изузетком рецентних позајмљеница и неологизама.[11] За разлику од МЕР, у њему статус носиоца одреднице не могу имати мање познате речи. Оне се, као и многе застареле и дијалекатске, али етимолошки занимљиве лексеме, тумаче у оквиру неке друге одреднице.

4.4. Уочљиве разлике између двају речника запажају се на плану организације односно структуре одредница. И овај елемент концепције у приличној мери зависи од профила корисника којима је речник намењен. У лексикографској пракси речници често комбинују одлике популарног и научног речника и у зависности од карактера те комбинације позиционирају се на различитим местима на скали између популарног и научног (детаљније в. Вучковић 2021: 551–554).

4.4.1. У МЕР се као насловна реч одреднице не наводи лексема већ хиперлема, без акцента и граматичких ознака (разлика између хомонима и хомографа успоставља се помоћу експонената).[12] Затим следи основни облик речи са граматичким квалификаторима, по потреби акцентован. За именице се даје и облик множине (наглашава се ако реч има само једнину); за придеве се наводи и облик мушког рода са чланом, уз непроменљиве придеве ставља се квалификатор indcl.; глаголи се наводе у трећем лицу једнине и множине презента. Уз сваку основну реч наводи се њено значење,[13] а затим одговарајући еквиваленти из суседних балканских језика (словенских и несловенских), следећим редоследом: бугарски, српски, албански, грчки, турски.[14]

бити обрађена само апелативна лексика.

[10] Избор насловних речи извршен је на основу *Речника савременōг срп̄скōг књижевнōг језика* Милоша Московљевића из 1966. године.

[11] О пореклу и изворном значењу најновијих интернационализама читалац се може обавестити у постојећим речницима страних речи, пре свега у *Великом речнику страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке, чије је шесто издање објављено 2012. године.

[12] Исти поступак примењен је и у ЕРСЈ.

[13] У ПЕРСЈ се то чини само по изузетку.

[14] С методолошког аспекта није оправдано давање ове информације на овом месту, из најмање два разлога. Први је тај што се читалац (лаик) може довести у забуну, будући да су у неким одредницама сви наведени балкански еквиваленти етимолошки сродни с македонском речју (нпр. s.vv. *аир, ајазма*), док су у другима у истом низу наведене како речи које су етимолошки сродне с македонском, тако и оне које то нису (нпр. s.vv. *авлија, авра, авт̄ор, арп̄аџик* итд.). Други разлог је тај што ова

Након тога следи део у којем се, маркиране посебним знацима, наводе изведенице насловне речи (и то само директни продуктивни деривати), затим лексеме које с њом стоје у деривацијској и/или семантичкој вези, као и оне које су с њом у етимолошкој вези.[15] Потоњи принцип примењује се како на домаће тако и на стране речи, посебно на интернационализме, у циљу скретања пажње на то да поједине семантички потпуно осамостаљене речи имају исти етимон (нпр. армија, арматура, аларм). Овај податак ће, верујемо, бити веома занимљив читаоцима-лаицима.

Етимолошка интерпретација уводи се посебним знаком, а након ње се наводе паралеле из других језика. За речи словенског порекла даје се реконструисан прасловенски облик, ако је могуће реконструише се и балтословенска реч, а затим се наводи праиндоевропски извор. За речи страног порекла утврђује се језик из којег дата реч потиче, али и језик преко којег је она ушла у македонски. Цитирана литература наводи се на крају одреднице у заградама (детаљније в. Цветановски 2023а: 110–112).

Статус посебне одреднице добијају оне изведенице код којих је дошло до померања значења, или оне које представљају калкове.[16] Носиоци одреднице могу бити и префикси и суфикси, како домаћи тако и страни (нпр. ад-, -ар, -ач).[17]

4.4.2. Структура одреднице ПЕРСЈ је четвороделна, а делови су међу собом јасно графички разграничени.

Први део садржи насловну реч која је увек акцентована (чиме се успоставља дистинкција између хомонимних одредница, док су у случајевима када се и нагласак подудара насловне речи означене ек-

информација оптерећује текст одреднице, пошто се у етимолошком делу (где им је и место) понављају етимолошки сродни еквиваленти односно паралеле. У принципу, у етимолошком речнику би етимолошка информација (тј. етимолошко тумачење речи) требало да стоји на првом месту, одмах након навођења лексеме (и њених деривата) која се тумачи, а све остале информације (нижег ранга) требало би наводити после тога.

[15] И у овом случају балкански еквиваленти нарушавају природан след излагања лексичког материјала јер се умеђу између носеће речи одреднице и њених изведеница.

[16] Сличан принцип примењен је и у ПЕРСЈ, с тим што се бројни калкови објашњавају и у оквиру других одредница.

[17] У ПЕРСЈ творбени елементи не иступају у улози носиоца одреднице. Међутим, за глаголе који се у стандардном језику користе само у префигираним облицима, као насловна реч одреднице наводи се симплекс са цртицом (нпр. *-ва́лиѭти (се), -гна́ѭти, -зреѭти* итд.).

спонентима), њену граматичку и функционалностилску квалификацију, пробране изведенице, примере употребе и историјске потврде.

У другом делу се даје концизан етимолошки суд, уз навођење етимона (ако се он може утврдити). За домаће речи прасловенске старине наводи се прајезичка реконструкција и паралеле из других словенских језика. За позајмљенице и калкове наводи се њихов непосредан страни предложак, а када је он споран – крајњи етимон.
Трећи део је намењен дискусији везаној за најразличитија питања. Код речи са поузданом етимологијом, она се у трећем делу продубљује (са прасловенске на балтословенску и праиндоевропску раван, од непосредног ка крајњем извору позајмљенице) и појашњава из разних углова (фонетског, творбеног, семантичког). Код етимолошки проблематичних речи дискутују се досад предложена решења и по могућству износе нови предлози.

У четвртом делу сумарно се цитира коришћена литература (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 175–176; ПЕРСЈ 1: VI–VII).[18]

5. Да бисмо илустровали концепцију МЕР и ПЕРСЈ, размотрићемо како је у двама речницима обрађен сегмент лексике на слово *а-*.[19] Ограничићемо се овом приликом само на један елемент концепције – захват лексике. У том циљу спровешћемо својеврсну статистичку анализу одредница на слово *а-*, упоређујући не само њихов број, већ и одреднице заједничке за МЕР, ПЕРСЈ и ЕРСЈ (овај потоњи речник укључујемо у разматрање будући да се ни ПЕРСЈ ни МЕР тренутно не могу посматрати независно од њега).

5.1. Број обрађених одредница:

а) МЕР: 235 (од тога 30 полупразних);

[18] Овако структурирана одредница може се читати на двема равнима: лаичкој и стручној. За лаика ће често бити довољна етимологија дата у другом делу, док дискусију у трећем делу тешко да може испратити с пуним разумевањем, бар што се тиче лингвистичке аргументације намењене стручњацима. Културно-историјски увиди, које смо настојали да пружимо где год се то чинило могућим и оправданим, могу бити занимљиви корисницима обају профила (ПЕРСЈ 1: VII).

[19] При том напомињемо да корпус речи на слово а- у српском (али и у македонском) језику има одређене генетске и формалне специфичности, као што су: 1) релативно мали број речи словенског порекла; 2) релативно велики број позајмљеница, и то из више разнородних језика; 3) пропорционално мноштво експресивних и ономатопејских облика; 4) сразмерно бројни узвици и граматичке речи; 5) релативно бројне речи које имају дублете на неко друго слово, најчешће на *х-*, што је резултат фонетске нестабилности тог гласа, нарочито у иницијалном положају (детаљније в. Влајић-Поповић/Петровић 2004).

б) ПЕРСЈ: 51 (од тога 4 празне);
в) ЕРСЈ: 698 (од тога 63 празне и полупразне).

5.2. Заједничке одреднице:[20]

а) МЕР и ПЕРСЈ (33):

а conj., *аван, авгӯст, аве̄т, авион, авлија, а̏да, а̏двока̄т, ажо̏ја, азбука, а̏јвар, а̏јкула, ако conj., ак̄т, ак̄тивен* (срп. *ак̄тиван*), *акција, ала 'неман', ала̄т, албум, алка, ама, амајлија, амбар, ангел* (срп. *анђео*), *апара̄т, апо̄стол, апте̄ка* (срп. *апо̄тека*), *а̏прил, армија, аста̄л, ах, аха, ашов;*

б) ПЕРСЈ и ЕРСЈ (31):

а conj., *аван, авгӯст, аве̄т, авлија, а̏да, а̏двока̄т, ажо̏ја, азбука, а̏јвар, а̏јкула, ако, ала* 'олуја; неман', *ала* interj., *алапа̏ча, ала̄т, али, алка, аљка̄ти (се), ама, амајлија, амбар, амбис, анђео, апе̄тӣт, апо̄стол, а̏прил, аста̄л, ах, аха, ашов;*

в) МЕР и ЕРСЈ (73):

а conj., *аван, авгӯст, аве̄т, авлија, а̏да, а̏двока̄т, ажо̏ја, азбука, а̏јвар, а̏јкула, ако, ала* 'олуја; неман', *ала̄т, алка, ама conj., амајлија, амбар, анђео, апо̄стол, а̏прил, аста̄л, ах, аха, ашов* (одреднице заједничке за ПЕРСЈ и ЕРСЈ);

а interj., *аба* 'грубо сукно', *аб̏ал* 'будала', *абер* 'глас, вест', *абонос*, *абраш* 'пегав човек', *авра* 'синагога' (срп. авра 'велика кућа'), *аго̄, а̏д, ажо̏ер* 'аждаја', *азго̄ин* (срп. *азго̄ин* 'бујан, пун живота, силан'), *аз̏иса* (срп. *аз̏исати* '(по)беснети од изобиља'), *а̏јазма* (срп. *а̏ћијазма* 'освећена вода'), *а̏ј* interj., *а̏јле* 'прилично, доста', *а̏јљаз* (срп. *а̏јлаз* 'беспосличар, нерадник'), *ака (се)* (срп. акати), *акал* 'ум, памет', акне (се) (срп. акнути[1] 'јако ударити'), *ал[1]* 'беда, невоља', *ал[2]* 'црвен', *алал* 'благослов', *алва, алта̄н* 'дукат, златан новац', *амин, амка* (срп. *амка̄ти* 'хватати устима кувано јаје обешено о конац'), *анасон* 'биљка анис, Pimpinella anisum', *апа̏нсаз* 'неочекивано, изненада', *апа̏ш* 'варалица, разбојник', *арен* (срп. *аран* 'добар'), *аргаш̄* (срп. *аргаш̄(ин)* 'најамни радник'), *ареса* (срп. **аресова̄ти* 'допасти се'), *апа̏* (срп. *апа̏[1]* 'јечам; неољуштен пиринач'), *апа̏џик* 'ситан црни лук за расађивање', *архангел* (срп. *арханђео*), *арч* 'трошак', аршин 'стара мера за дужину', *аскер* 'војник', *асли* 'прави, исти', *аш̄[1]* 'расан коњ', *аш̄тар*, *афион*

[20] Одреднице у МЕР и ЕРСЈ нису акцентоване, а у ПЕРСЈ јесу. Ради уштеде у простору и боље прегледности све примере наводимо без акцента.

‘биљка мак’, *ачик* ‘отворен’, *аџамија* ‘младо, неискусно момче или девојче’, *ашик*[1] ‘љубавник’, *ашик*[2] ‘кошчица из животињског колена која се користи у дечјој игри’, *ашиќаре* (срп. *ашиђаре* ‘јавно, очигледно’), *аршлама* (срп. ашлама ‘врста раних калемљених трешања’), *ашлак* ‘мангуп; прост, глуп’ (срп. *ашљак* ‘скитница, нерадник’) (одреднице које постоје само у ЕРСЈ).

5.3. На први поглед пада у очи велика несразмера у броју одредница на слово *а-* између МЕР и ПЕРСЈ (тај број је у МЕР скоро пет пута већи).[21] Насупрот томе, број заједничких одредница између МЕР и ПЕРСЈ (33) и ПЕРСЈ и ЕРСЈ (31) приближно је исти. Уочава се такође да МЕР има много већи број одредница заједничких са ЕРСЈ (73)[22] него са ПЕРСЈ (33). Ово се може објаснити двама разлозима.

Прво, слово А у ПЕРСЈ заправо понајбоље одражава његову првобитну концепцију (пошто је он иницијално био планиран као једнотомник) – обухвата мали број одредница основног вокабулара, без многих интернационализама и неологизама за које се подаци могу наћи у речницима страних речи. Додуше, због усмерености ка широј публици, у ПЕРСЈ су се нашле и неке новије позајмљенице којих нема у ЕРСЈ (*авион, а̄дреса, аеро̄дром, акт̄, акт̄иван, акција, албум, алкохол, ап̄арат̄, ап̄от̄ека, армија, асфалт̄, ат̄ом, аӯто, аӯтомобил, аӯтобус*), али је однос према рецентној лексици у ПЕРСЈ, као и у ЕРСЈ, остао прилично рестриктиван.

Насупрот томе, у МЕР се управо инсистира на овом слоју лексике који, по мишљењу аутора, може бити интересантан просечном читаоцу. Тако су у МЕР обрађене бројне стране речи (међу њима и лингвистички термини као *акт̄ив*[2]*, акузат̄ив, акут̄, акцент̄, ап̄елат̄ив, архаизам, ауг̃мент̄ат̄ив*), при чему многе од њих имају статус посебне одреднице иако би се могле навести и у оквиру носеће одреднице[23] (*авт̄ент̄ичен, авт̄изам, авт̄ист̄, авт̄ор, авт̄оризација, авт̄оризира, аг̃енс, аг̃ент̄, аг̃ент̄ура, аг̃енција, акт̄ер, акт̄ив*[1]*, акт̄ива, акт̄ивен, акт̄ивира, акт̄ивист̄, акт̄уелен, акумулат̄ор, акумулација,*

[21] С друге стране, несразмера у броју одредница између ПЕРСЈ и ЕРСЈ јасно одсликава разлику између (научно)популарног и научног речника.

[22] Осим 25 одредница заједничких за ПЕРСЈ и ЕРСЈ, МЕР садржи и 48 одредница из ЕРСЈ, које у српском језику спадају у дијалекатску и застарелу лексику.

[23] Пример за то је реч *акушерка*, која представља само моциони парњак именице *акушер*, те не заслужује самосталан статус. У случајевима када су етимолошки сродне речи преузете из различитих страних извора (нпр. *аг̃ент̄ – аг̃енција*), њихово издвајање у посебне одреднице сасвим је оправдано.

акумулира, акутен, акушер, акушерка, акцентира, акционер, аларм, алармира, амбасада, амбасадор, амбуланта, анализа, анализира, аналитика, ангажира, ангажман, андроид, анекс, анексија, анектира, анима, анимален, анимализ, аниматор, анимизам, анимира, анимација, анимус, анкета, анкетира, аномалија, анонимус, ансамбл, антика, антологија, апел, апелација, апелира, аргумент, армира, артист, архаизира, архаичен, археолог, археологија, архив, архивира, архитект, архитектура, асистент, асистира, аудиториум, аудиција, аукција, афера).

Друго, ПЕРСЈ је ослобођен и бројних дијалектизама и архаизама, будући да се за њихово порекло може упутити на ЕРСЈ (барем кад су у питању речи на слово а- и део слова б-).

За разлику од њега, МЕР (иза којег не стоји ЕРМЈ), с намером укључује и одређени број дијалектизама и архаизама који су, по мишљењу аутора, релативно познати широј јавности (в. § 5.2.). Отуда и толико заједничких одредница између МЕР и ЕРСЈ (в. нап. 22).

6. Након свега изложеног, намеће се и једно логично питање: какве су даље перспективе српске и македонске етимолошке лексикографије?

6.1. Планови српских етимолога су јасно формулисани: наставак рада на ЕРСЈ, као дугорочном капиталном пројекту; наставак и завршетак рада на ПЕРСЈ; модернизовање процеса рада преласком на писање речника у дигиталном окружењу. За ово последње потребно је стварање савремене, стандардизоване и поуздане дигиталне истраживачке инфраструктуре. То, између осталог, подразумева израду лексикографских база дигитализацијом постојећих описних, дијалекатских и историјских речника, као и лексичке грађе, затим израду различитих корпуса и платформи за писање и објављивање речника у дигиталном формату (Бјелетић 2024: 225).[24]

Међутим, планови су једно, а реалност сасвим нешто друго. Мора се нагласити чињеница да даљи рад на ЕРСЈ и ПЕРСЈ превасходно зависи од заинтересованости научне и шире друштвене заједнице за подухвате ове врсте. Нажалост, у српској средини подршка дугорочним капиталним пројектима од националног значаја већ дужи низ година све више слаби. Резултати рада на таквим пројектима најмање

[24] Упркос свим напорима ауторског тима, досад није нађен одговарајући модалитет континуираног финансирања израде електронске базе која би суштински убрзала рад на ЕРСЈ (Влајић-Поповић 2017: 156).

се вреднују, чиме се истраживачи практично демотивишу за наставак рада на њима.

6.2. Пред македонским колегама је дуг пут, који подразумева формирање библиотеке, окупљање и едуковање ауторског колектива, стицање искуства у писању и издавању етимолошког речника. И код њих ће успех предузетог подухвата зависити од тога колико је друштвеној заједници стало да има такав речник.

6.3. Обе средине, међутим, требало би да буду свесне чињенице да значај оваквих подухвата превазилази оквире науке о језику јер се они, у мери у којој језик одражава етничку и културну историју својих носилаца, уграђују у саме темеље националне културе. Кроз добар и исцрпан етимолошки речник може се сагледати не само оно што је тој култури својствено и што је чини самобитном, већ и многоструког и сложеност њених веза с другим културама. Такав речник продубљује и шири перспективу објективног сагледавања националне прошлости, а истовремено сужава простор за разне мистификације, које се често темеље на произвољном и тенденциозном тумачењу језичких факата (Бјелетић 2002: 130).

Литература

Аникин, А. Е. 2007–. Русский этимологический словарь 1–. Москва: РАН.

БЕР – Български етимологичен речник 1–. София: БАН. 1971–.

Бјелетић, Марта. 2002. „Пројекат Етимолошког речника српског језика“. Славистика VI. Београд, 125–134.

Бјелетић, Марта. 2011. „Резултати и перспективе српске етимолошке лексикографије“. У: Граматика и лексика у словенским језицима. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 289–299.

Бјелетић, Марта. 2024. „Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ – 40 година постојања“. Трибина Библиотеке САНУ 12. Београд, 222–225.

Бјелетић, Марта. Влајић-Поповић, Јасна. 2013. „Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект)“. Зборник Матице српске за славистику 83. Нови Сад, 171–180.

Влајић-Поповић, Јасна. 2011. „Српска етимологија између дијахроније и дијалектологије“. У: Граматика и лексика у словенским језицима. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 323–336.

Влајић-Поповић, Јасна. 2013. „Српска етимологија у ишчекивању Дигиталне дијалекатске лексикографске базе – пример грецизама у Јабланици“. *Годишњак за српски језик* 13. Ниш, 149–164.

Влајић-Поповић, Јасна. 2017. „Етимологија српског језика данас (уз осврт на јуче и поглед ка сутра)“. *Јужнословенски филолог* 73/3–4. Београд, 137–161.

Влајић-Поповић, Јасна. Бјелетић, Марта. 2016. „Приручни етимолошки речник српског језика – допринос савременој етимологији“. У: Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа. Београд: Институт за српски језик САНУ, 197–210

Влајић-Поповић, Јасна. Петровић, Снежана. 2004. „Неки методолошки проблеми у изради Прве свеске Етимолошког речника српског језика“. У: Живот и дело академика Павла Ивића. Суботица: Градска библиотека Суботица, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Матица српска, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, Народна библиотека Србије, 141–148.

Вучковић, Марија. 2021. „О корисницима етимолошких речника и етимолошким речницима с корисничког аспекта“. У: Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема. Београд: Институт за српски језик САНУ, 545–559.

ЕРСЈ – Етимолошки речник српског језика 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ. 2003–.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови 1–. Київ: (АН УРСР) НАНУ, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. 1982–.

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–. Мінск: (АН БССР) НАНБ, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. 1978–.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков 1–. Москва: (АН СССР) РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 1974–.

Јашар-Настева, Оливера. 1965. „За етимолошките речници на словенските јазици“. Македонски јазик XVI. Скопје, 208–217.

КИР – Ка изворима речи. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ. Зборник радова. Београд: Институт за српски језик САНУ. 2013.

Лома, Александар. 2024. „Две деценије од Прве свеске“. Трибина Библиотеке САНУ 12. Београд, 214–218.

Младенов, Стефан. 1941. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София: Книгоиздателство Христо Данов.

ПЕРСЈ – Приручни етимолошки речник српског језика 1–. Београд: Институт за српски језик САНУ. 2023–.

Петровић, Снежана. Вучковић, Марија. 2018. „Етимолошки речници српског језика – од концепције ка методологији“. У: Српска славистика : ко-

лективна монографија, радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта. Том 1. Београд: Савез слависти чких друштава Србије, 245–258.

Фасмер, Макс. 1986–1987². Этимологический словарь русского языка I–IV. Москва: Прогресс.

Цветановски, Гоце. 2023. „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“. Etymologica macedonica I / 2023. Скопје 2023, 101–106.

Цветановски, Гоце. 2023а. „Македонски етимолошки речник“. Etymologica macedonica I / 2023. Скопје, 107–174.

Bezlaj, France. 1977–2007. Etimološki slovar slovenskega jezika I–V. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Boryś, Wiesław. 2005. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

ERHJ – Etimološki rječnik hrvatskoga jezika I–II. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2016–2022.

ESJS – Etymologycký slovník jazyka staroslověnského 1–21. Praha: (ČSAV) AV ČR, Ústav pro jazyk český. 1989–2022.

Gluhak, Alemko. 1993. Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb: Biblioteka Vocabula.

Janyšková, Ilona. 2021. „Úskalí tvorby etymologického slovníku“. У: Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема. Београд: Институт за српски језик САНУ, 533–543.

Králik, Ľubor. 2019². Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra SAV.

Machek, Václav. 1968². Etymologický slovník jazyka českého. Praha: ČSAV.

Rejzek, Jiří. 2001. Český etymologický slovník. Praha: Leda.

Schuster-Šewc, Heinz. 1978–1989. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–4. Bautzen: Domowina.

SEK – Boryś, Wiesław. Popowska-Taborska, Hanna. Słownik etymologiczny kaszubszczyzny 1–6. Warszawa: PAN. 1994–2010.

Skok, Petar. 1971–1974. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV. Zagreb: JAZU.

Sławski, Franciszek. 1952–1982. Słownik etymologiczny języka polskiego 1–5 (A–łżywy). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Snoj, Marko. 2016³. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

SP – Słownik prasłowiański 1–. Wrocław etc.: PAN. 1974–.

MACEDONIAN ETYMOLOGICAL DICTIONARY AND CONCISE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE SERBIAN LANGUAGE – SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Summary

This paper analyzes the state of etymological lexicography in the Macedonian and Serbian milieus. It presents and compares the conceptions of the two etymological dictionaries – the *Macedonian Etymological Dictionary* and the *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language* – initially planned as popular science dictionaries. Entries on the letter *a* illustrate one of the conception's elements, the selection of lexemes.

Keywords: etymology, etymological lexicography, etymological dictionary, Macedonian language, Serbian language

Јасна Влајић-Поповић
Институт за српски језик САНУ
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

СЕРБИЗМИ У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ – ПРЕМА КОРПУСУ МАКЕДОНСКЕ ЛЕКСИКЕ У *ПРИРУЧНОМ ЕТИМОЛОШКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Апстракт: Циљ овог рада је да – с обзиром на перспективу израде етимолошког речника македонског језика – прикаже како у том послу од користи може бити Приручни етимолошки речник српског језика (ПЕРСЈ), као тренутно најновији етимолошки речник једног словенског језика – и то македонском веома блиског. Имајући у виду значај идентификовања инословенских позајмљеница за целовито етимологисање, што ће се вероватно поставити и као будући задатак македонских етимолога, овде су одабрани, и провизорно класификовани, примери сербизама у македонском језику који су регистровани у ПЕРСЈ.

Кључне речи: српски језик, македонски језик, етимологија, позајмљеница, инословенска позајмљеница, сербизам.

1. Чињеница да македонски спада међу језике којима тек предстоји израда етимолошког речника[1] може се посматрати и вредновати на више начина, али свакако је најперспективније и најпродуктивније да се пажња усмери на предности које та ситуација доноси македонској етимологији и њеној лексикографији.

1.1. Већ је примећено да македонски лексикографи могу у великој мери да се ослоне на постојеће етимолошке речнике прасловенског, као и појединих словенских језика – нарочито оних македонском најближих, јужнословенских. У тим речницима налази се обиље македонске лексике словенског порекла (у функцији паралела), као и њихови прајезички етимони, прасловенске (и индоевропске) рекон-

[1] Овде термин користимо као општи појам, иако су у питању заправо два речника, научно–популарни *Македонски етимолошки речник* (МЕР) и тезаурусни *Етимолошки речник на македонскиот јазик* (ЕРМЈ), од којих је први у припреми а други тек у плану (в. Цветановски 2023а, Цветановски 2023б: 107–112).

струкције које се могу уградити у македонски етимолошки речник – уз ограничења која доноси чињеница да су досад комплетирана само три речника живих јужнословенских језика, српско-хрватског (Skok), словеначког (Bezlaj), хрватског (ERHJ), док је бугарски БЕР стигао до краја слова Ф-, а српски ПЕРСЈ до краја слова J- (тезаурусни ЕРСЈ дошао је тек до половине слова Б-). Целу абецеду покрива и брњански етимолошки речник старословенског (ESJS), док је московски прасловенски (ЭССЯ) стигао до слова Р-, а краковски (SP) до краја слова G-, односно до К- (ова последња два нарочито су драгоцени због широког захвата у дијалекатску лексику из свих доступних извора). У сваком случају, зналачком употребом тих речника може се постићи максимум користи при етимологисању македонских домаћих речи.[2]

1.2. За велики корпус страних речи у македонском, у првом реду из суседних несловенских језика, као и позајмљеница из појединих европских језика, на располагању су етимолошки речници суседних језика, општи и тематски – али то је ван наше теме.[3]

2. У словенским језицима, па и у македонском, постоји још једна специфична група прикривених страних речи – наизглед домаћих, а заправо туђих. То су инословенске позајмљенице, које делују као да су домаће али их неки детаљ (најчешће формални, ређе семантички), одаје као фактичке позајмљенице из неког другог словенског језика. Такве речи у речницима који нису фокусирани на македонски језик обично су, као да су домаће македонске, регистроване у функцији паралела тј. често нису препознате (па ни оквалификоване) као позајмљенице. Овде ћемо се њима позабавити претпостављајући да ће уочавање те дистинкције убудуће вероватно бити један од задатака аутора македонског етимолошког речника.

2.1. Феномен међусловенских позајмљеница у славистици је давно препознат и доста добро истражен тј. описан, нарочито у случајевима словенских тзв. „великих“ језика – руског, пољског, чешког. Та „величина“, односно већи престиж једног или другог словенског језика, варирали су током времена те је позајмљивање, гледано на различитим дијахроним равнима, бивало и двосмерно: тако постоје полонизми у руском али и русизми у пољском, бохемизми у пољском али и

[2] О постојању дубоке свести о томе в. Цветановски l.cc.

[3] Више о речницима посвећеним алоглотској лексици у македонском језику, в. Цветановски 2023в: 12.

полонизми у чешком језику итд.[4] Неретко су ти токови позајмљивања били и доминантно једносмерни, о чему сведоче нпр. полонизми у горњолужичком, сербокроатизми у словеначком, бохемизми у словачком, русизми у српском, бохемизми у српском итд. (за последње две категорије в. нпр. Јанковић 2017).[5]

2.2. Циљ нашег прилога је да искуство рада на најновијем српском етимолошком речнику[6] примени практично, скрећући пажњу на ту недовољно препознату (често и тешко препознатљиву)[7] врсту позајмљеница у македонском тј. указујући на оне примере сербизама у македонском језику који су регистровани у релативно ограниченом корпусу ПЕРСЈ.[8]

3. Да би овај чланак могао да послужи као својеврсни vademecum за праћење сербизама у македонском језику регистрованих у ПЕРСЈ,

[4] Поред већ класичних радова као што је нпр. Орłоś 1987, до слабо експонираних као што је Šimek 2014, исцрпан преглед и богата литература о овој врсти позајмљница могу се наћи (у електронској форми) у чешкој лингвистичкој енциклопедији (в. нпр. чланке о полонизмима, бохемизмима, русизмима у CzechEncy s.vv. POLONISMY%20V%20%C4%8CESK%C3%89M%20LEXIKU ; BOHEMISMY%20V%20POL%C5%A0TIN%C4%9A ; RUSISMY%20V%20%C4%8CE%C5%A0TIN%C4%9A

[5] Појам међусловенског позајмљивања, које резултира појавом инословенских позајмљеница у језику примаоцу, у принципу се односи првенствено на резултате језичког контакта који је (у различитим фазама њиховог развоја – преко књижевних идиома или еманципацијом из дијалеката) утицао на стандардне варијетете појединих словенских језика. Дакле, строго узев, не односи се на прелазне говоре на (по)граничном терену два суседна словенска језика (какви увек постоје на размеђи два дијалекатска континуума). У овом прегледу, као и у самом ПЕРСЈ, не држимо се чврсто те дистинкције, па укључујемо примере као што су они наведени у § 4.1.5. или мак. *Врутток* s.v. **врућ** (в. § 4.1.1.).

[6] Узорак се ипак (в. нап. 8) може сматрати репрезентативним јер ће, осим материјала заступљеног у недавно објављеном првом тому ПЕРСЈ (на слова А–Ј), у обзир бити узета и грађа другог тома (К–О), који је у припреми.

[7] Према нашем увиду, посебних студија на ову тему нема, а ретки су радови са конкретним термином сербизам у наслову, као нпр. Конески 1987 или новије Макаријоска/Ѓорѓиоска 2016, Цветановски и др. 2019 (на које нам је љубазно указао колега др Гоце Цветановски).

[8] Осим азбучне непотпуности (в. нап. 6) и сам инвентар одредница је ограничен на основни лексички фонд тј. на стандардни језик, са повременим освртима на застареле или дијалекатске облике када су они у служби етимолошке дискусије (нпр. **бра̑к** се третира као старословенска реч која је „продрла у језике православних Словена, али као народна постоји само у бугарском и македонском, уп. буг., мак. дијал. *брак* ‘весеље’...“ в. ПЕРСЈ 1: 77).

треба кратко предочити основну структуру одреднице самог тог речника.

3.1. Насловна реч праћена је низом својих изведеница, као и евентуалним старосрпским и српскословенским потврдама – чиме се завршава први део одреднице.

3.2. Други део је посвећен етимолошком суду и по правилу почиње етимоном (осим ако је у питању реч нејасног или спорног порекла, када тај суд заузима читав други део одреднице); код домаћих речи иза њега (било да је у питању прасловенска, прасловенска дијалекатска или само јужнословенска реч) следе паралеле из осталих словенских језика.[9]

3.3. Трећи део садржи дискусију (чији обим варира), а структура му је флексибилна – у зависности од проблематике дотичне речи.

4. Македонска домаћа лексика најчешће се налази у другом делу одреднице ПЕРСЈ, након псл. етимона (в. § 3.2.) где на почетку низа паралела, иза старословенског, стоји македонски облик – ако га има (тачније, уколико је био познат ауторима ПЕРСЈ). Треба нагласити да се ту наводе само оне речи које представљају директне континуанте псл. предложака – ако таквих нема, македонски пример изостаје из другог дела одреднице. Али зато се у дискусији у трећем делу не ретко – у различитим функцијама и обиму (в. § 3.3.) – срећу слични македонски облици и/или значења,[10] међу њима и сербизми.

4.1. Наш избор примера македонске лексике инословенског порекла у ПЕРСЈ због ограничености обима рада морао је бити сведен на сербизме[11] – чак не на све већ само оне словенског порекла, чиме су

[9] Код позајмљеница се у другом делу наводи само страни предложак, а одговарајући облици истог порекла у другим језицима (суседним или сродним), помињу се тек у трећем делу одреднице намењеном дискусији. Више о овој структури (где осим поменута три постоји и четврти део, посвећен литератури – што је за ову прилику небитно), в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2003: 173–175 (§ 4.1.–4.3.1.) или Увод ПЕРСЈ 1: VI–VII.

[10] Детаљније о томе в. С. Петровић у овом зборнику; уп. и нап. 17 поводом речи *ѓуска*.

[11] У радној верзији биле су пописане и друге инословенске позајмљенице у македонском (старословенизми, црквенословенизми, руско-црквенословенизми, русизми) и може се рећи да је класификација њиховог третмана у ПЕРСЈ упоредива са оном која је устпостављена за сербизме, мада је граница позитивног и хипотетичног става флуиднија. Релативно ретко се експлицира разлог за доношење одређеног закључка: „Буг. и мак. -у- указује на позајмљеницу из руско-црквенословенског“. Најчешће се (на почетку трећег дела одреднице) користи (стандардна) формулација „Истог порекла и мак. *азбука*“, варирана као „Из истог извора и мак. *буквален*“ /

остали по страни они крајњег несловенског порекла.[12] Овде су одговарајуће одреднице ПЕРСЈ (осим азбучним редом који врши само техничку функцију) сортиране тако да одразе нијансе тј. ступњеве образложености у њима изнете квалификације поједине македонске речи као сербизма.

4.1.1. У идеалном случају, етимолошки суд у ПЕРСЈ, када се (до)тиче и македонског језика, јесте образложен (више или мање[13] детаљно, нпр. „са српским развојем *o̧ > у“ / „с обзиром на а < ъ“ / „због гласовног лика“) тако што се експлицира разлог, најчешће категоричног (ређе уздржаног, као код *запа̄ши, зар*) квалификовања македонске речи[14] као сербизма – по правилу на основу фонетике. У таквим случајевима убудуће (тј. у будућем раду на македонским етимологијама) неће бити нужно даље аргументовање – осим ако се нађе основ за другачији закључак.

„Из руског и мак. *безбеѳен*“. Постоје и случајеви сложеног трасирања путева позајмљивања (по правилу описани у „дубини“ трећег дела): „Стсл. реч је посредством црквенословенског, делом и руског, ушла и у друге словенске језике, уп. мак. *ѳејства̄*“ / „Под црквенословенским, а доцније руским утицајем раширила се [начело] првенствено међу православним Словенима“, или „Код православних Словена (срп., мак., буг., рус., укр., блр.) реч је преузета посредством старословенског“, али и лапидарне дискусије типа „Буг. књиж. *лука̀в* и мак. *лукав* из руско-црквенословенског пре него ли из српског“. Некад се износе више или мање уздржане претпоставке као „Буг. књиж. *лъч*, мак. *лач* ‘зрак’ претпостављало би псл. **lǫčь*, али су у питању вероватно хиперкоректне форме настале при позајмљивању рус.-цсл. *лучь*.“ / „[реч *наука*] означава нововековни појам науке ... у српском, можда и македонском и бугарском вероватно под руским утицајем“ или колебање: „Вероватно из рус. знак. | Рус. реч изводи се из псл. **znakъ* (уп. цсл. **знакъ** ‘знак’, мак., буг. *знак*, слн. *znâk*, слч., чеш., пољ. *znak*, рус., укр., блр. *знак*). По свом архаичном образовању именица је свакако прасловенска ... али њена општесловенска распрострањеност може бити секундарна.“

[12] Нпр. турског s.v. *ажѳа̀ја* („сам**о** још мак. *ажѳаа*, вероватно из српског“), италијанског s.v. *ка̄пӯш* („мак. *ка̄пуш* вероватно из српског“), немачког s.v. *ле̄шва* („мак. *летва*, буг. *лѐ?ва* вероватно из српског“) или латинског s.v. *мо̀рнар* („из с.-х. су мак. *морнар*, слн. *mornár*“).

[13] Треба имати у виду да лапидарно формулисан суд у ПЕРСЈ може проистицати и из опсежне дискусије у неком раду који се цитира у литератури (у четвртом делу одреднице) – што није тешко идентификовати.

[14] Често се осим македонске речи наводе и аналогни примери из бугарског језика (нпр. s.v. **гу̏сле**: мак. *ѓусла*, буг. *ѓу̀сла* су из српског), неретко и из словеначког (нпр. s.v. **бу́бати**: мак. *буба* ‘учи напамет’ свакако из српског, вероватно и слн. *búbati* ‘ударати песницом’), али овом приликом те податке обично изостављамо.

ба̏дњӣ ◄[15] Само српска реч, у вези са бдѣ̀ти. ❖ ... Мак. *баѳник* [‘бадњи дан; бадњак’] је због гласовног лика из српског ... (овде и даље проред Ј.В.-П.)

врӯ̂ћ ◄ Од псл. дијал. **vьry, vьrǫt’ja* m., **vьrǫt’i* f.[16] ❖ ... мак. *врӣшок* ‘велики извор који се не леди’, *Врӣшок* село у којем извире Вардар (са српским развојем *ǫ́ > у, а не мак. *ǫ́ > а)

гӯ̀ска ◄ Од псл. **gǫsъka*, уп. мак. дијал. *гаска*,[17] буг. *гъ̀ска*, слн. *góska*, слч. *húska*, чеш.дијал. *huska*, глуж. *huska*, длуж. *guska*, пољ. *gąska*, рус. дијал., укр. *гӯ̀ска*. ❖ ... Мак. гуска је из српског, с обзиром на фонетски лик (у < *ǫ́) ...

за̀патити (се) ◄ Вероватно од јсл. **zapъtiti (sę)* ‘покушати’, уп. мак. запати. ❖ Мак. паралела с обзиром на а < ъ може бити сербизам.

за̀р ◄ Вероватно спој псл. честица **za* и **že*. ❖ ... За гласовни развој псл. **zaže* > за̀р уп. псл. **ježe* > јер, мо̀жē > мо̀рē (в. мо́рати) ... Није јасан однос с.-х. облика и мак. зар, буг. *зер*, заст. *зар* у истом значењу; будући да ротацизам *ž* > *r* није својствен бугарско-македонском ареалу, можда је у питању позајмљеница из српског.

клӯ́па ◄ Од јсл. **klǫpa/*klǫpь*. ❖ Реч је само западнојужнословенска,[18] али има блиску паралелу у стпрус. *clumpis* ‘сто’; ... мак. *клупа*, буг. *клу̀па* из српског.

кру̂т ◄ Од псл. **krǫtъ(jь)*. ❖ ... Мак. *крӣш* ‘крут, престрог’, буг. дијал. *крут* ‘оштар’ (Видин) због -у- из српског.

кр̏ш ◄ Од јсл. **krъšь*. ❖ Јсл. именица, као поствербал глагола **krъšiti* (в. кр̏шити, уп. и лӧ̀м од ло̀мити), изворно је само западнојужнос-

---

[15] У овом попису се, у максимално лапидарним цитатима одредница ПЕРСЈ, након насловне речи, користе симболи ◄ и ❖ као најприближнији онима који у ПЕРСЈ означавају почетак другог односно трећег дела одреднице (о њиховој улози в. § 3.2 и § 3.3.). Цитирају се ексцерпти из одредница ПЕРСЈ, са тротачком за лакуне, без дуплих наводника као граничника цитата. Том и страница се, мимо обичаја, не цитирају, зато што је у обзир узета и грађа другог тома ПЕРСЈ који још није публикован (в. и нап. 6).

[16] Видимо да овде (за разлику од нпр. **гӯ̀ска, за̀патити (се), бро̀ј**) нема мак. облика међу словенским паралелама у 2. делу (већ само цсл. врѣшт- поред стсл. в(ъ)рѣшт-, слн. *vrȍč, vrǿča*, слч. *vrúci*, чеш. *vroucí* ... итд.); за регуларност таквог поступка, в. § 4. као и случајеве коментарисане у наредним напоменама.

[17] Ово је добар пример двојства тј. разлике у позицији мак. облика који, као континуанта псл. предлошка, представља паралелу српској речи – тако да се налази у 2. делу одреднице, и оног мак. облика који се квалификује као сербизам – те је смештен и коментарисан тек у 3. делу одреднице.

[18] Стога се у 2. делу дају паралеле, цсл. клѣпь (?), слн. *klôp, -î* f., међу којима нема мак. и буг. облика.

ловенска (даље из српског мак. *кршˊ* ‘нанос камења, камењар’ и буг. дијал. *кръшъ* ‘низбрдица’).

òрӯђе ◄ Од псл. **orǫdьje*. ❖ ... Дијал. *уруш̄ка* ‘опрема, оруђе, алат(ка)’ (ист. Србија) своди се на недисимиловано псл. **ǫ-rǫd-ъka* или на псл. **vъ(n)-rǫd-ъka*. У мак. и буг. говорима та реч је, судећи по свом гласовном лику, из српског. ...

òскудан ◄ Од псл. дијал. **(ob-)skǫdьnъ*.[19] ❖ ... Мак. *оскуѳен* са *у* < *ǫ* је сербизам.

4.1.2. Некад се позајмљивање из српског само констатује (нпр. „свакако из српског“ / „из српског“ / „сматра се сербокроатизмом“), док се као разлог обично подразумева гласовни лик (ређе ванлингвистички узрок, као за *железница*, или творбени, као за *ѳзвоно*). Убудуће ће се и ови примери моћи сматрати етимолошки решеним, али ће бити корисно да се експлицира разлог таквог тумачења.

Бо̀жић ◄ Од псл. дијал. **božit’ь*, уп. слн. *Božič* ‘Божић, празник Христова рођења’, стчеш. *Božic*, стпољ. *Bożyc*, длуж. *Bóžyck* dem. ‘син Божји’. ❖ Псл. реч је деминутив од **бо̂г**. Западнословенска–западнојужнословенска изоглоса (мак. *Божиќ* и буг. дијал. *Божù̀ч* су из српског) ...

бу́бати ◄ Од псл. дијал. **bǫbati*, уп. пољ. дијал. *bąbać* ‘тапшати, ударати’. ❖ ... мак. *буба* ‘учи напамет’ свакако из српског, вероватно и слн. *búbati* ‘ударати песницом’.

га̀лēб ◄ Само с.-х. реч, нејасног порекла. ❖ Можда од псл. дијал. **galębъ* ... Против архаичног образовања и велике старине речи говори њен узак ареал (само српско-хрватски, слн. *galeb* и мак. *галеб* сматрају се сербокроатизмима).

гу́дети ◄ Од псл. дијал. **gǫděti, gǫd’ǫ*. ❖ ... Именица *гу̀ѳало* је nomen instrumenti на **dlo-* од псл. **gǫdati*. Мак. *гуѳало* као и буг. дијал. *гудàло* (за разлику од дијал. *гъдӯлка*) вероватно су из српског, док слн. *godalo* вероватно није. ...

гӯсле ◄ Од псл. **gǫslь* f., **gǫsli* pl., такође **gǫsla* f. ❖ ... Мак. *гусла*, буг. *гусла* су из српског. Реч се ширила заједно са самом гусларском поезијом са старосрпског терена.“[20]

---

[19] Ни овде међу паралелама у 2. делу нема мак. облика (већ су ту само правилни рефлекси у другим јсл. језицима: буг. *оскъ̀ден*, слн. заст. *oskóden*).

[20] И у овој одредници претходно у 2. делу, међу слов. паралелама, нема мак. *облика*, док буг. дијал. *гъ̀сла* (као правилан рефлекс псл. предлошка) јесте уврштено у списак паралела.

жѐлезо ◄ Од псл. **želězo*. ❖ ... Неологизам жѐлезница (од 1840) начињен је према нем. *Eisenbahn* ... уп. рус. *желéзная дорóга*, чеш. *železnice*, слн., слч. *železnica*, мак. *железница*, буг. *железница* ‘воз’. У с.-х. и слн. вероватно непосредно из чешког (где је реч посведочена још 1835), у мак. и буг. [вероватно] из српског.

звò̑н ◄ Од псл. **zvonъ*.[21] ❖ ... У значењу оруђа псл. маскулинум је само у с.-х. потиснут од неутрума *звоно* (мак. *ѕвоно* је из српског).

клѝ̄п ◄ Од псл. дијал. **klipъ* (**klipa* и сл.). ❖ ... Мак. *клип* ‘клип у цилиндру’ из српског, вероватно и хапаксно буг. *клип* ‘призма’.

лађа ◄ Од псл. **oldьji*. ❖ ... Мак. *лаѓа* из српског.

му́дар ◄ Од псл. **mǫdrъ*. ❖ ... мак. *муѕар* из српског ...

на̑става ◄ Калк према лат. *institutio*. ❖ Калкирање се ослања на цсл. наставити ‘упутити, поучити’. ... из српског мак. *наставa*; народна значења су ‘мотка на кормилу; нашивак’; у другим слов. језицима поствербали **nastava*, **nastavъ* долазе у разним другим значењима ...

ò̀рӯђе ◄ Од псл. **orǫdьje*. ❖ ... мак. *оруѕие* ‘оруђе, оружје’ из српског.

ò̑света ◄ Само с.-х. реч, вероватно калк према лат. *sanctio*. ❖ ... Творбено је у питању префиксална изведеница са **ob-* (в. **о**) и **svętъ* (в. **све̑т**[2]/**свѐтӣ**) ... мак. *освета* и слн. *osveta* су сербокроатизми.

4.1.3. Широк је и спектар нијансирања хипотетичности тј. изражавања уздржаног става, од (пре)обазривог (нпр. „с обзиром на *а* < *ъ*, може бити сербизам“, што спада међу случајеве наведене у § 4.1.1.), преко обазривог (нпр. „можда из српског“ / „може бити из српског“ / „могуће је да је пореклом из српског“), до ипак недвосмисленог (нпр. „вероватно из српског“ / „из с.-х. вероватно и мак. ... “). Убудуће ће такви случајеви свакако изискивати даље истраживање, како би се постојећа претпоставка потврдила или одбацила.

ба́рити ◄ Од ва́рити, декомпозицијом у *о-барити* (< псл. **ob-variti*). ❖ ... мак. *бари се*, које може бити из српског ...

бра̀ти ◄ Од псл. **bьrati, berǫ*. ❖ ... Значење ‘бирати’ само још у мак. *бира* (где је можда из српског). ...

бро̑ј ◄ Од јсл.(?) **brojь*, уп. још мак. *број*, буг. *брой*. ❖ Могуће је да су мак. и буг. речи пореклом из српског.“

---

[21] Међу паралелама су стсл. **ꙁвонъ**, буг. *звон*, слн. *zvn*, слч., чеш., глуж., длуж. *zvon*, итд. али нема мак. речи.

ма̀терица ◄ Од псл. дијал. **materica /*materьnica*. ❖ ... у том значењу још мак. *ма̄терица*, буг. дијал. (Банат) *ма́терница* (обоје из српског ?),

на́чин ◄ Од псл. дијал. **načinъ*. ❖ ... Савремено слн. *načín* из с.-х., вероватно исто тако и мак. начин, буг. *на̀чин*.

ò дбо̄јка ◄ Од *о̀дбӣти* (лопту у игри, напад, ударац). ❖ Изведеница на *-ка* од поствербалне основе *одб-ој-* од *о̀дбӣти* (в. **бӣти²**, **од**), настала према архаичном моделу који је и у струс. *отбойка* ‘отимање’ ... Из српског вероватно мак. *одбојка*.

4.1.4. Некада је (нарочито код речи нејасног порекла или оних које се сматрају само с.-х. речима), суд о позајмљивању из српског изостао, а та могућност је само имплицирана скретањем пажње на неку појаву, или на паралелизам, чији се узрок не тумачи већ се то питање оставља отвореним. Убудуће ће ти примери послужити само као сигнали да на дотичне речи треба обратити пажњу.

бò равити ◄ Нејасно. ❖ Уп. још и мак. *борави* ‘бавити се нечим; мешати, чепркати’, *заборава* ‘заборавити’ ... .

бра̀ва ◄ Нејасно. ❖ Свакако иста реч као мак. *брава*, буг. *бра̀ва*; даље и балкански славизми алб. *bravë*, нгр. *μπράβα*, тур. *brava*, *perava* ... *Брава ѓубровачка* као стајаћи спој у усменој епици указује на могућ пут ширења реалије.

бљȕтав ◄ Недовољно јасно. ❖ Вероватно од **бљȕвати** у иницијалном значењу *‘који гони на повраћање’ ... Осим мак. *блӯтав* ова лексична породица ограничена је на српско-хрватски ... Зато се, као и за **мли̏тав**, може помишљати и на страно, романско порекло.[22]

-клò пити ◄ Од псл. **klopiti*. ❖ ... Изведеница *клȍпка* постоји у том значењу још у мак. *клопка*, буг. *клопка* ...

љу́бити ◄ Од псл. **l’ubiti, l’ubl’ǫ*. ❖ ... У свом основном значењу псл. глагол је у савременом српском увелико истиснут од **вò лети** ... при чему је преузео семантичко поље псл. **cělovati* (в. **цели́вати**); секундарно значење ‘љубити’ среће се још у македонском и бугарском.

наклáпати ◄ Само с.-х. глагол, итератив од **-клò пити** (в. и **клѐпати**) са префиксом **на**. ❖ Уп. просто *кла̀па̄ти* ‘клеветати’, у истом или сличном значењу мак. *наклепа* [‘клеветати; наоштрити косу’], буг. *наклòпам*, *наклепа*, *наклѐпя* ...

[22] Не каже се да је македонска реч сербизам, али се то заправо имплицира даљом дискусијом.

4.1.5. И најзад, све ово нијансирање могло би се занемарити за неколико примера македонских дијалекатских лексема уског ареала, које се третирају као резултат локалног (и ефемерног) непосредног утицаја суседних српских говора – тако да је отворено питање да ли их овде уопште треба узимати у обзир.

гле̑жањ ◄ Од јсл. **glez(ъ)n'ь* ... ❖ ... мак. дијал. *гле̄ж(ǥ)ањ* (Куманово) вероватно је из тамошњег српског говора.

гро̑зан ◄ Од псл. **grozьnъ(jь)* ... ❖ ... уп. мак. дијал. *гро̄зница*, ...

мр̏ља ◄ Недовољно јасно. ❖ Вероватно поствербал од **мр̏(в)љатӣ*, итератива од *мр̏витӣ*, в. **мр̏ва**. Даље јсл. паралеле, слн. *mŕlja*, мак. дијал. *мрла* (?) (Тетово), буг. дијал. (зап.) *мъ̀рлям*, вероватно су све из с.-х.

5. Овај прилог не садржи, и не може да садржи, готова решења нити целовита етимолошка тумачења побројаних македонских речи, већ само сортира путоказе до њих које нуди материјал (ипак ограниченог) корпуса македонске лексике коментарисане у ПЕРСЈ. Вероватно ће убудуће (у предстојећем раду на етимологисању македонске лексике) ваљати да се сваки појединачни случај још једном преиспита (нарочито у светлу богатог дијалекатског материјала који на располагању имају македонски етимолози), али је добро да полазне тачке у ПЕРСЈ већ постоје. Захваљујући томе смо на њих овде могли да сигнализирамо применивши – на основу четрдесетак речи – бар провизорну градацију експлицитности изнетог суда којим се поједине македонске речи карактеришу као сербизми.

5.1. Додатна корист од овог разматрања могла би се показати и у даљем раду на самом ПЕРСЈ, јер би овде сагледана класификација случајева указивања на позајмљивање у суседне језике (не само у македонски већ и друге, првенствено јужнословенске – а ПЕРСЈ има амбицију да их евидентира, уп. нап. 14) могла допринети прецизнијем формулисању таквих ставова у наредним томовима ПЕРСЈ – што би свакако било на општу добробит (јужно)словенске етимолошке лексикографије.

Литература

БЕР — *Бъл҃гарски е҇тимоло҃гичен речник* 1–, София 1971–

Бјелетић/Влајић-Поповић 2003 — М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић. „Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект)“, *Зборник Ма҇тице ср҃пске за славис҇тику* 83, 171–180.

ЕРСЈ — *Е҇тимолошки речник ср҃пског҃ језика* 1–, Београд 2003–.

Јанковић 2017 – Ј. Јанковић. „Етимологија у часопису Наш језик“ – докторска дисертација одбрањена 4.9.2017. https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9029 <6.9.2024.>
https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/4524 <6.9.2024.>

Конески 1987 — Б. Конески. „Србизмите во јазикот на Рајко Жинзифов“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 5, Скопје, 33–38

Макаријоска / Ѓорѓиоска 2016 — Л. Макаријоска, Ж. Горгиоска. „Србизмите во јазикот на средношколската младина“. XX меѓународна научна конференција Јазикот наш денешен – јазикот наш насушен (Денови на Бл. Корубин, 14.-15.4.2016), *Јазико҇т наш ҂денешен*, кн. 27, Скопје, 347–354.

ПЕРСЈ — *Прируч҃ни е҇тимолошки речник ср҃пског҃ језика* 1, А–Ј, Београд 2023.

Цветановски и др. 2019 — Г. Цветановски, О. Додевска-Михајловска, К. Топлиска-Евроска. „За употребата на некои српски опсцени зборови и изрази во јазикот на македонските портали“. У: Ј. Марковић, Н. Јовић (ур.), *О҃псцена и ҂друг҃а колоквијална лексика у ср҃пском и маке҂донском језику / О҃псцена и ҂друг҃а колоквијална лексика во ср҃пскио҇т и маке҂донскио҇т јазику (зборник ра҂дова са ис҇тоименог҃ ску҃па),* Ниш, 433–444.

Цветановски 2023а — Г. Цветановски. „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, *Etymologica Macedonica*, 101–106.

Цветановски 2023б — Г. Цветановски. „Македонски етимолошки речник“, *Etymologica Macedonica*, 107–174.

Цветановски 2023в — Г. Цветановски. „*Etymologica Macedonica* во пресрет на 70-годишниот јубилеј на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје“, *Etymologica Macedonica*, 9–18.

ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков* 1–, Москва 1974–.

Bezlaj — F. Bezlaj. *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V, Ljubljana 1977–2007.

CzechEncy — https://www.CzechEncy.org/slovnik <6.9.2024.>
https://www.czechency.org/slovnik/POLONISMY%20V%20%C4%8CESK%C3%89M%20LEXIKU

https://www.czechency.org/slovnik/BOHEMISMY%20V%20POL%C5%A0TIN%C4%9A <6.9.2024.>
https://www.czechency.org/slovnik/RUSISMY%20V%20%C4%8CE%C5%A0TIN%C4%9A <6.9.2024.>
ERHJ — *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*1–2, Zagreb 2016–2021.
ESJS — *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–21, Praha 1989–2022.
Etymologica Macedonica — *Etymologica Macedonica. Македонско сѡисание за еѡимолоӡија*, Година I, Скопје 2023.
Orłos 1987 — T. Z. Orłoś. *Polonizmy w częskim języku literackim*, Kraków.
Skok — P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb 1971–1974.
SP — *Słownik prasłowiański* 1–, Wrocław etc. 1974–.
Šimek 2014 — I. Šimek. „Russismen im Bulgarischen“ https://www.academia.edu/10780149/Russismen_im_Bulgarischen <6.9.2024.>

SERBISMS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE – ACCORDING TO THE CORPUS OF MACEDONIAN LEXIS IN THE *CONCISE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE SERBIAN LANGUAGE*

Summary

This article aims to support the imminent compiling of the Macedonian etymological dictionary by presenting the potential use this dictionary could make of the *Прирѹчни еѡимолошки речник срѹскоӡ језика* (ПЕРСЈ i.e. the *Concise etymological dictionary of the Serbian language*), as the most recently published etymological dictionary of a Slavic language — and also one very close to Macedonian. The author shares the experience of working on ПЕРСЈ, which includes the awareness of an important methodological aspect of a comprehensive etymological analysis – the identification of inter-Slavic (or allo-Slavic) loanwords in Slavic languages and distinguishing them (as a „hidden“ class of loanwords) from other layers of inherited Slavic lexicon (i.e. those deriving from PSl. etyma as their regular, direct continuants). For practical purposes, this is illustrated by examples of Serbisms in the Macedonian language, recorded as such in ПЕРСЈ (typically in the 3rd section of its lemma containing etymological discussion). A selection of some 40 lexemes is made to present how identification of Serbisms in Macedonian is argumented in ПЕРСЈ in various degrees of elaborateness and explicitness (or implicitness, or just noted as a matter of common knowledge), the range of which is tentatively classified in five groups.

Keywords: Serbian language, Macedonian language, etymology, loanword, foreign Slavic loanword, Serbism

Снежана Петровић
Институт за српски језик САНУ
snezzanaa@gmail.com

МАКЕДОНСКИ ЛЕКСИЧКИ МАТЕРИЈАЛ У ПРВОМ ТОМУ ПРИРУЧНОГ ЕТИМОЛОШКОГ РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА[1]

Апстракт: У раду су представљене осамсто двадесет три македонске речи које се налазе у првом тому *Приручног етимолошког речника српског језика (А–Ј),* разврстане, сходно функцију у којој се појављују, у седам група. Најбројнију групу, петсто тридесет седам, чине речи у функцији паралела за реконструкцију прасловенских облика. Следећа по бројности јесте групација која садржи македонске речи које служе као паралеле за речи словенског или несловенског порекла које нису носиоци одреднице и има их сто двадесет осам. Сто двадесет пет македонских лексема, представљају паралеле за позајмљенице, укључујући и калкове. У функцији поређења за речи нејасног или недовољно јасног порекла македонских потврда има тридесет пет. Циљ овог рада јесте да представи читање и употребу овог етимолошког приручника српског језика из перспективе другог словенског језика и да укаже на допринос који он може дати планираним етимолошким речницима македонског језика.

Кључне речи: етимологија, етимолошки речник, македонски језик, српски језик

1.1. Недавно је најављена припрема два етимолошка речника македонског језика и објављена њихова основна концепција (Цветановски 2023а). Један је *Македонски етимолошки речник* (МЕР), који треба да буде научно-популарног карактера и да обухвати до петнаест хиљада речи из основног лексичког фонда у три тома. Други је Етимолошки речник на македонскиот јазик (ЕРМЈ), који би се израђивао у оквиру истоименог пројекта Института за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и који би обрадио целокупну лексику македонског језика, стандардну, дијалекаску и историјску. С обзиром на разлике у концепцијама, израда ЕРМЈ-а била би дугорочан подухват који би морао окупити тим стручњака различитих профила, док би се рад на МЕР-у могао оконча-

[1] Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/ 200174 од 5. 2. 2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

ти у краћем року и уз ангажовање мањег броја сарадника. Истовремено са најавом, представљена је и макро- и микроструктура Македонског етимолошког речника, одреднице на слово А, као и припадајуће им скраћенице и литература (Цветановски 2023б).

1.2. Имајући на уму ове најављене пројекте, из првог тома ПЕРСЈ ексцерпиране су све македонске речи, а затим представљене сходно функцији у речнику која се очитује најпре у томе у којем се од четири дела одреднице оне појављују. Будући да је одредница у ПЕРСЈ структурирана тако да се у првом делу налазе савремене српске потврде и историјске потврде из српскословенског и старосрпског, а у четвртом цитирана литература, македонски лексички материјал смештен је искључиво у другом или трећем делу одреднице који су резервисани за етимолошки суд и дискусију.[2]

2. Македонске речи у другом делу одреднице као паралела за реконструкцију псл. облика су следеће[3]:

А – *а* (s.v. а), дијал. *авеш̄* (s.v. а̏вӗ̄т), *ако* (s.v. а̏ко), *ала* (s.v. а̏ла[1]), *али* (s.v. а̏ли), *ах* (s.v. а̏х).

Б – *баба* (s.v. ба̏ба), *бабица* (s.v. ба̏бица), *бава (се)* (s.v. ба̏вити се), *багрем* (s.v. ба̀грем), *базди* (s.v. ба̀здети), *баам* (s.v. ба̏јати), *балван* (s.v. ба̀лван), *бања* (s.v. ба̏ња), *бара* (s.v. ба̏ра), *бочва* (s.v. ба̏чва), *бдее* (s.v. бде̏ти), *беда* (s.v. бе́да), *беди* (s.v. бе́дити), *бедро* (s.v. бѐдро), *без* (s.v. бе̏з), *белег̄* (s.v. бѐлег), *бел* (s.v. бе̏о), *бес* (s.v. бе́с), *беседа* (s.v. бѐседа), *бик* (s.v. би́к), *бишт̄ар* (s.v. би̏стар), *бие* (s.v. би̏ти[2]), *бич* (s.v. би̏ч), *благ̄* (s.v. бла̂г), *благ̄о* (s.v. бла̂го), *блашт̄о* (s.v. бла̏то), *блед* (s.v. бле́д), *блее* (s.v. бле́јати), *блесок* (s.v. бле́сак), *близу* (s.v. бли́зу), *бладам* (s.v. блу́дити), *блуе* (s.v. бљу̀вати), *боб* (s.v. бо̏б), *богˉ* (s.v. бо̂г), *богˉашт̄* (s.v. бо̀гат), *богˉиња* (s.v. бо̀гиња), *богˉме* (s.v. бо̀гме), *божур* (s.v. бо̀жӯр), *бој* (s.v. бо́ј), *бои се* (s.v. бо̀јати се), *бок* (s.v. бо̏к), *боли* (s.v. бо̀лети), *бор* (s.v. бо̏р), *борба* (s.v. бо̀рба), *бори се* (s.v. бо̀рити се), *бос* (s.v. бо̏с), *бође* (s.v. бо̀сти (се)), *боцка* (s.v. бо̏цкати), *брав* (s.v. бра̂в), *брада* (s.v. бра́да), *брадавица* (s.v. бра̀давица), *бразда* (s.v.

[2] Сама одредница у ПЕРСЈ има четири дела који су посебним знаковима графички раздвојени, такође, у првом делу су историјске потврде посебним знаком одељене од савремених. Више о структури одреднице в. ПЕРСЈ 1: VI–VII.

[3] Речи које нису српске у другом делу одреднице ПЕРСЈ наводе се у две функције, или као паралеле за прасловенске реконструкције или као етимони позајмљеница. У првом тому ПЕРСЈ нема ниједне српске речи позајмљене из македонског, те се стога македонски лексички материјал јавља само у првој функцији.

бра́зда), *брана* (s.v. бра́на), *брани* (s.v. бра́нити (се)), *браᵺ* (s.v. бра̏т), *бере* (s.v. бра̏ти), *браᵺучеᵹ* (s.v. бра̏тучед), *брашно* (s.v. бра̏шно), *брᵹо* (s.v. бр̏до), *брᵹ* (s.v. бре̑г), *бреза* (s.v. бре̏за), *бреме* (s.v. брѐме), *бреᵺ* (s.v. бре̑ст), *бреца* (s.v. бре̏цати се), *бречаᵺи* (s.v. бре́чати), *бр̏з* (s.v. бр̑з), *брᵺок* (s.v. бри̏дак), *бриᵺе* (s.v. бри̏сати (се)), *бркa* (s.v. бр̀кати), *броᵹ* (s.v. бро̑д), *број*[4] (s.v. бро̑ј), *броќ* (s.v. броћ), *брᵺи* (s.v. бр̀стити), *бруи* (s.v. бру́јати), *бруси* (s.v. бру́сити), *буба* (s.v. бу̏ба), *бабрам, бабри* (s.v. бу̏брити), *бабулица* (s.v. бубу̀љица), *болва* (s.v. бу̀ва), *буᵹи* (s.v. бу̀дити (се)), *буица* (s.v. буј̏ица), *буква* (s.v. буќва), *букне* (s.v. бу́кнути), *бумбар* (s.v. бу̀мба̄р), *буна* (s.v. бу́на), *бура* (s.v. бу̏ра), *бучи* (s.v. бу́чати).

В – *ваби* (s.v. ва́бити), *ваᵹи* (s.v. ва̀дити), *вали* (s.v. -ва́лити (се)), *вамᵺир* (s.v. ва̀мпӣр), дијал. *вон* (s.v. ва̀н), *вари* (s.v. ва́рити), *ваш* (s.v. ва̀ш), *веверица* (s.v. ве̏верица), *веᵹар* (s.v. ве̏дар), *веѓа* (s.v. ве̏ђа), *вее* (s.v. ве̏јати), *вели* (s.v. вѐлӣм), *велможа* (s.v. вѐлможа), *венец* (s.v. ве́нац), *веᵺар* (s.v. вѐпар), *вера* (s.v. ве̏ра), *вериѓа* (s.v. вѐрига), *весел* (s.v. ве̏сео), *весло* (s.v. вѐсло), *весᵺ* (s.v. ве̑ст), *везе* (s.v. ве́сти), *веᵺар* (s.v. ве̏тар), *веќе* (s.v. ве̏ћӣ), *вечер* (s.v. ве̏че), *вечера* f. (s.v. вѐчера), *вешᵺ* (s.v. вѐшт), *вешᵺица* (s.v. вѐштица), *вие* (s.v. ви̑), *виᵹи* (s.v. вѝдети), *виᵹра* (s.v. ви̏дра), *вика* (s.v. ви́кати), *вила* (s.v. ви́ла), *вилица* (s.v. вѝлица), *виме* (s.v. вѝме), *вино* (s.v. ви́но), *вир* (s.v. ви̑р), *виси* (s.v. вѝсити), *висок* (s.v. вѝсок), *виᵺез* (s.v. вѝтӗз), *вие (се)* (s.v. вѝти (се)), *виор* (s.v. вѝхор), *вишна* (s.v. вѝшња), *влаѓа* (s.v. влаг̏а), *влаᵹа* (s.v. вла́дати), *влакно* (s.v. вла́кно), *власᵺ* (s.v. влас̑т), *властᵺелин* (s.v. властѐлӣн), *вол* (s.v. во̑), *воᵹа* (s.v. во̀да), *воᵹеница* (s.v. водѐница), *воᵹи* (s.v. во̀ди), *воз* (s.v. во̑з), *вози* (s.v. во̀зити (се)), *војска* (s.v. во́јска), *волја* (s.v. во̀љa), *восок* (s.v. во̀сак), *овошје* (s.v. воће), *врабец* (s.v. вра́бац), *враѓ* (s.v. врас̑), *вран* adj. (s.v. врас̑н), *врана* (s.v. врас̑на), *враᵺ* (s.v. врас̑т), *враᵺа* (s.v. вра́та), *враᵺи (се)* (s.v. вра́тити (се)), *врач* (s.v. врас̑ч), *врба* (s.v. вр̀ба), *врви* (s.v. вр̀вети), *врева* (s.v. вре̏ва), *вреᵹен* (s.v. вре́дан), *ᵽовреᵹи* (s.v. вре́ђати (се)), *време* (s.v. вре́ме), *вреᵺено* (s.v. вретѐно), *врие* (s.v. вре̏ти), *врека́* (s.v. вређа), (s.v. врас̑ч), *вриска* (s.v. ври́скати), *врвца* (s.v. вр̀пца), *врсник* (s.v. вр̀снӣк), *врсᵺ* (s.v. вр̀ста), дијал. *врᵺ* (s.v. вр̏т), *врᵺача* (s.v. вр̀тача), *врᵺи* (s.v. вр̀тети (се)), *врв* (s.v. вр̏х), *врши* (s.v. вршити (се)), *волк* (s.v. ву̑к), *волна* (s.v. ву̀на), *влече* (s.v. ву́ћи (се)).

Г – *ѓавез* (s.v. га̏вӗз), *ѓавран* (s.v. га̏врāн), *ѓаᵹ* (s.v. га̏д), *ѓази* (s.v. га̏зити), *ѓаси* (s.v. га́сити), *ѓаᵺа* (s.v. га́тати), *ѓаќи* (s.v. гаће), *ѓᵹе* (s.v. гдѐ), *ѓеѓа*

[4] У трећем делу одреднице наводи се могућност да је ова реч позајмљена из српског.

(се) (s.v. ге́гати (се))[5], *г̄иба* (s.v. ги́бати (се)), *г̄ине* (s.v. ги̏нути), *г̄лава* (s.v. гла́ва), *г̄лавен* (s.v. гла̀внӣ), *г̄лађак* (s.v. гла̏дак), *г̄лађӣти* (s.v. гла̏дити), *г̄лас* (s.v. гла̂с), *г̄леда* (s.v. гле̏дати), дијал. *г̄лежањ*, *г̄лежђањ* (Куманово)[6], (s.v. гле̑жањ), *г̄либ* (s.v. гли̑б), *г̄лина* (s.v. гли́на), *г̄листа* (s.v. гли́ста), *г̄лоба* (s.v. гло̀ба), *г̄лог̄* (s.v. гло̏г), *г̄лођа* (s.v. гло̀дати), *г̄лув* (s.v. глу̂в), *г̄луп̄* (s.v. гла́ва), *г̄нев* (s.v. гне̑в), *г̄незђо* (s.v. гне́здо), *г̄ној* (s.v. гно̏ј), *г̄насен* (s.v. гну̏сан), *г̄нечи* (s.v. гње́чити), *г̄нића* (s.v. гњи̏да), *г̄нил* (s.v. гњи̏о), *г̄ние* (s.v. гњи̏ти), *г̄о* (s.v. го̏), *г̄оведо* (s.v. го̀ведо), *г̄омно* (s.v. го́вно), *г̄овор* (s.v. го̀во̄р), *г̄одина* (s.v. го̀дина), дијал. *се г̄оди* (s.v. го̀дити), *г̄озба* (s.v. го̀зба), *г̄ои (се)* (s.v. го̀јити (се)), *г̄улаб* (s.v. го̏лӯб), *могӣла* (s.v. го̀мила), *г̄они* (s.v. го̀нити), *г̄ора* (s.v. го̀ра), *г̄орок* (s.v. го́рак), *г̄оре* (s.v. го̏ре), *г̄ори* (s.v. го̀рети), *г̄оспођ* (s.v. го̏спо̄д), *г̄оспођ(ин)* (s.v. го̏ст), *г̄отов* (s.v. го̀тов), *г̄раби* (s.v. гра̏бити (се)), *г̄рађ* (s.v. гра̂д), *г̄рађи* (s.v. гра́дити), *г̄рана* (s.v. гра́на), *г̄раница* (s.v. гра̀ница), *г̄рав* (s.v. гра̏х), *г̄рба* (s.v. гр̏ба), дијал. *г̄рђен* (s.v. гр̏дан), *г̄рђи* (s.v. гр́дити), *г̄ребен* (s.v. гре̏бе̄н), *г̄ређа* (s.v. гре́да), *г̄рее* (s.v. гре̏јати (се)), *г̄рев* (s.v. гре̑х), *г̄реши* (s.v. гре́шити), грива (s.v. гри̏ва), *г̄ризе* (s.v. гри̏сти (се)), *г̄рклан* (s.v. гр̀кљан), *г̄рло* (s.v. гр̀ло), дијал. *г̄рм* (s.v. гр̀м), *г̄рми* (s.v. гр̀мети), *г̄роб* (s.v. гро̏б), *г̄роза* (s.v. гро̀за), *г̄розен* (s.v. гро̏зан), *г̄розђ* (s.v. гро̏зд), *г̄ром* (s.v. гро̀м), *г̄руб* (s.v. гру̏б), *г̄рува̄ти* (s.v. гру́вати), *г̄руђа* (s.v. гру̏да), *г̄рађи* (s.v. гру̏ди), дијал. *г̄румок* (s.v. гру̀ме̄н), *г̄рч* (s.v. гр̏ч), *г̄уби* (s.v. гу̏бити (се)), *г̄уђи* (s.v. гу́дети), *г̄ажва* (s.v. гу̏жва), *г̄аз* (s.v. гу̂з), *г̄ули* (s.v. гу́лити (се)), *г̄асеница* (s.v. гу̀сеница), дијал. *г̄аска* (s.v. гу̏ска), *г̄уст̄* (s.v. гу̂ст), *г̄олт̄а* (s.v. гу̀тати), *г̄уштер* (s.v. гу̀штер̄).

Д – *ђа* (s.v. да), *ђави* (s.v. да́вити (се)), *ђажба* (s.v. да̏жбина), *ђождовник* (s.v. даждѐвња̄к), *ђалек* (s.v. да̀лек), *ђен* (s.v. да̂н), *ђенес(ка)* (s.v. да̀нас), *ђар* (s.v. да̂р), *ђоска* (s.v. да̀ска), *ђах* (s.v. да̏х), *ђва* (s.v. два), *ђваесет̄* (s.v. два́десе̄т), *ђванаесет̄* (s.v. два́наест), *ђвесте* (s.v. двѐста), *ђвојак* (s.v. дво̏ја̄к), *ђвојник* (s.v. дво̏јнӣк), *ђвор* (s.v. дво̏р), *ђвориште* (s.v. дво̏рӣште), *ђебел* (s.v. дѐбео), *ђеведесет̄* (s.v. деведѐсе̄т), *ђевер* (s.v. дѐве̄р), *ђевет̄* (s.v. дѐве̄т), *ђевет̄наесет̄* (s.v. девѐтнаест), *ђевица* (s.v. дѐвица), *ђевојка* (s.v. дѐво̄јка), *ђела* (s.v. дѐлати), *ђели* (s.v. дѐлити (се)), *ђело* (s.v. дѐло), *ђел* (s.v. дѐо), *ђесет̄* (s.v. дѐсе̄т), *ђесен* (s.v. дѐснӣ), *ђете* (s.v. дѐте), *ђетелина* (s.v. дѐтелина), *ђене* (s.v. дѐти (се)), *ђив* (s.v. дӣв), *ђивен* (s.v. дӣван), *ђиви се* (s.v. дӣвити се), *ђиг̄не (се)* (s.v. дӣг̄нути (се)), *ђим* (s.v.

[5] У овој одредници се у другом делу не реконструише прасловенски облик. Међутим, пошто се ради о српској речи словенског порекла са неколико различитих могућности реконструкције псл. облика, оправдано је смештање македонске речи, уз словачку, у други део.

[6] За овај облик се каже да је вероватно из локалног српског говора.

ди̏м), *ѳиња* (s.v. ди̏ња), *заѳира, разѳира* (s.v. ди́рати), *ѳија* (s.v. ди́сати), *ѳлан* (s.v. длан̑), *ѳлето* (s.v. дле́то), *ѳневен* (s.v. днев̏н̄), *ѳно* (s.v. дно̀), *ѳо* (s.v. до), *ѳол* (s.v. до̀), *ѳоба* (s.v. до̏ба), *ѳобар* (s.v. до̏бар), *ѳобие* (s.v. до̀бити), *ѳоброволен* (s.v. до̏бровб̄ољан), *ѳоволен* (s.v. до̀вољан), *ѳоживее* (s.v. дожи́вети), *ѳои* (s.v. до̀јити), *ѳокај* (s.v. до̀к̑), *ѳоле* (s.v. до̀ле), *ѳолина* (s.v. долѝна), *ѳом* (s.v. до̀м̏), *ѳопре* (s.v. до̀прē̄ти), *ѳосаѳа* (s.v. до̀сада), *ѳоста* (s.v. до̀̑ста), *ѳостоен* (s.v. до́стојан), *ѳраг̄* (s.v. драг̂), *ѳраг̄оцен* (s.v. драго̀цен), *ѳере* (s.v. дра̀ти (се)), *ѳрво* (s.v. др̀во), *ѳревен* (s.v. дре̏ван), *ѳреме* (s.v. дре́мати), *ѳрен* (s.v. дрѐн), *ѳржава* (s.v. др̀жава), *ѳржи* (s.v. др̀жати (се)), *ѳрма* (s.v. др̀мати (се)), *ѳроб* (s.v. дро̀б̏), *ѳроби* (s.v. дро̀бити (се)), *ѳрпа* (s.v. др́пати (се)), *ѳруг̄* (s.v. друг̂), *ѳруг̄* (s.v. друг̀н̄), *ѳруштво* (s.v. дру́штво), *ѳлаби* (s.v. ду́бити[1]), *ѳуба* (s.v. ду́бити[2]), дијал. *ѳлъбок, ѳалбок, ѳл̥бок, ѳъбок* (s.v. дȕбок), *ѳува* (s.v. ду́вати), *ѳолг̄* (s.v. дуг̂), *ѳолг̄* (s.v. дуг̀), *ѳаг̄а* (s.v. дуг̀а), *ѳуња* (s.v. дуг̀ња[1]), дијал. *ѳупе* (s.v. дуг̀пе), *ѳух* (s.v. дух̀), *ѳуша* (s.v. ду́ша), *ѳушник* (s.v. дȕшн̄ик).

Е – *е* (s.v. е̏ј), *еве* (s.v. е̏во), *ене* (s.v. е̏но), *ете* (s.v. е̏то), *ех* (s.v. е̏х̀).

Ж – *жаба* (s.v. жа̏ба), *жали* (s.v. жа̏лити (се)), *жал* (s.v. жа̏о), *жари* (s.v. жа́рити (се)), *жвака* (s.v. жва́кати), *жѳребе* (s.v. ждре̏бе), *железо* (s.v. жѐлезо), *пожели* (s.v. жѐлети), *желуѳец*, *желуѳок* (s.v. жѐлудац), *жена* (s.v. жѐна), *жесток* (s.v. жѐсток), *жнее*, *жние* (s.v. же̏ти), *жеже* (s.v. жѐћи), *жив* (s.v. жи̏в), *живее* (s.v. жи́вети), *живина* (s.v. живѝна), *живот* (s.v. жѝвот), *животина* (s.v. живо̀тиња), *жиг̄* (s.v. жиг̂), *жила* (s.v. жи̏ла), *жир* (s.v. жи̏р), *жито* (s.v. жи̏то), *жица* (s.v. жи̏ца), *жлеб* (s.v. жлеб̏), *жлезѳа* (s.v. жле́зда), *жѳреб* (s.v. жре̏б̏), *жули* (s.v. жу́љати), *жолт* (s.v. жу̏т), *жолч* (s.v. жу̏ч̀).

З – *за* (s.v. за), *забави (се)* (s.v. за̀бавити (се)), *завеса* (s.v. за́веса), *завет* (s.v. за́вет), *завиѳи* (s.v. за́видети), *зазаб(н)ица* (s.v. за̀зубице), *заем* (s.v. за́јам), *заедно* (s.v. за̏једно), *закон* (s.v. за́кон), *залив* (s.v. за́лив), *залог̄(а)* (s.v. за́лог), *замери* (s.v. за̀мерити (се)), *зол* (s.v. за̏о), *золва* (s.v. за̏ова), *запад* (s.v. за̂пад), *запати* (s.v. за̀патити (се)), *засебен* (s.v. за́себан), *заседа* (s.v. за̂седа), *затвори* (s.v. затво̀рити), *затече* (s.v. затѐћи (се)), *собор*, дијал. *збор* (s.v. збо̏р), *зове* (s.v. зва̀ти (се)), *звезда* (s.v. зве́зда), *звекне* (s.v. зве̏кнути), *звер* (s.v. зве̏р), *ѳијал. звизди* (s.v. зви́ждати), *зг̄лоб* (s.v. згло̀б̏), *зг̄ода* (s.v. зго̀да), *здание* (s.v. зда́ње), *здрав* (s.v. здра̀в), *зева* (s.v. зе́вати), *зелен* (s.v. зѐлен), *зеље* (s.v. зе̏ље), *земја* (s.v. зѐмља), *зеница* (s.v. зе̏ница), *зет* (s.v. зе̏т), *зиѳам* (s.v. зи́дати), *зима* (s.v. зи́ма), *зјапа* (s.v. зја́пити), *зјае* (s.v. зја̀ти), *злато* (s.v. зла̂то), *злоба* (s.v. зло̀ба), *змеј*

(s.v. змај), *змија* (s.v. змија), *знаменит* (s.v. знаменит), *знамение* (s.v. знамење), *знае* (s.v. знати), дијал. *зној* (s.v. зној), *зоб* (s.v. зоб), *зоба* (s.v. зобати), *бозов* (s.v. зова), *зора* (s.v. зора), *зрак* (s.v. зрак), *зрее* (s.v. зрети), *обозрне се* (s.v. -*зрети*), *зрно* (s.v. зрно), *заб* (s.v. зуб), *зуи* (s.v. зујати), *зури* (s.v. зурити).

И – *и* (s.v. и), *ива* (s.v. ива), *ивер* (s.v. ивер), *игла* (s.v. игла), *игра* (s.v. игра), дијал. *из* (s.v. из), *избави* (s.v. избавити), *избие* (s.v. избити), *избор* (s.v. избор), *извор* (s.v. извор), *измет* (s.v. измет), *изненада* (s.v. изненада), *икра* (s.v. икра), *или* (s.v. или), *име* (s.v. име), *ина* (s.v. иње), *иска* (s.v. искати), *искра* (s.v. искра), *искуси* (s.v. искусити), *ист* (s.v. истй), *истина* (s.v. истина), *исток* (s.v. исток), *иде* (s.v. ићи), *их* (s.v. их).

J – *јас,* дијал. *ја* (s.v. ја), дијал. *јаблáка* (s.v. јабука), *најаве* (s.v. јава), *јавам* (s.v. јáвити (се)), *јавор* (s.v. јавор), *јагне* (s.v. јагње), *јагода* (s.v. јагода), *јаз* (s.v. јаз), *јазовец* (s.v. јазавац), *јак* (s.v. јак), *јалов* (s.v. јалов), *јама* (s.v. јама), дијал. *јара* (s.v. јара), *јарем* (s.v. járам), *јарец* (s.v. јарац), *јарок* (s.v. јарки), *јарост* (s.v. јарост), *јасен* (s.v. јасан), *јасен* (s.v. јасēн), *јасика* (s.v. јàсика), *јасли* (s.v. јасле), *јастреб* (s.v. јастрēб), *јато* (s.v. јато), *јава* (s.v. јахати), *јад* (s.v. јед), *еден* (s.v. јèдан), *јадар* (s.v. јéдар), *едвај* (s.v. јèдва), *еж* (s.v. јеж), *ежи се* (s.v. јéжити (се)), *јазди* (s.v. јéздити), *езеро* (s.v. језеро), *јазик* (s.v. јèзик), *ела* (s.v. јéла), *елен* (s.v. јèлен), *сум* (s.v. јèсам), *есен* (s.v. јесēн), *јаде* (s.v. јести), *јатрва* (s.v. јетрва), *јачмен* (s.v. јèчам), *јачи* (s.v. јéчати), *уште*, дијал. *еште* (s.v. још), *југ* (s.v. југ), *јунак* (s.v. јунāк), *јунец* (s.v. јунац), *вчера* (s.v. јучē).

3. Македонске речи у **трећем делу** одреднице[7]:

3.1. Паралеле за позајмљенице из других језика, које се наводе према бројности, опадајућим редоследом:

3.1.1. Позајмљенице из турског језика:

А – *аван* (s.v. àван), *авлија* (s.v. àвлија), *ада* (s.v. àда), *аждаа, аждер* (s.v. аждàја), *ајвар* (s.v. àјвāр), *алат* (s.v. àлāт), *алка* (s.v. àлка), *ама* (s.v. ама), *амајлија* (s.v. амàјлија), *амбар* (s.v. амбāр); **Б** – *баба* (s.v. бáбо), *бадем* (s.v. бáдем), *бајат* (s.v. бàјат), *бакар* (s.v. бàкар), *баксуз, баксузлак* (s.v. бàксуз), *бакшиш* (s.v. бàкшиш), *баре(м), барим* (s.v. баџ), *барут*

[7] У трећем делу одреднице, намењеном широкој и неструктурираној етимолошкој дискусији, стране речи наводе се у различитим функцијама. Македонска лексика у првом тому ПЕРСЈ јавља се у шест функција, овде распоређеним у посебне параграфе.

(s.v. ба́рут), *баш* (s.v. ба̏ш), *бавча, бавчован* (s.v. ба́шта), *бебе* (s.v. бе́ба),), *битӣсиса* (s.v. бѝтисати), *боја* (s.v. бо̀ја), *бораниј̄а* (s.v. боран̀ија), *бостан* (s.v. бо̀стан), *бубрег̄* (s.v. бу̏брег), *буџала* (s.v. будж̀ала), *бузџован, бузџоган* (s.v. буздж̀ова̄н), *була* (s.v. бу̏ла), *була* (s.v. бу̏лка), *булук* (s.v. бу̏љук), *бунар* (s.v. бу̀на̄р), *бургија* (s.v. бу̀ргија), *бурма* (s.v. бу̀рма), *бут̄* (s.v. бу̏т); **В** – *ајат̄* (s.v. ва̀јат), *ваја* (s.v. ва́јати), *фајџа* (s.v. ва̀јда), *вересија* (s.v. верѐсија); **Г** – *г̄ајџе* (s.v. га̏јде); **Д** – *џуван, џухан, т̄ут̄ун* (s.v. дж̀ува̄н), *џуг̄ме* (s.v. дж̀угме), дијал. *џуџ* (s.v. дж̀у̏д), *џушек* (s.v. дж̀ушек); **Ђ** – *ћеврек* (s.v. ћѐврек), *ћеран* (s.v. ће́рам), *ћон* (s.v. ћо̀н), *ћубре* (s.v. ћу̏бре), *ћувеч* (s.v. ћу̀веч), *ћуле* (s.v. ћу̀ле), *ћут̄уре* (s.v. ћу̏туре); **Е**– *елем* (s.v. ѐлем), дијал. *ем* (s.v. ѐм); **З** – *занает̄* (s.v. за̀на̄т), *зејт̄ин* (s.v. зе́јтин), *зумбул* (s.v. зу̀мбул); **И** – *инает̄* (s.v. ѝна̄т); **Ј** – *јаст̄ак* (s.v. ја̀стук), *јог̄урт̄* (s.v. јо̀гурт), *јург̄ан* (s.v. јо̀рган), *јуриш* (s.v. ју̏р̄иш).

3.1.2. Позајмљнице из старословенског језика:

А – *анг̄ел* (s.v. а̑нђео), *апост̄ол* (s.v. а̀постол); **Б** – *благ̄одат̄* (s.v. благо̀дет), *благ̄одари (се)* (s.v. благода́рити), *блуд* (s.v. блу̑д), *Бог̄ојавление* (s.v. Богоја́вљење), *Бог̄ородица* (s.v. Богоро̀дица), *брак* (s.v. бра̑к); **В** – *величест̄во* (s.v. велича̀нство); **Д** – *дејст̄во, дејст̄вие* (s.v. де́јство); **Ж** – *жит̄ел* (s.v. жи́тељ), *жрт̄ва* (s.v. жр̑тва); **И** – *икона* (s.v. ѝкона); **Ј** – *еванг̄елие* (s.v. јева̀нђе̄ље).

3.1.3. Позајмљенице из руског језика:

Б – *безбеџен* (s.v. бѐзбедан), *бит̄ие* (s.v. би́ће), *буквален* (s.v. бу̀ква̄лан); **Г** – *г̄лаг̄ол* (s.v. гла́гол); **Д** – *џозволи* (s.v. дозво̀лити), *џрзок* (s.v. др̑зак); **З** – *зараза, п̄оразина*[8] (s.v. за̑раза), *знак* (s.v. зна̑к); **И** – *извесен* (s.v. ѝзвестан), *извини* (s.v. изви́нити (се)).

3.1.4. Позајмљенице из грчког језика:

А – *амбис* (s.v. **а̀мбис**); **Б** – *библија* (s.v. Бѝблија), *т̄апан* (s.v. бу̏бањ); **Д** – *џенар* (s.v. ди̏на̄р), *џрум* (s.v. дру̏м); **Ђ** – *ћавол* (s.v. ћа̏во̄), *ћак* (s.v. ћа̑к), *ћакон* (s.v. ћа̏кон).

3.1.5. Позајмљенице из црквенословенског језика:

А – *азбука* (s.v. а̀збука); **Б** – *Благ̄овест̄ение* (s.v. Бла̏г̄овē̄ст); **В** – *владика* (s.v. вла̀дика); **З** – *заблуда* (s.v. за̑блуда).

[8] Порекло није сасвим јасно, реч би могла бити и аутохтона.

3.1.6. Позајмљенице из латинског језика:

Б – *п̄раска* (s.v. бре̏сква); **В** – *врчва* (s.v. вр̏ч); **Ј** – дијал. *њг̄ул̄њ* (s.v. **јѐгуља**).

3.1.7. Позајмљенице из италијанског језика:

Б – *банд̑ера* (s.v. банде́ра), *бокал* (s.v. бо̀ка̄л); **Д** – *д̑иаман̄т* (s.v. дијама̏нт).

3.1.8. Позајмљенице из немачког језика:

Б – *банка* (s.v. ба̑нка); **Д** – *д̑екември* (s.v. дѐце̄мбар).

3.1.9. Позајмљенице из венецијанског дијалекта:

Б – *боца* (s.v. бо̏ца).

3.1.10. Позајмљенице из француског језика:

А – *аеро д̑ром* (s.v. а̏еродром).

3.1.11. Позајмљенице из румунског језика:

Г – *г̄уша* (s.v. гу̏ша).

3.1.12. Позајмљенице из руско-црквенословенског језика:

Д – *д̑вери* (s.v. две̑ри).

3.2. Калкови:

В – *д̑обровољен* (s.v. во̏љна); **Д** – *д̑уховит̄* (s.v. духо̀вит); **Ж** – *железница* (s.v. жѐлезо); **З** – *заклучи* (s.v. закљу́чити).

3.3. Речи које могу бити позајмљене из два извора:

Из италијанског и немачког: *банка* (s.v. ба̑нка).

Из руског или чешког: *зараза, п̄оразина*[9] (s.v. за̏раза).

3.4. Паралеле за речи словенског или несловенског порекла које нису носиоци одреднице:

А – *алоса (се)* (s.v. а̏ла[1]).

Б – *баг̄ри* (s.v. ба̀грем), *бајка* (s.v. ба̑јка), *бања (се)* (s.v. ба̏ња), *барит̄ше*, *баруг̄а* (s.v. ба̏ра), *басна* (s.v. ба̏сна), *бочка* (s.v. ба̏чва), *бег̄а* (s.v. бѐжати), *безд̑он, безд̑на* (s.v. бѐздан), *бесен* (s.v. бе̑с), *билка* (s.v. би̑ље), *бид̑е* (s.v. би̏ти[1]), *бит̄ва* (s.v. би̏тка), *близок* (s.v. бли́зу), *бркне* (s.v. бр́кати), *брст̄*

[9] Порекло није сасвим јасно, могла би бити и аутохтона реч.

(s.v. бр̀стити), *бабнам, бабне* (s.v. бу̏бањ), *бабуле* (s.v. бубу̀љица), *биᵹејќи* (s.v. бу̀дӯ̄ħ̄ӣ), *буен* (s.v. бу̀јати), *буква* (s.v. бу̏квар̄), *бувне* (s.v. бу́кнути), *буни* (s.v. бу́на), *бленува* (s.v. бу̀нцати), *бува* (s.v. бу̏сати (се)).

В – *вај* (s.v. ва̀јкати се), *п̄превари* (s.v. ва̀рати (се)), *вошка* (s.v. ва̏ш), *вечера* (глагол) (s.v. вѐчера), *вила* (s.v. ви̏ле), *ви̋тли, ви̋тел* (s.v. ви̏тлати), *влаᵹее* (s.v. вла́дати), *веᵹе* (s.v. во̀ди), *везе* (s.v. во̀зити (се)), *вран* m. (s.v. вра̏н), *враќа* (s.v. вра́тити (се)), *вража* (s.v. вра̏ӌбина), *вреᵹ* (s.v. вре́ђати (се)), *вреᵹи* (s.v. вре́дан), *врекиши̋те* (s.v. вре̏ђа), *врши; врав* (s.v. вре́ћи), *вреска* (s.v. ври́скати), *врв* (s.v. вр̀ӌпца), *врс̋т* (s.v. вр̀снӣк), *врне се; наврай̋т* (s.v. вр̀тети (се)), *врӳток* (s.v. вру̏ћ), *фрка; фркне / вркне* (s.v. вр̀ӌцати).

Г – дијал. *ᵹ̄аз* (s.v. га̏зити), *ᵹ̄возᵹ* (s.v. гво̏жђе), баница, дијал. гъба́јнца, гбарник, гъба́јнца (s.v. гѝбаница), *ᵹ̄олоᵹ̄лав* (s.v. гла́ва), дијал. глагол ‘(раз)говор’ (s.v. гла́гол), *ᵹ̄лаᵹ* (s.v. гла̂д), *ᵹ̄ласа* (s.v. гла̂с), *ᵹ̄лезен*, *ᵹ̄лезни*, *ᵹ̄лезно*, *ᵹ̄леж(ᵹ)ањ* (s.v. ᵹ̄ле̂жањ), *ᵹ̄луво ме̋сто* (s.v. ᵹ̄лу̂в̄), *ᵹ̄нас, ᵹ̄наси* (s.v. гну̏сан), *ᵹ̄умно* (s.v. го̀ведо), *ᵹ̄овори* (s.v. го̀во̄р), *ᵹијал. ᵹ̄оᵹ* (s.v. го̀дина), гаѓа (s.v. го̀дити), *ᵹ̄орњи* (s.v. го̏ре), *ᵹ̄оспо̄ᵹа* (s.v. го̏спо̄д), *ᵹ̄абер* (s.v. гра̏б̄), *ᵹ̄раᵹ* (s.v. гра̏д), *ᵹ̄раница* ‘Quercus conferta’ (s.v. гра̀ница), *ᵹ̄раор* (s.v. гра̏х), *ᵹ̄рба* (s.v. гр̏ба), *ᵹ̄рᵹ* (s.v. гр̂дан), *ᵹ̄ребе* (s.v. грѐбати (се)), *ᵹ̄ривна* (s.v. гри̏ва), *ᵹ̄рижа* (s.v. гри̏сти (се)), *(за)ᵹ̄рли* (s.v. гр̀ӌити (се)), *ᵹ̄рози се* (s.v. гро̀за), *ᵹ̄розница* (s.v. гро̂зан), *ᵹ̄рамаᵹа*, дијал. *gërmada* (s.v. грома́да), *ᵹ̄ршаши* (s.v. гр̀тати), *ᵹ̄рчи* (s.v. гр̀ч), *ᵹ̄аска* (s.v. гу̏ска).

Д – *ᵹожᵹ*, *ᵹожᵹевен* (s.v. даждѐвњ̄ак), *ᵹеница* (s.v. да̂н), *ᵹај Боже!* (s.v. да̏ти), *ᵹвое* (s.v. дво̏ји), *ᵹевеш̋стоши̋ни* (s.v. дѐ̏ветсто̄), *ᵹеᵹа* (s.v. дѐ̂д), *ᵹеш̋ел* (s.v. дѐ̏тлић), *ᵹив*, *ᵹивји* (s.v. ди̏вљ̄ӣ), *ᵹивоши̋на* (s.v. дивѝта), *ᵹолен* (s.v. до̂њ̄ӣ), *зап̋ре* (s.v. до̀пре̄ти), *ᵹосаᵹи* (s.v. до̏сада), *скап̋оцен* (s.v. драго̀цен), *ᵹијал. ᵹрево* (s.v. др̏во), *ᵹржаље* (s.v. др̀жати (се)), *ᵹуе* (s.v. ду́нути), *ᵹуп̄и* (s.v. ду́пља).

Ж – *окрек* (s.v. жабокрѐчина), *жило* (s.v. жа̀лац), *жар* (s.v. жа́рити *(*се*)*), *жерав* (s.v. ждра̀л), *жᵹребец* (s.v. ждре́бе), *жеᵹен* (s.v. же̂ђ), *желуᵹ* (s.v. жѐлудац), *жерави се* (s.v. жѐравица), *жеᵹа* (s.v. жѐћи), *жиᵹа* (s.v. жи̏г), *желаᵹ* (s.v. жи̏р).

З – *завис̋т* (s.v. за́видети), *завие*, *вие*, *завива*, *Волковија* (s.v. зави́јати), *заᵹен* (s.v. за̀дњ̄ӣ), *залак* (s.v. за̀логā̄ј), *завре* (s.v. затво̀рити), *зборува* (s.v. збо̀рити), *свек* (s.v. звѐ̏кнути), *зᵹ̄оᵹи* (s.v. зго̀да), *зајак* (s.v. зе̂ц), *зине* (s.v. зја̏ти), *боз* (s.v. зо́ва), *зракала* (s.v. зра̂к), *зори* (s.v. зре̏ти), дијал. *зърнек, зьрнешник* (s.v. зр̏но).

И – *јаг̄лика* (s.v. ѝгла), *имање* (s.v. ѝмати).

J – *јаболко* (s.v. ја̏бука), *јајце* (s.v. ја́је), *сечко* (s.v. ја̏нуа̄р), *јаре* (s.v. ја̏рац), *блазина* (s.v. ја̀стук), *(на)јаѳри)* (s.v. је́дар), *јаѳро* (s.v. је́згро), *јуне, јуница* (s.v. ју́нац), *ѳзаст̄ра* (s.v. ју̏тро).

3.5. Македонске речи у функцији поређења за речи нејасног или недовољно јасног порекла које су носиоци одреднице:

Б – *баса* (s.v. ба̀сати), *блут̄кав* (s.v. бљу̏тав), *борави* (s.v. бо̀равити), *брава* (s.v. бра̏ва), *бре* (s.v. бре̏), *бршлан, бршлен*, дијал. *бръ̀шнал* (s.v. бр̀шљан); **Д** – *ѳлака* (s.v. дла̏ка); **Ж** – *жолна* (s.v. жума́нце), *жури (се)* (s.v. жу́рити (се)); **З** – дијал. *бъши* ‘ћутати, не признавати’ (s.v. забашу́рити), *Забит̄* (s.v. за̏бӣт), *зар, зери, зерем* (s.v. за̏р), *земница, земјаница, земјанка* (s.v. зему̀ница); **J** – *јури* (s.v. ју́рити (се)).

3.6. Позајмљенице из српског:[10]

Б – *баѳник* (s.v. ба̏дњӣ), *бари (се)* (s.v. ба́рити), *бат̄ак* (s.v. ба̀так), *Божић* (s.v. Бо̀жић), *бира* (s.v. бра̏ти), *буба* (s.v. бу́бати); **Г** – *ѓалеб* (s.v. га̀л̄е̄б), *ѓуѳало* (s.v. гу́дети), *ѓаска* (s.v. гу̏ска), *ѓусла* (s.v. гу̏сле); **Д** – *ѳомакин* (s.v. до̀ма̄ӣ̄); **З** – *за ѳуша* (s.v. за̀душнӣ), *запат̄и* (s.v. за̀патити (се)), *зар* (s.v. за̏р), *ѳзвоно* (s.v. звоо̀н).

4. Први том ПЕРСЈ садржи 1171 одредницу, а македонске речи забележене су у осамсто двадесет три (823); то значи да се оне појављују у 70% одредница сегмента А–J овог етимолошког речника. Очекивано, највећи број, петсто тридесет седам (537), нашао је место у другом делу одредница, у функцији паралела за реконструкцију прасловенских облика. Блискост двају језика и њихова вишедеценијска коегзистенција у заједничкој држави остављају простор да се нека од представљених решења преиспитају, будући да се за поједине македонске речи, наведене као паралеле у другом делу, у трећем делу претпоставља да могу бити и позајмљене из српског. Следећа по бројности јесте групација која садржи македонске речи као паралеле за речи словенског или несловенског порекла које нису носиоци одреднице и смештене су у трећи део одреднице; њих има сто двадесет осам (128). Мало мање, сто двадесет пет (125) македонских лексема, представљају паралеле за позајмљенице, укључујући и калкове. Из културноисторијских разлога међу њима до-

[10] Детаљно о позајмљеницама из српског у македонском језику в. рад Ј. Влајић-Поповић у овом зборнику.

минирају турцизми, има их чак шестдесет осам (68), док су позајмљенице из старословенског на другом месту са петнаест потврда (15). По бројности следе речи преузете из руског са једанаест потврда (11); грецизама има осам (8), четири су позајмљенице из црквенословенског (4), по три (3) из латинског и италијанског, две (2) из немачког и по једна из венецијанског, француског, румунског и рускословенског. Лексема у функцији поређења за речи нејасног или недовољно јасног порекла има тридесет пет (35).

Македонске потврде у ПЕРСЈ преузимане су углавном из секундарних извора, што је оправдано имајући у виду концепцију речника и фокус на српској лексици. Због тога се македонски материјал у овом речнику никако не може сматратаи свеобухватним и исцрпним. Циљ овог рада је првенствено да представи његово читање из перспективе другог словенског језика и да укаже на допринос који овај приручник може дати најављеној етимолошкој лексикографији македонског језика. У том смислу треба посебно обратити пажњу на лексику из параграфа 3.4. у коме се налазе речи које нису носиоци одреднице и није их лако пронаћи у речнику без регистра[11], као и на оне из параграфа 3.5. где су наведене македонске речи у функцији поређења за српске речи нејасног или недовољно јасног порекла. Даље истраживање порекла лексема из ове последње поменуте групе може значајно допринети осветљавању уочених проблема у (јужно)словенској етимологији.

Литература

ЕРСЈ: Етимолошки речник српског језика 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.

ПЕРСЈ: Приручни етимолошки речник српског језика I–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023–.

Цветановски 2023а — Г. Цветановски. „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, *Etymologica Macedonica*, 101–106.

[11] Нија на одмет навести и македонске речи са почетним словима која се не налазе у првом тому ПЕРСЈ: *овошје* (s.v. **воће**), *по̄вреᷝи* (s.v. **вре̏ћати (се)**), *мо̄ᷝила* (s.v. **го̀мила**), *разᷝи* (s.v. **ди́рати**), *по̄жели* (s.v. **жѐлети**), *најаве* (s.v. **ја́ва**), **уште**, дијал. *е̑ште̄* (s.v. **још**), *фајᷝа* (s.v. **ва̀ја̏да**), *ште̄ан* (s.v. **бу̏бањ**), *по̄разина* (s.v. за̏раза), *по̄раска* (s.v. **бре̏сква**), *наврашт* (s.v. **вртети (се)**), *фрка, фркне* (s.v. **вр̏цати**), *скапоцен* (s.v. драго̀цен), *окрек* (s.v. жабокрѐчина), *сечко* (s.v. **ја̏њуа̄р**).

Цветановски 2023б — Г. Цветановски. „Македонски етимолошки речник“, *Etymologica Macedonica*, 107–174.

Цветановски 2023в — Г. Цветановски. „Etymologica Macedonica во пресрет на 70-годишниот јубилеј на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје“, *Etymologica Macedonica*, 9–18.

ERHJ: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* 1–2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

MACEDONIAN LEXICAL MATERIAL IN THE FIRST VOLUME OF THE *CONCISE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE SERBIAN LANGUAGE*

Summary

The first volume of the *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language (PERSJ)* contains eight hundred and twenty-three Macedonian words. Most of them, five hundred and thirty-seven, are placed in the second part of the dictionary entry as parallel forms for reconstructing Proto-Slavic forms. The rest of them appear in the third part of the entry; among the most numerous are one hundred and twenty-eight as a parallel for words different from the headword, and one hundred and twenty-five being a parallel for loanwords (sixty-eight of Turkish origin, fifteen borrowed from Old Church Slavonic, eleven of Russian origin, eight of Greek, four loaned from Church Slavonic, three from Latin and Italian, two from German, and one from Venetian, French, Romanian, and Russian-Slavic).

The Macedonian attestations in PERSJ are excerpted mainly from secondary sources, i.e. etymological dictionaries of various Slavic languages. Therefore, the Macedonian material in this dictionary cannot be considered comprehensive and exhaustive. This paper aims to present its reading from the perspective of the other Slavic language and to point out the contribution that PERSJ can make to the announced compiling of two etymological dictionaries of the Macedonian language.

Keywords: etymology, etymological dictionary, Macedonian language, Serbian language

Гоце Цветановски
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
cvetanovskig@yahoo.com

Ѓорѓе Ѓеновиќ (Ђорђе Ђеновић)
genovic94@gmail.com

ИМЕНУВАЊАТА ЗА ‘ВРНЕЖИ ВО АТМОСФЕРАТА И НА ПОВРШИНАТА НА ЗЕМЈАТА’ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК

(ареална дистрибуција и семантичко-етимолошка анализа)

Апстракт: Предмет на интерес се именувањата за ‘врнежи во атмосферата и на површината на Земјата’ во македонските и во српските дијалекти. Во метеорологијата, врнежи се сите облици на кондензираната водна пареа, кои на Земјината површина се излачуваат во течна или цврста агрегатна состојба. Врнежите можат да бидат во различни форми. Во зависност од тоа дали се создаваат во атмосферата или на површината на Земјата, врнежите се делат на високи (дожд, дрча, замрзнат дожд, снег, лапавица, зрнест снег, шушлец, љуња, град /градушка и лапавица) и ниски врнежи (роса, слана, иње и голомразица / поледица). Нашата цел е да дадеме преглед на називите за оваа метеоролошка појава со нивната основна семантика во македонските дијалекти и да ги споредиме со српските називи. Потоа ќе се задржиме на ареалната дистрибуција и на етимолошкото толкување.

Клучни зборови: македонски јазик, српски јазик, дијалекти, називи на врнежи, семантичко-етимолошка анализа

1. Вовед

Водата е живот во секоја смисла на зборот и не случајно кај старите народи (и на овие простори) култот кон водата е најголем и најсилен. Луѓето кои живееле во неолитот ја спознавале важноста на водата како ресурс и затоа култот го вршеле со помош и во чест на водата. Во тоа време осознавале дека за да опстанат растенијата и животните потребна е водата. Осознавале дека премалку вода за посевите, е катастрофа, но исто така и дека премногу вода во посевите,

исто така е катастрофа. Знаеле дека човекот за да ја изгасне жедта, пие несвесно вода. Таа е битна за неговото здравје и опстанок, но воедно и знаеле дека големата консумација вода може да има штетни последици. Исто така, знаеле и дека не секоја вода е здрава за консумација. Загадената вода од разни причини, како на пример, труповите од мртви животни или од луѓе кои биле закопувани во земјата каде што има извори на вода, не била здрава и погодна за користење. Во авестинските преданија мртвите ги ставале во карпести предели подалеку од извори на вода за да не дојде до контаминација на почвата и изворите. Исто така, неолитските луѓе, според биолошкиот редослед на станување, кое се случува наутро кога и почнува денот, кога телото се буди и треба да дејствува, го гледале синото небо што асоцира на водено пространство, па затоа имале почит кон небото и врнежите кои доаѓаат оттаму. Веројатно осознале дека таа вода од небото е најчиста, неконтаминирана, најздрава.

Во оваа статија ќе се обидеме да дадеме еден општ преглед на називите за ‘врнежи во атмосферата и на површината на Земјата’, како и преглед на називите за ‘невреме’ во македонскиот и во српскиот стандарден и дијалектен јазик.[1] Имајќи ја предвид сложеноста и широчината на темата, ние ќе се задржиме на поголемиот дел од називите, 1) кои се застапени во речниците (толковни, дијалектни на двата јазика), 2) за кои има доволно дијалектна граѓа (за двата јазика), 3) за кои може да се даде ареална, семантичка и етимолошка анализа. Дефинициите и критериумите за тоа што се врнежи, ќе бидат дадени според науката што се занимава со овие појави (метеорологијата). Во

[1] Во случај на српскиот јазик посебна светлина ќе биде фрлена врз состојбата во призренско-тимочката дијалектна област, а таков избор е направен со оглед на непосредниот контакт на оваа група говори со македонската јазична територија и поврзаноста што произлегува од таков вид контакт. За потребите на оваа статија материјалот е ексцерпиран од повеќе дијалектни речници, при што особено внимание ѝ е дадено на познатата поделба на три дијалектни поттипа (призренско-јужноморавскиот, сврлишко-заплањскиот и тимочко-лужничкиот), којашто потекнува од Александар Белиќ. На првата група ѝ припаѓа материјалот од јабланичкиот (Јаб, Жугиќ 2005) и јужноморавскиот говор во потесна смисла (ЈМ, Златановиќ 2008 и Белиќ 1905), на втората група се однесува материјалот од Заплање (Зап, Милосављевиќ 2013), додека во третата група спаѓаат тимочкиот (Тим, Диниќ 2008), пиротскиот (Пир, Златковиќ 2014) и црнотравскиот говор (ЦТ, Стојановиќ 2010). Предвид е земен и материјалот од граничниот говор на Црна Река (ЦР Марковиќ 1986, 1993), како и од изолираниот идиом на Свиница (Свин, Томиќ 1984). Исто така, поради недостатокот на дијалектни речници од Косово и Метохија, за потребите на статијата е користен познатиот речник на Елезовиќ (КМ, Елезовиќ 1932, 1935).

определен контекст ќе бидат споменати називите *во̄а, небо, облак* (видови облаци), *маг̄ла, виножит̄о, вет̄ер, сн̄ӯа* итн., но нема да бидат предмет на ареална ниту пак на одделна семантичко-етимолошка анализа.

Во метеорологијата, врнежи се сите облици на кондензираната водна пареа, кои на Земјината површина се излачуваат во течна или цврста агрегатна состојба. Настануваат кога во атмосферата, огромен гасовит раствор, се заситува со водна пареа и тогаш водата кондензира и паѓа на земјата во вид на врнежи. Врнежите можат да бидат во различни форми. Во зависност од тоа дали се создаваат во атмосферата или на површината на Земјата врнежите се делат на високи (*а̄ожа̄, а̄рча, замрзнат̄ а̄ожа̄, снег̄, лапавица, зрнест̄ снег̄, шушлец, љуња, г̄ра̄а̄, лапавица* и *г̄ра̄а̄*) и ниски врнежи (*роса, слана, иње* и *г̄оломразица / п̄оледица*). Високите врнежи уште се нарекуваат и вертикални, а ниските врнежи се нарекуваат уште и хоризонтални или копнени. Во метеорологијата постои уште една важна класификација на врнежите, а таа е според нивниот состав. Во зависност од составот, постојат 3 типа на врнежи: 1) течни врнежи – *а̄ожа̄, сит̄ен а̄ожа̄ (а̄ожа̄ец), а̄рча (а̄олг̄от̄раен сит̄ен а̄ожа̄), роса*; 2) тврди врнежи – *снег̄, г̄ра̄а̄, шушлак (шушлец), слана, иње/ињак (синьак), п̄оледица (г̄оломразица)*; 3) мешани врнежи – *лап̄авица, замрзнат̄ а̄ожа̄, влажен снег̄*. Последниов критериум ќе биде носечки во однос на нашата јазична анализа.

Во метеорологијата под поимот невреме се подразбира која било опасна метеоролошка појава со потенцијал да предизвика штета, сериозно општествено нарушување или загуба на човечки живот.

Анализата ќе ја почнеме со течните врнежи, а во прв ред тоа се називите за дожд.

2.0. Течни врнежи

2.0.1. Високи (вертикални) врнежи

2.0.1.1. Дожд е течен врнеж, за разлика од нетечните видови врнежи како што се *снег̄от̄, г̄ра̄от̄, шушлецот̄* и (во извесна мера) *лап̄авицат̄а*. На земјата, дождот паѓа на површината кога кондензацијата на атмосферската водена пареа создава водени капки доволно тешки за да паднат. Два процеси, кои е можно да дејствуваат заедно, може да го презаситат воздухот што ќе доведе до паѓање дожд: ладење на воздухот или додавање на водена пареа на воздухот. Врнежите се формира-

ат со судир со други дождовни капки или ледени кристали во облакот. Дождовните капки варираат во големина од сфероидна, кружна форма за поголемите капки, до мали топчиња за помалите капки.

Во TPMJ (1: 481) зборот *дожд* е дефиниран како:

дожд, мн. дождови м. 1. Атмосферска појава во вид на водни капки што паѓаат од облаците. *Вчера паѓна пороен дожд*. 2. (прен.) Големо количество, обилност на нешто. *Детето почувствува по своето лице дожд од солзи. Дожд од куршуми паѓна врз селото. Го пречека дожд од тешки и навредливи зборови*. Изведенки се: *дождe* (обично едн.) ср. хип., *дождец* (само едн.) м. дем. и хип., *дождиште*, мн. *дождишта* ср. аугм., пејор.

Во однос на ареалната дистрибуција, на македонската јазична територија се регистрирани следниве називи за дожд во повеќе фонетски варијанти: *дожд, дож, дожџ, дошч, дош, дошт, дăжд, дăш, даш*, како и називот *киша*. Називите *дожд / дож / дожџ / дошч / дошт / дош* се регистрирани во северозападните македонски говори, поточно во вратничко-полошките говори, делумно во североисточните (во одделни места од кривопаланечкиот, кратовскиот и овчеполскиот говор), централните говори, западните периферни говори и југозападните и јужните македонски говори. Називите *дăжд / дăш* се регистрирани во североисточните македонски говори (кумановски, кривопаланечки и кратовски говор), а називот *даш* е регистриран во дел од пиринските говори (разлошки и бански говор).

Називот *киша* е регистриран во североисточните македонски говори (кривопаланечки, кратовски и кумановски говор).

Кога станува збор за состојбата во српскиот јазик, PCXJ (I: 718) го регистририра зборот *киша* како основен:

кѝша ж **1.** *атмосферски талог у облику водених капљица*. **2.** фиг. **а.** *множина, велика количина чега што пада, расипа се*. – Тусти му образи порумените ... док му с чела потече киша зноја. *Ков. А*. Машина сипала кишу варница које су се гасиле. *Мил. В*. **б.** *непрекидна бујица, обиље чега*. – Стојим немоћан ... пред кишом подругљивих, непријатељских погледа. *Козарч*. Та бескрајна киша од речи звучних ... ромиња својим тепавим и спокојним ритмом. *Грол*.

Изр. дан (време) је на кишу *чини се да ће падати киша*; имати чега као кише *у великој количини, врло много*; као киша *брзо, нагло*. – Новци се троше као киша. *Лаз. Л*.; ~ му из чела бије, избија *мргодан је, мрзовољан је*; ~ те убила! *клетва у шали*; пасти

као с кишом *одједанпут, нагло пасти*; плакати као ~ *гушити се у сузама*; попио би кишу *велик је пијанац*.

Освен зборот *киша*, во мошне маргинална употреба се и лексемите *дȁжд* (евентуално *дȁжда*)[2] и *крȍпац*.

И на територијата на призренско-тимочката дијалектна област, називот *киша* се јавува како основен (сп. ЦР, Тим, Пир, Зап, ЦТ, ЈМ, Јаб, Свин, КМ),[3] со фонетска разновидност *ћиша* (сп. Тим, Пир), којашто се врзува за тимочко-лужничките говори. Именката *ђьжђ* (т. е. *дьж*) главно се регистрира во поисточните делови на ареалот (Тим, Пир, Зап) и насекаде има архаичен карактер. Освен наведените, се забележуваат повеќе описни типови на називи, како што се *благодȁт божȋ*/*бȍжи* (КМ; тиха, корисна киша) или *нарáпта* (ЈМ; брза, крупна киша).

Во етимолошката литература за зборот *ђожђ* најчесто стои дека е наследен од псл. **dъždžь* (алтернативна реконструкција **dъščь*), но натамошната етимологија е неизвесна. Најраширено е мислењето што го даваат Трубецкој и Вајан (в. Аникин 14: 122–124). Имено, Трубецкој (Trubetzkoy 1927: 62–64) смета дека псл. **dъždžь* е од пие. **dus-dju-* ‘лошо небо’, а од неа подоцна се развила западнословенската форма **dъščь* под влијание на именките што завршуваат на **-šč (lešč, klešč, pryščь)*. Но има етимолози, како на пр., Младенов, Бернекер и др. (в. Фасмер 1: 521–522) кои се сомневаат во семантичкиот развој ‘лош ден’ > ‘дожд’, односно во дождот не може да се бара негативна конотација, од проста причина што тој е благодет за земјоделците. Освен тоа, тие сметаат дека групата **-žd- (*-šč-)* може да се изведе од **-zd- (*-st-)* и **-zg- (*-sk-)* и затоа тие псл. **dъždžь* го доведуваат во релација со коренот којшто се содржи во *ђух, ђим* (пие. **dhu- / *dhou- / *dhū-)*; сп. норв. *duskregn* ‘силен дожд’, швед. *regndusk* ‘силен дожд’, *dusk, dúska*, бавар. *dusel* ‘врне’, можеби и норв. *dysja* или *dust* ‘прашина’ < пие. **dʰewh2-*. Сепак, Трубецкој (Trubetzkoy 1927: 62–64) смета дека псл. **dъždžь* < пие. **dusdjos* е изведена од пие. **dus-dju-*, сложенка од **duz- (*dus-)* ‘лош’ (индоевропски префикс со пејоративно значење) + **dyu-* ‘небо’ (редуциран степен од коренот **djeu / *dejewe* во значење ‘светлина, небо, ден’; сп. скрт. *durdina* ‘дожд’.

Атмосферската појава **дожд** би можела да се толкува како нешто што стои на средина меѓу светлината и темнината, односно ако денот

[2] Сп. го називот за животното – *даждèвњак*.

[3] Зборот *киша* во соодветните дијалектни речници не е секогаш даден како одделно дефинирана лексема, ама се појавува редовно во примерите како основен.

и небото семантички се врзуваат со светлината, а ноќта е отсуство на светлина, т.е. темнина, тогаш дождот е матна, слаба светлина. Впрочем, идејата дека паѓањето на дождот е зависно од волјата на некое божество може да се почувствува преку изразите **дъждитъ богъ сь небесе водоу** или **дъждемь дъждиль**; *ὗε δ'ἄρα Ζεὺς* (си врнел Севс); *caelum pluit* (врнело небото). Ова, всушност покажува дека кај индоевропските народи (а можеби и пошироко?!) дождот се објаснува квалитативно, односно се поврзува со влажноста, со водата. Овој обичај кај македонскиот народ е познат како додолски.

Во директна врска со именката *дожд* е и глаголот *врне* за кој Илија Чашуле претпоставува дека е „супстратен збор од фригиско потекло" (Чашуле 1998: 122–136), во крајна линија од пие. корен *$h_1$wer- дожд, вода'", можби е во врска со фригиското божество на дождот *Litwersas*, сложенка со корените 'лие' и 'врне', кај Нерознак во две значења 'божество на дождот', 'ритуална песна' (Нерознак 1978: 150). Ако тргнеме од санскритските форми *var* 'вода', *vari* 'вода, дожд, течност' и *varṣati* 'врне', и стгрч. *ϝερσᾱ, ἔρση* 'роса', тогаш ќе видиме дека во овие ие. јазици кај овие зборови го има коренот **wers*- 'лие, пролева', а истата основа ја има и во современиот македонски јазик кај глаголот **врне**, која, како што рековме, може да се поврзе со фригиското / бригиското божество на дождот *Litwersas* со кое се поврзуваат ритуалните песни за измолување дожд (според акад. П. Хр. Илиевски „оригиналната форма на етникот била **Bhryges*, според фонетските закони на античкиот македонски гласела *Bryges*, а во грчкиот *Phryges*. Херодот (IV, 45) ги спомнува како жители при Термајскиот Залив; Страбон (VII, 7–9) – во поречието на Еригон (Црна), а Псеудо-Скимн (434, 437) – покрај Охридското Езеро" (Илиевски 1996: 25).

Зборот *киша* наследен е од псл.**kyša* < **kysja*, што е изведено од коренот кој е во **kysati* (ЭССЯ 13: 277; Skok 2: 85; Gluhak 318). Значењето 'дожд' е забележено само во јсл. јазици (срп. *кȉша*, хрв. *кȉша*, буг. *ки́ша* 'дождливо време; влагата при неколкудневни непрестајни дождови на есен или на пролет; кашест снег'). Зборот *кȉша* се проширил од српските штокавски говори во другите јсл. јазици, односно во нивните дијалекти (ERHJ 1: 442). Семантичкиот развој е 'тоа што кисне (кисели), предизвикува киснење (киселење)' > '*кȉша*', а настанал како резултат на набљудување на ферментацијата. За семантичката врска меѓу киснењето (киселењето), ферментацијата и влагата, сп. укр. *ки́снути* 'кисели (се); долго се влажи, навлажнува', срп. *квȁсиȉти*

‘навлажнува, натопува (со вода)’, сп. и рус. (дијал.) *ки́ша* ‘квас’, чеш. *kyše* ‘киселина’.

2.0.2. Ниски (хоризонтални) врнежи

2.0.2.1. Роса е појава кога воденатa пареа се кондензира на билките во вид на капки кога тие имаат пониска температура од пареата, може да се појави и на други предмети. Но, честопати во народниот јазик, оттаму и во стандардниот македонски јазик за росата се вели дека е тоа *ситен дожд, дождец*.

Во ТРМЈ (5: 257–258) за зборот *роса* е дадено следново толкување:

роса (само едн.) ж. 1. Водни капки што напролет и во лето, во вечерните и во утринските часови ги покриваат земјата и растенијата. *Утринска роса. Сонцето веќе ја крена росата. Пролетна роса.* 2. Лесен, летен дожд. *Ситна роса да зароси, да се роди жито.* 3. (прен.) Капки пот по челото на човек. *Го изби роса по чело́то. Роса пот му го облеа чело́то.* Изведенки се: *росинка* (само едн.), *росица* (само едн.), *росичка* (само едн.) ж. дем. и хип. ◊ Чека од бога росица – не прави ништо да си помогне во некоја тешка ситуација, чека проблемот сам да се реши.

Називот *роса* во значење ‘водени капки по тревата’ е регистриран на целата јазична територија, а во значењето ‘лесен летен дожд’, според материјалите од картотеката на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, е регистриран во западните периферни говори (преспански говори), костурско-леринските говори и малешевско-пијанечките говори, иако според нас, во ова значење ареалот е многу поширок, особено ако се има предвид широката распространетост на глаголот *роси* ‘врне слабо, тивко, пополека’.

На РСХЈ (V: 565) зборот *роса* се дефинира како:

ро̀са ж (акуз. ро̀су) **1.** *кондензована водена пара која се у току хладних ноћи нахвата, у виду ситних капљица, на предметима непосредно изнад земље*. Отишао [је] ... послије поноћи, пред зору, кад се је ухватила већ ... роса. *Тур*. Стреса с грана ... росу коју је већ оставила магла. *Мас*. фиг. На ... страсти клете већ пада роса туге свете. *Наз*. **2.** *водена, влажна скрама, капљице уопште* (*суза, зноја и сл.*). – Не видим од росе очиње. *Кул*. Телом [му се] осипала роса зноја. *Петр. В*. **3.** *ситна киша, кишица*. *И-Б Рј*.

Изр. медна ~ *меѳљика* (1); млад као роса у подне ир. *сѿар*; црвена ~ *крв*. – Црвена роса као ... вино, потече нам из носа. *Богѯан*. На ... прсима ... прскала је ... црвена роса. *Гор*.

Покрај зборот *роса*, на српското јазично подрачје периферно се бележат лексемите *мѧ̀ња* (РСХЈ III: 298) и *ро̀сѧ̄ша* (РСХЈ V: 565). Како што се гледа од дефинициите (сп. *ро̀са* 3. ‘ситна киша, кишица’), во овој случај и на српскиот јазик му е познато значењето ‘ситен дожд’ (сп. ги исто така именките *ро̀суља* (РСХЈ V: 565) и *ѿро̀сица* ‘ситна киша’ (РСХЈ IV: 729), како и глаголот *ро̀сиѿи* (б) ‘даждети, кишити, падати у ситним капљицама, сипити’ (РСХЈ V: 565).

Лексемата *роса*, во значење ‘водени капки во тревата’ е присутна во сите говорни групи од призренско-тимочката дијалектна област, и тоа во две главни фонетски разновидности: со акцент на иницијалниот слог, сп. *ро́са* (ЦР, ЦТ, ЈМ, Јаб, Свин) и со акцент на финалниот слог, сп. *росá* (Тим, Пир, Зап, ЈМ, Свин).[4]

Зборот *роса* е наследен од псл. **rosà*, од пие. **h₁ros-* ‘роса’, што, можеби е изведено од пие. корен **h₁ers-* ‘тече’; сп. срп. *ро̀са*, литв. *rasà*, латв. *rasa*, лат. *rōs* ‘роса’, скрт. *rásā* ‘влага, влажност’ (Фасмер 3: 503; Skok 3: 158; Gluhak 531; Derksen 438; Snoj 652–653).

2.1. Мешани врнежи

2.1.1. Дрча е атмосферска појава проследена со снег и дожд. Во ТРМЈ (1: 552) е дадено следново толкување:

дрча, мн. дрчи ж. Невреме кога паѓа снег со дожд, многу лошо време; лапавица. *Наѿрађа во еѳна ѳрча. Дрчиѿе в ѿланина беа многѯу лоши.*

За разлика од примарната дефиниција во ТРМЈ, во македонските дијалекти називот *ѳрча* најчесто е во значење ‘долготраен ситен дожд’. Се јавува во следниве фонетски разновидности: *ѳр̥ча, ѳӑрча, ѳрӑча, ѳорча, ѳерча*. Освен овие називи, за ‘долготраен ситен дожд’ е регистриран називот *роса*, како и синтагмата *ѿи́ок ѳош*. Најширок ареал има називот *ѳр̥ча* (со вокално *р̥*). Тој е регистриран во североисточните (кумановски, кривопаланечки, кратовски), северозападните (вратничко-полошки, скопскоцрногорски), централните (скопско-ве-

[4] Во островскиот дијалект во Свиница се забележани и двете варијанти (сп. Свин: 210), додека варијациите во јужноморавскиот дијалект (во потесна смисла на зборот) се однесуваат на изоглосите сврзани со повлекувањето на акцентот од ултима на пенултима.

лешки, поречко-кичевски, прилепско-битолски), југоисточните (тиквешко-мариовски, штипско-струмички, малешевско-пиринski) и во дел од јужните македонски говори (поконкретно во југозападната група: костурско-леринski, воденски, кајларски). На помал ареал се регистрирани фонетските разновидности *ǫ̑рча, ǫ̑рч̑а* (горнополошки, реканski, вевчанско-радошки, охридско-струшки, преспански). Називот *ǫорча* е регистриран во Жерноница, Клење и во Држилово), додека пак, називот *ǫерча* е забележан во Езерец.

Во однос на семантиката на *ǫрча*, во македонските дијалекти доминира значењето ‘долготраен дожд’, но не ретко се јавуваат и значењата ‘лошо време, невреме’, ‘влажно време’, ‘студено и ветровито време’, ‘студено и дождливо време’, ‘дожд и снег’, ‘ветер, дожд и снег’, ‘ситен снег со малку ветер’ и ‘лапавица’.

РСХЈ не го забележува зборот *ǫрча*, за разлика од РСАНУ (т. IV: 765–766), каде што се донесуваат потврдите од повеќе дијалектни извори:

др̑ча ж (често у мн.) покр. **1.** *ружно, рђаво време; снег̄ са кишом, лапавица*. – Око Светог Николе окупише дрче да ниси могао из куће макнути (Ресава; Мел.; Вучитрн, Ел. Г. 1; Левач, Буш. 1 и Срећк. Ј.; Крушевац, Дин.; Тупижница, Милошак.).

Во рамките на призренско-тимочките говори, лексемата *ǫрча* е забележана главно во тимочко-лужничкиот поддијалект (Тим, Пир, ЦТ), како и во косовскометохиските говори (КМ). Во сите случаи преовладуваат значењата како што се ‘лошо време, непогода’, ‘голем, ладен дожд (понекогаш со снег)’ и ‘лапавица’.

Овој збор е наследен од прасловенски **dьrča*, со натамошна неизвесна етимологија. Според дел од етимолозите, станува збор за именка (nomina agentis) изведена од псл.**dьrčati*, што пак, се толкува како експресивна варијанта на псл. **dьr̋kati* ‘кубе, тегне, влече’. Псл. **dьr̋kati* е изведено од псл. **dьrat̋i* ‘прави брзи, нагли движења’, од пие. корен **derH-* ‘кине, расцепува’. Како алтернативна форма се јавува псл. **dьrca* и е во релација со следниве псл. зборови **dьrkačь*, **drcati*, **dьrgati*; сп. буг. *ǫ̑рча*, (дијал.) *ǫ̑рца*, срп. *ǫ̑рч̑а, ǫ̑рĉа,* слн. *dŕča*. Првобитно значење е „направи да биде лизгав“, што би требало да означува ‘ е лизгав’ (Snoj 2016: 151).

Според други (БЕР 1: 465), псл. **dьrča* е од балтословенски **dírkjā²*, од пие. корен **d^{h}erk-* ‘затемни (се)’. Веројатно поврзано со литв. *darkùs* ‘валкан, тмурен, лош (за временските услови)’, латв.

dārks ‘затемнет, разнобоен’. Понатаму слично со пгерм. **derk* ‘темен’, пкелт. **dergos* ‘црвен’, тохар. А *tärkär*, тохар. В *tarkär* ‘облак’ од пие. **d*^{h}*erg-* ‘потемни’, очигледно варијанта на **d*^{h}*erk-* (сп. литв. *der̃kti* ‘извалка (се)’ и *dérgti* ‘извалка (се), оскверни (се)’.

2.1.2. Лапавица е вид на висок врнеж вообичаен за зимската сезона. Тоа е мешавина од дожд и снег што се јавува кога температурата во пониските делови на атмосферата е малку повисока од 0 °C. Лапавицата се состои од капки и кристали и обично претставува преодна фаза кон снежни врнежи.

Во ТРМЈ (3:) зборот *лапавица* е дефиниран на следниов начин:

лапавица (само едн.) ж. Вид снежен врнеж, снег помешан со дожд, мокар снег. *Синоќа врнеше лапавица.*

Во однос на ареалната дистрибуција, на македонската јазична територија се регистрирани следниве називи: *лапавица* во повеќе фонетски и зборообразувачки варијанти (*лáпавица, лапавúца, лапáјца, лáпавица, лáпавúца, лаповúца, лепáвица, лапáвец, лапавéц, лáпаец, лапаjчишше*), *лакáјца, слапавéца, капáјца, клáпаjца, клапájна, клапавичише, кишкаjца, кишаjца, кишлак, сáслáк, снежéjнца, сóспа, ǥрча, пласс*. Кај дел од македонските дијалектни називи за ‘лапавица’ има контаминација од две основи (од основата *-лап-* и од основата *-кап-*), за дел можеби станува збор за ономатопеја (*клап!*), а за дел можеби се изведени од коренот што е во *каша*, или пак *киша*.

Во однос на семантиката, може да се забележи дека во македонските дијалекти освен значењето ‘врнеж од дожд и снег’, се среќаваат и значењата ‘кога врне крупен снег; кога паѓаат крупни снегулки’, ‘мек снег со големи парчиња снегулки’, ‘лошо време; невреме со кашест снег’.

РСХЈ (III: 165–166) го дефинира зборот *лапавица* како:

лàпавица ж **а.** *сиптна киша са снеѓом*. – Дошао [је] с њом по киши и лапавици. *Л-К*. Мрачну ноћ, мокру од лапавице, шиба ветар. *Ћос. Д*. **б.** расквашен снег с блатом и водом. – Снег се држао до подне, а онда настала лапавица. *Ћос. Б*. Гацам лапавицом и спотичем се. *Марк. М*. (РСХЈ III: 165–166). Врз истата основа, ширум српската дијалектна територија се јавуваат и варијантите *клàпавица* (РСХЈ II: 722) и *љàпавица* (РСХЈ III: 253), како и лексемите *алàужа* (РСХЈ I: 65), *слòта* (РСХЈ V: 866), *сȕснежица* (РСХЈ VI: 103) и *шљȉскавица* (2) (РСХЈ VI: 984).

Во значење ‘дожд со снег’ *лапавица* се јавува во сите призренско-тимочки говори во различни фонетски, ама и зборообразувачки разновидности: *ла̀павина* (Тим, ЦТ), *лапа́вина* (Тим, ЦР, Јаб), *ла̀павица* (ЦТ, Зап, Свин), *лапа́вица* (Пир), *лапо́вица* (Свин), *ља̀павина* (ЦТ), *љапа́вина* (Пир), *љапа́вица* (Пир), *љапчуг̄* (Пир) и *љопа́вина* (Тим). Покрај овој, основен збор, во говорот на Црна Трава се бележат и лексемите *су́снежица* и *ӧрча* (сп. т. 2.1.1.).

Зборот *лапавица* има нејасна етимологија. Според некои етимолози, наследен од псл. **lapavica*, што е можеби изведено од гл. **lapati*; сп. слн. *lápati* ‘фаќа, лови’, рус. *ла́пать* ‘тапка, копа околу’. Псл. глагол **lapati* е веројатно изведен од псл. **lapa* ‘шепа’ (ЭССЯ 14: 28–29; ERHJ 1: 539). Според други (БЕР 3: 309), можеби со испаѓање на *х-* од **xlapati* ‘изветрува, испарува’, а според трети, можеби има врска со тур. *lapa* ‘каша (од зеленчук)’ (Младенов 1941: 270). Во секој случај, не е исклучен и експресивниот карактер, без оглед на тоа дали се работи за стара (псл.?) ономатопеја или подоцнежно изведување од експресивен корен, а според Скок не е извесно „da li je odatle i hlapavica = klapavica (Vuk, Crna Gora) = lapavica f »sinonim: susnježica, Regen und Schnee durcheinander«“ (Skok 1: 672).

3.0. Цврсти врнежи

3.0.1. Вертикални (високи) врнежи

3.0.1.1. Снег е атмосферска појава, при што во атмосферата се случува процес на замрзнување на течноста, и се формираат снегулки што паѓаат од облаците. Снегулките паѓаат во различни големини и форми.

Според ТРМЈ (5: 468), зборот *снег̄* се толкува на следниов начин:

снег, мн. снегови м. 1. Врнеж од мали бели ледени кристалчиња, снегулки што паѓаат во зима. *Врне снег̄. Грӯшка снег̄*. 2. Големо количество од такви врнежи што ја покриваат земјата или друг простор. *Длабок снег̄. Расто̄пен снег̄. Седна во снего̄т̄*. ◊ *Бел како снег̄* – многу бел. *Го жали (љуби, сака) како снего̄т̄ ланski* – воопшто не се грижи за некого или за нешто. Изведенки: снеже, мн. снежиња ср. дем., снежец (само едн.) м. дем. и хип.

Во однос на ареалната дистрибуција, на целата македонска јазична територија е регистриран називот *снег̄ (снек)*.

Во РСХЈ (V: 905) лексемата *снеѓ* се дефинира на следниов начин:

снѣг, ијек. снӣјег м (лок. снéгу; мн. ном. снѣгови и песн. снѣзи; ген. снегóвā, снѣгӯвā) **1.** *ӣаӡавина у облику белих ӣахуљица састављених оӡ ситних кристала, најчешће звезӡаноѓ облика, каӡ се воӡена ӣара конӡензује на ӣемӣератури исӣоӡ нуле*. – Попао на земљи ... прхак снијег сушац. *Креш*. **2.** фиг. *белина*. – Ту ћу заспати ... у крви ружа ... у снијегу лијера ... савладан од добра. *Уј*. Мирисним снегом осуло се воће. *Макс*. **3.** фиг. *сеӡа коса, сеӡина*. – Када је снијег по глави ми пао, оружје сам љуто синовима дао. *Вел*. Умро [је] ... под снијегом поштене старости. *Лал*. **4.** *маса улуӣана оӡ беланаца за ӣрављење колача*. – Када [се тесто] упола испече, [треба] преко теста сипати снег од два беланца. *Б 1957*.

Изр. бео као ~ *врло, сасвим бео*; вечни (стални) ~ *снеѓ на високим ӣланинама који никаӡ сав не окоӣни*; марити за кога (што) као за лањски ~ *не мариӣи баш ништа*; пећи ~ на ражњу *бавиӣи се бескорисним, луӡим ӣослом*.

Освен овој, основен назив, РСХЈ бележи повеќе зборови за различни видови на оваа атмосферска појава: *лоӣáрац* (III: 235), *фӣр̀н* (VI: 673) ‘крупен снег’, *ò̀ӣрашица* (IV: 163), *ӣрèђавац* (V: 16), *ӣр̀шић* (V: 277) ‘ситен снег’, ама и *ӣò̀новац* (2) (IV: 696) ‘снег што пак врне врз поранешниот снег’ и *цéлац* ‘негазен снег’ (VI: 776).

Зборот *снеѓ* е присутен насекаде во призренско-тимочката дијалектна област (сп. ЦР, Тим, Пир, Зап, ЦТ, ЈМ, Јаб, Свин, КМ), со тоа што во Црна Трава се забележува и хипокористичниот назив *бéлча*. Исто така, во истражуваните дијалекти се појавуваат различни фонетски и зборообразувачки варијанти на деминутивните и аугментативните називи за *снеѓ*, сп. *снѐжáк* (ЦР), *снежьк* (Тим, Пир, ЦТ, Јаб), ама и *снежурúна* (ЦТ).

Зборот *снеѓ* е наследен од псл. **sněgъ*, од пие. **snoyg^{wh}o-*‘снег’. Од овој пие. корен се и пгерм. **snaiwaz* (од кое се изведени: стангл. *snāw*, англ. *snow*, ствгерм. *snēo*, сргерм. *snē*, герм. *Schnee*), гот. *snaiws*. Можеби е од истиот корен од кој е и скрт. *snihyati* ‘е леплив, мрсен’, па во тој случај пие. **snoyg^{wh}o-* изворно би значела ‘нешто што е лепливо, мрсно’, а дури потоа ‘снег’ (Skok 3: 297; Gluhak 568; Derksen 457; Snoj 698; ERHJ 2: 367).

3.0.1.1. Град е вид на атмосферски врнеж што се состои од сферични честички или парчиња мраз со големини од 5 до 55 mm, а понекогаш и повеќе (забележани се зрна град со големина до 130 mm и маса од

околу 1 kg). Зрната од град се состојат од прозирен мраз или повеќе слоеви прозирен мраз со дебелина не помала од 1 mm, наизменично со прозирни слоеви. Во метеорологијата, градот се разликува од лапавицата, во која непрозирните ледени честички се со бела боја и со големина од 2 до 5 mm. Атмосферската појава *гра̄ǥ* се случува во летниот период.

Според ТРМЈ (1: 368) зборот *гра̄ǥ* се толкува на следниов начин:

град[2] (само едн.) м. Природна појава, смрзнати капки дожд. *Годинава гра̄ǥо̄т го сто̄лчи босто̄но̄т.*

На македонската дијалектна територија освен називот *гра̄ǥ (гра̄т̄),* се регистрирани и деривираните називи *гра̄ǥушка, грӑ̄ǥушка* (*сито̄на гра̄ǥу́шка, е́ǥра гра̄ǥу́шка*), како и називите *зрна, зъ̆рна, зо̂рна* (*зо̂рно,* едн.). Во дел од северните говори е регистриран и називот туча, како влијание од јужните српски говори. Називот *гра̄ǥ* (*гра̄т̄*) е регистриран скоро на целата јазична територија, но во некои дијалекти се јавува во значењето ‘крупни, големи зрна’ како опозиција на деривираниот назив *гра̄ǥушка* во значењето ‘ситен град; мали, ситни зрна’. Како единствен назив за оваа појава, *гра̄ǥ* е регистриран во поголемиот дел од североисточните говори, иако и таму има исклучоци, односно се јавува семантичката опозиција *гра̄ǥ* ‘крупни, големи зрна’ : *гра̄ǥушка* ‘ситен град; мали, ситни зрна’ (грат : градушка, с. Габер, кривопаланечки говор). Називот *гра̄ǥушка (грӑ̄ǥушка)* е регистриран во тиквешко-мариовските и штипско-струмичките говори. Називот *зрна (зъ̆рна, зо̂рна)* е регистриран во западните периферни говори (дебарски, галички, дримколско-голобрдски и охридско-струшки), а единечниот назив *бубулиња* е регистриран во с. Радожда.

РСХЈ (I: 548) ја дефинира лексемата *гра̄ǥ* како:

гра̀д м *смрзнӯте ка̄пи кише ко̄је па̄ǥаје као зрна ле̄ǥа*; исп. туча, суградица. – Сасу се град. Крупна густа туча шибала је. *Гор*. фиг. Срби, да би се ослободили тога оловног града, отварали су с времена на време шанац. *Сур*. За нама се сипа читав град псовке. *Ранк*.

Освен овој назив, на српската јазична територија за истата појава се врзуваат и зборовите *ле̂ǥ* (2) (РСХЈ III: 178–179), *кру́па* (III: 97), *сӯгра̄ǥица* (VI: 60) и *тӯ̆ча* (3) (VI: 353).

На територијата на призренско-тимочките говори лексемата *гра́ǥ* (сп. ЦР, Зап, Свин), заедно со својата зборообразувачка, најчесто деминутивна разновидност *гра̄ǥу́шка* (Тим, Пир, Зап, ЈМ, Јаб), т. е.

ґраѳўшка (КМ) се јавува како основна.[5] Меѓутоа, во значење ‘град’ во тимочките говори исто така се јавуваат називите *кру́па* (Тим), одн. *кру́павица* (Тим), додека за изолираниот дијалект на Свиница е карактеристична лексемата *цр́царица* (Свин).

Зборот *ґраѳ* е наследен од псл. **gradъ*. Псл. збор нема непосредни ие. паралели, иако најблиску стои лат. *grandō*, како и ермен. *karkut*, од **ka-krat*, со редупликација (ПЕРСЈ 1: 230–231). Според ЕРХЈ (ERHJ 1: 292), псл. **gradъ* се изведува од пие. **g(h)reh₃d-* скрт. *hrādúni* и се доведува во врска со скрт. *hrādúni*, ‘град’, лат. *grandō* ‘град’, како и литв. *grúodas* ‘замрзната земја или кал’, иако Дерксен (Derksen: 185) смета дека е поверојатно дека е сроден со **grǫda*. Можеби и со ермен. *karkowt* (< **ka-krut* < **ga-grōdo-*).

Зборот *ш̄уча* е наследен од псл. **tǫča*, веројатно првобитно значење било ‘тоа што се згустува, што се лепи’, од пие. корен *temk- ‘стврдне (се), згусне (се)’; сп. литв. *tánkus* ‘густ, компактен, стврднат’, стинд. *tanákti* ‘се собере, се згусти’, *ātanakti* ‘предизвика да се стврдне, да се собере, да се згусти’.

Од изворното значење на псл. **tǫča* ‘кондензација, кумулација, згуснување’, со апстракција се развива значењето ‘врнежи’, од кое во јужнословенските јазици се развива значењето ‘дожд, поплава, бура’, во (источнословенски) ‘(дождлив) облак’, а во западнословенски јазици се развива значењето ‘виножито’; сп. буг. *ту́ча*, срп.-хрв. *ш̄у̏ча*, *tùča*, слн. *tǫ́ča*, пол. *tęcza*, рус. *ту́ча*, укр. *ту́ча* (Фасмер 4: 129; Snoj 791).

3.0.2. Хоризонтални (ниски) врнежи

3.0.2.1. Слана е вид врнеж во вид на тенки кристали мраз, формирани од водената пареа во атмосферата при нагло опаѓање на температурата на воздухот под нула степени Целзиусови. Големината на кристалите зависи од долготрајноста на изложеноста на ниски температури и од количината на влага во воздухот.

Во принцип, за да се формира сланата, површинскиот слој на предметите, тревата или другите растенија мора да биде постуден од околниот воздух. Вообичаено, предмети врз кои постои тенденција да се формира слана се оние што имаат ниска специфична топлина или висока топлинска емисија, како што на пример се црните метали.

[5] Називот *ґраѳушка* нема нужно и деминутивно значење (сп. КМ: 109).

Во ТРМЈ (5: 428) за зборот *слана* е дадено следново толкување:

слана (само едн.) ж. Смрзната роса, бела како снег. *Паѳна пр̄ва-т̄а слана оваа есен. Слана-т̄а г̄и по̄пари по̄севи-т̄е.*

На целата македонска јазична територија се среќава називот *слана (сла́на, слана́),* а во однос на семантиката, најчесто е во значењето ‘замрзната магла во доцна есен’.

Во РСХЈ (V: 843), зборот *слана* се дефинира на следниов начин:

сла́на ж *као снег̄ бели а-т̄мосферски т̄алог̄, сличан ињу, који се ст̄вара за хлаѳног̄ и маг̄ловит̄ог̄ времена на земљи и на г̄рању ѳрвећа, смрзла роса; у п̄риморским крајевима т̄алог̄ морске соли нанесене на рас-т̄ињe јаким вет̄ром*. – Још није сунце слану са земље попило. *Љуб*. Прође лето, паде слана, за сланом иње, па снег нарољa до појаса. *Ћос. Д*. Шта чиниш, ливадо, када бритке слане окују сваку стабљику зелену? *Макс*.

Покрај овој назив, на српската јазична територија во истото значење маргинално се забележуваат лексемите *п̄рȉкала* (V: 61) и *рȍса̄ѳа* (V: 565).

Во призренско-тимочките говори, зборот *слана* се јавува во повеќе фонетски разновидности: *сла́на* (ЈМ), *слана́* (Тим, ЦР, ЦТ, Зап, Јаб, Свин), *сльна́* (Свин) и *сла̂на* (КМ).

Зборот *слана* е наследен од псл. **solnà*, што се доведува во врска со пие. **k'olH-n-eh₂*. Сроден е со латв. *saĺna* ‘тенок мраз’, литв. *šalnà* ‘тенок мраз’, пгерм. **hehlǭ*. Познат е само во јсл. јазици: буг. *слана́*, срп. *сла́на*, хрв. *slána*, слн. *slána* (Skok 3: 279; Gluhak 557; Derksen 460; Snoj 688–689; ERHJ 2: 353).

3.0.2.2. Иње, синьак, скреж, укит

Во статијава ќе се задржиме на уште една атмосферска појава за којашто во македонските дијалекти се врзуваат називите *иње, синьак, скреж* и *укит̄* со нивните фонетски и зборообразувачки варијанти. Во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ 1–6) се регистрирани зборовите *иње, синьак, скреж* и *укит̄.*

Во метеорологијата тоа се замрзнати кристали (честички) настанати од влага кои се задржуваат на ладни предмети. Ињето се јавува главно во зима кога температурата на воздухот е ниска, а на гранките на дрвјата или, да речеме, на оградите нема снежна покривка. Во контакт со нив, водената пареа се згуснува, замрзнува и се претвора во ледени иглички. Ињето секогаш се создава на страната од каде што

дува ветер. Припаѓа на ниски врнежи, а според составот спаѓа во цврсти врнежи. Се дели на тврдо иње и обично иње. Тврдото иње е маса слична на мразот и снегот – непросирно и зрнесто. Обичното иње се бели слоеви на ледени кристали.

Слични појави во природата се мразот и сланата, со тоа што ињето се создава на пониски температури отколку што е случајот со сланата.

На македонската јазична територија во значењето ‘смрзната роса што се фаќа по дрвјата и тревата’ се среќаваат повеќе називи (во разни фонетски и зборообразувачки варијанти): *иње, ине, иња, ина, ињак, инак, инеј, инач, ињиште, хина, укит, јукит, окит, кит, укида, јукида, укита, упат, синьак, синјак, синаи, синьа, слана, дрча, лидица, туледица, толедица, томăрзница, мрас, мрзувина, мразул’ки, скреш, скреч, крч, скреба, скрижовина, лин, лине.*

Во ТРМЈ (2: 354) за зборот *иње* се дава следново толкување:

иње (само едн.) ср. Замрзнати водени честици што се нафаќаат по предметите; смрзната магла; сп. укит, синьак.

Најголем ареал со фонетските и зборообразувачките варијанти зафаќа називот *иње*. Се среќава скоро на целата територија на северните говори (североисточни и северозападни), во најголем дел од скопско-велешките, штипско-струмичките и малешевско-пиринските говори, во помал дел од поречко-кичевските и прилепско-битолските говори и спорадично во охридско-преспанските говори. Во овие говори се среќаваат и други називи за истата атмосферска појава.

РСХЈ (II: 469) го дефинира зборот *иње* на следниов начин:

и̂ње с **а.** *смрзнуте воде̏не чести̏це које се нахвата̏ју по̀ предме̏тима, смрзла ма̄гла*. – Једва се назире пун ињa велики храст у дворишту. *Дом*. Иње му се хватало рутавих прса. *Гор*. **б.** фиг. *сеа̏ коса*. – Зар никада више нећемо срести тога милог човека са лицем пуним свежине и косом пуном ињa? *БК 1906*. (РСХЈ II: 469)

Поради нивната диференцијална природа, дијалектните речници на призренско-тимочката област главно не ја забележуваат лексемата *иње*. Исклучок претставуваат примерите од Црна Трава и Заплање (сп. *и́ње*), како и посредна потврда врз основа на придавката *и́њав*, којашто потекнува од тимочките говори (Тим).

Зборот *иње* е наследен од псл. **jьnьje*, со натамошна неизвесна етимологија, со оглед на тоа што литв. *ýnis* ‘иње’ е од словенските јазици, а не изворно балтиски збор; сп. без суфикс: срп. (заст.) *ин*, слн. (заст.) *in*, потоа, буг. *и́ней, и́не,* срп. *и̂ње*, хрв. *înje*, слн. *înje, întje,*

îvje, слч. (заст.) *jínie*, (дијал.) *íňavica*, чеш. *jíní*, (дијал.) *jiňava*, рус. *úней*, укр. *íній*, блр. *íней* (ЭССЯ 8: 235–236; ПЕРСЈ 1: 440; Skok 1: 727; Gluhak 277; Derksen 213; ERHJ 1: 359–360).

Во ТРМЈ (5: 382) за зборот *синьак* се дава следново толкување:

синьак (само едн.) м. 1. Мали мразовни капки, кристали што се нафаќаат на дрвјата, тревата и др.; укит, иње. *Полето осамна накитено со синьак.* 2. (прен.) Што личи, што потсетува на синьак. *Му паѳна синьак на косата и на мустаќите.*

Називот *синьак* и неговите фонетски варијанти е регистриран во дел од западните периферни говори (галички, рекански, дебарски, преспански, охридски, струшки), во дел од централните говори (поречко-кичевски, битолски, делумно прилепски), во југозападните говори (костурско-леринespecки и воденски).

На српската јазична територија не е забележан ваков збор.

Зборот *синьак* е изведен од псл. придавка **sinjь*, што е од пие. **(s) k'eyh*$_2$- ‘сјае’. Изворно оваа придавка во псл. значела ‘бои на светлото небо’ (Skok 3: 239; Gluhak 548; Snoj 678; ERHJ 2: 339).

Во ТРМЈ (6: 172) за зборот *укит* се дава следново толкување:

укит (само едн.) м. сп. синьак, иње.

Називот *укит* со фонетските и зборообразувачките варијанти се среќава во северозападните говори (долнополошки, скопско-црногорски), во западните периферни говори (горнополошки, реканski, галички, дебарски, горнопреспански и западнопреспански), во централните говори (битолски, велешки, делумно во скопско-блатските говори, поточно во каршијачкиот говор, како и во торбешкиот говор во Скопско) и во тиквешко-мариовските говори.

РСХЈ (II: 714) го бележи зборот *китина* и го дефинира на следниов начин:

китѝна ж **1.** *снег који остаје на грању ѳрвећа, стварајући каоките ѳд снега*. Погдјегдје вијуга се ... између китином опточених јелица и борића од леда укочен поточић. *Кос*. Мукла тишина обавијала је цио крај; само понекад чуло би се како пада китина с грана. *Чол*. **2.** *густо грање с лишћем*. – За недељу-две од голога штурога грања претворио се густ зелен шатор, израсла хладовита китина. *Ранк*.

Според анализираниот материјал, помеѓу призренско-тимочките говори оваа лексема единствено му е позната на говорот на Заплање, сп. *китинá* (Зап).

Во поглед на етимологијата, варијантите со *-ǫ-* (*укиǫа, јукиǫа*) укажуваат на тоа дека во некои македонски говори не може еднозначно да се потврди дека зборот *укиѿ* е изведен од псл. **kytъ*, **kytь*, **kyta* ‘сноп, букет; украс’ и во тие говори можеби се работи за вкрстување на кит- од псл. основа **kyt-* и *киǫ-* од псл. основа **kyd-* (што ја има во псл. глагол **kydati* ‘фрла’); сп. срп. *китѿна* ‘снег под дрвјата’, но и рус. (дијал.) *кить* и *кидь* ‘длабок, мек снег’, чеш. (дијал.) *okyť* и *okyď* ‘мек снег во големо количество по дрвјата’ (БЕР 2: 392; Skok 2: 86).

Во ТРМЈ (5: 413) за зборот *скреж* се дава следново толкување:

скреж (само едн.) м. сп. синьак; иње. *По ѓранките на ǫрвјата се нафаќал ѓуст скреж.*

Називот *скреж* со неговите фонетски и зборообразувачки варијанти е регистриран во југоисточното македонско наречје (гевгелиски, валандовски, струмички, дојрански, малешевско-пиринско, неврокопски, серски, драмски, лагадински говори).

Српскиот корелат *среш* РСХЈ (V: 972) го толкува на следниов начин:

срêш, -éша м и -и ж, ијек. срȉјеш, **1. а.** *ѓљивице или пљесан који се хватају на површини вина*. – Жели кашику кајмака штоно се усичи поврх млијека кô сама сријеш. *Мул*. **б.** *талоѓ који вино оставља на ǫну буретa, вински камен*. – Жут као шафран, туцао је у дну апотеке сријеш, сам као губавац. *Франц*. **2.** покр. *мраз, иње, слана*. – Кад смрзао стегне земљу мокру па на њој постане лед као иње, то се зове сријеш. *Pj. A*.

Во призренско-тимочката дијалектна област збор со ваква основа единствено е регистриран во говорот на Заплање, сп. *стрúјеш* (Зап).

За зборот *скреж* кај етимолозите исто така има недоуммици. Така, во БЕР (6: 792) се доведува во врска со псл. **sr*ěžь, (дијал.) *strěž*, со вметнување на *-t-* во групата *-sr-* од пие. **sergīo-*, **serkio-*. Според Сној (Snoj 2016: 714), слн. *srêž* го доведува во врска со псл. **serz'ь*˜ кое се развило од пие. **k'er-s-i̯ó-*, а псл. **sêrs'ь* се развило од пие. **k'ér-s-i̯o-*, и двете изведени од пие. **k'er-so-* ‘сив’.

4.0. Невреме предизвикано од ветер и 1) дожд, 2) снег, 3) дожд и снег истовремено

Во продолжение ќе се задржиме на називите во кои се содржи значењето ‘невреме’. Во метеорологијата под поимот невреме се подразбира која било опасна метеоролошка појава со потенцијал да

предизвика штета, сериозно општествено нарушување или загуба на човечки живот. Видовите на тешки временски појави се менуваат во зависност од географската ширина, надморската височина, топографијата и атмосферските услови. Невремето се создава кога нискиот притисок владее со висок притисок околу него. При „невреме“ се создаваат разни ветрови, кои можат да носат некоја материја низ атмосферата (тешки снегови, тешки дождови и сл.).

На голем дел од македонската јазична територија се јавуваат дури и по неколку називи паралелно во исти пунктови понекогаш и со исто значење. Најчесто се работи за островски ареали, а не за цели говорни групи, односно се забележува една шареноликост во поглед на метеоролошките називи. Овде ќе ги споменеме називите *а́ла, алети́на, вијавúца, витла́јица, виулица (вúулица, виулúца), вејáвица, вăтрýшка, лýна, пепелница, спиоа* и *уклама*.

4.0.1. Виулица и веавица

Виулица е метеоролошка појава предизвикана од јака зимска депресија. Притоа снегот се издига над земјата носен од ветерот, така што има намалување на видливоста.

Веавица (во метеорологијата се користи и терминот приземна виулица) е посебен облик на виулица во која не врне снег, туку ветрот го крева снегот од земјата. За време на овој феномен, и вертикалната и хоризонталната видливост се намалуваат, а движењето е тешко. Веавицата често се претвора во виулица.

Во TPMJ (1: 256) зборот *виулица* се толкува на следниов начин:

виулица, мн. виулици ж. Снежно невреме, силен ветер со снег, снежна бура. *Во зимската ноќ беснееше снежна виулица.*

Во TPMJ (1: 216) зборот *веавица* е толкуван на следниов начин:

веавица, мн. веавици ж. Силен ветер со снег, снежна бура. *Вечерта фати силна веавица.*

Од прикажаното се согледува дека во TPMJ *виулица* и *веавица* се толкуваат како синоними, иако не се упатува посебно на тоа.

На македонската јазична територија за значењето ‘силен ветер со снег’ се јавуваат повеќе називи со нивните фонетски и зборообразувачки разновидности: *вијýлица, виýлица, вивýлица, витýлица, виéница, виóлица, виалúца, виáвица, вијавúца, вăјáвица, фúфолица, фúфулица, веáвица, вејáлица, веáлица, вејáјца, вејáвица, вејýлица, веавúште,*

ве̄тр̀ичина, вӣтр̀ушка, фор̄т̀ына, фр̥̄т̀ума, фӑр̥̄т̀ума, вр̥̄т̀ума, лу̀ња, лу̀на, олу̀ја, сн̄у̀а, алѐт̄ина, мѐќава, р̥̀ча, п̄епелнѝца и *лаи̯а́вица*.

Дел од називите се однесуваат и на значењето ‘ветер и дожд’ (*олу̀ја, а́луја, а́ла, лу̀ња, лу̀на, лу̀јна, бу̀ра*), но и на ‘дотечена вода и друго, предизвикани од силен пороен дожд’ (*лу̀ња, лу̀на*).

Најголем ареал зафаќаат називите (со сите фонетски и зборообразувачки разновидности) во кои се содржи коренот од псл. **vě̀jati* (*веавица*) и коренот од псл.**viti* (*виулица*). Називот *виулица* (со сите фонетски и зборообразувачки разновидности) е регистриран во северните, западните периферни говори, централните, југоисточните и јужните македонски говори. Помал ареал зафаќа називот *веавица* (со сите фонетски и зборообразувачки разновидности). Тој е регистриран во кумановскиот, скопскоцрногорскиот, реканскиот, поречкиот, кичевскиот, делумно во тиквешко-мариовските, малешевско-пијанечките и серско-лагадинските говори).

Во РСХЈ (I: 343) *вејавица* се дефинира на следниов начин:

вё̄јавица, ијек. вйјавица ж *јак ве̄тар са снег̄ом*. – По белим пољима бурна вејавица бесни. *Јакш. М. фиг̄*. И баш у ту културну вијавицу паде наш развитак. *Коз. Ј*.

Од друга страна, зборот *вијулица* не се појавува во РСХЈ, како ни во РСАНУ, и е ограничен на определени дијалектни ареали.

Кога станува збор за состојбата во призренско-тимочките говори, лексемата *вејáвица* е регистрирана само во Заплање. Сосема поинаку стојат работите со лексемата *вијулица*, којашто е присутна во речиси сите говори, во повеќе фонетски разновидности: *вивóлица* (Јаб), *вијáлица* (Тим, Пир, ЈМ), *ви́јулица* (ЦТ), *ви́ћулица* (ЈМ), *ви́улица* (ЦТ), *фи́фулица* (ЈМ). Во однос на значењето, зборот главно се дефинира како ‘снежна бура’, ‘невреме со снежна бура’, ‘мекава’ и сл.

Големиот број фонетски и делумно зборообразувачки варијанти за зборот *виулица* (*вију̀лица, виу̀лица, виву̀лица, вӣту̀лица, виени́ца, вио́лица, виали́ца, виа́вица, вијави́ца, вăјáвица, фи́фолица, фи́фулица*) упатуваат на глаголот *вие* (< псл. **viti*), односно *веавица* (*веáвица, вејáлица, веáлица, вејáјца, вејáвица, веју̀лица, веави́ше̄*, итн.) упатуваат на глаголот *вее* < псл. **vě̀jati*, проширена форма од постарото **vě̀ti*, од пие. **h2wéh1-* ‘дува’ (Аникин 7: 99–101; Фасмер 1: 130). Кај дел од називите може да се согледа ономатопејата *фиу!* за звук што се слуша при свирење, струење на ветер или на звук што го прави предмет што се движи брзо во воздухот (*фи́фолица, фи́фулица*). Значи,

според нас, формите со коренски вокал *-е-* се изведени од глаголот *вее*, а формите со коренски вокал *-и-* , се од глаголот *вие*. Некои се потпираат и на ономатопејата *фиу!* Во ПЕРСЈ (1: 126) се наведува дека изворното значење на псл. глагол **vě̀jati* било ‘дува’ со субјект *ве̄тар*, секундарно со субјектот *снег̄* и дека интранзитивните обрти од типот *вее снег̄* настанале од транзитивните *ве̄тар вее* (т. е. навева, нанесува) *снег̄*.

4.0.2. Луња (**луна**) е исто така атмосферска појава предизвикана од силен студен ветар со дожд или снег и во принцип означува невреме.

Во ТРМЈ (3: 67–68) зборот *луња* се толкува на следниов начин:

луња, мн. луњи ж. 1. Големо невреме, силен студен ветар со дожд или снег; бура. *Беснееше луња со ве̄тар и д̨ож̨д̨. Снежна луња.* 2. (прен.) Брзо движење, понекогаш проследено со звук. *Како луња забучи бесен врескоѿ над̨ нашиѿе г̄лави. Коњоѿ боди̇наше како луња. Како луња излезе од̨ собаѿа.*

Во ТРМЈ (3: 67) е регистриран и зборот *луна*[1] со упатување на *луња*.

На македонската јазична територија називот *луња* со своите фонетски и зборообразувачки разновидности (*луна, лујна, алалуња*) најчесто се јавува во значењето ‘(силен) ветер и дожд’, често се јавува во значењето ‘ветер, дожд и снег’, а ретко во значењата ‘силен ветер и снег’ и ‘дотечена вода и друго, предизвикани од силен пороен дожд’. Називот *луња* (*луна, лујна*) е регистриран во кривопаланечкиот, кратовскиот, кумановскиот, светиниколскиот, долнополошкиот, горнополошкиот, галичкиот, струшкиот, демирхисарскиот, кичевскиот, поречкиот, скопскоблатскиот, велешкиот, прилепскиот, тиквешко-мариовскиот, струмичкиот, радовишкиот, штипскиот, кочанскиот, виничкиот, делчевскиот, солунско-воденскиот, костурско-леринскиот и западнопреспанскиот говор. Називот *алалуња* е регистриран во с. Псача (Кривопаланечко).

Иако му е непознат на РСХЈ, зборот *луња* се појавува во РСАНУ (т. XI: 630), каде што се дефинира на следниов начин:

луња[6] ж покр. *сѿуд̨ена киша*. – Ударила луња, тражи себи гуња. (Арс., ШВ 1896, 905).

Во говорите на призренско-тимочката дијалектна област оваа лексема не е регистрирана.

[6] Обликот се наведува без акценти.

Овој збор има нејасна етимологија. Некои од етимолозите го поврзуваат со псл. **lěviti*, и во тој случај сродно со литв. *liautis* ‘престанува, запира’. Се правеле обиди да се реконструира псл. **luna* < **lup-na* и во тој случај од **lupiti*, некои пак ја давале следнава реконструкција **luna* < **xluna* (сп. буг. *хлу́я* ‘тече, распрснува (се)’. Постоел обид да се спојат и двете претходни етимологии, па така, според Безлај (Этимология 1973: 187) мак. *луна* < **chlu(p)n(j)a*. Сепак, овие етимологии остануваат хипотетички и семантички спорни. Можно е да се работи за заемка од влат. **alluvia*, N pl. од **alluvium* < лат. *abluvium* ‘поплава’, односно најверојатно тоа би била заемка од некој континентален балканороманс ки говор со метафоричка промена на значењето ‘поплава’ > ‘невреме’. Според некои етимолози е во врска со *олуја* (БЕР 3: 508–509; Skok 2: 554: SP 1: 116).

4.0.3. Олуја е атмосферска појава предизвикана од силен студен ветар со дожд или снег и во принцип означува невреме.

Во ТРМЈ не е регистриран зборот *олуја*, а на македонската дијалектна територија се јавува многу ограничено. Во значењето ‘(силен) ветер со дожд’ само во два пункта од североисточните македонски говори како *а́луја* во с. Крклја (Кривопаланечко) и како *олу́ја* во с. Огут (Кривопаланечко). Називот *олуја* во значењето ‘(силен) ветер со снег’ се јавува во с. Простране (Кичевско) и с. Богомила (Азотско).

Од друга страна, зборот *олуја* со значење ‘невреме (со дожд или снег)’ е мошне распространет низ целата српска јазична територија и во РСХЈ (IV: 124) се толкува на следниов начин:

олу́ја ж *врло снажан ве̄тар са по̄времено м ковите̄лацима, обично пра̄ћен гр̄мљавином и па̄давинама*; *бура*. – Олуја страшна брујн, завија. *Цес. Д.* фиг. Олуја се сасула на њега ... тих неколико хиљада речи не би могао нико да понови. *Анђр. И.* **2.** фиг. **а.** *ђо̄гађаји који изазивају велике по̄тресе*; *ме̄теж*. – Изгуби [се] и ишчезне негде у тој лудој ратној олуји. Ђур. **б.** *јако ђушевно узбуђење, ст̄раст̄*. – Стоје два наша тијела, два поносна стражара на улазу у олују наше љубави. *Шим. А*. Говори ... тихо, гласом који не показује нимало љутње, али иза кога се јавља већ олуја. *Јевт̄*.

Освен овој назив, на српската дијалектна територија ограничено се јавуваат називите *хо̀лујӣ* (*холу́ја*) (РСХЈ VI: 740), како и *гр̄ђина* (7) (I: 518) и *нѐ̄по̄го̄да* (III: 730).

Во призренско-тимочките говори зборот *олуја* се јавува во неколку фонетски и зборообразувачки варијанти: *алу́ја* (ЦТ), *олу́ја* (Свин), *олујети́на* (Зап). Меѓутоа, во поглед на изразување на значењето ‘бура’ треба да се забележи дека овие идиоми поседуваат низа различни лексеми со соодветната семантика: *вежули́ја* (Свин), *гороло́м* (ЦТ), *кијáмет* (ЦТ, Зап), *ки́мет* (Јаб; сп. *кијамéт* во т. 4.0.4.), *лáвина* (ЈМ), *млáва* (Пир), *проклети́ја* (ЦТ), *проклети́ња* (ЦТ), *сло́та* (Пир), *слотá* (ЦТ), *талафу́нта* (ЈМ), *фи́риште* (ЈМ).

Зборот *олуја* нема јасна етимологија, освен во македонските дијалекти и ср.-хр. говорно подрачје, без потврди во другите словенски јазици, но можно е да се изведе од псл. **o-hluja* со можно губење на гласот *х*, односно **ohluja* би било образувано со помош на префиксот **ob-* од глаголот **hlujati* (**obhlujati* > **ohlujati* > **olujati*). Можно е да се работи за заемка од влат. **alluvia*, N pl. од **alluvium* < лат. *abluvium* ‘поплава’, односно најверојатно тоа би била заемка од некој континентален балканороманси говор со метафоричка промена на значењето ‘поплава’ > ‘невреме’, и тогаш овој збор би бил во врска со зборот *луња* (ЭССЯ 8: 39; Skok 2: 554; Gluhak 452; ERHJ 2: 65).

4.0.4. Меќава во метеорологијата е силно невреме проследено со ветер и снег.

Во TPMJ (3: 126) за зборот *меќава* е дадено следново толкување:

меќава, мн. меќави ж. Силно невреме, ветер со снег; сп. виулица. *Не се плашеше ни од мраз ни од меќава.*

Во TPMJ се сметаат како синоними *меќава* и *виулица*, а и според дијалектните материјали што ни стојат на располагање, *меќава* е синоним со *виулица*, односно на македонската јазична територија во значењето ‘силен ветер со снег’ се регистрирани називите меќавија во с. Пожаране (Гостиварско) и меќава во с. Судиќ (Штипско).

РСХЈ (III: 357) го дефинира зборот *меќава* како:

мѐћава ж (ген. мн. мѐћāвā) **1.** *ветар са снегом, вејавица, олуја*. **2.** фиг. *оно што се појављује у облик брзим налетима*. – Гомила [рудара] ... обасула је обадвојицу играча мећавом питања. *Цес. А*. У ковачници ... пршти и врца мећава искара. *Сек*.

Изр. једе као ~ брзо и много једе.

Освен овој назив, а од истиот корен, на српската јазична територија се јавуваат лексемите *мȍтавица* (РСХЈ III: 427) и *пòмет* (IV: 677). Од семантичка гледна точка, на лексемата *мећава* ѝ се синоним-

ни зборовите *салàбука* (V: 614) (сп. уште *салàука* и *салàуковина*, сп. (V: 615)) и *смȕта* (V: 900), како и зборот *кијáмет* (2б) (II: 706).

Во рамките на призренско-тимочката дијалектна област зборот *меќава* се појавува во повеќе фонетски разновидности, сп. *међáва* (ЦР, ЦТ), *мечáва* (Пир). Исто така, значењето ‘силен ветер со снег’ го имаат зборовите *млáва* (Јаб), *кијамéт* (ЈМ; сп. и *кијâмет* (КМ)) и *љутáвина* (ЦР).

Зборот меќава настанал од псл. **metjàva*, што е изведено од коренот **met-* кој се наоѓа во глаголот *мете* (од псл. презентска основа **metati*, **metjǫ*, или евентуално од секундарната инфинитивна основа **metjati*) во изворното значење ‘фрла’, односно снегот паѓа како да е нафрлан; сп. срп. *мèђава*, буг. (дијал.) *мекя̀ва* (ЭССЯ 18: 119; Skok 2: 411; ERHJ 1: 598).

4.0.5. Ала е народен збор и не е термин во метеорологијата, но според значењата во народните говори, најчесто се доведува во врска со зборовите *луња, олуја, форту́на* и *сȉца*.

Во ТРМЈ за зборот ала се дава следново толкување:

ала, мн. али ж. (арх.) Аждер. *Жрȉви се на ти̏е алчни али. Се зађе бесна ала*. Изведенки: алетина, мн. алетини ж. пејор.

На македонската јазична територија, освен веќе споменатите називи, во значењето ‘ветер и дожд’ (*олуја, луња, бура, ѓрча, сȉца, форту́на, фифулица*), во некои говори и ‘ветер, дожд и снег’ (*меќава, виулица, веавица*), се јавува и називот ала, со деривираната форма алетина, но и сложенката *алалу́ња* (Псача, Кривопаланечко), односно *аламу́ња* (Гратче, Кочанско). Називот *ала* е регистриран во Габер (Кривопаланечко) и во Саса (Злетовско), додека пак, називот *алети́на* е регистриран во Злетово.

Во РСХЈ (I: 63) лексемата *ала* се толкува на следниов начин:

а̀ла[1] ж 1. тур. = хала **1.** *прожѓрљиво ми̏тско биће, неман*; исп. аждаја. – Пак на муци к небу погледала, озго алу уноћ позвала. *Радич*. У мраку ала лађе морем тјера. *Наз*. фиг. **а.** *прожѓрљиво, ненаси̏то биће*. – А ти, ало, ваљда можеш мало потрпети глад. *Сек*. **б.** *биће или пре̄ме̄т о̄громне, несавлађиве снаге*. – Зашта ми служе ове нове санке и коњи – але? *Ћос. Д*. Преко њихових скрханих глава ... као але јуре два огромна гумена точка према њему. *Марк. М*. **2. а.** *олуја с гра̄ом, непого̄ода*. – Радује се као и они [сељаци] киши и берићету, а страхује од але. *Реч. САНУ*. **б.** покр. *рђа од које ст̏радају усеви*. **3.** *по̄суда за цеђење воћа и по̄врћа*. *Реч. САНУ*.

Изр. борити се као ~ *с берићетом водити тешку борбу*; и ~ и врана *сви одреда*.

Како што се гледа од дефиницијата, метеоролошкото значење (2.а.) на лексемата *ала* е периферно. Меѓутоа, треба да се истакне дека во значење ‘невреме, бура, мекава’ на српскиот јазик му се познати низа лексеми што ја содржат компонентата *ала*: сп. алàужа ‘ситен дожд со снег’ (РСХЈ I: 65), *алàука* ‘силен ветер, обично со снег или дожд’ (РСХЈ I: 65), ама и *салàбука* ‘невреме, мекава’ (сп. и *салàука* и *салàуковина*) (РСХЈ V: 614–615).

На призренско-тимочката територија оваа именка може да има значење на метеоролошка појава во ограничен број на ареали. Така во косовскометохиските говори *àла* означува ‘силен, ладен и штетен ветер’ (сп. КМ, значење бр. 4), додека во лужничките говори *алá* е ‘воздушен вител, виор’ (Пир). Освен ова, на источниот дел на територијата (Пир, ЦТ) се среќаваат лексемите што во својот состав ја имаат компонентата *ала*: сп. *аламýња*, *аламуњéтина*, пак со значење ‘силен, опасен ветер’.

Иако традиционално овој јсл. збор се изведува од тур. *ala* ‘змија’ за кој во турскиот нема потврди, при што се превидува каш. паралела *hała* ‘суштество или предмет со големи размери’, од псл. **xala* со семантички развој ‘стихија’ > ‘чудовиште, демон’ (ЕРСЈ 1: 94–95; ПЕРСЈ 1: 6–7). Јужнословенски, можеби и прасловенски дијалектизам; сп. буг. *(х)àла, (х)алѐтина*, срп. *(х)àла, халѐтина*. Од словенските јазици е и ром. (arch., dial.) *(h)álă*. За семантичкиот паралелизам на апофонските варијанти од основите **xal/šal* в. Бјелетић 2002.

4.0.6. Фортуна означува силна снежна бура проследена со ветер, вејавица, големо невреме.

Во ТРМЈ (6: 254) зборот *фортуна* е толкуван на следниов начин:

фортуна, мн. фортуни ж. Силна снежна бура проследена со ветер, вејавица, големо невреме. *И фатија фортуни, кијамети, што глава не се подаваше надвор. Зафати невидена фортуна и целата земја ја покри дебел снег.*

Во македонските говори називот фортуна се среќава во исклучително голем број фонетски разновидности со различни значења ‘силен ветар’, ‘ветар со дожд’, ‘ветар со снег’, ‘ветар со снег и/или со дожд’, ‘ветар со прашина’ (за фонетските разновидности, семантиката, како и за ареалната дистрибуција подетално в. Дрвошанов, 2015: 79–90).

Во РСХЈ (VI: 683) зборот *фо̄ртӯна* е претставен на следниов начин:

фортӯна ж тал. **1.** *суд̄бина, коб, усуд̄*; *сре̄ћа (пре̄према имену бо̄гиње Фо̄ртӯне из ста̄ароримске мӣтоло̄гије)*. **2.** (и фòртӯна) покр. *јаки ве̄та̄р, вихор, олуја*. – Гдје им бијаше памет оставити кућу саму ... сред онакве фортуне! *Цар Е*.

На српската јазична територија лексемата *фо̄ртӯна* се јавува и во фонетска разновидност *вр̀тӯна* (сп. РСХЈ I: 444).

Во повеќето од призренско-тимочките говори овој збор не се јавува. Сепак, неговите фонетски разновидности *фртӯӯна*, одн. *фуртӯӯна* им се познати на косовскометохиските говори (сп. КМ).

Зборот фортуна според Оливера Јашар-Настева (2001: 38) е од тур. *fırtına*, кое пак е преземено со посредство на грч. *φουρτούνα* ‘лошо време (на море)’, во крајна линија од лат. *fortūna* ‘судбина, среќа’; сп. и срп. *фо̄ртӯна*, буг. *фъртуна*, ром. *furtună*. Промената на значењето се случила во грчкиот јазик ‘невреме на море’, па иако не е регистрирана кај М. Аргировски, со оглед на значењата што ги има во македонските дијалекти, можеби е и заемка преку грчкиот јазик, а не од турскиот. Васил Дрвошанов (2015: 79–90) целосно го презема толкувањето од Скок: Лексемата фортуна, сп. „fòrtūna f (15. v.) = fortūna (Mljet, Šolta, Cres, Rab, slov.) = frtuna (Mikalja) = vrtūna (Vuk, slov.) »vihor, vihar, oluja na moru«. U tom značenju riječ je balkanska, proširena i na Srednjem istoku kao mletačka ili genoveška posuđenica: rum. furtună, bug. fărtuna = fratuna, vártuna, alb. fortunë, ngr. φουρτῦνα, tur. fırtına“. Произлегува „od lat. > tal. fortuna »sreća« (u značenju »vjetar« je eufemizam), od fors, gen. -tis »sudbina«“ (Skok 1971, s. v. fòrtūna).

4.0.7. Спида е ветер што врти во круг, силен ветер; лошо време, невреме.

Во ТРМЈ (5:) зборот *спӣца* е регистриран со следново толкување:

спида (само едн.) ж. (дијал.) Ветер што врти во круг, силен ветер; лошо време, невреме.

На македонската јазична територија називот *спӣца* има ограничена дистрибуција, се среќава во Двориште (Беровско), Габрене (Петричко) и Градобор (Солунско), во последниов пункт е наведено значењето ‘силен ветар’.

На српската јазична територија овој збор не се среќава.

Можеби со метонимичен развој на значењето од (дијал.) *аспӣца* со значење ‘самовила; грозна, лоша жена’, од каде што би можело

да се развие значењето ‘лошо време’, на истиот начин како и со ала, алетина. Доколку е во врска со *аспиѳа*, тогаш е од грчко потекло; сп. стгрч. ἀσπίς, акуз. ἀσπίδα. (Аргировски 1998: 78–79; БЕР 7: 288).

5. Заклучок

Од извршената анализа може да се заклучи дека и двата јазика (и македонскиот стандарден и српскиот стандарден јазик) со нивните дијалекти имаат огромно лексичко богатство за означување на различни метеоролошки појави: вертикални vs. хоризонтални врнежи, цврсти vs. течни врнежи; поволни vs. неповолни временски услови кои влијаат врз благосостојбата на човекот и општествената заедница; појави во кои ветрот и водата (во сите агрегатни состојби) играат значајна улога во животот на човекот и неговиот опстанок.

За метеорологијата може да се каже дека е наука чија област на истражување е атмосферата и која се занимава со толкување на сите временски појави и процеси кои се случуваат во неа и на Земјината површина, па затоа уште се нарекува наука за времето и климата.

За првобитниот човек, минувањето на времето било во тесна врска со неговиот опстанок. Движењето на Сонцето и Месечината, како и смената на годишните времиња, станале основа за пресметување на времето. Човекот забележал дека некои појави се јавуваат циклично, што е директно врзано со годишните времиња. Кога започнал да се замнимава со земјоделството, неговите посеви директно зависиле од временските услови, па така, тој почнал да обрнува повеќе внимание, дури и се развиле различни обредни церемонии за заштита од временските непогоди. Не е ни чудно, што најголем дел од називите се поврзани со неповолни временски пригоди.

Во однос на лексиката од ова семантичко поле, може да се забележи дека и во двата јазика доминира општословенскиот лексички слој, со извесни позајмувања и во двата јазика.

И македонскиот и српскиот јазик укажуваат на еден временски и просторен континуум, со што ја потврдуваат нивната блиска релација и на културолошко ниво.

СКРАТЕНИЦИ

Јазици и дијалекти

алб. – албански
англ. – англиски
бавар. – баварски
блр. – белоруски
буг. – бугарски
влат. – вулгарнолатински
герм. – германски
гот. – готски
грч. – грчки
ермен. – ерменски
ие. – индоевропски
јсл. – јужнословенски
каш. – кашупски
лат. – латински
латв. – латвиски
литв. – литвански
мак. – македонски
нгр. – новогрчки
норв. – норвешки
пгерм. – прагермански
пие. – праиндоевропски
пкелт. – пракелтски
пол. – полски
псл. – прасловенски
ром. – романски
рус. – руски
скрт. – санскрит
слн. – словенечки
слч. – словачки
срвгерм. – средновисокогермански
срп. – српски
срп.-хрв. – српско-хрватски
стангл. – староанглиски
ствгерм. – старовисокогермански
стгрч. – старогрчки
тал. – (и)талијански
тохар. А – тохарски А
тохар. Б – тохарски Б
тур. – турски
укр. – украински
хрв. – хрватски
чеш. – чешки
швед. – шведски

Дијалекти (српски)

Зап – заплањски
Јаб – јабланички
ЈМ – јужноморавски
КМ – косовскометохијски
Пир – пиротски
Свин – свинички
Тим – тимочки
ЦР – црноречки
ЦТ – црнотравски

Други скратеници

акуз. – акузатив
аугм. – аугментатив(но)
бр. – број
в. – види
ген. – генитив
дем. – деминутив(но)
дијал. – дијалектно
едн. – еднина
ж. – женски род
и др. – и друго
и сл. – и слично
изр. – израз
ијек. – ијекавски
ир. – иронично
исп. – испита(ти)
итн. – и така натаму
лок. – локатив
м. – машки род
мн. – множина
на пр. – на пример
ном. – номинатив
пејор. – пејоративно
песн. – поетски (= песнички)
покр. – покраински
прен. – преносно
р. – род
с. – село
сп. – спореди
ср. (или с.) – среден род
т. – том
т. – точка
т. е. – то ест
фиг. – фигуративно
хип. – хипокористично
s. v. – sub verbo

Литература и извори

Аникин – Аникин, Александар Е. 2007–2024: *Руский этимологический словарь*, вып. 1–18 (а–зять), Москва – Новосибирск.

Аргировски 1998 – Аргировски, Мито: *Грцизмите во македонскиот јазик,* Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 29, Скопје.

Белић 1905 – Белић, Александар: „Дијалекти источне и јужне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. I, 1–715.

Бјелетић 2002 – Бјелетић, Марта: „Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. (х)ала“, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2002, 75–82.

Бојковска 2003 – Бојковска, Стојка: *Радовишкиот говор,* Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 40, Скопје, 2003.

Бојковска 2006 – Бојковска, Стојка: *Мегленскиот говор*, Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 47, Скопје, 2006.

БЕР – *Български етимологичен речник* 1971–2010, т. I– VII, БАН, София.

Видоески 1992 – Видоески, Божидар: „Говорот на селата Плевна и Гоно Броди, Драмско“, *Прилози*, МАНУ, XVII, 2, Скопје, 1992, 5-89.

Видоески 2000 – Видоески, Божидар: *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, ИМЈ, Скопје, 2000.

Видоески 1962 – Видоески, Божо: *Кумановскиот говор*, Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 3, Скопје, 1962.

Голомб 1960/61 – Голомб, Збигњев: „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“, *МЈ*, XI–XII, Скопје.

Давкова-Георгиева 2004 – Давкова-Георгиева Светлана: *Лексиката на говорот во с. Чифлицик – Демирхисарско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 43, Скопје, 2004.

Динић 2008 – Динић, Јакша: *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије, књ. 4, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2008.

Дрвошанов 1993 – Дрвошанов, Васил: *Кајларскиот говор*, Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 21, Скопје, 1993.

Дрвошанов 2015 – Дрвошанов, Васил: „Кон семантиката на лексемата фортуна во македонските говори“, *Philologia Mediana*, 7, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Ниш, 2015, 79–90.

Елезовић 1932 – Елезовић, Глигорије: „Речник косовско-метохиског диалекта“, св. 1, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. IV, САНУ, Београд.

Елезовић 1935 – Елезовић, Глигорије: „Речник косовско-метохиског диалекта“, св. 2, Српски дијалектолошки зборник, књ. V, САНУ, Београд.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, перший–шостий том: А–Я (гол. редактор О. С. Мельничук), Наукова думка, Київ 1982–2012.

ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика*, св. 1–4: А–БЉ (ур. Александар Лома), Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд 2003–2023.

Жугић 2005 – Жугић, Радмила: „Речник говора јабланичког краја“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LII, 1–461, САНУ, Београд, 2005.

Златановић 2008 – Златановић, Момчило: *Речник говора јужне Србије*, Врањске књиге, Врање, 2008.

Златковић 2014 – Златковић, Драгољуб: *Речник пиротског говора*, књ. I– II: А–Ш, Службени гласник, Београд, 2014.

Илиевски 1996 – Илиевски, Петар Хр.: „Јазиците на почвата на Македонија во античкиот и рановизантискиот период“, *Јазиците на почвата на Македонија*, кн. 3, МАНУ, Скопје, 1996.

Јашар-Настева 2001 – Јашар-Настева, Оливера: *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 31, Скопје, 2001.

Киш 2005 – Киш, Маријана: *Морфолошката структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 45, Скопје, 2005.

Лаброска 2003 – Лаброска, Веселинка: *Говорот на селото Кула – Серско,* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 38, Скопје, 2003.

Лаброска 2008 – Лаброска, Веселинка: *Кичевскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 50, Скопје, 2008.

Лаброска, Цветановски 2020 – Лаброска, Веселинка; Цветановски, Гоце 2020: „Дијалектите на македонскиот јазик“, *Македонскиот јазик – континуитет во простор и време*, МАНУ, Скопје, 2020.

Лаброска и др. 2012 – Лаброска, Веселинка (гл. редакатор): *Врањичко-полошките говори – духовна ризница,* Посебни изданија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", кн. 74, Скопје.

МДА 2008 – *Македонски дијалектен атлас* – пролегомена 2008: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (главен редактор: Убавка Гајдова), Скопје, 2008.

МДА 2024 – *Македонски дијалектен атлас (од ризницата на картотеката – лексички материјали),* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (главен уредници: Веселинка Лаброска, Марјан Марковиќ), Скопје, 2024.

Маленко 2012 – Маленко, Билјана: *Штипскиот говор*, Посебни изданија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", кн. 72, Скопје, 2012.

Марковић 1986 – Марковић, Миодраг: „Речник народног говора у Црној Реци“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXII, стр. 243–500, САНУ, Београд, 1986.

Марковић 1993 – Марковић, Миодраг: „Речник народног говора у Црној Реци“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXIX, стр. 149–398, САНУ, Београд, 1993.

Милосављевић 2013 – Милосављевић, Тања: „Метеоролошка лексика у говору Заплања“, *Годишњак за српски језик*, год. XXVI, бр. 13, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2013, 367–382.

Младенов 1941 – Младенов, Стефан: *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София, 1941.

Нерознак 1978 – Нерознак, Владимир Петрович: *Палеобалканские языки*, Наука, Москва, 1978.

Пеев 1979 Коста 1979: „Дојранскиот говор“, *Македонистика* 2, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Пеев 1988 Коста 1988: *Кукушкиот говор*, кн. 1, Студенстки збор, Скопје.

Пеев 1989 Коста 1989: *Кукушкиот говор*, кн. 2, Студенстки збор, Скопје.

Пеев – Пеев, Коста: *Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел*, т. 1–6, Скопје, 1999–2012.

ПЕРСЈ – *Приручни етимолошки речник српског језика*, т. 1: А–Ј (ур. Александар Лома), Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, Београд, 2023.

РСХЈ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I–VI (А–Ш), Матица српска, Нови Сад 1967–1976.

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. IV (д–дугуља), Институт за српскохрватски језик, Београд 1966, Речник српскохрватског књижевног и народног језика, т. XI (кукутка–маква), Институт за српскохрватски језик, Београд 1981.

Стоевска-Денчова 2004 – Стоевска-Денчова, Еленка: *Кривопаланечкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 42, Скопје, 2024.

Стојановић 2010 – Стојановић Радосав: „Црнотравски речник“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LII, 9–1060, САНУ, Београд, 2010.

ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. 1–6, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (главен редактор: Кирил Конески), Скопје 2003–2014.

Томић 1984 – Томић, Миле: „Говор Свиничана“, *Српски дијалектолошки зборник,* књ. XXX, САНУ, Београд, 7–265.

Тошев 1979 – Тошев, Крум: *Струшкиот говор (според некои материјали од XIX век),* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 12, Скопје, 1979.

Фасмер – Фасмер, Макс: *Этимологический словарь русского языка* (пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёв; 2–е стереотипное изд.), т. I–IV, Прогресс, Москва, 1986–1987.

Цветановски 2004 – Цветановски, Гоце: *Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 41, Скопје, 2004.

Цветановски 2010 – Цветановски, Гоце: *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 66, Скопје, 2010.

Цветановски 2014 – Цветановски Гоце и др.: *Банскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (гл. редактор: Гоце Цветановски, коавторски труд), Скопје, 2014.

Цветановски 2023а – Цветановски, Гоце: „Македонски етимолошки речник“, *Etymologica Macedonica 1*, 2023, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2023, 107–174.

Цветановски 2023б – Цветановски, Гоце: „Етимолошки речник на македонскиот јазик и Македонски етимолошки речник – концепција“, *Etymologica Macedonica 1*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2023, 101–106.

Цветановски 2024а – Цветановски, Гоце: „Македонски етимолошки речник – прилог на буквата Б“, *Etymologica Macedonica 2*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2024, 109–242.

Цветановски 2024б – Цветановски, Гоце: „Зборови од народната проза во Преспа“, *Лексиката во народната проза*, ИМЈ, Скопје, 2024, 109–121.

Цветковић-Теофиловић 2019 – Цветковић-Теофиловић, Ирена: „Терминологија из области метеорологије код Срба у XIX веку“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, св. 48/1, стр. 145–155.

Черных 1994 – Черных, Я. Павел: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I–II: а–ящур, Издательство «Русский язык», Москва, 1994.

Чашуле 1998 – Чашуле, Илија: „За етимологијата на македонскиот глагол *врне*“, *Прилози на ОЛЛН*, XXIII, 1–2, МАНУ, Скопје, 121–136.

Чашуле 2012 – Чашуле, Илија: „Македонски лексички соодветства со бурушаскиот јазик“, *Македонски јазик*, LXIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 7–41.

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 1–42: а–*perzъ (ред. О. Н. Трубачёв; А. Ф. Журавлёв), Наука, Москва 1974–2021.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–14: А–Тэчка (рэд. В. У. Мартынаў; Г. А. Цыхун), Навука і тэхніка; Беларуская навука, Мінск 1978–2017.

Berneker – Berneker, Erich 1924: *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, 1: A–L, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1924.

Borýś 2005 – Borýś, Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego,* Widawnictwo Literackie, Kraków, 2005.

Borýś, Popowska-Taborska – Borýś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna: *Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny*, t. I–VI: A– Indeksy wyrazowe do tomów I–V, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1994–2010.

Brückner – Brückner Alexandar 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego,* Krakowska Spólka Wydawnicza, Kraków, 1927.

Derksen – Derksen Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inhereted Lexicon*, Brill, Leiden – Boston, 2008.

ERHJ – *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1–2 (ur. Ranko Matasović), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2016–2021.

ESJSS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, t. 1–22: Úvod, zkratky. A–blagъ – Rejstříky slovanských jazyků (hl. red. Eva Havlová; Adolf

Erhart; Ilona Janyšková), Nakladatelství Akademie věd České Republiky; Tribun EU, Praha; Brno 1989–2022.

Gluhak – Alemko, Gluhak 1993: *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.

Králik – Králik, Ľubor 2019: *Stručný etymologicný slovník slovenčiny* (2. opr. vyd.), Veda – Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra SAV, Bratislava, 2019.

Mikloshic – Mikloshic, Franz 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wilhelm Braumüller, Wien, 1886.

Pižurica 1995 – Pižurica, Mato: „Nacrt za jedan projekat uz nekoliko etimoloških beležaka“, *Македонски јазик*, XL–XLI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1995, 435–445.

Rejzek – Rejzek Jiři 2015: *Český etymologicný slovník* (3. vyd.), LEDA, Praha, 2015.

Rudnyc'kyj – Rudnyc'kyj, Jaroslav: *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, vol. I–II (parts 1–/22/): A–Ь, Ukrainian Free Academy of Sciences – UVAN; Ukrainian Mohylo–Mazepian Academy of Sciences – Ukrainian Language Association, Winnipeg; Ottawa, 1962–1982.

Skok – Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV, JAZU, Zagreb, 1971–1974.

Snoj – Snoj Marko: *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja, Modrijan, Ljubljana, 2016.

SP – *Słownik prasłowiański*, t. I–VIII, X–XI: A– Ky (red. F. Sławski; Mariola Jakubowicz), Widawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk; Warszawa 1974–2024.

Trubetzkoj 1927 – Trubetzkoj, Nicolaus: *Urslav. *dъždь „Regen“*. Zeitschrift für Slavische Philologie 4, Heidelberg, 1927, 62–64.

TERMS FOR ATMOSPHERIC AND SURFACE PRECIPITATION IN MACEDONIAN AND SERBIAN: AREAL DISTRIBUTION AND SEMANTIC-ETYMOLOGICAL ANALYSIS

Summary

This paper examines the terms denoting atmospheric and surface precipitation in Macedonian and Serbian dialects. The aim is to provide an overview of the relevant lexical material in Macedonian dialects and compare it with Serbian terminology. Special attention is paid to the areal distribution of the terms, their semantic characteristics, and their etymological interpretation. The analysis includes both atmospheric precipitation (rain, snow, sleet, hail, etc.) and surface precipitation (dew, frost, hoarfrost, glaze ice).

Keywords: Macedonian language, Serbian language, dialects, precipitation terminology, semantic-etymological analysis

Веселинка Лаброска

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
labroska_v@yahoo.com

НАЗИВИТЕ ЗА ГИМНАСТИЧКИТЕ СПРАВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК – ВЛИЈАНИЕТО НА СОКОЛСКИТЕ ДРУШТВА

Апстракт: Во спортската гимнастика, за разлика од групните спортови, имаме називи за спортските справи од коишто најголем дел се од словенско потекло и се идентични со називите во српскиот јазик. Пребарувањето на историјатот на гимнастиката во Македонија, упатува на времето на појавата на соколските друштва во Македонија и изградбата на соколани, односно спортски сали за вежбање во периодот од 1920 до 1941 година.Токму тоа беше посебен предизвик да се зафатиме со анализа на овие називи, па во овој прилог ќе се осврнеме на етимологијата и семантиката на називите: *разбој, вратило, кругови / карики, коњ (со рачки и без рачки), греда* и *партер.*

Клучни зборови: македонски јазик, српски јазик, спортска терминологија, гимнастика, називи за гимнастички дисциплини, соколски друштва

Вовед. Инспирација за овој прилог беше фактот дека во македонскиот јазик називите за гимнастичките дисциплини т.е. справите или просторот каде што се вежба се интересни од лексичко-семантички аспект и се речиси идентични со називите во српскиот јазик. Пребарувањето на историјатот на гимнастиката во Македонија, упатува на времето на појавата на Соколските друштва во Македонија и изградбата на соколани, односно спортски сали за вежбање во периодот од 1920 до 1941 година. Токму оттаму дојде и инспирацијата да се осврнеме во овој прилог на називите на гимнастичките справи во македонскиот и во српскиот јазик, но и на општествените и културните околности што довеле до развој и масовност на гимнастиката како спорт во Македонија во минатото.

Основач на соколското движење е Чехот Мирослав Тирш (1832-1884). Првото соколско друштво е формирано во Прага во 1862 година. Неговото мото е следново: „Само ће онај народ победити и угушити зло које га тишти, ако се брине да његови чланови буду телесно и морално крепки.“[1] Од Чешка, соколското движење многу брзо се проширило и на територијата на поранешна Југославија. Првото соколско друштво во Србија „Београдско гимнастичко друштво Соко“, е формирано во 1891 година. Во време на кралска Југославија на 30 август 1920 година друштвото го добило името „Југословенски Соколски Савез“ (ЈСС) (Бјелић 2020: 14), а по диктатурата во 1929 година е преименувано во „Соко Краљевине Југославије“ (Бјелић 2020: 17).

Во Македонија (според Македонската енциклопедија, извор.: Душан Станимировиќ, Соколство у Вардарској Македонији – настанак и развој, Загреб, 1986 (докторска дисертација[2]) соколски друштва се формирале уште во далечната 1909 година кога се формирало најпрво Соколското друштво во Куманово, а следната 1910 година и во Скопје и во Тетово. Овие друштва како членови на Сојузот на српските соколски друштва „Душан Силни“ во Белград имале исти униформи, исти содржини за работа и сл., а биле финансирани од српските државни органи. По двете светски војни, (1912–1918) активноста на друштвата била обновувана и биле основани нови. Во 1923 година била формирана Соколска жупа во Скопје. Истата 1923 година во Македонија имало шест соколски друштва за во 1929 година бројката да се зголеми на 13. По основањето на Сојузот на соколите на Кралството Југославија (ССКЈ, 1929), бројот на соколски друштва значително се зголемил. Во 1935 г. имало 32 друштва и 90 чети со 7.797 припадници, а во 1939 – 32 друштва и 108 чети со 13.198 припадници. До 1940 година во Македонија биле изградени 34 соколски домови или т.н. соколани. Имало две соколани во Скопје, потоа по една соколана во Куманово, Прилеп, Гостивар, Кочани, Кичево, Радовиш. Кратово, Берово, Битола, Дебар и други градови, како и во селата: Миравци, Негорци, Смоквица, Пирава, Ростуше и др.

---

[1] Цитирано според *Савић, Александар (2008). Семинар друштвене историје: Место моје мало - Историјат Соколског покрета у Ужицу 1911-1941. Ужице: Семинар историје у Истраживачкој станици Петница.*, достапно на: http://www.historiansclub.org/files/Uzicki%20sokoli.pdf

[2] https://macedonism.org/Македонска-Енциклопедија/соколството-во-вардарска-македонија/, пристапено на 12.4.2024

Слика 1. Соколаната во Кичево денес (сопствена фотографија)

Соколаните биле опремени со гимнастички справи и реквизити. Соколи од Македонија учествувале на сите соколски слетови во тогашната држава. Покраински соколски слетови биле одржани во следниве градови: Марибор (1920), Осијек (1921), Сараево (1924), Загреб (1924), Љубљана (1927) и Скопје (1928). (Бјелић 2020: 16).

Во Соколаните не само што се негувал спортскиот дух на младите, туку се организирале и културно-забавни програми, гостување на театарски групи, се организирале прослави по повод разни празници и слично.

Од раскажувањата на мојата мајка која била член на Соколското друштво во Кичево од 1939 до 1941 година (слика 2), во соколаните интензивно се работело на издигнување на физичката спремност на учениците во различни спортски дисциплини, но главно гимнастички и атлетски. Токму тоа беше мојот мотив да се посветам на називите за гимнастичките дисциплини односно справи во македонскиот јазик и да ги споредам со оние од српскиот.

Слика 2. Мојата мајка Лела Ширгоска-Глигоровска (прва лево) како соколка на 6 години фотографирана пред кичевската Соколана.

Сега ќе преминеме на она што претставува лингвистички дел од нашето истражување, односно ќе се осврнеме на лексиката што означува гимнастички справи во македонскиот и во српскиот јазик. Зборот гимнастика потекнува од грчкиот збор *γυμναστική* (*ѓимнастике*) што произлегува од глаголот *γυμνάζω* (*gymnazo*), со значење „вежба, тренира гол“ со придавката *γυμνός* (*gymnos*) ‘гол’ во основата бидејќи во Античка Грција младите луѓе вежбале голи (в. Snoj 2009: 172). Со своите карактеристики спортската гимнастика се смета за базичен спорт. Притоа, дисциплини односно справи на коишто мажите вежбаат спортска гимнастика се: *паратер, коњ со рачки, кругови, коњ без рачки* (за дисциплината *прескок*), *паралелен разбој* и *вратило*, додека женски справи за спортска гимнастика се: *коњ без рачки* (за дисциплината *прескок*), *двовисински разбој, греда* и *паратер*. Од

самото набројување на називите на справите / дисциплините карактеристични за овој спорт, може да се заклучи дека се работи главно за словенски зборови, од кои најголем дел имаат друго примарно значење, а значењето на спортска гимнастичка справа е вторично, односно се добило со проширување на семантичкото поле на дадената лексема. По кои патишта дошло ова вторично значење, во моментов само даваме свои претпоставки. Бидејќи за две од вкупно 5 справи има називи што првично се поврзани со ткаењето, и истите називи го имаат значењето на спортска справа и во српскиот јазик, може да се претпостави дека називот заедно со спортот се проширил за време на кралска Југославија, со ширењето на соколските друштва[3] за коишто зборувавме погоре. Следствено и називите за гимнастичките справи веруваме дека пристигнале заедно со ширењето на спортот во Македонија, па денес во македонскиот јазик се речиси идентични со оние во српскиот[4] јазик.

Со називот ***разбој*** како назив на гимнастичка справа, се опфатени две различни справи: едната е со две паралелни шипки, долги по 350 см, поставени на висина од 175 см, а со меѓусебен размак од 42 до 52 см (ang. parallel Bars), а другата е со две шипки, секоја долга по 250 см, поставени на различна висина, повисоката на висина од 245 см, а пониската на 165 см, и меѓусебен размак од 130 до 180 см[5] (анг. uneven bars = asymmetric bars). За да се разликуваат меѓу себе, македонскиот јазик користи синтагматски израз за втората справа: *ѳвовисински разбој*, а истиот назив го сретнуваме и на српски јазик[6]. На оваа справа всушност вежбаат само жени, за разлика од обичниот паралелен разбој на којшто вежбаат само мажи. Лексемата разбој во толковните речници на македонскиот стандарден јазик е дадена со следниве толкувања: во *Толковниоѿ речник на македонскиоѿ јазик*: 1. ‘направа за ткаење; ткајачка машина‘…2. ‘гимнастичка направа составена од два хоризонтални стапа, поставени на вертикални носачи’(ТРМЈ V 2011: 23); и во *Речникоѿ на македонскиоѿ јазик* од Зозе

[3] https://sr.wikipedia.org/wiki/Соко_Краљевине_Југославије
https://www.in4s.net/miroslav-tirs-osnivac-sokolstva-i-tirseva-stafeta/

[4] Во текстот ќе правиме споредба со состојбата на оваа спортска лексика во српскиот јазик како соседен јужнословенски јазик што имал директно влијание врз македонскиот, иако и другите јужнословенски јазици имаат идентични или слични називи.

[5] https://sh.wikipedia.org/wiki/Sportska_gimnastika

[6] https://sr.wikipedia.org/wiki/Гимнастика

Мургоски: 1. ‘направа за ткаење’. 2. ‘пар паралелни шипки на дирeци за гимнастички вежби’(2005: 668). Од толкувањата во двата речника може да се заклучи дека значењето на оваа лексема како спортска направа е вторично и е добиено со проширување на семантичкото поле на лексемата *разбој* како назив на орудие за ткаење. Ова проширување на семантичкото поле е направено врз база на сличноста на основната конструкција на двете направи, разбојот за ткаење и направата за вежбање.

Во српскиот јазик според речникот на Матица Српска називот *разбој* ги има следниве значења: „1. справа за ткање, ткачки стан… 2. фиск. гимнастичка справа коју чине две хоризонталне мотке на усправним носачима. 3.а. разбојиште…б. бојеви, ратовање. 4. покр. Разбијање, обијање, провала…“ (РМС V: 341). Како што се гледа од значењата дадени во српскиот јазик, првите две целосно се поклопуваат со значењата дадени во толковните речници на македонскиот јазик. Двовисинскиот разбој на српски се нарекува исто т.е. двовисински разбој.

Според етимологијата, *разбој* е словенска лексема, поствербал, изведена од глаголски корен од глаголот *бие* (удира) од прасловенското **bi̯ti (bi̯jǫ, bьjǫ),* (EPCJ 3: 338; Snoj 2009: 43; Bezlaj I: 23) и префиксот *раз-* од прасл. **orz(ъ)* чие значење е ‘делено, разделено’ (Skok I 1971: 161; Snoj 2009: 604), односно претставува јужнословенско образување, т.е. поствербал од глаголот **orzbiti, *orzbiją* (сп. ЭССЯ 32: 249–251).

Гимнастичката справа ***вра̄ило*** (ang. horizontal bar = high bar) означува шипка долга 240 см и поставена на два држачи на висина од 255 см. За да се вежба на неа, како и на *крӯговӣте*, гимнастичарите мора да ја досегнат со кревање од страна на друго лице. За називот *вра̄ило* во македонските толковни речници ги најдовме следниве толкувања: ’1. дрвен валјак на разбојот околу кој се витка преѓа, кросно’. 2. ‘гимнастичка направа за вежбање, попречна шипка на два столба’. (ТРМЈ I: 302) и: 1. ‘гимнастичка справа составена од цврста и еластична шипка поставена хоризонтално на два високи носачи’. 2. ‘дрвен валјак од разбој; кросно’. (Мургоски 2005: 94). Може само да се констатира дека во речникот на З. Мургоски како прво значење е дадено значењето на спортска справа, и можеби со право, затоа што значењето на дел од разбој денес е веќе подзаборавено и е дел од дијалектната / историската лексика.

Во српскиот јазик лексемата *вра̄тило* ги има следниве значења: „1. дрвени ваљак на разбоју око којега се омотава пређа. […] 2. спорт. справа за вежбање, попречна шипка на два стуба […] 3. вретенаста полуга, осовина која обртањем врши неки механички рад или преноси кружно кретање.“ (РМС I: 426).

Инаку етимолошки, лексемата вратило *е* добиена од прасловенската именка **vortı̑dlo* изведена од глаголот **vortı̑ti* ’врти, сврти‘ (Bezlaj IV: 353). Оваа лексема, како и лексемата *разбој*, развила вторично значење за означување спортска справа во спортската терминологија.

Називот ***кругови*** (ang. still rings; чеш. *kruhy* pl.) е официјалниот назив на гимнастичката спортска справа во македонскиот јазик, којашто е пошироко позната со називот *карики* – разговорна форма, заемка од унгарскиот јазик (karika= прстен, обрач, круг; сп. Skok II: 51). Круговите се обрачи поставени на висина од 250 cm, а се во должина од 325 cm, односно се заврзани на висина од 575 cm од подот. Растојанието помеѓу круговите е 50 cm. На нив вежбаат само гимнастичари од машки пол, кои, држејќи се со двете раце, изведуваат различни вежби со движење на своите нозе и превртувања.[7] Во толковните речници на македонскиот јазик лексемата *круг̄* има повеќе значења, при што основното е објаснето како: 1. ‘дел од рамнина ограничен со кружница’, додека значењето на спортска справа е дадено како дел од десеттото (последно) значење со ознака *сп̄орт̄*: ‘вид подвижна гимнастичка справа со два паралелни круга, обрачи што висат на долги ремени.’ (ТРМЈ II: 652-653), додека кај З. Мургоски заглавниот збор круг има 6 значења, но даденото значење на спортска справа го нема во толкувањата (Мургоски 2005: 352).

Лексемата круг во *Речник срп̄скоѓа језика* има 9 значења, од кои значењето на гимнастичка справа е дадено во седмото значење под в: „мн. врста гимнастичке справе коју чине два метална котура (за које се хвата гимнастичар) обешена о дуже конопце вертикално повезане са пречагом, карике.“ (РСЈ 2011: 588–589). Кај толкувањето на лексемата *карика*, која е спомената како синоним на кругови во истиот речник се дадени следниве две значења: „1. Прстен, обруч, колут у ланцу, беочуг…2. фиг. посебан део, саставни део у некој целини; оно што спаја, веза уопште: главна ~ у систему.“ (РМС II: 667); а значењето на спортска гимнастичка справа не е регистрирано. Според достапните

[7] https://kineziologija.mk/ce-za-спортската-гимнастика/

написи за оваа справа на српски јазик, главно се употребува називот *кругови*, иако може да се сретне и називот *карики*.

Потеклото на лексемата круг е од прасловенскиот збор **krǫgъ*, сродно со старовисокогерманското *hring*, гер. *ring*, анг. *ring* итн., од индоевропскиот корен **(s)krengu̯* 'се криви' (Snoj 2009: 327), а истото толкување го дава и Скок истакнувајќи дека оваа лексема е без паралели во балтичките јазици (Skok I: 213-214). За лексемата *карика* веќе споменавме дека по потекло е од унгарскиот јазик (сп. Skok II: 51).

Гимнастичката справа што се нарекува ***греда*** (анг. balance beam) е мазно хоризонтално дрво со должина од 500 см, ширина 10 см и поставено на висина од 125 см. На оваа гимнастичка справа вежбаат само жените. Лексемата *греда* во стандардниот македонски јазик, според двата толковни речника, ги има следниве значења: 1. 'долго, дебело и право дрво што се користи за градба'. 2. 'спортска направа за вежбање гимнастика, направена од долго, дебело и право дрво со ногалки'…(во: ТРМЈ I: 376); 1. 'долго и цврсто парче дрво или метал поставено преку отворен простор, покрив итн…' 2. (во гимнастика) хоризонтално парче дрво на ногарки врз кое се изведуваат гимнастички вежби' (Мургоски 2005: 122).

Лекемата *греда* во српскиот јазик според РСЈ во рамките на значењето под реден број 1 ги дава следниве значења: „1. а. дуг, одебљи отесани комад дрвета равних четвртастих страна који се користи у грађевинарству, као брвно и сл.; комад бетона или метала таквог облика: кровна ~, слемена ~, попречна ~, спојна ~. б. спорт. гимнастичка справа која се састоји од дуже четвртасте пречаге, с обеју страна подупрте и водоравно постављене на извесној висини од тла: вежбе на греди." (РСЈ 2011: 212). Како што се гледа од толкувањата и во двата јазика, едно од основните значења на лексемата греда е 'справа за гимнастика' (сп. во текст на интернет: *греда*[8]).

Потеклото на зборот е од прасл. **gręda*, со значење 'долго пресечено дрво, трупец' или 'леа'. Посочени се и паралели на оваа лексема во следниве јазици: литвански *grinda*, летонски grida, старонордиски *grind*, кои се сродни со старовисокогерманското *grintil* 'носечки дел на плугот' итн., а сите добиени од превојните основи на индоевропската база **g^{h}rend^{h}-* (в. Snoj 2009: 189; Skok I: 614).

Има два вида гимнастички справи што на македонски јазик се нарекуваат ***коњ***. Едната е со рачки и на неа вежбаат само гимнастича-

[8] https://www.portalmladi.com/sportska-gimnastika-balans-tela-uma/

рите од машки пол и оваа справа на македонски се нарекува описно: *коњ со рачки* (анг. pommel horse), а другата справа е *коњ без рачки* или само *коњ* (анг. vault) и на неа вежбаат и мажи и жени. *Коњоm со рачки* е долг 163 см и е поставен на висина од 110 см. Оваа дисциплина е една од најтешките во гимнастиката и најверојатно настанала за проверување на способностите на идните коњаници во античко време. *Коњоm без рачки* се користи кај сите гимнастичари, тој е поставен на висина од 135 см кај мажите, а 125 см кај жените. Од 2004 година *коњоm без рачки* е заменет со друга постабилна справа (анг. known as a tongue, table, or pegasus) за дисциплината што се нарекува *прескок*.[9] За лексемата *коњ* во толковните речници на македонскиот јазик, покрај основно значење на 'крупно домашно животно од редот на копитари', ги најдовме следниве толкувања: 'гимнастичка направа за вежбање' (ТРМЈ II: 597); 'дебело парче дрво поставено на ногалки со рачки за вежбање' (Мургоски 2005: 337). Второво толкување дадено кај З. Мургоски, иако е попрецизно од она дадено во ТРМЈ, всушност ја опишува само справата на која вежбаат машките гимнастичари, т.е. коњот со рачки, бидејќи, како што истакнавме погоре во текстот, постои и коњ без рачки, што денес се заменува со друг вид понова справа.

На српски јазик двата вида справи што се нарекуваат *коњ* се: *коњ са хватаљкама* и *коњ за прескок*. Лексемата *коњ* во српскиот јазик ги има следниве значења: 1. сисар из реда копитара, домаћа животиња за јахање и вучу. […] 2. фиг. погрд. глуп човек, глупак […] 3. а. врста сталка, ногара за пилење, тестерење дрва б. направа од гвожђа на огњишту, преклад в. коњиц на гуслама. […] г. спорт. врста гимнастичке справе. […] д. шах. Фигура у облику коњске главе, скакач […] 4. мера (отприлике онолико колико коњ може понети) […] 5. техн. коњска сила, снага […] 6. мера у игри клиса и у игри прстена. (РМС II: 839). Како што може да се заклучи значењето на вид гимнастичка справа го регистрираме во едно од трите значења под број 3.

Етимологјата на именката *коњ* во двата јазика е идентична и најверојатно се работи за псл. **kon'ь*, добиено од псл. **komóńь* (со настанување на m од b, оттука споредба и со латинското *cabo* (*caballus* ='скопен коњ') или од келтското **konko-, *kanko-* 'коњ', образувана од индоевропскиот корен **k'a(n)k* – 'скока' од коешто е изведено и старовисокогерманското *hengist*, гер. *Hengst* 'ждребец' првобитно

[9] https://kineziologija.mk/ce-za-спортската-гимнастика/
https://en.wikipedia.org/wiki/Artistic_gymnastics

‘скокач’ (Snoj 2009: 302). Петар Скок, правејќи ги истите споредби со латинското *cabo* со значење на ‘пастув’, зборот коњ го изведува од нултиот превој на коренот **котпь* и констатира дека со оглед на тоа што истава лексема е потврдена и во еден неиндоевропски јазик од Мала Азија, можно е зборовите *коњ* и *кобила* да му припаѓале на еден прединдоевропски супстрат и тоа северен (Skok II: 143). Александар Лома (2003: 35–38), осврнувајќи се во посебна статија на етимологијата на овој псл. збор, дава две нови етимологии на псл. **котопь*. Првата можност е зборот **котóпь* да се анализира како сложенка *komóпь од пие. **mon-* ‘тил, врат, грива’ како втор дел, и номиналниот префикс **ko-* од заменско потекло, со функција на зајакнување или релативизирање како прв дел што би значело ‘означен со грива’ или ‘со не многу голема грива’, а второ можно толкување на етимологијата е од сложенката **p(e)ḱo-mon-i̯os* од **p(e)ḱo* со значење ‘руно’ со испаѓање на *p* пред консонант што е закономерно во псл.; и *топь* со значење ‘врат’, со што би се претпоставило постоење на лексема со значење ‘врат со руно/космат тил’ како украсен епитет за коњ во прасловенската усна епска поезија (Лома 2003: 36–37).

Единствен назив за гимнастичка справа поточно на гимнастичка дисциплина што не е од словенско потекло е називот ***п̄ар̄тер*** (ang. spring floor). Партерот е простор на подот во форма на квадрат со површина 12 m x 12 m, со танка мека подлога, на којшто изведуваат вежби и гимнастичарките и гимнастичарите. Во *Толковниот̄ речник на македонскиот̄ јазик* за лексемата *п̄ар̄тер* се дадени следниве толкувања: 1. ‘простор за публиката на приземјето на сала, кино, театар и сл.’ 2. (спорт) а) ‘вид гимнастичка вежба, простор на кој се изведува’…б) ‘положба кога борачот е на колена и на раце на подот, но сè уште не е превртен на грб, не е победен’ (ТРМЈ IV: 39). Во *Речникот̄* од З. Мургоски, за лексемата *п̄ар̄тер* како второ значење е дадено толкувањето: ‘*sport* рамна правоаголна површина за изведување гимнастички вежби’ (Мургоски 2005: 542), додека значењето што го има оваа лексема во боречкиот спорт не е дадено. Лексемата *п̄ар̄тер* во *PCJ* се јавува со три значења, но го нема значењето на простор за гимнастичка вежба.

Лексемата *п̄ар̄тер* според Фасмер е најверојатно преземена од францускиот јазик, но преку германскиот (сп. гер. Parterre, фр. Parterre; Фасмер 1971: 209). Кај Сноj (како толкување за оваа лексема во словенечкиот јазик) ја наоѓаме следнава етимологија: „(19 век)

преземено (евентуално преку германскиот) од француското Parterre ‘партер, тло’[…] составено од фр. par со значење ‘на’ и terre ‘земја’. Првичното значење е ‘тоа што е на земја, во висина на земјината површина’…“ (Snoj 2009: 494).

Со погоре приведените толкувања на лексемите што ги означуваат гимнастичките справи односно дисциплини во македонскиот и во српскиот јазик, може да се заклучи дека тие, иако претставуваат вторично значење на претходно постоечките лексеми, со својата честа употреба го зацврстиле своето место во семантичкото поле на дадената лексема. Кај лексемите *разбој* и *вратило*, пак, со право можеме да очекуваме во иднина значењето на спортска справа да биде примарно, а значењето на направа за ткаење да биде секундарно и архаично, заедно со исчезнувањето на старинските направи за ткаење (в. Лаброска, Петровска 2018: 70–72; Лаброска 2018: 174).

Како заклучок ќе го истакнеме следново: во македонскиот и во српскиот јазик како дел од јужнословенските јазици, за именување на гимнастичките спортски справи и дисциплини се искористени главно сопствените јазични средства, вградувајќи во постоечките именувања уште по едно дополнително значење и на тој начин збогатувајќи го основниот словенски вокабулар со повеќезначни лексеми, со што мошне успешно се пополнува еден значаен дел од спортската терминологија. Се разбира, заедничкото живеење во една држава и соколските друштва, со својата мисија за активирање на спортскиот дух кај младите, биле „отскочна даска“ за појавата на разни спортови и нивното ширење, а со тоа и за ширење на називите за нив односно за збогатување на јазикот со спортски термини, кои и до ден денес се заеднички за двата соседни братски јазика, македонскиот и српскиот.

Литература

БЕР I–IV: *Български етимологичен речник*, София: БАН, 1971–.

Бјелић Филип, 2020. *Соколски покрет у нововарошком крају 1924-1941*. (мастер рад) Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју.

ЕРСЈ 1–3: *Етимолошки речник српског језика*, уредник: Александар Лома, свеска 1, 2, 3, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 2005, 2006, 2008.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*. Москва: Наука, 1978–.

Лаброска, Петровска 2018: В. Лаброска, Д. Петровска, Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српскиот јазик, *Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија – Македонија*, Београд: САНУ, 69 – 84.

Лаброска 2018: В. Лаброска, За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик −лексичко-семантичка анализа, *Меѓународен славистички собир, (15-16 јуни 2017)*, *Folia philologica macedono-polonica* 9-10, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески, 171–179.

Лома 2003: А. Лома, Прасл. *komońь ‘коњ’ // *Јужнословенски филолог* 59, Београд: 35–38.

МЕП I, II: *Мала енциклопедија Просвета*, Београд: Издавачко предузеће Просвета, 1959.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, друго фототипско издање: Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967 – 1976.

РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.

ТРМЈ I–VI: *Толковен речник на македонскиот јазик*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014.

Фасмер 1971: *Этимологический словарь русского јазика*. том III, Москва.

Bezlaj, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Mladinska knjiga, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.

Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2009.

THE NAMES OF GYMNASTIC APPARATUS IN MACEDONIAN AND SERBIAN: THE INFLUENCE OF THE SOKOL MOVEMENT

Summary

In sports gymnastics, unlike group sports, we have names of gymnastics events in Macedonian, most of which are of Slavic origin and are identical to the names in the Serbian language. The search for the history of gymnastics in Macedonia refers to the time of the appearance of the falconry societies in Macedonia and the construction of falconry clubs, i.e. gymnasiums for practice in the period from 1920 to 1941. It was precisely this that was a special challenge to make the analysis of these names, so in this contribution we will refer to the etymology and semantics of the names: *разбој* (parallel Bars/ uneven bars), *вра̄тило* (horizontal bar), *крӯгови* (still rings), *гре̄да* (balance beam), *коњ со рачки* (pommel horse) *коњ без рачки* (vault) and *па̄рте̄р* (spring floor).

Keywords: Macedonian language, Serbian language, sports terminology, gymnastics, names of gymnastics events, sokol societies.

Марија Вучковић

Институт за српски језик САНУ
marivu74@yahoo.com

ИЗ ЛЕКСИКЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОГ БОШКАЧКОГ АРГОА (*кантар* ‘висак’ и *тр̄га* ‘либела’)[1]

Апстракт: У прилогу се са етимолошког становишта разматрају два арготизма, *кантар* ‘висак’ и *тр̄га* ‘либела’, из косовско-метохијског бошкачког аргоа зидара и осветљавају се њихове творбено-семантичке везе са арготизмима у македонским и бугарским тајним занатлијским језицима.

Кључне речи: тајни занатлијски аргои, етимологија, српски језик, македонски језик, бугарски језик

Бошкачки арго косовско-метохијских зидара

Бошкачки арго, којим су се служили првенствено зидари, али и терзије из Сретечке жупе и Сиринића на северној страни Шар-планине на југу Косова и Метохије, спада у тип социолеката чији је традиционални назив *тајни занатлијски језик*. Реч је о варијетету чији су корисници били професионално дефинисана група и који је представљао секундарно средство комуникације са примарно конспиративном функцијом. Настанак, функционисање и структура социолеката овог типа морају се сагледавати у контексту друштвено-историјских прилика на Балкану везаних за привремене радне миграције једног дела мушког становништва.[2] Живот у заједници, коју су чиниле занатлијске групе што су краће или дуже време радиле ван места становања, релативна изолованост од средине у којој су радили, статус

[1] Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад је рађен у оквиру билатералног пројекта *Језик у простору и времену (македонски ~ српски),* чији су носиоци Истраживачки центар за ареалну лингвистику „Божидар Видоески“ Македонске академије наука и уметности и Одељење језика и књижевности Српске академије наука и уметности.

[2] О тим миграцијама в. детаљније Hristov 2015.

аутсајдера који је отежавао свакодневну борбу за опстанак у туђем и непознатом окружењу, потреба да заштите личне и еснафске интересе у контакту са послодавцима, домаћинима и уопште особама које нису биле део њихове групе – нагнали су занатлијске групе да развију још једно, само њима познато средство комуникације (Тантуровска 2021: 32). Иако су сви балкански језици имали различите социолекте овог типа, сличан друштвено-историјски контекст у којима су функционисали омогућавао је успостављање веза и утицаја међу занатлијским аргоима који су прелазили границе територија језика којима су припадали.

Бошкачки арго косовско-метохијских зидара и терзија тесно је повезан са скупином македонских тајних језика које су користили примарно зидари, али и друге занатлије (в. детаљније Вучковић 2004; уп. и Јашар-Настева 1970), о чему сведочи значајан део његовог лексичког фонда, као и сам назив овог аргоа – бошкачки.

У овом раду биће размотрена два арготизма из семантичког потпоља *зиѳарске сп̄раве и алат̄и*, која су потврђена у варијетету бошкачког аргоа косовско-метохијских зидара.

Арготизми *кант̄ар* и *т̄рг̄а*

Арготизам *ка̀нт̄ар* у значењу ‘висак’ посведочен је у аргоу сретечких зидара који је забележен у другој половини 20. века (Јанковић Сречанин 1994: 18, 23). Приликом теренског истраживања бошкачког језика у суседној жупи Сиринићу, које је спроведено пре неколико година, ова семантичка реализација није потврђена: за лексему *кант̄ар* наведено је само општеупотребно значење ‘вага’ (Реџић 2019: 54).[3]

Именица кантар део је лексичког фонда како стандардног српског језика, уп. *ка̀нт̄ар / ка̑нт̄ар* m. ‘направа за мерење тежине са дугачком полугом са подеоцима, зделицом за терет и помичним утегом на полузи, вага’ (РСЈ), тако и дијалеката, уп. потврде из косовско-метохијских говора: *ка̀нт̄ар / ка̑нт̄ар* (Елезовић 1932: 278), *ка̀нт̄ар* ‘справа за мерење тежине померањем кугле на покретној полузи у водоравном положају’ (Букумирић 2012: 235), *ка̀нт̄ар* ‘вага на озиб, која се састоји из 1 металне полуге са 2 неједнака крака: дужи крак полуге

[3] Приложени речник садржи лексички корпус који су испитаници наводили као бошкачки. Чињеница да ту има, поред изворно бошкачких речи, и дијалектизама, па чак и лексема из општег фонда српског језика, упућује на то да се лексика бошкачког тајног језика данас не диференцира јасно од дијалекатске лексике (уп. Реџић 2019: 49).

има урезане подеоке који показују тежину; по њему клизи 1 једини тег. На саставу дужег и краћег крака полуге с горње стране утврђена кука о коју се вага веша; ближе предњем крају краћег дела полуге и то с доње стране висе ланци с кукама којима се обухвата предмет који треба измерити' (Чемерикић).

Ова лексема је балкански турцизам, пореклом од тур. *kantar* (Skok 2: 35 s.v. *kantar*[2]; Škaljić 1966: 392; Петровић 2012: 172; Ђинђић 2023: 342), које је крајњег романског порекла (Skok, Škaljić, Петровић l.cc.).

Разматрани арготизам се темељи на општеупотребној лексеми из семантичког поља *мере* и потпоља *мерни уређаји* која је добила посебно, арготичко значење из семантичког поља *занат (зидарство)* и потпоља *справе* и *алат*. О настанку арготичког значења биће касније још речи.

Други арготизам који се разматра у овом раду јесте *тр̄га* у значењу 'васер-вага, либела', који је посведочен на сајту „Boškački jezik prizrenske župe" (https://web.archive.org/web/20030408110202 / http://www.prizrenska-zupa.de/boskacki.htm).

Поменута лексема је забележена и у македонским тајним језицима, али у другом значењу: *тӂ́рга* 'ока' тајни језик (даље у раду: ТЈ) зидара, Дебар (Шишмановъ 1895: 39), ТЈ терзија и алваџија, Дебар (Арнаудовъ 1906–1907: 5), *тр̄га* 'килограм', 'кантар': мери га на тргата 'мери га на кантару' фурнички ТЈ дунђера, Шлегово (Ховенберг/Марков 1955: 20).

Поред тога, потврђена је и арготичка варијанта са другим суфиксом: *тӂ́р̄гач* m. 'кантар' ТЈ дунђера, Македонија (Гӂбювъ 1900: 858).

Арготизми из македонских ТЈ протумачени су у *Бӯгарском ети-молошком речнику* (БЕР).

За шлеговску потврду *тр̄га* у значењима 'килограм' и 'кантар' БЕР 8: 195 наводи да је девербал глагола *тр̀̄гам* 'вући; мерити', уп. македонско *тр̄га* impf. 'вући, повлачити', 'мерити (тежину)' (РМЈ; ДМРЈ).

Јашар-Настева (1962–63: 133) сматра да је друго значење македонског глагола семантички калк према турском глаголу *çekmek* '(по)вући, (по)теглити', '(из)мерити', уп. и БЕР 8: 196 s.v. *тр̀гам*[4].

За глагол *тр̀гам* БЕР 8: 196 упућује на дијалекатски глагол *тъ̀ргам*[1] 'вући', континуанту прасловенског глагола **tъrgati* 'чупати, тргати' (БЕР 8: 531–533; уп. и Skok 3: 499–500 s.v. *tr̂gati (se)*; Snoj 2016: 804 s.v. *tŕgati*; ERHJ 2: 480 s.v. *tr̂gati*).

Дебарску потврду *тр̏га* ‘ока’ из ТЈ терзија и македонски арготизам *тр̏гач* ‘кантар’ из ТЈ дунђера БЕР 8: 531, 534 тумачи као изведенице глагола *тъ̀ргам*[3] у значењу ‘мерити’, који је забележен у речнику Герова, као и у местима Кукуш, Битољ и Костур. Тај се глагол сматра једнаким горепоменутом глаголу *тъ̀ргам*[1], док се његово значење ‘мерити’ интерпретира као резултат калкирања турског глагола *çekmek* ‘вући, теглити’, ‘стављати на кантар, мерити’ (Дейкова 2015: 95; Deykova 2016: 72; БЕР 8: 534). У погледу значења упућује се на глагол *тѐгля* ‘мерити на ваги’, за који се такође претпоставља да калкира исти турски глагол (Дейкова 2015: 95; Deykova 2016: 72–73; БЕР 8: 534), али се не искључује могућност да је код глагола *тѐгля* посреди домаћи развој и семантички паралелизам у развоју бугарског и турског глагола (Дейкова 2015: 95; Deykova 2016: 73).[4]

Семантичка структура српско-хрватског глагола *тр̏гнути* pf. ‘нагло, брзо извући, ишчупати’, ‘нагло, брзим покретом повући, потегнути’, разговорно ‘измерити робу тако да тег на ваги мало претегне, скочи на купчеву страну’: Мери … по кила! … Ал’ поштено … ’оћу кантар да тргне! Д. Радић (РМС), дијал. *тр̏гнут* ‘повући, извући нагло’, ‘измерити, вагнути’ (Елезовић 1935: 335), ‘нагло повући’, ‘подићи да би се проценила тежина, измерити’ (Букумирић 2012: 611) из косовско-метохијских говора – упућује на то да би значењски развој македонског глагола *тр̄га* могао бити и резултат домаћег развоја.

Творбено-семантичке паралеле наведених арготизама из македонских ТЈ бошкачког типа налазимо у зидарским ТЈ из области Брацигова, Пирдопа и Гоце Делчева у Бугарској. Уп. *тѐ̄гна* ‘ока’ мештровски ТЈ дунђера, Брацигово (Аргировъ 1901: 24), тегна́чка ‘ока’ ТЈ дунђера, Брацигово (Шишмановъ 1895: 33), тегна̀чка ‘ока, килограм’ ТЈ зидара, Смолско, Пирдоп (Кънчев 1956: 402), тенга̀чка ‘килограм, ока’, ‘мера’, ‘кантар’ мештругански ТЈ зидара, Гоце Делчев (Иванов 1970: 65).

Наведене арготизме БЕР 7: 887, 938 тумачи као изведенице глагола **тѐгам* ‘кретати се у одређеном правцу’ < псл. **tęgati*, *тѐгна* ‘имати тежину, тежити’, ‘вући, теглити; извлачити; извлачити (нит); упућивати се, полазити’ (БЕР 7: 877–879). Изворно значење ове глаголске породице јесте ‘вући’ (уп. Derksen 2008: 493 s.vv.**tędzati*;

[4] У прилог домаћем развоју сведочи и словенска грађа у напомени 6.

**tęgati*, **tęgnǫti*, **tęgti*),[5] што је слично значењу ‘чупати, тргати’ горепоменутог псл. глагола **tъrgati*.

Дакле, арготизам *тр̄га* у значењу ‘васер-вага, либела’, који такође припада семантичком пољу занат (зидарство) и потпољу *сп̄раве* и *алат̄*, посведочен је и у македонским тајним језицима у значењима ‘ока, килограм’ и ‘кантар’ у којима је дериват општеупотребног глагола *тр̄га* ‘вући, повлачити’, ‘мерити’. Семантика арготичких девербала, којима се означава ‘јединица мере тежине’ и ‘справа за мерење тежине’, изводи се из значења ‘мерити (тежину)’ општеупотребног глагола. У питању су, дакле, лексеме из семантичког поља *мере*.

Што се тиче значења разматраних арготизама – *кан̀т̄ар* ‘висак’ и *тр̄га* ‘васер-вага’, одговарајуће семантичке паралеле пружају арготички грецизам *зȕг̄о* n. ‘либела’, ‘висак’ посведочен у ТЈ зидара из села Добростан код Асеновграда у Бугарској (Иванов 1983: 15), као и грчке именице ζύγι n. ‘метални предмет на виску, утегу’, ‘тежина’, ‘вага’, pl. ‘утег, тег на ваги’ (https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B6%CF%8D%CE%B3%CE%B9; ΛΚΝΕ; НГРС), ζυγός m. ‘направа за мерење тежине, вага’, ‘полуга ваге’, ‘јарам’ (https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B6%CF%85%CE%B3%CF%8C%CF%82; ΛΚΝΕ; НГРС), **ζυγό**[**ν**] n. ‘попречна греда’, pl. ‘утези, тегови’ (НГРС).[6]

Оно што асоцијативно повезује кантар и висак јесте то што је висак, као грађевинска справа која се састоји од тега, заоштреног на дну, који је обешен о канап, сличан једном делу кантара – утегу, тј. тегу који виси на једној страни кантара.

Шта повезује либелу, односно васер-вагу и вагу, кантар? О асоцијативној вези сведочи и германизам *васер-ваг̄а* од нем. *Wasserwaage* (Клајн/Шипка 2006: 250), уп. и термин *водена ваг̄а* са преводом првог дела сложенице. И сам термин *либ̀ела* посредна је позајмљеница од латинског *lībella* ‘либела’, деминутива од именице *lībra* која значи

[5] Уп. у погледу значења ‘мерити, тежити’ и рус. *тянуть что* и сколько ‘вѣсить, юж. важить, тяготѣть, содержать въ себе извѣстный вѣсъ, тяжесть’: Голова сахару тянеть оть 11 до 18-ти фунтовь (Даль 1880–1882), затим префигирану старосрпску породицу: потегноүтн ‘pondo valere’: потегоше 21 литрꙋ, 3 внүє, потєдатн ‘id.’: потєда 6 литара, потєга ‘pondus’: на потєгꙋ 29 литарь и 9 внаүь (РКС 2: 393–394), као и Вукове потврде за савремени језик: *пот̄е́гнути* pf. ‘anziehen , traho’ [cf. *пот̄егл̄ити* 1], *пот̄егнути на кант̄ар* ‘wägen, pendo’ [vide *измјерити* 2]: потегни овај комад меса, да видимо колико је у њему, *пот̄е́зати* ‘ziehen , schleppen , traho’ [vide *вући* 1], *на кант̄ар* ‘wägen, pendo’ [vide мјерити 2] (Караџић 1898). Најсрдачније захваљујем академику Александру Ломи који ми је скренуо пажњу на податке изнете у овој напомени.

[6] Уп. и грецизме у албанском (Meyer 1891: 485 s.v. *ziḱ*) и арумунском (Papahagi 1974: 1299 s.v. *zíγă*).

‘римска фунта (мера за тежину)’, ‘вага, кантар’, ‘либела’ (ERHJ 1: 549 s.v. *libèla* ; de Vaan 2008: 339 s.v. *lībra*; Walde/Hofmann 1: 795 s.v. *lībra*). Либела, као цилиндрична справа за утврђивање водоравности, подсећа на полугу кантара којим се мери тако што се дуж полуге помера утег док полуга не постигне равнотежни положај. Једно од значења горенаведених грчких лексема јесте управо ‘полуга ваге’.

Закључак

У раду су са етимолошког становишта размотрена два арготизма, којима се означавају зидарске справе, из косовско-метохијског бошкачког аргоа зидара и осветљене су њихове творбено-семантичке везе са македонским и бугарским арготизмима.

Арготизам *каѝнтар* ‘висак’ потиче од општеупотребног балканског турцизма, а има семантичке паралеле у једном бугарском аргоу.

Арготизам *тр̄га* ‘васер-вага’ је у том облику посведочен и у македонским тајним језицима са којима је косовско-метохијски варијетет тесно повезан. У грађи македонских бошкачких варијетета којом располажем нема потврде за анализирано значење, већ само за значења ‘ока; килограм’ и ‘кантар’. Македонска арготичка именица дериват је општеупотребног македонског глагола *тр̄га*. У питању је домаћи глагол, али се претпоставља да је значење ‘мерити’ на којима се темеље арготизми семантички калк према турском глаголу *çekmek*. Одговарајућу семантичку паралелу за *тр̄га* ‘васер-вага’ налазимо у бугарском арготизму грчког порекла и латинском етимону домаћег општеупотребног термина *либела*.

Овај рад, тиме што два конкретна арготизма смешта у шири формални и семантички систем балканских занатлијских тајних језика, представља и прилог идентификацији и тумачењу заједничких творбених и значењских образаца њихове лексике.

Литература

Аргировъ, С. 1901. „Къмъ българскитѣ тайни езици (Брациговски мещровски (дюлгерски) и чалгѫджийски таенъ езикъ)“. Сборникъ на Българското книжовно дружество въ София I, 1–41.

Арнаудовъ, Н. 1906–1907. „Таенъ терзийски езикъ“. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина XXII–XXIII, 1–6.

БЕР. 1971–. Български етимологичен речник, Т. 1–. София: Българската академия на науките.

Букумирић, Милета. 2012. Речник говора северне Метохије. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вучковић, Марија. 2004. Бошкачки – тајни језик зидара Средске и Сиринића. Магистарски рад у рукопису. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Гѫбювъ, Петко К. 1900. „Приносъ къмъ българскитѣ тайни езици“. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина XVI–XVII, 842–875.

Даль, Владиміръ. 1880–1882. Толковый словарь живаго великорусскаго языка, Том 1–4. С.-Петербургъ, Москва: Изданіе книгопродавца-типографа М. О. Вольфа,

Дейкова, Х. 2015. „О некоторых проблемах этимологизации болгарской лексики в «Болгарском этимологическом словаре»“. Этнолингвистика. Ономастика. Этимология. Материалы III Международной научной конференции Екатеринбург, 7–11 сентября 2015 г. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 93–95.

ДРМЈ. Дигитален речник на македонскиот јазик. <http://drmj.eu/>

Елезовић, Глиша. 1932–1935. „Речник косовско-метохиског дијелекта“, Св. 1–2. Српски дијелектолошки зборник IV–V.

Иванов, Й. Н. 1983. „Таен зидарски говор от село Добростан, Асеновградско“. Научни трудове Пловдивски университет “Паисий Хилендарски” 21/5, 11–26.

Јанковић Сречанин, Слободан. 1994. Бошкачки језик са речником. Срецка: Основна школа „Срецка“ у Средској.

Јашар-Настева, Оливера. 1962–1963. „Македонските калки од турскиот јазик“. Македонски јазик XIII–XIV/1–2, 109–172.

Јашар-Настева, Оливера. 1970. „За македонските тајни јазици“. Годишен зборник 22, 553–569.

Караџић, Вук Стефановић. 1898. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. У Биограду: у Штампарији Краљевине Србије.

Клајн, Иван, Шипка, Милан. 2006. Велики речник страних речи и израза. Нови Сад: Прометеј.

Кънчев, Иван. 1956. „Таен зидарски език от с. Смолско, Пирдопско“. Известия на Института по български *език* IV, 369–410.

НГРС. 1980. Хориков, И. П., Малев, М. Г. Новогреческо-русский словарь : около 67000 слов. Москва: Русский язык.

Петровић, Снежана. 2012. Турцизми у српском призренском говору. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Реџић, Анђела. 2019. Лексичко-семантичке и функционално-стилистичке карактеристике бошкачког језика. Мастер рад у рукопису. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

РКС. 1863–1864. Даничић, Ђуро. Рјечник из књижевних старина српских, Дио 1–3. У Биограду: у Државној штампарији.

PMJ. 1986. Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. Скопје: Македонска книга, Графички завод „Гоце Делчев“.

РСЈ. 2018. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска.

Тантуровска, Лидија. 2021. „Тајните јазици“. Актуальные проблемы стилистики 7, 29–34

Ховенберг, Ханс, Марков, Борис. 1955. „Речникот на шлеговскиот форнички говор“. *Македонски јазик* VI/1, 15–21.

Чемерикић, Димитрије. Збирка речи из Призрена. http://www.prepis.org/items/browse?collection=1

Шишмановъ, Ив. Д. 1895, „Бѣлѣжки за българскитѣ тайни езици и пословечки говори“. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина XII, 15–50.

Derksen, Rick. 2008. Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden, Boston: Brill.

de Vaan, Michiel. 2008. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Leiden, Boston: Brill.

Deykova, Hristina. 2016. „Probleme der bulgarischen Etymologie. Slawisch-balkanische Sprachinterferenz (Aus der Praxis des „Bulgarischen etymologischen Wörterbuchs“)“. Perspectives of Slavonic Etymology. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 65–74.

ERHJ. 2016–2021. Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, Sv. 1–2, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Hristov, Petko. 2015. „The Balkan *Gurbet/Pečalbarstvo* – Past and Present“. Гласник Етнографског института САНУ LXIII (3), 551–563.

Papahagi, Tache. 1974. Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Skok, Petar. 1971–1974. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knj. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Snoj, Marko. 2016. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Založba ZRC.

Škaljić, Abdulah. 1966. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost.

Walde, A., Hofmann, J. B. 1938–1956. Lateinisches etymologisches W*ö*rterbuch. Bd. 1–3. Heidelberg: Carl Winter.

ΛΚΝΕ. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. <https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html>

FROM THE LEXICON OF THE KOSOVO-METOHIJA BOŠKAČKI ARGOT
(*kantar* 'plumb bob' and *trga* 'spirit level')

Summary

The paper analyzes from an etymological standpoint two argot terms: *kantar* ('plumb bob') and *trga* ('spirit level'), attested in the Kosovo-Metohija Boškački argot of bricklayers. It also highlights their derivational and semantic relationships with argot terms in the secret languages of Macedonian and Bulgarian craftsmen. The former argot term has a semantic parallel in a Bulgarian argot, and the latter one has formal parallels in the Macedonian secret languages and a semantic parallel in a Bulgarian argot.

Keywords: secret craft argots, etymology, Serbian language, Macedonian language, Bulgarian language

Александра Гецовска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
gecovska@gmail.com

БАЛКАНСКИОТ ЕНДЕМ – МОЛИКА
(Pinus peuce)

Апстракт: Во нашиот труд ќе бидат опфатени називите кои се среќаваат на Балканскиот Полуостров за ендемскиот вид бор – молика (Pinus peuce). Овој вид четинар како балкански ендем со сите народни варијанти, долго време опстојува како балкански назив, кој редовно се среќава во стандардна форма во македонската, во дијалектна форма во српската, бугарската и редовно во албанската лексика. Називот на борот *молика* се разликува не само од земја до земја, туку и во една иста земја. Во врска со називите на Pinus peuce на целиот Балкан треба да се напомене дека постојат бројни несогласувања, недоследности и забуни во однос на народните називи кои се неограничени. Сепак, тие називи се поврзуваат со лековитите својства, бојата итн.

Клучни зборови: молика, балкански називи, ендемски вид

Меѓу останатите борови, четинарите, молика ‘Pinus peuce’, муника ‘Pinus leucodermis’ и оморика ‘Picea omorika’ (македонски, босански и српски) се балкански ендемски видови. Ендем е редок вид растение или животно, што е распространето само во определена област, а ендемизам – еколошка појава. Во нашиот труд ќе се задржиме на називите на балканскиот вид молика (Pinus peuce).

Според ботаничкиот опис, борот е иглолисен четинар, со раст од 3–80 метра, а повеќето видови достигнуваат од 15–45 метра, висина. Кората кај повеќето видови е дебела и лушпеста, а некои имаат тенка кора што се одвојува на парченца. Гранките се наизменични, но густо распоредени, па затоа изгледаат како да се прстенесто распоредени. Многу видови се *еднојазлени* што значи дека даваат само еден ред гранки годишно од пупките на новите изданоци, но има и *повеќејазлени*, со два или повеќе реда во годината. Игличките, шишарките и гранките на борот имаат спирален раст. Изданоците се нарекуваат и *свеќи* бидејќи стојат исправени и се прекриени со кафеави или белузлави пупкини лушпички. Подоцна истите позеленуваат и се шират нанадвор. Овие свеќи за шумарите претставуваат показател за плод-

носта на почвата и напредокот на дрвјата. Боровите имаат долг животен век, а некои можат да достигнат голема старост 100–1000 години, како што е таканаречениот *ѓолговечен бор* (*Pinus longaeva*).

Особено значајно е што сите делови на дрвото имаат лековити својства. Добрата страна на борот е што го има во текот на целата година, а најефективен е кога неговите лековити делови се собираат во текот на пролетта. Боровите иглички, младите ластари, младите шишарки, смолата и боровата кора имаат лековито дејство. Игличките се користат свежи, бидејќи со нивното сушење се губи витаминот Це, со кој изобилува овој четинар. Некои видови имаат големи семки наречени *борови семки*, кои се одгледуваат и продаваат како храна. Тие се главна состојка за италијанското макало наречено песто. Меката, влажна, внатрешна кора што е залепена за дрвенестата надворешна кора се јаде и е богата со витамини. Може да се јаде сирова, исечена на парчиња, или пак исушена и сомелена во брашно за печење, згуснување јадења, запршки итн. Боровиот сируп кој се прави од свежи цветови од бел бор се најдобар чистач на белите дробови. Боровиот сируп е ефикасен лек за лекување на белодробни заболувања, делува силно, противвоспалително и ја олеснува и смирува продуктивната кашлица, а помага и за искашлување и исфрлање на шлаеми. Се користи кај болни од хроничен бронхит, кај пациенти од бронхијална астма. Помага и за лекување на ревмаски заболувања, за заболувања на дишните патишта, а помага и на пушачите за прочистување на белите дробови, а служи и за зајакнување на имунитетот. Состојбата на недоволно производство на тироидни хормони се нарекува хипотироидизам (хронично автоимуно воспаление на тироидната жлезда). Хербалниот лек од млади борови се препорачува за оваа состојба. Боровите шишарки имаат лековити својства, кои се користат додека се млади, со големина од три до пет сантиметри бидејќи со нивното понатамошно созревање се губат истите.

Борот е сочуван во колективната меморија на старите народи. Според грчкиот мит, на Пан, богот на шумите и пасиштата му се допаднала нимфата Патис, кога таа застанала да го слуша на флејта. Бореас го видел северниот ветер и неговата сакана, која била маѓепсана од играта на Пан, се налутил и со налет на ветер ја фрлил кутрата нимфа во бездната. Боговите на Олимп се сожалиле на нимфата и ја претвориле во бор, кој му го посветиле на Пан. Пан најчесто е прикажуван со венец од борови гранки на главата.

Според една легенда, солзите на сестрите Фејтон, кои ја оплакувале смртта на својот брат, биле од килибар. Боговите ги претвориле во борови дрвја, а дрвјата *плачејќи*, испуштале солзи од килибар. Килибарот бил многу ценет во Грција и се сметал за свет соларен камен, кој бил донесен од брегот на далечниот Балтик. Обичајот за украсување смрека и бор за Нова година донесен кон крајот на 17 век, потекнува од Германија, каде што долго време се поврзувал со култот на дрвото, олицетворувајќи го *духот на шумата*.

Кај нашиот народ постои верување дека дрвјата и билките можат да бидат божествени или сенишни. Тие можат да ѝ припаѓаат на некоја душа на некој добар или лош демон (бор, брест, јасен, ела – кои им припаѓаат на самовилите, особено брестот и јасенот или пак *самовилското цвеќе*); или на божествата (дабот на богот громовник, леската – на некое високо женско божество; липата исто така). Чајкановиќ истакнува дека при обожувањето на дрвја со демонска или божествена моќ, обично се обожува: липа, даб, леска, или пак одредени истакнати примероци (на пример: крушата кај Гевгелија). Но генерално, дрвјата можат да се поделат на две категории: добри и лоши или *среќни* и *несреќни* како што ги делеле старите народи Грците, Римјаните и Германите (Шкрињариќ 2004: 99). Борот е свето дрво кај Словените, а кај Србите се среќава фразата: *бора ми*, и *борме*, место *бога ми* и *богме*, со цел да не се спомнува името божјо залудно. Но, можеби зад ова стои стара клетва поврзана со борот, која е во врска со клетвите и на друго магиско дрво, глогот (Craegus sanguine), сп. *глога ми*.

Родовиот назив, лат. *pinus* и видот, грч. *πεύκη*, имаат исто значење ‘бор’. За латинскиот назив *pinus*, етимологијата е нејасна, но дадени се неколку можни етимологии, за кои се пишувало многу. Латинскиот назив *pinus* ‘бор’, означува разни видови четинари богати со смола. Поради своето богатство со смола на лат. pinus се додава и смрека (Genaust 1196: 487–488), но и дека доаѓа од келт. *pin* ‘карпа, планина’ затоа што расте таму (Светличная 2003: 180). Се поврзува исто така со основата на грч. πίναξ, -ακος ‘дрвена штица’, со ист корен како и грч. πίτυς, -υος ‘борово дрво’, алб. *pish*ë, што може да се разгледа и како неиндоевропски назив за дрво. Лат. *-in-*, може да се разгледува како консонантски кластер односно како **pit-sno-* или **pik-sno-* односно ова може да се поврзе со *pix* ‘темна смола’, што е логично од семантичка гледна точка затоа што боровите се карактеристични по нивната смола (de Vaan 2008: 467). Во етимолошкиот речник на Ба-

тисти и Алеси, се споменува лат. *picea* ‘смола’. Оттука и дериватите од смола, *bitūmen*, *-minis* ‘катран, асфалт’ (од праие. **gwet-u-* ‘катран, смола’, стирс. *be(i)the*, средновелшки *bedw* ‘бреза’, бретон. *bezuen* ‘бреза’, пракелт. **g*^{w}*etuia-* заемка од брит., санск. *jatu* ‘гума’, ствгер. cuti ‘глутен’, нвгер. *кiit*, *kiitt* ‘кит, мастика’, прагер. **k*^{w}*eδu-* ‘смола’, < **g*^{w}*ēt-*. Лат. **betu-* ‘смола’ од *betulla* ‘бреза’. Според Плиниј, катранот се екстрахирал од брезите во Галија, а таа практика била позната и за некои народи во Италија., иако треба да се напомене дека грчкиот и мак. назив писа што се однесува на смесата има смолни карактеристики, но не и смола. Ие. ***pik***– ‘смола’ слично е на **pit*– ‘бор, ела’, стинд. *pitu-daru* ‘вид дрво’, грч. πίτυς ‘оморика, ела, бор’, ром. păcură (во романскиот има значење на пекол). Па, се добива впечаток дека се работи за истиот корен со суфикс *-k-* и *-t-* **pei-/pi-* ‘мастен’, поради смолата, алудирајќи на сокот од смолата (Genaust 1996: 488; Gluhak 1993: 464) или пак дека доаѓа од *s*(*pit*)-, *s*(*pik*)- ‘шилест’, алудирајќи на игличките на борот (Genaust 1996: 488). Постои мислење дека станува збор за предгрчки назив (Beekes 2010: 1198–1199). Грч. πίτυς наликува на лат. *pīnus* ‘бор’ и двете со нејасна основа (Leschber 2012: 121). Оваа лексема се споредува со праие. **pit*(*u*) ‘некоја форма на четинар’, лат. *pīnus*, грч. πίτυς, санск. *pītu* (Mallory, Adams 2006: 157, 159).

Кошанин (1925) и Петровиќ (1934) посочуваат на словенскиот назив бор за Pinus peuce во областа Пелистер, а вториот го дава и аромански назив *čin* (*kin*), а двете лексеми означуваат бор. Називот бор, е општо-, пра- и старословенски (**borъ*) кој има германски, келтски и други паралели, алб. *borigë*/ *borikë* ‘вид бор’ < јужнословенски *borika* мак. ‘бор’, срп. ‘бор’, буг. ‘ела’ (Šaur 1979: 119; БЕР 4: 243). Потекнува од ие. **bher-* со првобитно значење ‘бор’, а се добиени и други значења (Skok I: 188; БЕР I: 67; Киш 1996: 50). Дериватот боринка *f*, е хип. ‘нагалено за бор’. Смолестото дрво од бор што служи за осветлување или за потпалување оган е борина, боринка или боринче (сп. *си ѓо бара со боринче ќе си ѓо најǥе со оѓинче* ‘прави нешто неразумно или ризично создавајќи си непријатности). Во лексемата боринка е регистриран деминутивниот суфикс –инка, поврзан со крајните југоисточни говори[1] (Пеев 2020: 19–20).

[1] јелху л’у мари Илену/ мари јелха ли си гледала/ та си ми толко нарасла/ тенка, висока боринка?/ - Нарасл си с м нарасл / ут таткуу си гледани/ ут мајчину си бизјане/ ут сестрину си д ржјене/ ут братуу си л’улене.

МОЛИКА

Борот молика претставува балкански ендем и терциерен реликт. Географската дистрибуција на Pinus peuce Gris на Балканот не е континуирана, ами во интервали од стотици километри во: Македонија, Србија (Косово), Црна Гора, Албанија, Бугарија и Грција. Се спомнува во античките дела на: Плиниј, Овидиј итн. Називот на борот се разликува не само од земја до земја, туку и во една иста земја. Со народните називи на Pinus peuce се занимавале ботаничари (Панчиќ, Кошанин, Фукарек, Маркграф, особено Балдачи), дендролози (Димитров, Милер, Петровиќ, Плавшиќ и Митруши), филолози (Скок, Ѓериќ, Селишчев, Андреа Мједа, Нопша, Валентини, Харапи, Лако, Газукли, особено Јокл, Орел, Лома, Домосилецкаја, Аргировски, Киш). Со исклучок на Јокл и Балдачи, сите останати, се занимавале со народните називи на одредена земја или регион. Во врска со називите на Pinus peuce на целиот Балкан треба да се напомене дека постојат бројни несогласувања, недоследности и забуни во однос на народните називи кои се неограничени.

Одреден број претставници од старата планинска терциерна флора успеале да се зачуваат во посебни рефугијални подрачја, во планинскиот појас или да мигрираат во пониските делови каде што климатските прилики биле поповолни за нивен опстанок и егзистенција. Таков е случајот со терциерните реликти кои свое засолниште нашле на повисоките региони на планините, како што се моликата (Pinus peuce – Пелистер, Ниџе, Јабланица), муниката (Pinus heldreichii subsp. Leucodermis – Шар Планина, Галичица, Ниџе) и др (Матевски 2013: 130).

Моликата во Македонија се наоѓа на Баба Планина со врвот Пелистер, Шар Планина, Кораб, Ниџе, Кожув Планина, Галичица, Јабланица. Дистрибуцијата на моликата во Македонија е на западниот дел на Шар Планина на Лешница во изворниот дел на реката Пена (Тетовска Река), спроти селото Бозовце. Потоа, на западните падини од Кораб во Албанија, на југ Пелистер и на Ниџе кај Чемерика. На Бело Гротло, Ниџе, моликата е до врвот на 2250 метра, а матичниот супстрат е од карбонатни карпи (оттаму и името на врвот – Бело Гротло). А на Рудока (Кожув, Ниџе) се среќава меѓу Јелак и Лешница.

Првите податоци за моликата ги добиваме од Август Гризебах, првиот систематски истражувач на флората на Пелистер, но и во Македонија. На своето патување и истражување на флората на Балкан-

скиот Полуостров во 1839 година при посета на тогашната покраина Румелија (Македонија), која ѝ припаѓала на Отоманската Империја (од 29 јуни до 8 јули, истата година) ја посетил и Битола. На 2 јули 1839 година, Гризебах, придружуван од 11 турски војници и Николаки Стерју од село Магарево, го посетил Пелистер каде што го хербаризирал петоигличестиот бор, на кој му го дал научниот назив Pi*nu*s pe*uc*e, нов вид за науката, објавен во 1844 година, како species *nova*. Долги години по откривањето на моликата на Пелистер во Македонија (1839), објавени се податоци за нови наоѓалишта во Црна Гора, околу изворот и горниот слив на реките Лима и Ибра (Pančić 1871). Јужните називи на Балканот за Pinus peuce се поврзуваат со производство на смола, како мак. молика, алб. исто, *artin*, *arn* итн, грч. ρητινη (ritini). За народниот назив на Pinus peuce на Пелистер, Балдачи пишува дека јасно е дека во рамките на неговото полиетничко распространување, кога овој четинар првпат бил откриен од науката на неговата класична локација, не можеше да има друг назив освен грчки, бидејќи во областа на Битола преовладува грчкиот јазик, како и други јазици (албански, словенски, аромански, турски), а преовладувале бидејќи во времето на Гризебах ориентацијата на Македонија била свртена кон Патријаршијата. Токму затоа ботаничарот од Гетинген го применил истиот назив што го слушнал од локалното население на видот што го опишал. Називот πεύκη е грчки назив од „Pech oder Harz“ (гер. Harz ’смола‘). Факт е дека територијата на која е распостранета моликата, односно овој вид бор, бележи богат топонимиски материјал, кој се однесува на неговото својство да испушта смола, како од игличките, така и од кората на стеблото. Со потеклото на овој вид четинар се занимавале: Скок, Ѓерић, Селишчев, Андреа Мједа, Нопша, Валентини, Харапи, Лако, Газукли, особено Јокл, Орел, Аргировски, Киш, Лома, Домосилецкаја, но истата сè уште се води како дискутабилна. Треба да напоменеме дека погрешно е тврдењето на некои автори дека има *молика* и во Босна и Херцеговина.

Потеклото на називот се анализирал како илиро-тракиски (Baldaciu 1941; Skok 2: 451), според албанските интерпретации се поврзува со *mëllenjë* ‘црна птица’, *molikë*, со алб. **moldika* со значење ‘младо дрво, кое никнува, пука’ (Jokl 1923: 196; Orel 1998: 272) или пак, од тур. *orman* ‘шума’ (Šaur 1979: 119; БЕР, 4: 243), но и со *молец* (Селищев 1931: 240). Следната етимолошка анализа се поврзува со *молња* односно *молишва*, поаѓајќи од словенската предлошка

**mъlnika*, во срп., *и хрв. позната како муњика* ‘молња’. Според Лома (2004: 98–99; 2017: 300), од посочениот назив се изведува алб. *molikë*, по пат на супституција слов. ъ > алб. *o* и слов. *ln* > алб. (меко) *l* молика и станува збор за ран албански словенизам (во форма на *молика*) кој се раширил како повратна заемка во јужнословенските јазици. Босанскиот боров ендем *munika*, *munjika* кој расте на високи и карпести места е изложен на громови и етимолошки се поврзува со *munja* < веројатно од **mъlnja*. Покрај муника, се јавува и формата *munjika*, која формално е објаснета како дериват со наставка ика од српското *munja* ‘секавица, гром’. Според него, семантички, ова звучи како веродостојно објаснување бидејќи се верува дека овој вид бор ги привлекува молњите. Понатаму, се наведува различниот финален глас на ром. *molid* (дијалектно и *molidf*, *moliv*, *molitf*, *molif*), кој доаѓа од словен. форма моликва, која се навраќа на ū-коренот *moliky, -ъkve, односно поверојатно е дека се заснова на слов. *mo(d)litva* ‘молитва’, што може да значи и запис, свето дрво на село, обично даб, под кое се читаат молитви за време на молењето. Бидејќи дабот бил посветен на богот на громот во претхристијанско време, а веројатно ова е и типот на бор кој често бил подложен од удари на гром, кои се доведени во култно-митолошки контекст. Што секако е дискутабилно затоа што досега не е посведочено поврзување на дендроним во култно-митолошка активност како молитва или пак, врска со природна појава како гром итн.

Според најновиот етимолошки пристап на Гецовска (2024: 96–97), словенскиот назив *молика*, се изведува од основната каркатеристика на ова дрво да произведува *смола*, па реконструкцијата би гласела *(с)молика*, со иницијалното *с* односно консонантот *s*, во науката познат и како s-mobile, подвижно *с*. Потоа следува коренот *мол*-, и наставката *-ика*, типична за растенија. Индоевропскиот корен од кој се изедува псл. **smola* се реконстрира со *s*mobile: **(s)mel / (s)mol* ‘полека гори, тлее’. Особено раширена појава (s-мобиле), која може да се сретне кај називите на дрвја во различни индоевропски јазици, на пример, денронимот *бор* во латинсккиот јазик се среќава без *s*, како *pinus*, а во сангл. *spindel* со *s*; потоа *ǫаб*, во лат. *quercus* (без *s*); во пгер. **skwern-*/*skweraz* (со *s*) итн.

Мак. *смола* ‘леплива материја со боја од жолта до црна или безбојна од кората на некои дрвја што излегува посебно од кората на боровите’, *смолар* ‘човек што собира смола’ што смолари, глаг. *смоли*

'мачка со смола' (TPMJ V: 461), сп. *Смољани* 'словенско племе во Македонија' (TMPJ V: 461). Во македонската антропономастика среќаваме: *Смол*, *Смолан*, *Смоле*, *Смоло*, *Смолче* (а засведочени се и соодветници во антропонимискиот фонд на другите словенски јазици, сп. срп. *Смол*, *Смолан*, *Смолко*, *Смољац*; рус. *Смола*, *Смолка*, *Смоля*, *Смолько*: чеш. *Smol*, *Smolík*, *Smola*, *Smolek*, пол. *Smil*, *Smysł*, *Smysław* што се наоѓаат во топонимите мак. *Смолево*, рус. *Смоленск*, чеш. пол. *Smolin*, *Smolina*, *Smolkov* итн.). Овие лични имиња и топоними по потекло се поврзуваат со *смола*, така на пример, *Смол* како двочлено име, може да биде составено од префиксот *с-* од стсл. *съ* 'со'. Додека пак, морфемата *-мол* потекнува од стсл. глагол молити < псл. **modliti* 'моли' и главно, се јавува како прва компонента во составот на сложени антропоними како што се, на пример: буг. *Молибор*, рус. *Молмора*, чеш. *Modliboh* (Станковска 2009: 180). Истражувањата покажаа дека постојат и словенски рефлекси на дендронимот *молика* без почетно *с-* во балканските топоними *Молиак* и *Млике*. Ќе започнеме од македонскиот ојконим *Молиак* кој се наоѓа под врвот Дудица (2180 м), на планината Кожуф, во источниот дел на планинскиот венец Ниџе – Кожуф на грчко-македонската граница. На месноста *Молиак*, не постои повеќе борот *молика*, изчезнал, но се спомнува кај Радуловиќ (1936: 375), и претставува белег за постоењето на овој вид, распостранет ендем. Месното население во селото Мајдан (Алшар) сега го нарекува Pinus peuce елов бор. т.е. бор како ела. Меѓутоа, и локацијата и фактот дека на македонска почва постојат поединечни дрвја и мали стебла Pinus peuce ја прават голема веројатноста дека овој вид бор бил присутен и на локацијата *Молиак*, но сега е исчезнат (Papaioannou 1970: 517). Вториот ојконим се наоѓа во Косово – *Млике*, алб. *Mlikë*. Тоа е планинско село богато со моликова шума на шарпланинскиот појас на кое живеат Горанците (Македонци муслимани). Алтернативно земено, може да се претпостави дека потеклото на дендронимот *молика* можеби доаѓа од некој балкански индоевропски јазик во кој тој корен бил без *s-*.

Мотивираноста односно етимологијата на овој дендроним се толкува преку лековитите својства на смолата кои се одамна познати и корисни за народот (што е чест случај и редовен мотив за растенијата). Во Египет, смолата од борот се користела за балсамирање. Во Русија се џвакала (како мастика) за зајакнување на непцата, при заболка, а настинките се лечеле со облоги од игли на пареа. Од дамнеш-

ни времиња, нашето месно население ја користи за лекување градни, кожни, стомачни заболувања, отворени рани, лек против хемороиди, дизентерија итн. Смолата од моликата може да најде примена во некои области, како во медицината, каде што не може да биде употребена смолата на белиот и црниот бор (Коев, 1970: 456). Кај Чајкановиќ смолата е мелем за сваку рану (Чајкановиќ 1994: 32).

Латинскиот назив на видот најверојатно доаѓа од влашкиот збор *pevce* (певце), што значи бор (Ацевски 2009: 140). Според раскажувањата на месното население од село Маловиште (Битолско), при посетата на Август Гризебах[2] (1839) на Пелистер, му било одговорено дека она што го гледа е *pevce* односно бор, по што на научниот родов назив, тој го додал називот *peuce*. Познато е дека во хеленскиот период, дифтонизите се монофтонгизирале, па во 3 в.п.н.е., дифтонзите ευ, αυ, преминале во групите ev, *av* односно *ef*, *af* (грч. πεύκη > лат. peuce > мак. певце, пефце). Во грчкиот πεύκη (пефки) е ‘ела, бор’, стгрч. πεύκη, нгрч. *πεῦκο* ‘бор’ (Аргировски 1998: 213), а во библиските текстови од македонска редакција на црковнословенскиот јазик со приспособување на υ/*в* и к/*г̄*, што укажува на едначење по звучност, имаме певгъ (Аргировски 2004: 264).

Месното население, во Мариовско, овој бор го нарекло елов бор затоа што по надворешните карактеристики на кората, многу наликувал на елата. На официјалната страница на *националниот парк* Пелистер, се наведува дека ботаничарот Јован Цвијиќ во 1871 го дал името молика, кое сега е најчесто во употреба (park-pelister.com).

Откривањето, а понекогаш и именувањето на четинарите влегува во работниот опис на ботаничарите, сп. молика (Август Гризебах, 1839), оморика (Јосиф Панчиќ 1871, кај Ђурица, 2017: 86) итн. Називот молика е потврден кај Ровински (1888), Балдачи (1890), Адамовиќ (1909), Кошанин (1925) кој го додал и малика, а Петровиќ го потврдил во 1934 година.

За Pinus peuce ги среќаваме називите: **мак.** молика, *бор*, *ела бор* (Ем 1967), **срп.** *molika*, диј. *molìka*, **хрв.** *molika* (Pančić 1871), *munjika*, *munika* (Loma 2004); **буг.** бяла мура (Стојанов 1921). Моликата во

[2] Ботаничарот Август Гризебах (Henrich August Rudolf Grisebach, 1814 – 1879) универзитетски професор по ботаника и растителна географија на Универзитетот во Гетинген, Германија и директор на Ботаничката градина во истиот град се смета за основач на растителната географија – фитогеографија. Ја истражувал флората на повеќе делови од Европа (Алпите, Пиринеите, Скандинавија, Карпатите и особено на Балканскиот Полуостров), Мала Азија, Карипското флористичко подрачје итн.

Бугарија е откриена од Јанка на Пирин Планина (1872); **алб.** *arneni* (Markgraf, Mitrushi 1955), но и: *arnvarne*, *arnen*, *ardheni*, *arrie*, *artisi* и *bardhe*, *mlike*, *molik*ë, *merlike*, *mekish*, *rrobuli*, а најраспостранет назив кај Тоските е *arneni* (Mitrushi 1955: 45). Според Јокл, како што наведува Балдачи, народниот алб. назив *molik-ë* (ж.р.), првпат се споменува во лексиконот на Башкими (1908: 272) со објаснување 'видови дрвја'. Албанците од север со називот „*molike f*" го именуваат дрвото Pinus peuce. Називот бил даден, и не се зело предвид дека се однесува и на други четинари. Албанските називи *artin* (*bardh*ë), *ardh*ë, *arnen*, *arne*, *arn* за Pinus peuce (како и *arti*, *artin*, *artir* за Pinus heldreichii), укажуваат на дрво богато со смола. Панчиќ прв го наведува називот молика Pinus peuce како заеднички назив (1871), но не за Албанија, туку за југоисточна Црна Гора, која се граничи со североисточна Албанија, каде живее словенското племе Васојевиќи.

Во Црна Гора, Pinus peuce, Фукарек го именува *mulika* или *muljika*, називи блиски до називот *munika* (како што се нарекува Pinus heldreichii) како молика, што е погрешно затоа што ова предизвикало недоразбирање кај некои автори, како што е Рајзер, кој навел неточни локации на Pinus peuce во Црна Гора (Papaioannou 1970: 513). Ботаничарот истражувач Харапи, наведува дека жителите кои живеат на планинските масиви на Малесија и Махе го користат називот *molike* кое се однесува на Pinus nigra var. Autsriaca. Лако (директорот на корчанската библиотека), во 1937 година укажува дека зборовите *mollizë* и *mellejzë* и слични зборови значат еден вид Carpinus, кој во областа Корча се нарекува *shkozë*. Газули потврдува дека зборовите *mollizë*, *mellejzë* и слични дијалектни форми како mëdhezë, *mëdheche*, *melleze* во Корча се однесуваат на Carpinus betulus. Причината за најголемата географска распространетост на називите во Албанија, од сите балкански земји, е затоа што ботаничарите по утврдувањето на видот на дрвото, од кое потекнува заедничкиот назив без да размислат дали овој назив се однесува и на други видови четинари, називот го додавале и понатаму и на други видови. Од друга страна, филолозите пак, ги интересирало само лингвистичката класификација, дистрибуција на зборот. Несогласувањата се однесувале односно се резултат и на полиетничноста на балканските земји.

Моликата се среќава на тромеѓето со Косово, на масивите: Проклетије, Шар Планина, Ошљак, Коџа Балкан или Коџа Планина, Мокра Гора, Коритник, Островица.

Моликата во Бугарија е застапена на територијата на Благоевград, Софија и Ќустендил, како и во пазарџискиот, ловешкиот, пловдискиот и старозагорскиот и смољанскиот округ. Според Димитров, името мура за Pinus peuce може да се најде во бугарската библиографија до 1913 година, бидејќи Pinus heldreichii не бил застапен во рамките на тогашните национални граници на Бугарија. По Балканските војни, бугарската национална територија ги вклучува и Пирин Планина и Али Ботуш (претходно им припаѓале на Македонија), каде што се јавуваат и двата вида борови, каде Pinus peuce е наречен бјаламура, т.е. беламура за да се разликува од Pinus heldreichii од Пирин Планина која се нарекува чернамура. Очигледно називите бјаламура и чернамура се библиографски називи. Називот *бела мура* во Бугарија според Стојанов и Стефанов (1948), го опфаќа појасот Рила и Пирин Планина на исток, сè до Смољанско. Во Бугарија, во близина на градот Габрово (најсевернатa точка од неговото распространување, под врвот Вежен), Pinus peuce се нарекува *morika*, додека во градот Тетевен северозападно од Вежен се нарекува мура. Во реонот на градот Самоков, на планината Рила, каде што се јавува Pinus peuce, се нарекува и мура, додека во Констенец, на 30 километри североисточно на истите планини, се нарекува молика.

Грчките номадски овчари (Каракачани), кои со векови ги користувале високите области за пасење добиток на планините Балкан Планина, Кила Планина, Витоша, Пирин Планина, Родопи итн. за Pinus peuce и Pinus heldreichii го користат називот *robolia*. Во областа Ворас (Ниџе), Pinus peuce бил единствениот бор што бил смолен за локални медицински цели. Pinus heldreich исто така се собирал за истата намена на Пинд. Ниту еден друг вид на повисоките надморски височини не бил резистентен.

Потеклото на овој вид бор, се поврзува со следниве називи: чеш. *Borovice rumelska*, рус. сосна румелиская, анг. *Macedonian Pine*, гер. *Rumleische Weymouthskiefer* (*Rumelische Strobe*), ром. *Pin grecese* (и *molid*), фран. *Pin des Balcans*, итал. *Pinodi Macedonia*. Заради описите за видовите во Румелија (Македонија), во руската, чешката и германската литература борот *Pinus peuce* е познат како румелиски бор, додека пак, англиското и италијанското име му е македонски бор. Месното население во Мариово (на границата Македонија – Грција), во селото Градешница и во селото Мајдан (Алшар), Pinus peuce го нарекува елов-бор т.е. елки затоа што се слични на боровите. Од ис-

тиот крај (Градешница), шумарите го користат чамов-бор, т.е. борови слични на ела, еловиден бор односно бор. Овие називи се однесуваат на Pinus peuce присутен на планините Ниџе и Кожуф, сп. мак. чам, тур. çam, алб. *tsam*, *kaladhani* итн (со турско потекло чам < çam за Abies alba и Picea excelsa). Смолата што се добива од чамовите дрвја скоро редовно се нарекува чамсăказ < çamsak*izi* (Јашар–Настева 2001: 45–46).

Во градот Гусиње, југоисточна Црна Гора, според Петровиќ се нарекува белибор, односно белбор. Според Кошанин, Pinus peuce во селото Севце, Шар Планина се нарекува исто белибор, т.е. белбор, за разлика од Pinus heldreichii, кој е црнибор односно црнбор. Според истиот автор, називот белибор за Pinus peuce е добиен поради белата кора на младите дрвја. Меѓутоа, веројатно ова име се однесува на посветлата боја на круната, за разлика од потемната на Pinus holdeichii која се јавува на планината Ошљак на северниот дел на Шар Планина, додека Pinus silvestris, во Македонија, Србија, Црна Гора итн. Станува збор за вообичаен назив белибор, според Кошанин, а редок според Рудски (1929–1936). Кората на младите дрвја на двата бора е слична бела и мазна, а на Pinus heldreichii е малку побела, па веројатно оттука и името Pinus leucodermis. Покрај називот белибор, Pinus peuce се нарекува и мекишбор mekiš-*bor*, т.е. наречен мекбор поради мекото дрво (словенски назив во албанскиот).

Истиот венец *молика*, кој се простира од Проклетије, преку Косово, Македонија, продолжува со планините во Грција. Но, Pinus peuce веројатно не им бил добро познат на Грците во античко време поради неговата ретка појава. Теофраст ги наведува грчките борови Pinus nigra, Pinus halepensis, Pinus brutia, и Pinus pinea и укажува на тоа дека во Македонија има уште еден вид бор кој дава семе што веројатно се однесува на Pinus peuce или Pinus heldreichii, бидејќи семето на двата вида паѓа рано, веднаш по созревањето т.е. во септември за Pinus peuce и од крајот на септември до 20 октомври за Pinus heldreichii. Потоа, конусите повторно се затвораат поради влагата и остануваат затворени и празни во есен, зима и пролет, за разлика од конусите на Pinus nigra и Pinus silvestris, чии конуси се затвораат и се полнат цело време додека семките се ослободуваат во Pinus nigra на крајот на февруари–март а кај Pinus silvestris на крајот на април–мај. Денес, номадските овчари на планините во Македонија, Каракачаните, во областа на планината Ниџе го нарекуваат *ρόμπουλο* (робуло).

Pinus heldreichii, кој е пораспространет во Грција меѓу другите го има и називот робуло. На некои погранични места на падините на планината Ворас има словенски назив ѓупски бор што значи цигански бор и златни бор односно златен бор (сп. Златибор, Србија), во истите села Pinus silvestris бели бор (бел бор) и Pinus nigra црни бор (црн бор) се одгледуваат. Во некои села на Помаците на јужните Родопи на грчко-бугарската граница, Pinus peuce најчесто се нарекува борика, односно бор или черен бор 'црн бор', додека Pinus silvestris се нарекува бели бор. Таму нема друг вид бор.

Ендемскиот вид молика (Pinus peuce) со сите претходно посочени називи и варијанти (кои се поврзуваат со лековитите својства, бојата итн.), се покажа дека долго време опстојуваат и редовно се среќаваат во стандардна или народна форма во сите јужни јазици, во нејзиниот природен резерват – Балканот.

Користена литература

Аргировски, М. 1998. Грцизмите во македонскиот јазик, ИМЈ „Крсте Мисирков", Скопје.

Аргировски, М. 2004. „Имиња на животни и на растенија во библиските текстови (македонска редакција)", XXXI научна конференција на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј", Скопје, 251–266.

Ацевски Ј., Симовски Б. 2009. „Сукцесивните процеси во старите моликови шуми на локалитетот Бегова чешма во национален парк Пелистер", *Шумарски прегледˏ*, Шумарски факултет во Скопје, год. 42, Скопје, 140–145.

БЕР: *Български етимологичен речник*, София 1971–.

Гецовска, А. „Нов пристап кон етимологијата на балканскиот ендемски вид молика (Pinus peuce)", *Etimologica Macedonica*, ИМЈ „Крсте Мисирков", Скопје, 2024, 89–107.

Горгиева М., Ничота Б., Стаменков 1969. „Ртливоста на семето од молика (Pinus peuce Gris.) и појава на неразвиен и недоразвиен ембрион кај него", *Зборник на симпозиумот за моликата 1969*, Универзитет „Свети Кирил и Методиј", Земјоделско-шумарски факултет, Скопје, 119–126.

Этимологияпринципы реконструкции и методика исследования, РАН, Москва 72–87.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974–.

Јашар-Настева, О. 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Калинков, Кошанин, Н. 1925. *Четинари јужне Србије*, Гласник Скопског научног друштва, Том. I. Св. 1. Карта 2, Скопље.

Киш, М. 2010. *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти*, ИМЈ „Крсте Мисириков“, Скопје.

Макаријоска Л., Шимиќ М. 2016. „Фитонимите во македонските и хрватските црковнословенски текстови (лексички паралели)“, *Македонистика 15*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 55–84.

Матевски, В. 2013. „Разновидност и потекло на флората на Република Македонија“, *Пристапни предавања, прилози и библиографија*, МАНУ, Скопје, XVII, 127–164.

Меркулова 1965. „О некоторых принципах этимологии названий“,

Макаријоска Л., Шимиќ М. 2016. „Фитонимите во македонските и хрватските црковнословенски текстови (лексички паралели)“, *Македонистика 15*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 55–84.

Матевски, В. 2013. „Разновидност и потекло на флората на Република Македонија“, *Пристапни предавања, прилози и библиографија*, МАНУ, Скопје, XVII, 127–164.

Меркулова 1965. „О некоторых принципах этимологии названий“, *Этимологияпринципы реконструкции и методика исследования*, РАН, Москва 72–87.

Панчић Ј. 1871. Шумско дрвеће и шибље у Србији. Гласник Српског ученог друштва, Рад. 152, Београд.

Пеев, К. 2020. „За периферните македонски говори, врз речникот од збирките народни песни од Серско, Демирхисарско, Драмско и дијалектен текст од Солунско“, Македонистика 19, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 1–381.

Пјанка, В. 1970. Торономастиката на Охридско-Преспанскиот Базен, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 1970.

Радуловић, С. 1936. Молика на планинама Нице-Кожух, Sumarski list, Zagreb.

Светличная Е. И., Толок И. А. 2003. Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений, Харьков.

Селищев, А. М. 1931. Славянское население в Албании, София.

Станковска, Љ. 2009. „Етимологијата на имињата на раселените села од Охридско“, Македонистика 10, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 119–188.

Томовски, Д. 1974. „Етимолошки мисцели“, Македонски јазик 25, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 237–248.

ТРМЈ: Толковен речник на македонскиот јазик I–IV, 2003-2014, Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски (редакција), ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Чајкановић, В. 1984: Речник српских народних веровања о биљкама, Београд.

Adamović, L. 1913. „Građa za floru Kraljevine Crne Gore“, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti 195*: 1–96.

Baldacci, A. 1891. „Cenni ed appunti intorno alla flora del Montenegro III“, *Malpighia 4 (1–2)*: 37–59.

Bezlaj, F. 1976–2005. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–5, Ljubljana.

Bělič, J. 1972. *Nástin české dialektologie*, Praha.

Beekes, R. 2010. *Etymological dictionary of Greek. Leiden Indo-European etymological dictionary series 10*. Leiden, Boston.

Blazek, V. 2001. „Old Prussian arboreal terminology“, Uniwersytet Warszawski. Katedra Filologii Bałtyckiej *Linguistica Baltica 9*, 29–61.

Blazek, V. 2002. The ‘beech’-argument – State-of-the-Art. *Historische Sprachforschung 115*, pp. 190–217.

Blazek, V. 2003. „The prefix *Srp-1 *Som- in the Indo-european three- & plant names“, Sbornik praci Filozoficke fakulty Brnenske Univerzity Studia Minora facultatis philosophiae Univerzitatis Brunensia 51, *Linguistica Brunensia*, Praha, 5–11.

Boerescu, P. 2015, „Frigider, molid, molete (precisări şi rectifi cări IV)“, *Limba Română nr. 1, ianuarie–martie*, 5–12.

Cange, Ch. 1958: *Clossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Graz.

De Vaan-M. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden, Boston.

Derksen, R. 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden - Boston.

Domosileckaja, M. V., 2017. „Sosna belokoraja (bosnijskaja, gel’drejcha) Pinus leucodermis, Pinus heldreichii v balkanskom lingvističeskom kontekste“, Kazanskij, N. N. (ed.), *Indojevropejskoje jazykoznanije i klassičeskaja fi lologija 21*, Sankt Peterburg, 206–225. Ernout A, Meillet A. 1959. *Dictionaire etymologique de la langue latine*, Paris.

Frisk, H. 1973–1979. *Griechisches etymologisches Worterbuch*, I–III, Heidelberg.

Gebauer, J. 1894–1929. *Historická mluvnice jazyka českého*, 1–4, Praha.

Genaust, H. 1996. *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennam*, Basel, Boston, Berlin. Gluhak, A. 1993. *Hrvatski etimološki rjecnik*, Zagreb.

Grisebach, A. 1841. *Reise durch Rumelien und nach Bursa im Jahre* 1839, Göttigen.

Holub, J. Kopečný, F. 1952., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
Janka V. V. 1871. Correspondenz (Philippopel. 30. VIII. 1871) Oesterreichische botan. *Zeitschrif. XXI*, Nr. 10.
Jokl, N. 1923. *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin/Leipzig.
Jokl, N. 1963. „Die Verwandtschaftsverhaltnisse des Albanischen zu den Ubrigen indogermanischen Sprachen“, *Die Sprache 8*, 113–156.
Katsanos, D. 1932. *Ηιαλκανική Πεύκη Pinus peuce Gris. (Die balkanische Kiefer. Pinus peuce Gris. in Griechenland) (Griechisch mit Zusammenfassung in Deutsch), Wissenschaftl. Jahresschrift der Fakultät der Natur.-und Mathematischen Wissenschaften d. Univ*, Thessaloniki.
Kovačević, S. 1939. „Prilog geografskoj terminologiji“, *Naš jezik 6*, 114– 125.
Leschber, C. 2012. „Latin tree names and the European substratum“, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis 129*, 117–125.
Loma, A. 1991. „Vorslavisches Substrat in der Toponymie Serbiens“, *Die Welt der Slaven 36*, 99–139. ru/sadovodam/rasteniya-muxi/).
Loma, A. 2004. Some Traces of Interlinguistic Contacts in the Central Balkan Mountains. *Balcanica - Annual of the Institute for Balkan Studies, XXXIV*, 97–103.
Loma, A. 2017. „Tschechisch chomor, chmour ‘abgefallene Nadeln’, serbisch omorika ‘Fichte’ und dazugehöriges“, *Studia etymologica Brunensia 22*, Praha, 299–310.
Machek, V. 1941. „Několik slov s počátečním ch-“, *Naše řeč 25*, 198–208.
Machek, V., 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
Małecki, M. 1936. *Dwie gwary macedońskie. Sucho i Wysoka w Soluńskiem*. cz. II, Słownik, Kraków.
Mallory, J.P. Adams D.Q. 2006. *The Oxford introduction to Proto-IndoEuropean and the Proto-Indo-European world*, Oxford.
Markgraf, F. 1932. *Pflanzen aus Albanien*, Tab. 19, Stuttgart.
Meyer, G. 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Straßburg. Mitrushi, I. 1955. *Drurst dhe shikuret e Shqiperise. (Dendrologia Albanian)*, Instituti i shkencave, Tirane.
Orel, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden – Boston – Köln.
Papaioannou, J. 1970. „Volksnamen und wissenschaftliche Namen von Pinus peuce Gris.“ *Зборник на симпозиумот за моликата 1969*, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Скопје, 509–525.
Reiser O., Führer L. 1896. *Materialien zu einer Ornis Balcanica* Bd. IV. Montenegro, Wien. Pižurica, M. 1980. „Prilog Rovinskog srpskohrvatskoj geografskoj terminologiji“, *Vtora jugoslovenska onomastička konferencija*, Skopje 6– 9 oktomvri 1977, 245–286.

Pulević, V. Samardžić, N. 2003. *Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore*, Podgorica. Rovinski, P. 1888. *Montenegro*, Tom. I, St. Petersburg.

Skok, P. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1– 4, Zagreb.

Snoj, M. 2016: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.

Stalmaszczyk P., Witczak Krzysztof T. 1995. „Celto-Slavic connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic“, *Linguistica Baltica 4*, 225–232.

Stojanov, N. 1921. *Über die Vegetation des Ali-Botusch-Gebirges*, Godišnjak na Sofijski Univerzitet 17, Sofija.

Svane, G. 1992. *Slavische Lehnwörter im Albanischen*, Aarhus.

Šaur, V. 1979. „Zametki po slavjanskoj etimologii“, *Zeitschrift für Slawistik 24*, 115–120. Vaillant, A. 1950–1977. *Grammaire comparée des langues slaves*, 1–5, Paris.

Vasmer, M. 1941. *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.

Walde A., Hoffman J. 1954. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch 3*, Aufl. m-z, Heidelberg.

Ylli, Xh., 1997. *Das slavische Lehngut im Albanischen*, 1, Lehnwörter, München.

MOLIKA (*Pinus peuce*): A BALKAN ENDEMIC

Summary

This paper examines the names used across the Balkan Peninsula for the endemic pine species *Pinus peuce* (Molika). As a Balkan endemic, this conifer has preserved its traditional name in various forms throughout the region, occurring in the standard lexicon of Macedonian and in dialectal forms in Serbian, Bulgarian, and Albanian. The study focuses on the geographical distribution and variation of the names, highlighting the inconsistencies, overlaps, and ambiguities found in folk nomenclature. Particular attention is paid to the semantic motivations underlying these names, which are often associated with the tree's medicinal properties, appearance, and other characteristic features.

Keywords: Molika, Pinus peuce, Balkan nomenclature, endemic species, folk plant names

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

Марјан Марковиќ
Македонска академија на науките и уметностите
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
markovic@ukim.edu.mk

ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРОСТОРНИТЕ ОДНОСИ СО ‘ЧОВЕК’ КАКО ЛОКАЛИЗАТОР ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт: Во овој текст ќе бидат разгледани предлошките показатели за изразување на просторните односи (статични и динамични) во кои како локализатор се јавува ’човек’. Во текстот ќе биде разгледана нивната географска дистрибуција и функционалната зона во рамките на македонските дијалекти. Имено, во статичните просторни релации, при локализацијата на човекот во просторот најчесто се јавуваат следниве формални показатели (предлози): *кај, каѳе, пр̄и, у*,... Пр. *Сеѳам кај баба ми; Беше у мајка на г̄ости*. Во рамките на динамичните релации, преставени преку опозијата *цел-извор*, адлативната релација (посместување/движење на локализираниот објект кон локализаторот) е најчесто претставена со истите (локативни) показатели (*кај, пр̄и, у,...)* при што не мора да се појави и надграден показател (*ѳо, за*). На пр.: *Ќе о'ѳам пр̄и (у) т̄а'т̄ка ми на г̄о'ст̄и*. Надредениот показател при адлативна релација може да се појави во примери од типот: *Се пр̄иг̄от̄вуваат̄ сит̄е г̄ост̄и за кај момат̄а, но зет̄от̄ не оѳи*. Кај аблативните релации доста почесто се среќава надграден показател (*оѳ*) кој ја управува предлошката фраза со ’човек’ како локализатор. Па така, надредениот показател укажува на релацијата, а предлошката фраза е локализација во просторот. На пр.: *Купувам леб оѳ кај Ст̄анко.; От̄како заминува оѳ кај бабат̄а, влег̄ува во кафеана*.

Клучни зборови: македонски дијалекти, просторни односи, предлози, адлативни релации, аблативни релации

Со цел појасно да го покажеме местото на човекот како локализатор во системот на просторните релации во македонскиот јазик, а особено во неговите дијалекти, ќе ја прикажеме основната теоретска рамка заснована на семантичкиот пристап претставен кај А. Вајнсберг (Weinsberg 1971), а потоа надградуван и разработуван во повеќе трудови посветени на просторните релации. Имено, како ос-

новни елементи на просторните релации ги имаме: показателот на типот на релацијата (најчесто предлог), показател на локализираниот објект (најчесто именска синтагма) и на локализаторот (локализација оформена од еден или повеќе елементи). Предикатот најчесто ни укажува на патеката и типот на релацијата. Еден од најзначајните елементи во просторните односи е и човекот и неговиот однос кон просторот. Имено, јазикот е продукт на човекот кој преку јазичниот израз се труди што поверно да ја пренесе концептуализацијата на светот што го опкружува, а секако еден од најважните елементи е и човековата ориентација и поимање на просторот околу него. Местото на човекот во одредувањето на просторните релации е секако од основно значење, посебно во однос на заедничкото просторно ориентирање на учесниците во комуникацијата.

Доколку ги земеме најосновните компоненти за идентификација на просторот, би можеле да ги опишеме вака:

статична релација	–	динамична релација
Место (местоположба)		Цел + патека кон →
		Извор + патека од ←

Како основен показател на статичната релација изразена преку јазикот може да го земеме локативниот однос кој ја одразува неутралноста во однос на промена на местото во просторот (тука е важен само статичниот просторен однос меѓу локализираниот објект и локализаторот).

Динамичната релација воспоставува променливост на односот на локализираниот објект и локализаторот. Тука се јавува тројна поделба: извор – патека – цел. Во однос на оваа релација може да се каже дека динамичноста/патеката е од насочен тип – имено:

а̯лати̯вна релација – приближување на локализираниот објект кон **целта** т.е. локализаторот

пе̯рлати̯вна релација – движење на локализираниот објект во рамките/границите на локализаторот

аблати̯вна релација – оддалечување локализираниот објект од **изворот** / локализаторот

Тоа би била базичната шема преку која во јазикот можат да се одредат основните просторни односи.

* * *

Семантичката категорија ’човек’ во рамки на просторните релации во некои јазици е кодирана со посебни маркери. Тие можат да бидат морфолошки постпозитивни показатели (падежни наставки, адпозициии и сл.) или самостојни препозитивни показатели (најчесто предлози). Тоа значи дека ’човекот‘ може да има посебни форми за просторните падежи (Case, Animacy and Semantic Roles; 2011). Доколку семантичката категорија ’човек’ не е на таков начин кодирана во рамките на просторните односи, тогаш разликата меѓу ’човек како самостојна/подвижна единка независна од изделенетие делови на светот’ и ‘човек како единка/предмет врамен во просторни одломки’ може да се види единствено од контекстот.

Дијалектна дистрибуција

Македонскиот јазик преку своите дијалекти генерално ја продолжува словенската традиција чувајќи повеќе показатели кои го маркираат човекот како локализатор. Во македонските дијалекти во функција на показатели за просторни односи со локализатор ’човек’ најчесто се јавуваат следниве предлози: *у, ӣри, каѳе* и *кај* (како и нивните фонетски варијанти).

Поради синкретизмот локатив-адлатив, истите предлози се појавуваат и кај статичните просторни релации. Така, при локализацијата на човекот во просторот најчесто се јавуваат показателите (предлозите): *кај, каѳе, ӣри, у*,... Пр. *Сеѳам кај баба ми; Беше у мајка на ѓоссӣи*.

Во рамките на динамичните релации, преставени преку опозицијата *цел-извор*, адлативната релација (поместување/движење на локализираниот објект кон локализаторот) е најчесто претставена со истите (локативни) показатели (*кај, ӣри, у,...)* при што не мора да се појави и надграден показател (*ѳо, за*).

Во македонските дијалектите може да се забележи територијална варијантност во однос на географската дистрибуција на спомнатите показатели.

Во рамките на скоро целото западно наречје се наложил само еден показател при просторни релациии со ‘човек’ како локализатор, а тоа е предлогот *кај* со своите фонетски варијанти (*кај, кӑј, кеј, кее, к’е (ќе), ке, ки*).

Примери:

1. Мажу, ќе-ме-водиш на-гости кај-татка.
2. И-ќе-појт стројникот кёј-татка-је од-момичкава.
3. Дојде кăj‿мене.
4. К'е Угрина ќе го колеме прасето за Божиќ.
5. Соколе дојде ќе мене пред некој ден.
6. Ке ода на‿гости ки Марка.

Од оваа слика отстапуваат дел од дебарските говори (дримколско-голобрдски, реканси) каде што се јавуваат и предлозите *у, ву* и *каѳе/коѳе*.

Примери:

1. У Мирчевци ќ-ода на поседок.
2. Дојде пријателот у Максета на‿гости.
3. Ќа си одам каде татка.
4. Коде (у) татка‿ ми се собрае сите селани.
5. Ву‿него беше.

Во рамките на југоисточното наречје се јавува најголема разноликост во однос на употребата на различни показатели со 'човек' како локализатор. Така, во овие говори се среќаваат предлозите: *у(уф), ӣри, каѳе* (со различни фонетски варијанти) и спорадично *кај*.

Примери:

1. Ќе идам у татко ми на госје.
2. К'е ода каде башча' ми .
3. Дојде' каде‿ме'не// у ме'не.
4. Ќе рабо'та при ни'х доде'ка мо'га.
5. Ќе одъм у ма'мине.
6. К'и'да кут та'тко ми.
7. И они бе уф нас.
8. К'одум кăде//уф//при Ќосăфци.
9. Дујде' кăде мене; уф//при мене.

Ситуацијата е слична на целата територија на источните говори каде што трите показатели *(у, ӣри* и *каѳе*) си конкурираат и можат да се јават како показатели во идентични локативно/адлативни релации со 'човек' како локализатор. Единствено може да се забележи мала нијанса во однос на предлогот *у* од една страна и предлозите *ӣри* и

каѳе од друга страна. Имено, предлогот *у* се јавува како показател во оние просторни релациии каде што локализаторот ’човек’ е скоро целосно вметнат во одредена просторна одломка. Така, во реченицата од типот *Ќе оѳа у ѳашко ми* поеднозначно е локализиран просторот кој е зафатен од човекот, додека во реченицте од типот *Ќе оѳа каѳе ѳашко ми* или *Ќе оѳа при ѳашко ми*, таа локализација се потпира на блискоста на човекот до одредена просторна одломка.

Во јужните говори ситуацијата делумно се надоврзува со источните говори претежно во својот источен и среден дел (серско-лагадински, солунски, енице-вардарски, воденски говори). Таму претежно се јавуваат предлозите *при* и *каѳе,* додека како се оди кон југозапад (Кајларско, Костурско) често се среќава и предлогот *у*.

Примери:

1. Ќ'одум кът та'тку‿ми .
2. Ќ'о'дъм къди Лъза'рци.
3. Къ ʸо'дъм при Ма'ркуфци.
4. Ќи Одъм пръ татку ми.
5. Одам у та'тку‿ми.
6. Дујде' у ме'н на го'сте.
7. Ни'е бе'ме у не'й.

Така на пример, во с. Ранци, Кајларско, може да се сретнат и сите четири форми:

Ќи_о'дăм	кăј та'тку ми	кăј Ма'рковците
	кăди та'ткуми	кăди Ма'рковците
	при та'тку ми	при Ма'рковците
	у та'те	у Ма'рковците

Интересна е ситуацијата во Бобоштица, Корчанско, каде што се јавува само еден показател за локализација на ’човек“ а тоа е предлогот *у*:

Примери:

1. Жа ода у татка ми.
2. Жа одиме у Милецови.
3. Дојде у нас.
4. Го-звʲ’ä к'оно сестр'а-му, от'иде у-налбат'ино.
5. З'ем к'оно, 'оди у-налбат'ино да-к'ови к'оно.

Во долнопреспанските говори доминира предлогот *прӣ*, а покрај *прӣ* во западните долнопреспански пунктови се јавува и предлогот *кај*.

Примери:

1. Ќе ода при мајка о селото.
2. Ќе ода кај татка ми / при татка.
3. Ќе со собереме кăј мене.
4. Дојде при мене (при тебе).

Во рамките на северните говори, како најчест показател на статичните и динамични (адлативни) релации со ’човек“ како локализатор се јавуваат два показателa (предлози) – *у* и *куде* кои меѓусебно си конкурираат, но не се исклучуваат.

Примери:

1. Ќ и'ду куде та'тка ми.
2. Куде граѓаните улегал голем стра.
3. У бра'та ми ќе и'ду у Пе'тревци
4. Куде Маркота дојдова гости. / У Маркота дојдова гости.

Треба да се напомене дека во северните говори формата *прӣ* скоро воппшто не се среќава.

Конкуренција на предлозите *во* (**въ)* и *и (*и)* во македонските дијалекти

Интересно е да се погледне посебно дистрибуцијата на показателот (предлогот) ***у***, кој на некој начин е специјализиран за локализација на ‘човекот’ во просторот во рамки на македонските дијалекти.

Во македонските дијалекти развојот на предлозите ***во*** и ***у*** отишол во различни правци; Стариот предлог ****vъ*** во голем дел од македонските дијалекти се развил во формата ***у***. Тој процес се случувал и во други словенски јазици (Skok 1971) и се одвивал како во предлошкиот систем, така и во префиксалниот (*унутр̄а – внатр̄е*, *утр̄орак – втр̄орник*, *улезе – влезе*, *уклучи – вклучи* ...). Од друга страна, функциите на стариот предлог ****и*** со генитив ги презеле предлозите *прӣ*, *кај – Дојде кај мене. Седи прӣ мене.*

Но сепак, во одредени македонски говори, и двете форми (****въ*** и ****у***) се зачувале при што ја зачувале и функционалната разлика во однос на локализаторот (простор – човек), при што предлогот *у* се специјализирал за локализација на ‘човекот’ во просторот.

Следниве примери го илустрираат тоа:

**и*	**vъ*	населено место
Ву нами беше дојден Ариф.	Во казано клавае многу зᵃ̈рзават.	60. Ростуше
В'у_него Осман вера немат. Сејфо синојка беше в'у_мене.	Во Дебар се напрай фабрика за к’илими. Војниците влегое вᵠ_село.	64. Г. Косоврасти
Ву него се парите.	Во него удрил громот. Беф во Битол’а. Замина во едно село	110. Ѓавато
Еден у мајка је сиромајот.	Во тебе се криет ѓаолот. Отиде во Кичᾱ. Скрши глата ф село	135. Вранештица
'У_нас има гости. Еден 'у_мајка.	В'о_него се крие ѓаол. Оди в село на жнеење. Одит во Велес на пазар.	137. Душегибица
В'о ('у)_мене има(м) пари. 'У_него је тефтерот. 'У_него је топката.	Ојт ф_село. Беше во Битола. Во карпана имат седело от орел.	149. Г. Белица
Ела у м'ене да те п'одр̯жа.	Фоф м'ене има н'ешто што не ч'ини. Оди ф_с'ело // фоф с'ело. Бех ф Битол’а // фоф Битол’а	255. Тработевиште
У н'его е м'ое мол'иф.	К'ӑна се фоф него. Оди ф с'ело. Бех фоф Роб'ово.	261. Берово
Ву мене има еден чоек. Ву тебе има?	Беф во Битол’а. Ојде во едно село.	357. Буф
ву мене, ву тебе	Ој о село. Оде о Битола	383. Ошчима
Дојди в'у_мене. Ќе дојда в'у_тебе.	Ой во село. Бев во Лерин.	387. Лӑк
Ести у мјäне. Дојде у тебе, от'иде у него. Кога да дојд'име у тебе да ми кажиш филадата. От'иде у ена пријателка	Оди во с'ело. Бjä во К'орча. От'иде во ено с'ело. П'икни касjäјо в’ уста (во уста).	391. Бобошчица
у мене, у тебе	От'иде о Лерин. От'иду о ено село.	392. Слимница

Онаму каде предлогот ***на*** ги презел функциите на ***во***, и формата и функцијата на стариот предлог ****у*** се задржале:

у	***на***	населено место
Уф нас бише сношти.	Бих нă Стр'умица. Нă С'олун н'ăтри. Нă т'ењирто н'ăтри	315. Амбар Ќој
Игр'амă сус Петре у мене // уф мен // уф менка. Бēме брани уф него	Бех нă Беграт. Бех нă Битол'а. Бех нă идно село	323. Гуменџе
У мене беше. У нас беше. Беме у него. Одąм у ни.	Јас бе нă Кајл"ари. Ќи одąм нă Кајл"ари. Нă Тремн'о одąм.	348. Тремно

Во дел од одредени говори на македонските дијалекти, се зачувале старите значења на двата предлога, се издвоиле формите на ***во*** и ***у*** во рамките на нивните функционални полиња и тоа во однос на тоа дали локализаторот е простор/објект (***во***) или човек (***у***).

* * *

Сумирајќи ја дијалектната ситуација, би можеле да го констатираме следново – Дијалектната ситуација во однос на географската дистрибуција на показателите за просторни односи со 'човек' како локализатор е разнообразна. Имено, во северните говори се генерализирале претежно две форми – *у* и *куѳе/(каѳе)*. *При* скоро и да не се среќава. Југоисточното наречје ни дава извонредно богата разнообразност и во најголема мера ја покажува словенската наследена ситуација. На овој терен, вклучно и со јужните говори, можат да се јават сите четири показатели (*у, при, каѳе* и делумно *кај*), при што првите три (*у, при* и *каѳе*) меѓусебно си конкурираат, но воопшто не се исклучуваат. Сосема е различна ситуацијата во западното наречје, каде што со мали исклучоци, се наметнал показателот *кај* на целата територија на западните говори. Предлозите *у, при* и *каѳе* може само спорадично да се сретнат во одделни пунктови. Таа ситуација (генерализација на еден показател) секако дека е поттикната и од балканското опкружување на западните говори и постоењето на еден показател за локали-

зација на човекот во рамки на просторните односи и во албанскиот и во ароманскиот.

Интересно е да се напомене дека во македонските дијалекти може да се сретнат и конструкции со надградени показатели на динамичните релации при што подредениот показател создава предлошка фраза која поеднозначно го врамува човекот во просторот.

Примери.:

(адлативна релација)
1. Се токмам за кăj-него.
2. Ки-трăгниа за-кад-зетут,...
3. Нестата кинисва за при зето.
4. Ти си стварно за куде доктора!

(аблативна релација)
5. Ко:-ќе-д'ојдат от-ке-прија'елите, ќ-'одат н'а-оро.
6. И така от-кăj-Филефци сокакот фатија по-темници до-кăj-Узунчета.
7. Да-д'ојдат от-кај-м'ајка-ти на-г'ости...
8. Тој излегол от-каде неја и ошел право на-езерото.
9. Тăj твој зет, татко, шчом усети оти заспа, исчезне от-каде мене.

Употребата на конструкции со надредени показатели за адлативна и аблативна релација станува се почеста и во современиот македонски јазик што во голема мера го покажува влијанието на дијелектите во еволуцијата на современиот (особено говорниот) македонски јазик. Ќе наведеме само неколку примери:

1. Лекарот ќе ви закаже за кај специјалист.
2. Одам до кај татко ми.
3. Купувам леб од кај Станко.
4. Бензинот купен од кај нас е поевтин.
5. Тој се враќа од кај докторот.

Со таквото кодирање на човекот како локализатор се отвора можноста тоа локализирање на човекот во просторот да биде сфатено како целост (во просторна смисла) и како таква да биде управувана од надграден показател на динамична релација. Овие тенденции ни покажуваат како одредени карактеристики го преминуваат прагот на локалното и стануваат препознатлив јазичен белег на поширок ареал. А сржта на мотивацијата за поширокатa употреба на овие карактеристики лежи во потребата на говорителите за што појасна и поеднознач-

на комуникација. Фактот дека овие конструкции си го наоѓаат своето место и во стандардниот јазичен израз ја покажува универзалноста на таа потреба а и природно е стандардот да ги црпи овие јазични средства од дијалектите кои пак ги доразвиваат и тенденциите поттикнати од периодот на интензивен меѓујазичен контакт.

Литература

Видоески Б., 1999, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 1,* МАНУ, Скопје.

Димитровски Т., 1956, *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик,* Скопје.

Конески Б., 1981, *Граматика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески Б., 1982, *Историја на македонскиот јазик,* Култура, Скопје.

Марковиќ М., 2010, „За удвојувањето на предлозите во охридскиот говор (во балкански контекст)“, *XXXVII Научна конференција, при меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Скопје.

Марковиќ М., 2014, „Динамични просторни релации во македонскиот јазик со ‘човек’ како локализатор“, *Зборник од XL Научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, УКиМ, Скопје.

Марковиќ М., 2015, „The Dominant exponents of dynamic spatial relations in Macedonian (in a Balkan context)“, *Balkanistica*, Vol. 28 (2015): [Од Чикаго и назад : papers to honor Victor A. Friedman on the occasion of his retirement], pp. 295-310.

Пипер П., 1988, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија),* Институт за српскохрватски јазеик, Београд.

Солецка К. М., 1979, „Удвојување на предлозите во македонскиот јазик од гледна точка на нормата на литературниот јазик (во споредба со другите балкански јазици)“*, Зборник на трудовите на V научна дискусија*, Скопје, стр. 53-58.

Чундева Н., 1992, „Двојните предлози и нивната лексикографска интерпретација“*, Зборник на трудовите на XVIII научна дискусија*, Скопје, стр. 123-128.

Caragiu-Marioteanu M., Saramandu N., 2005, *Manual de aromână,* Bucureşti.

Cienki A., 1989, *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian,* München.

Lachur Cz., 1999, *Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle royjskim*, Uniwersytet Opolski, Opole.

Seppo Kittila, Katja Vasti and Jussi Ylikoski *(ed.),* 2011, *Case, Animacy and Semantic Roles*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/ Philadelphia.

Skok P., 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Solecka K. M., 1983, *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Uniwersytet Śląski, Katowice.

Topolińska Zuzanna 2014: *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.

Weinsberg A., 1971, *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim,* PAN, Warszawa.

Извори

Картотека XXXIII – ПРЕДЛОЗИ, индекси 1–29, според *Прашалникоѿ за собирање маѿеријали за Макеδонскиоѿ δијалекѿен аѿлас,* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје, 2000.

Видоески Б. 2000, *Текси̊ови оδ δијалекѿиѿе на макеδонскиоѿ јазик,* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје.

THE EXPRESSION OF SPATIAL RELATIONS WITH ‘PERSON’ AS A LOCALIZER IN MACEDONIAN DIALECTS

Summary

This paper examines the prepositional markers used to express static and dynamic spatial relations in constructions where a person functions as the localizer in Macedonian dialects. The study focuses on their geographical distribution and functional characteristics within the Macedonian dialect area. Special attention is paid to the expression of locative, adlative, and ablative relations, as well as to the interaction between simple and expanded prepositional markers. The analysis contributes to a better understanding of the dialectal variation in the expression of spatial relations involving human localizers.

Keywords: Macedonian dialects, spatial relations, prepositions, adlative relations, ablative relations

Радивоје Младеновић

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу
radivoje.mladenovic@gmail.com

ШАРПЛАНИНСКА ОБЛАСТ КАО ПОСРЕДНИК У СРПСКО-МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИЧКОМ КОНТАКТУ[1]

Апстракт: Препознају се две зоне лингвогеографског српско-македонског контакта. У једном делу то је контакт призренско-јужноморавских и северномакедонских говора, који показују низ генетских и типолошких сродности, тако да се могу сматрати једним дијалекатским ареалом са варијацијама без обзира на државне границе и идентитетске варијације.

Друга зона српско-македонског лингвогеографског контакта остварена је у делу који се наслања на Шар-планину и околне области у словенско-албанском пограничју.

Са македонске стране обухваћени су говори западномакедонског и северозападномакедонског типа, сами дијалекатски различити, са препознатљивим прелазним зонама и различитим правцима, дометима и сусретима изоглоса које су стизале са југа или севера.

Контактни ареал, оформљен у границама Републике Србије, захвата северни део Шар-планине и њено северно подбрђе, затим јужну и централну Метохију. Судећи по дијалекатској различитости, и северношарпланинско-метохијски ареал обележили су вековни конвергентни и дивергентни процеси, који су једним делом последица српско-македонског, али и словенско-несловенског контакта. Географска близина, али и сточарска кретања, учинили су да су у северношарпланинском делу јужније изоглосе македонског типа присутније, додуше, у различитом броју и доследности: а) већим делом дијалекатске структуре у југозападном делу формиран је горански – периферни западномакедонски говор са инфилтрацијом српских црта; б) у средишњем делу настао је сретечки говор, у основи призренско-јужноморавски са инфилтрацијом северозападних македонских црта (са интересантним паралелама са говорима Тетовске области); в) у источном делу налази се типичан призренско-јужноморавски сиринићки говор, који већином особености чини целину са метохијским и косовским говорима, али се у њему препознају и неке иновације својствене доњополошком, тетовском и северномакедонским говорима.

[1] Рад *Шарпланинска област као посредник у српско-македонском језичком контакту* урађен је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији" (ИНСКИМ)

Метохијске призренско-јужноморавске говоре са северношарпланинскима и западним и северозападним македонским говорима повезују пре свега балканизми, који су – судећи по већој доследности у јужнијим деловима Метохије и метохијском подбрђу – у вези са иновационим жариштима у јужнијим словенским областима, са шарпланинским говорима као посредницима, и то – пре сгега – сретечким.

Кључне речи: Шар-планина, македонско-српски контакт, северношарпланинско-метохијски ареал, западномакедонски говори, северозападни македонски говори, призренско-јужноморавски говори.

УВОД

1. У прилогу се на супстандардном, дијалекатском нивоу разматрају прожимања и правци изоглоса говора Шарпланинске и суседних области са јужне – у оквиру Републике Северна Македонија (западномакедонски, северозападномакедонски говори), и северне стране овог планинског масива – у оквиру Републике Србије (северношарплански говори, јужнометохијски говори)[2]. Прилог је пре свега ареална студија области, која – иако не представља дијалекатски континуум – са мањим континуумима унутар области указује на одређене интересантне паралеле и разлике.

Сродност и разлике препознају се у различитим нивоима језичке структуре, пре свега у граматичкој организацији говора. С обзиром на непроученост лексике, нема много могућности да се о овом важном делу језичког система доносе ваљани закључци.

У праћењу српско-македонских језичких и дијалекатских односа у прилогу се прате различити нивои граматичког система: прозодијски систем, судбина наслеђеног фонолошког система (и у оквиру тога акустичко-артикулациона својства појединх гласова), морфолошки систем, стање у морфосинтакси и синтакси, са тежиштем на балканистичким појавама.

1.1. Принцип да национална опредељеност и употреба књижевног језика прикључује говор српском или македонском дијалекатском ареалу није доследно спроведена када је у питању горански говор. Лингвистичка припадност овог идиома периферним западномакедонским говорима несумњива је, међутим, он се већим делом налази у

[2] О дијалекатској диференцијацији у северношарпланинско-метохијском ареалу в. Младеновић 2004; 2016.

Србији, мањим делом у Албанији и у два пресељеничка насеља у Македонији. Истовремено Горани се не самодефинишу Македонцима[3].

Територија која је обухваћена овим прилогом представља део словенско-албанског пограничја, карактеристичног по вековном словенско-несловенском контакту.

Анализирана зона генетски и типолошки је разнородна, али са очигледном конвергенцијом на суседним територијама. Географске могућности комуникације, економски разлози, различити однос супстратних и адстратних слојева – довели су до језичког (дијалекатског) шаренила. Интензитет међујезичког и међудијалекатског контакта различит је. Када се посматрају северношарпланински идиоми, за Гору је од пресудне важности контакт са периферним западномакедонским областима (Полог, Дебар), за Сретечку жупу Тетовски крај, за Сиринић је важна веза са северномакедонском облашћу и доњим Пологом.

Ако се за лингвогеографски контакт призренско-јужноморавских и северномакедонских говора може тврдити да „Лингвистичка граница меѓу македонската и српската јазична територија скоро и не постои" (Видоески 1973: 96), када је у питању Шарпланински масив и околне области које се разматрају у овом прилогу, наведени закључак се не може применити упркос сродности говора у неким особинама, пре свега због различите судбине неких старих гласова, а која јасно раздваја македонски од српског дијасистема.

1.2. Судећи по разнородним дијалекатским формацијама и различитим мањим целинама у оквиру ових формација, у анализираном македонско-српском ареалу језичке структуре настајале су у процесима интензивних језичких и етничких контаката[4]. Иако не располажемо поузданим историјским знањем о свим контактима, правци изоглоса и сродности језичких структура сведоче о таквим процесима. Пратећи ареале појединих изоглоса и снопова изоглоса, некада се може тврдити који језички систем је био давалац, који прималац, некада то није могуће.

[3] Припадници муслиманских група на Шар-планини (Горани, Сречани, Подгорани), који показују највећу сродност са говорима у Македонији, склони мимикријском флотантном изјашњавању у етнонационалном смислу, не самоидентификују се са Македонцима, нити користе македонски књижевни језик. Самодефинишу се као Муслимани, Горани, а после 1999. један део приклонио се бошњачком етницитету. Више о овоме в. у Младеновић 2012а.

[4] О неким аспектима српско-македонског контакта в. у Реметић 1997; 2000; 2004.

1.2.1. Конвергенција подразумева мултилингвизам. Граничну западну Македонију, која чини ареал са јужном Македонијом, карактерише вишејезичје, пре свега македонско-албанско-грчко. Поред тога, и у овом региону формирају се микрорегиони, који се поред очигледне сличности знатно диференцијрају (уп. Савицка 2014: 125). И у Северношарпланинској области и северном подбрежју ове планине, области интензивног сточарења, остварiван је етнојезички словенско-несловенски контакт и етнобиолошка амалгамизација[5]. Рани српско-влашки контакт у Метохији, последњих векова заменио је српско-албански.

Дијалекатске структуре идиома у македонско-српском ареалу који се разматрају у прилогу, показују да и македонским, и српским језичким системима после доласка на Балканско полуострво припада улога оних који преузимају из романске структуре, удаљавајући се на тај начин од донетог словенског система.

„Најголем дел на приведените иновации, а уште и ред други, се јавиле во резултатот на меѓујазичниот контакт на македонскиот со балканските несловенски јазици, а пред сè со балканскиот латински" (Видоески 1996: 14).

Иницирани контактом са несловенском језичком структуром, иновације су кретале у различитим правцима, што је довело до знатне дијалекатске раздробљености како у македонском тако и у српском дијалекатском простору.

Словенско-несловенски контакт мењао је донети словенски систем, у коме преузимањем нових модела настаје конвергенција са несловенским системима и формирање балканизама, који повезују говоре у македонско-српском пограничју[6] без обзира на њихово генетско порекло.

1.3. За језичко и дијалекатско стање на Шар-планини и околним областима од највећег је значаја планинско овчарско сточарење као услов конвергенције. Судећи по снопу изоглоса и њиховом распростирању, јужна присојна страна Шар-планине, са мањком пасишта и воде, а северна осојна, са обиљем траве и воде, усмерила је кретање сточарског становништва из западномакедонских области ка

[5] О траговима романске присутности у ономастици северношарпланинских говора в. у Младеновић 2006.

[6] „Граничните српски говори со македонската јазична територија уште повеќе ги поврзуваат т. т. балканизми" (Видоески 1973: 98).

северном делу Шар-планине, а отуд ка подбрежју ове планине и ка метохијској равници. О досељавању становништва из западномакедонских области на северни део Шар-планине сведочи дијалекатска микродиференцијација горанског и сретечког говора, која упућује на везу са појединим западним и северозападним македонским говорима.

О досељавању становништва из различитих праваца и мешању генетски различитих словенских дијалекатских система сведоче некорелативности у судбини старих гласова источнојужнословенског или западнојужнословенског типа у говорима са обе стране границе.

1.3.1. Миграциона кретања у последњих сто педесет година, посебно од средине двадесетог столећа, довела су до смањења присуства славофоног и експанзију албанофоног становништва. Повлачење словенског и ширење албанског становништва унеколико је изменило дијалекатско слику како у областима македонских тако и српских говора, тако да су читаве области у новије време остале без носилаца македонских односно српских идиома.

Припадност различитим конфесијама – хришћанско-православној или муслиманској – додатно подстиче процесе конвергенције и дивергенције у анализираној славофоној српско-македонској дијалекатској области.

1.4. Тежиште интересовања у прилогу је праћење изоглоса које говоре северношарпланинско-метохијског ареала повезују / разликују од северозападних и западних македонских говора, који су упркос знатним географским препрекама које раздвајају северни од јужног дела Шар-планине у лингвогеографском контакту због планинских превоја којима се вековима кретало сточарско становништво, чешће са југа ка северу, него у обрнутом смеру.

1.5. Географски и економски услови утицали су на стварање два ареала са српске, северне стране Шар-планине. Идиоми формирани на Шар-планини у трима корутинама, иако не тако удаљени – поред одређених сличности – показују и знатне разлике. Низом особености северношарпланинским говорима приближава се и мешавински подгорански говор, па ће се и он сматрати северношарпланинским идиомом. Уз знатне разлике у укупној дијалекатској структури, најмаркантнија сличност између горанског, сретечког и подгорanског говора је ритамски западномакедонски акценат антепенултимског типа на нивоу речи и са снажном тенденцијом синтагматског акцента. Са

друге стране, у непосредном суседству са сретечким говором су два идиома са сродним морфолошким системима и пенултимским ритамским акцентом – сиринићки и подгорски, који са осталим шарским говорима представљају јединствен ареал у српском дијалекатском простору са ритамским акцентом. Низијски метохијски говори који са сиринићким показују блискост у морфологији и (морфо)синтакси, имају парадигматски акценат са различитим варијацијама.

И македонски дијалекатски простор са којим се граничи северношарпланинско–метохијски ареал показује знатну дијалекатску раздробљеност, судећи по публикованим истраживањима и већу од оне која се среће у оквиру северношарпланинско-метохијског ареала.

1.5.1. Својом укупном структуром из дијалекатског стања у северном делу Шарпланинског масива издваја се горански говор[7]. „Г[орански] Г[овор] је већином својих особина периферни ЗПМ [западномакедонски] говор са типичним периферним архаизмима и инфилтрацијом појединих српских црта. Високе планине одвајале су Гору од Македоније, а нижи превоји омогућавали су утицај из Опоља пре албанизације тог предела. Значај Призрена, главног економског центра, свакако је остао, али су контакти са оближњим западномакедонским градским центрима, посебно Тетовом, Гостиваром и Дебром, такође били знатни. На доминацију ЗПМ дијалекатског типа пресудно је утицао карактер пашњачке области којој припада Гора (...), са знатним приливом становништва из оближњих ЗПМ области, посебно у XV и XVI веку" (Младеновић 2001: 540).

„Горанскиот говор се формирал на еден поширок ареал во сливот на реката Љума и на долините на двата Дрима, а на јужната страна непосредно граничи со дебарската група говори. Со време со притисок на албанскиот етнички елемент, кој бил особено изразен на 17 и во почеток на 18 век, границите на овој говор се стеснувале и со албанизацијата на Горна Река се прекинала и врската со говорите по долината на Радика" (Видоески 1991: 316).

Чињеница да горански говор није хомоген, да се у њему уочавају три микродијалекатска типа – бродски, рестелички и долоиштански, а који упућују на сродност са појединим западномакедонским идиомима, сведочи о кретању појединих миграционих таласа ка Гори и у

[7] Говор 17 села у Србији монографски је описан у Младеновић 2001; говор осам села у Албанији описан је у монографији Steinke – Ylli 2010; особине говора двају горанских села у Пологу, у Северној Македонији, налазе се у Видоески 1973а. Збирни преглед особина о горанском говору в. у Видоески 1991: 313–317.

не тако давној прошлости, пошто није дошло до стабилизације система. „Горански дијалекатски тип настао је мешавином хетерогених говора, који су, с обзиром на садашње стање, били говори са *ѣ*, *ѣ*, пошто нема трагова рефлексације *шт*, *жд*. Гора је у прошлости, судећи по некорелативности, била састављена од мањих насеобина које су дијалекатски биле разнородније него што су су сада, на шта упућује диференцирање у говорне типове" (Младеновић 2001: 342).

Горански говор се не може сврстати ни уз један од околних говора, а представља комбинацију гостиварског, реканског, дебарског, тетовског говора. Одсуство неких типичних западномакедонских иновација последица је природе дијалекатског закутка и близине српских говора.

Чињеница да је у нижим горанским насељима више трагова незападномакедонског типа говори и о правцима кретања новопридошлог сточарског становништа из западне Македоније, али и о траговима другачијег дијалекатског стања. С обзиром на правце кретања сточарског становништва ка низији, али не и кретања ратарског становништвна ка планинским пределима, затим раној исламизацији па и албанизацији суседне некада српске жупе Опоље (уп. Катић 2021), није вероватно да су трагови са српском рефлексацијом старих гласова накнадно унети секундарним миграцијама.

Некада и пренети називи насеља сведоче о пореклу становништва. С обзиром на то да је у горанском потврђено само *ѳлбоко*, *ѳлбина / ѳлбочина* и у самој Глобочици, назив насеља упућује на другачији корен и другачију рефлексацију /л/ вокалног од садашње.

Еволуцијом морфолошког система, како ће показати анализа присуства појединих особености, горански говор представља посебан идиом – он се од свих македонских дијалекатских формација разликује по бољем чувању именске флексије, док се у глаголској флексији препознаје очигледно наслањање на западномакедонски дијалекат.

Оно што горански говор издваја из северношарпланинско-метохијског ареала је присуство чланске морфеме западномакедонског типа, са трочланим и специфичним двочланим системом (*-ов*, *-от*) у делу насеља.

На формирање посебних дијалекатских типова горанског говора утицали су како географски разлози и миграције из околних западномакедонских области тако и сродднички односи унутар саме Горе. Наиме, нема много сродничких односа између нижих (долоиштан-

ских) и виших села. У Броду, у прошлости највећем и најзначајнијем насељу Горе, ороћавање је вршено скоро по правилу унутар самог насеља. Због издвојености, али и културолошких разлика, према усменој информацији самих Горана нижих насеља, није било ороћавања са становницима Рестелице и Крушева.

У горанском говору формирана су три дијалекатска типа: а) долоиштански (у централном и нижем делу Горе), који захвата највећи део Горе, укључујући и насеља у Албанији и у Македонији; б) бродски, присутан само у Броду; в) рестелички, карактеристичан за два највиша насеља Горе – Рестелицу и Крушево[8].

1.5.2. С р е т е ч к и г о в о р[9] оформљен је у централној корутини северног дела Шар-планине. Судбином старих гласова у коренској морфеми, овај идиом део је српске еволуције (*вә́шка*, *сә́н*, *ӡә́н*; *вӯ́на*, *жӯ́ш*, *слӯ́за*, *слӯ́нце*; *пӯ́ш*, *ӡӯ́б*, *зӯ́би*, *мӯ́жи*). У творбеним и граматичким морфемама са македонским говорима повезује га судбина полугласника (*ó̄ш̄ец*, *пе́ш̄ок*); у неким позицијама судбина секундарног полугласника идентична је западномакедонској; факултативно /-*а*/ < *ǫ у ОПјд. именских речи на -*а* (ви́кни *же́ну* / ви́кни *же́на*; *њӯ́ / њӯ́а / њӯ́у*), -*а* у наставку простих претерита (*и́маа*, *ӡоне́соа*).

Сретечки говор већином особености представља целину. Овај идиом, међутим, није хомоген, пошто су формирана два подтипа: а) у нижим насељима уз Бистрицу, са доминацијом хришћанског становништва до средине прошлога века, овај подтип карактерише чување опозиције у паровима африката, боље чување палаталности /љ, њ/, чување фонолошке индивидуалности /л/ у групама /ли, ле/, боље чување /в/ него у вишим насељима, опстанак /о/ у новоформираним вокалским групама /о + вокал; *пӯ́ас*, *ш̄ӯ́ар*, *њӯ́е̄ӡоо*); б) у вишим насељима, ближим Гори, насељеним муслиманским становништвом, уочава се веза са горанским говором: ликвидирани су парова африката, смањење и факултативни потпуни губитак палаталности /њ/, алвеопалатализација /љ/, чешће испадање /в/ у међувокалском положају, облици *пӯ́ас*, *ш̄ӯ́ар*, *н’ӯ́е̄ӡуо*.

Судбином некадашњих јерова, када се у основинским морфемама јерови своде на /ə/, а у суфиксима замењују са /е/ (*ó̄ш̄ец*, *ш̄ӯ́пец*) и

[8] Детаљно разматарање особености сваког дијалекатског типа в. у Младеновић 2001: 503–517.

[9] Говор је монографски описан у Павловић 1939. О појединим особинама овог идиома подаци се могу наћи у прилозима Р. Младеновића. О дијалекатској микродиференцијацији сретечког говора в. у Младеновић 2005: 67–69.

/о/ (*пе́т̄ок*) (уп. Павловић 1939: 54), сретечки говор подсећа на стање у на целом северномакедонско-западномакедонском пограничју са оваквом судбином јерова (уп. Видоески 1973: 102).

1.5.3. П о д г о р а н с к и г о в о р, трећи идиом са антепенултимском акцентуацијом, оформљен је у новије време у трима насељима у подбрђу Шар-планине. Становнике ових насеља околно становништво назива Прекокамцима[10], а сами становници област коју насељавају називају Подгора (преосмишљавањем старијег назива Подгор према Гора). Подгорански говор[11] настао је сусретом супстратног јужнометохијског подгорског говора и адстратног горанског слоја, пресељеног из Горе у ова три насеља после делимичне сеобе српског становништва после 1690. године. Подгорански говор карактерише стабилизација појединих црта српског (*му́жима*, *ку́ч'а*, *ѳа́н*, *сәнои*, *жу́т̄*, *ву́на*, *слу́бице*, *ч'е* дóнесеф) и горанског типа (*о́т̄ец*, *ру́чек*, *пе́т̄ок*, *ст̄а́роґо* ч'óека, *ѳоне́соа*).

1.6. У Врбичану (в р б и ч к и г о в о р), насељу на ивици додира сретечког, подгорског и подгоранског говора, формиран је идиом са антепенултимском акцентуацијом наслањањем на сретечки и подгорански говор. Судбином јерова, назалних вокала, вокалног /л/, овај идиом део је подгорског говора (*сә́ґ*ˣ, *о́т̄ац*, *пе́т̄ак*; *ку́ћа*, *зу́б*, *пу́т̄*; *ву́на*, *слу́нце*, *ку́к*). У ОПјд. именских речи на *-а*, поред *-у* (á си ви́деʲа *же́ну*) потврђено је и *-а* (збо́ри оз *је́т̄рва*). Сама дистрибуција једног или другог наставка подлеже одређеним ограничењима. Инвентар и глаголски облици у духу су подгорског говора (бра́ч'а *и́мав*, и óни *ѳо́ѵ'оше*)[12].

У подгорском говору Дојница, насеља између Врбичана и Љубижде, у превирању је антепенултимска и пенултимска акцентуација.

1.7. Два говора призренско-јужноморавског типа у лингвогеографском контакту –
с и р и н и ћ к о г[13], оформљеног у источном делу Шар-планине, и п о д г о р с к о г[14] – смештеног у северном шарпланинском подбрђу и у метохијским селима, карактерише пенултимска ритамска акценту-

[10] У делу радова Р. Младеновића (Младеновић 2005) они се називају Прекокамцима, а њихов говор прекокамски.

[11] Детаљније о говору в. у Младеновић 2005.

[12] Говор је монографски описан у Младеновић 2023.

[13] Сиринићки говор монографски је описан у Младеновић 2019.

[14] О укупној дијалекатској структури подгорског говора в. Младеновић 2022.

ација. Оба идиома, осим прозодијском ситуацијом, припадају сиринићко-метохијско-косовском поддијалекту призренско-јужноморавског дијалекта, скупини говора која је због најбоље очуване именске флексије најближа општештокавском просеку.

1.8. Између Призрена и Ђаковице оформљена су три говора са парадигматским акцентом[15] – п р и з р е н с к и, п о д р и м с к и и ђ а к о в а ч к и г о в о р. У овом подареалу префонологизацијом квантитета средњих вокала под акцентом у нови квалитет издваја се подримски говор, настао у насељима између речице Топлуве и Белог Дрима. Ове говоре, посебно подримски говор, карактерише најбоље очувана флексија у призренско-тимочкој дијалекатској области[16].

1.9. За поређење северношарпланинско-метохијског ареала са западномакедонским и северозападномакедонским идиомима, који су у географском контакту са ареалом са северне стране Шар-планине, коришћени су расположиви подаци македонских дијалектолога, пре свега истраживања Божидара Видоеског.

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

П р о з о д и ј с к и с и с т е м и

2. Сви говори македонско-српског ареала[17] који су предмет истраживања у овом прилогу доживели су радикално преосмишљавање наслеђеног словенског прозодијског система. Некадашњи систем са граматичком функцијом акцента аналитизацијом је замењен неграматичким, пошто ни у једном говору није сачувано ни једно дистинктивно обележје. Слаби трагови функционалног оптерећења местом акцента, потврђени у метохијским и косовским призренско-јужноморавским

[15] Овај део призренско-јужноморавских говора преосмишљен је у балканистичком духу, али је у исто време доживео и низ новијих маркантних штокавских иновација. „Најзад, формација географски најзападнија, а лингвистички најближа просечном српскохрватском стању развила се у јужном делу метохијске котлине и југоисточном делу косовске" (Ивић 2001: 48).

[16] Ђаковачки говор описан је у Стевановић 1950. Призренски градски говор у Реметић 1996, (уп. и Младеновић 2013г). Поједине особине подримског говора описане су у прилозима Р. Младеновића, а ускоро се очекује довршетак и публикација монографског описа *Јужномешохијски йоǫримски ґовор* аутора овога прилога.

[17] Уп. са прегледом акценатских модела у македонским дијалектима у *Видоески* 1993а.

говорима са парадигматским акцентом[18], не утичу на општу слику.

У говорима северношарпланинско-метохијског ареала јасно су раздвојена три подареала према типу акцента – два са фиксираним ритамским[19], један са парадигматским акцентом.

а) На Шар-планини, уз македонску територију, стабилизован је најаналитичкији фиксирани антепенултимски акценат у горанском (Младеновић 2001: 73–88), сретечком (Павловић 1939: 154) и подгоранском говору, а овај акценат својство је и говора подгорских села Врбичане и делимично Дојница (Младеновић 2023: 31–42). Овим својством наведени говори наслањају се на већи ареал контактних западномакедонских говора, где је и изоглосно огњиште антепенултимском акценту[20]. На овом примеру показује се да је олакшано ширење једноставнијег модела на рачун сложенијег. За све говоре у овом македонско-српском ареалу с антененултимском акцентуацијом карактеристичан је и синтагматски акценат различите доследности[21].

б) Други ареал чине говори с ритамским пенултимским акцентом у сиринићком и подгорском говору. У овим идиомима акценат се везује за пенултиму, осим ограниченог броја примера када је акцентована затворена ултима малог броја прилога (уп. Младеновић 2019: 88–90). Оба говора лингвогеографски се наслањају на подареал са антепенултимском акцентуацијом.

в) Трећи ареал чине метохијски говори између Призрена и Ђаковице са парадиматским акцентом граматичког или семантичког типа. Близина говора са пенултимским акцентом подстакла је формирање ритамског пенултимског акцента у призренском градском говору у низу категорија (уп. Реметић 1996: 344–345), тако да се овај идиом овим својством приближио подареалу са ритамским акцентом, подсећајући истовремено на узан ареал македонских говора где је „огра-

[18] Младеновић 2006а: 271–272.

[19] Везивање акцента за један од последња три слога карактерише и друге несловенске балканске језике – арумунски, румунски, албански, грчки – па нема сумње о његовом балканистичком пореклу и у словенским идиомима. Уп. Белић 1935: 458; Конески 1966: 95; Илијевски 1981: 39–42; Младеновић 2015; 2019: 81–82.

[20] Селищев 1929: 381–382; Стаматоски 1956: 241; Поповски 1959: 118; Видоески 1961: 149; Конески 1966: 12, 94.

[21] Антепенултимски ритамски акценат северношарпланинских говора у Гори, Сретечкој жупи и Подгори несумњиво је из западномакедонског правца, где је овај акценат и настао (уп. Видоески 1996: 17; Селищев 1929: 383–384; Стаматоски 1956: 341–342).

ничено слободен акцент со тенденција кон фонетска стабилизација”[22].

Парадигматским акцентом метохијски говори део су једног већег српско-македонског ареала који се наслања на призренско-јужноморавске говоре западно од Врања.

2.1. Према расположивим подацима стабилност антепенултимског акцента највећа је у сретечком и подгоранском говору. Одређене варијације које ремете антепенултимски ритам уочене су у горанском говору.

У сретечком и подгоранском говору није уочено нефонолошко емфатичко дужење акцента. У горанском говору, међутим, оваквог дужења има, најчешће на једносложним и двосложним речима[23]. Овакво дужење слога под акцентом карактерише и западномакедонске говоре, и то оне у којима је интензитет експираторног акцента слабији[24], а такав је и акценат горанског говора (уп. Младеновић 2001: 73).

У самом горанском говору уочено је раслојавање у оквиру неких прозодијских посебности у оквиру појединих говорних типова[25]: а) у бродском говорном типу уочљиво је одступање од антепенултимског ритма присуством и пенултимске акцентуације, а акцентује се факултативно и четврти иницијални слог; чешће је емфатичко дужење вокала (тзв. *певање*); ређи је синтагматски акценат; б) у рестеличком говорном типу су одступања од антепенултимског ритма мања него у бродском, али већа него у долоиштанском типу; *певање* није често; синтагматски акценат недоследнији је него у долоиштанском типу; в) у долоиштанском типу су антепенултимски ритам и синтагматски акценат највеће стабилности у горанском говору; нефонолошко емфатичко дужење мање је заступљено него у бродском говорном типу.

Овакву диференцијацију у прозодији прате и друге разлике.

О судбини појединих гласова

3. Гласовни инвентар говора северношарпланинско-метохијског ареала, без обзира на генетске и типолошке варијације, сродан је ин-

[22] Видоески 1993а. Карта: „Акцентските системи на македонскиоот дијалектен јазик”

[23] Детаљније о овоме в. у Младеновић 2001: 74–77. Уп. са сличним дужењем у галичком говору (Белић 1935: 146–150).

[24] Уп. Илијевски 1981: 36–37.

[25] Младеновић 2001: 87.

вентару већине македонских[26] и српским говорима призренско-тимочког типа. Ова сродност објашњава се културним и језичким утицајем са севера, који је био изразитији у севернијим и северозападним крајевима уз српску етнојезичку територију (уп. Ивић 2001: 50–51). „Тако се догодило да је већина македонских говора по свом гласовном инвентару готово једнака с главнином српских говора, а изразито различита од већине бугарских говора" (Исто: 50).

Вокалски систем

3.1. Осим говора најсевернијих насеља подримског говора (Ораховац, Велика Хоча, Братотин), који карактерише богатији вокалски систем због префонологизације средњих вокала под акцентом, сви остали говори имају исти шестовокалски систем, у коме је поред пет класичних вокала присутна и полугласничка фонема напрегнуте артикулације /ə/, која је корелат вокалу /а/, сродна српском сведеном полугласнику. Овакав вокалски систем спаја у шири ареал говоре призренско-тимочке дијалекатске области (укључујући и северношарпланинско-метохијски ареал) са значајним делом македонских дијалекатских формација[27], у који улазе западни, северозападни и део северних македонских говора.

У највећем делу овог ширег ареала фонолошки статус вокалног /р/ опстаје, у делу западномакедонских говора развија се изразитија полугласност испред, што некада доводи до декомпозиције у двофонермску групу[28]. Вокално /л/ је практично изгубило фонолошки статус, замењујући се једнофонемским или двофонемским континуантом.

Полугласник

3.1.1. Осим у горанском говору[29], у коме полугласничка фонема

[26] Поуздан и исцрпан опис фонолошких база говора македонског језика налази се у Видоески 2000.

[27] Студија Б. Видоеског (1997) доноси прегледан попис и опис вокалских система македонских дијалекатских формација. О историји словенског вокализма в. у Видоески, Тополињска 2006.

[28] Судећи према грађи наведеној у Steinke – Ylli 2010: 50–52 у овом делу горанског говора полугласност испред /р/ вокалног је изразита, што је довело до декомпозиције у групу /ər/. Оваква судбина /р/ вокалног у вези је са интензивним горанско-албанским двојезичјем у последњих стотинак година у овом делу Горе.

[29] О континуантима некадашњих јерова у македонским дијалектима в. Видоески 1990.

није континуант некадашњих јерова, већ је или преузета са турцизмима, или је резултат редукције неког класичног вокала (*снәг̄а*, *знәм*), или је континуант вокала задњег реда (*п̄әп̄ок*, *зәби*, *г̄нәсна*), или је из декомпонованог /л/ вокалног (*вәвна*, *мәвзе*, *п̄әвно*), у осталим говорима северношарпланинско-метохијског ареала у основинском делу речи полугласник је траг сведених јерова у српском духу, или у турцизмима (*калабалək*), или је траг редукованих вокала (*зәд*, *мәш̄ка*, *овәј*).

Нова полугласничка фонема која није континуант сведених јерова у говорима јужне словенске периферије у пограничју са несловенским системима који имају фонему /ə/ (аромански, албански, грчки дијалекти, турски), укључујући и западномакедонску дијалекатску формацију, унета је из ових система у словенске (уп. Видоески 1982: 13). Тог порекла је и у горанском говору (Младеновић 2001: 109, 114–115, 122–124; Steinke – Ylli 2010: 44–45).

Горанска замена /*ь/ > /е/ (*ǫ́ењ*, *ǫ́нес*, *сéг̄а*, *ш̄е́мница*) и /*ъ/ > /о/ (*со́н*, *во́шка*, *ǫ́жои*, *п̄е́ш̄ок*)[30] одраз је стања у највећем делу македонских дијалеката, укључујући и контактне говоре са македонске стране[31], осим оних македонских идиома у којима се препознаје северна изоглоса свођења јерова на полугласничку фонему, што – најчешће – подразумева и другачију судбину и других старих гласова у односу на већи део македонских говора.

3.1.1.1. Судбином секундарног полугласника у финалном слогу (*о́сом*, *свл'éкоф*; *че́шељ*, *шу́п̄ељ*, *о́г̄ењ / о́ђен / о́г̄ињ*; *мо́ǫер*, *о́сш̄ер*, *ве́ш̄ер*) (Младеновић 2001: 134–136; Steinke – Ylli 2010: 48–49) горански говор наслања се на контактне западномакедонске говоре.

И у друга два северношарпланинска говора са антепенултимском акцентуацијом судбина секундарног полугасника у финалном слогу сродна је горанској и западномакедонској. У сретечком говору у вишим насељима подударност са горанским је потпуна, пошто је и *ве́ш̄ер*, *о́сш̄ер*, *мо́ǫер* (Младеновић 2005: 67), према *ве́ш̄ар*, *о́сш̄ар*, *мо́ǫар* у делу сретечког говора у селима уз Бистрицу. У подгоранском говору секундарни полугласник показује потпуну подударност са горанским говором (Младеновић 2005: 73).

У говору Врбичана, подгорском идиому са антепенултимском акцентуацијом, сретечка судбина секундарног полугласника препознаје

[30] Детаљније о овоме в. у Младеновић 2001: 129–132; Steinke – Ylli 2010: 47.

[31] Уп. са прегледним приказом присуства и порекла полугласничке фонеме реда /a/ у македонским говорима у Видоески 1982.

се у *че́шељ*, *о́гењ*, *ку́жељ*, у осталим позицијама је полугласник замењен са /а/ (*се́ǥам*, *пе́т̄ал*, *ко́т̄ал*, *о́ст̄ар*, *мо́ǥар*) (Младеновић 2023: 47).

3.1.1.2. Док је у судбини секундарног полугласника у говорима са антепенултимском акцентуацијом остварена знатна сродност са говорима западномакедонског типа, у еволуцији јерова – пре свега у основама речи – еволуција је јасно раздвојила горански од сретечког и подгоранског говора. У ова два потоња идиома јерови су се свели у духу српске еволуције на полугласник реда /а/ (*ǥа́н*, *сә́н*, *ǥа́нәске*, *вә́шке*, *сә́бери*, *т̄ә́ǥа*) са оствареном вокализацијом у *т̄а́ј*, *о́вај* чо́век (уп. Младеновић 2005: 68, 72). У творбеним суфиксима, међутим, у оба говора остварена је замена западномакедонског типа (*о́т̄ец*, *ст̄у́ǥенец*, *пе́т̄ок*, *кра́т̄ок*) (Исто: 66). Иначе је у сретечком говору редовно *ка́кав*, *т̄а́кав*, *ко́ликав*, *т̄а́ј*, *о́вај*.

3.1.1.3. У говорима призренско-јужноморавског типа сиринићко-метохијског ареала секундарни полугласник је или сачуван (*мә́ǥла*, *ла́жем*, *сәм*), или је замењен са /а/ (*ку́жаљ*, *о́сам*, *ǥо́бар*, *ве́т̄ар*).[32]

3.1.1.4. Западномакедонска рефлексација у сретечком и подгоранском говору потврђена је и у: предлозима **със* > *ос / оз / сос* (*сос* је опстало као факултативна форма само у вишим селима сретечког говора), *со* (у подгоранском говору); **кък* > *ок* (се по́мери *ок* ње́га).

Сретечки предлог *ос / оз* као факултативна форма (упоредо са *сәс*) обичан је и у говору Врбичана (уп. Младеновић 2023: 46) и Дојница, а *ос / оз* ретко је бележено и у низијским метохијским говорима као траг миграција из сретечког правца.

Назални вокал задњег реда

3.1.2. Ни у једном говору северношарпланинско-метохијског ареала нема мешања назалних вокала иза *j-,* како је у неким западномакедонским идиомима[33], па је и горанском[34]: *је́зик*, *је́т̄рва*, *је́чмењ*, *за́јец*, *је́ǥуља* (Младеновић 2001: 113). Мешања нема ни у доњополошком

[32] У сиринићком говору потврђен је и знатан број примера са полугласником на месту секундарног полугласника (*све́кәр*, *о́ǥәњ*, *ку́жәљ*; поред: *све́кар*, *о́ǥањ*) (уп. Младеновић 2019: 108).

[33] Уп. Видоески 1961: 150; Уп. и: *јӑзик*, *јӑ́т̄рва*; *јо́ǥул'а*, *јо́зик* у дебарским говорима (Видоески 1968: 219); *јáǥул'а*, *јáзик* у дримколско-голобрдском говору (Исто: 238).

[34] У Steinke – Ylli 2010: 47, поред доминантних примера *језик*, наводе си и усамљени примери са *јазик*, што упућује на вероватно новији продор облика.

вратничком (Видоески 1961: 152), затим ни у тетовском говору (Исто: 158).

Судбина назалног вокала задњег реда јасно је раздвојила српске од већине македонских идома. Док је у српској дијалекатској области назални вокал доследно замењен са /у/, говоре македонског дијалекатског комплекса, посебно оне до којих није стигао са севера заменик /у/, карактерише више континуаната. Забележени заменици назалног вокала задњег реда у горанском говору[35]: /ə/ (*ка́сни*, *кə́пина*, *кə́куљ*), /у/ (*му́жење*, *ру́дина*, *му́ка*, *огрубе́ница*, *ру́ка*), /а/ (ви́ђим је́на *же́на*, *и́маха*; *на́раче*), /о/ (*со́шка*, *содои́варник*, *по́пунка*); /е[36]/ (*ке́де* / *ће́де*, *ке́деља*, *ме́ђеница*) илуструју такво шаренило и сведоче о различитим дијалекатским системима који су учествовали у формирању овога идиома. Два су основна заменика у горанском – /ə/ и /у/, док су друге вредности потврђене малим бројем примера. У основи континуанти назалног вокала задњег реда горански приближавају горњеполошким говорима уз присуство /у/ у делу лексема.

3.1.2.1. У осталим говорима са српске стране у основинским морфемама назални вокал задњег реда замењен је са /у/, а само у идиомима са антепенултимском акцентуацијом[37] морфолошким позајмљивањем стигло је /-*а*/ – и то као факултативни наставак у ОПјд. -*а* деклинационог обрасца (ви́кни *же́на*, а *ја* ви́ђиш; али и: за *ва́јзу же́ну*, по́викај *Ми́леву*), затим у 3л. мн. простих претерита (*доне́соа*, *и́маа / има́шоа*); у 3л. мн. глагола „јесам" (Бра́ч'а *са* по́стари). У свим говорима је назални вокал у суфиксу -**по*[38] замењен са -*на*[39] (*ви́кнала*, *лу́пнала*), осим у источним сиринићким селима, где је – наслањањем на стање у говорима Косовске котлине, вредност -*ну* (*лупну́ла*, *викну́ла*).

3.1.2.2. Стабилност сведеног полугласника у коренској морфеми, затим стабилна рефлексација **о* у основинском делу, а факултативни продор македонске рефлексације ових старих гласова у творбеним и граматичким морфемама у сретечком и подгоранском говору, идиомима у којима се препознаје контакт са северозападним и западним

[35] Исто је стање и у делу Горе у Албанији (уп. Steinke – Ylli 2010: 44–45).

[36] Ови облици потврђени су само у малобројним примерима, а лексичка су позајмљеница из дебарских и полошких говора) (уп. Селищев 1929: 378; Поповски 1970: 111; Видоески 1968: 219; Steinke – Ylli 2010: 45).

[37] У подгоранском и сретечком говору је: редовно *ру́ка*, *зу́б*, *му́шим*, *му́жи*.

[38] Само порекло -*на* може се објаснити и као морфолошка елиминација малобројне скупине ширењем експанзивне -*а* глаголске скупине (уп. Младеновић 2013: 78).

[39] Стевановић 1950: 46; Реметић 1996: 367–368.

македонским говорима, сведочи да је основински део отпорнији на прихватање нових варијација, а да творбени део лакше попушта.

С л о г̄ о т̄ в о р н о /л/

3.1.3. Судбина слоготворног /л/ удаљава македонски од српског дијалекатског комплекса. Малобројност континуаната у српским супротставља се богатству заменика у македонским дијалектима[40]. Овакав однос карактерише је и српско-македонско подручје уз словенско-албанско етнојезичко пограничје.

Док сви идиоми северношарпланинско-метохијског ареала, осим горанског, укључујући и оне са антепенултимском акцентуацијом, заменицима /у/ и /лу/ уз дентални фрикатив (у́зи *ву́ну / ву́на*, *ву́ци* му на пу́т; *по̄ слу́бице*, *на слу́нце*, *слу́за*; уп. Младеновић 2005: 72), припадају српској еволуцији, горански говор присуством више једнофонемских (*у*, *о*, *л*) и двофонемских континуаната (*ав*, *ов*, *оў*, *лу*)[41] сведочи о блиским везама са западномакедонским говорима, уз присуство и српске рефлексације /у/ и ретког /лу/ у нижим селима. Оно што је, такође, карактеристично за судбину слоготворног /л/ у горанском је да се у различитим насељима у појединим лексемама јавља више различитих континуаната. Тако, на пример, именица *бу́ха* и *ја́бука* двоје горански говор на два дела: у вишим селима је западномакедонска вредност *бо́а / бо́ха*, *ја́боко* (у Броду и *ја́боўко*), у нижим селима је *бу́а / бу́ха*, *ја́бука*.

Основни континуант вокалног /л/ у горанском говору је двофонемски, настао декомпозицијом развијањем пуног полугласника испред /л/ у групу /ал/. Оваквом декомпозицијом горански говор укључио се у процесе који су захватили западномакедонске оближње и даље говоре[42]. Пошто /л/ не може опстати на крају слога, оно је најпре замењено са /ў/, а новостворена група /аў/ елиминисана је или девокализацијом у /ав/, или развијањем пуног вокала од полугласника, како је у говору Брода /со́ўзе, п̄о́ўн, во́ўна/), а у неким селима факултативно и /ов/ (*во́вна*). Стање у делу Горе у Албанији одговара оном у насељима у Србији, с напоменом да се у албанском делу Горе бележе и усамљени примери са групама /ал, ол/ (Steinke – Ylli 2010: 53), што

[40] Уп. са Видоески 1970.

[41] Више о судбини /л/ вокалног у горанском говору в. у Младеновић 2001: 119–125.

[42] Селищев 1929: 309–319; Конески 1966: 33.

може значити да је ово или остатак незамењеног /л/ на крају слога, или су то примери унети из других говора.

У делу лексема на месту /л/ вокалног је /у/ (*ву́к*, *ву́чица*, *бу́ха*, *ꙗу́п̄ка*).

3.1.3.1. Основе **glob-* и **dlb-* мешале су се у македонским говорима (уп. Видоески 1962: 56). У говорима са српске стране потврђена је основа **dlb-* у свим идиомима, укључујући и горански (*ꙗ́боко*, *ꙗ́бина*), па је *ꙗу́боко*, *ꙗу́бина*. На мешање основа и присуство **glob-*, међутим, може упућивати именица *г̄лу́м* („место на коме је зајажена вода на реци") у сретечком и сиринићком говору (уп. Младеновић 2019: 191), затим глагол *г̄лу́мнем* („скочити у зајажену воду") у сиринићком говору.

Суꙗбина /о/ у вокалским г̄рупама

3.1.4. Замена /о/ са /у/ после испадања /в, ј, х/ и настанка нове вокалске групе /о + вокал/, присутна у македонским говорима (Видоески 1962: 35), заступљена је већим бројем примера у горанском говору (*п̄у́ас*, *чу́јек*, *сву́је*, *јуна́куа*, *н'е́г̄уа*) (уп. Младеновић 2001: 102–104; Steinke – Ylli 2010: 55–56). Од околних говора забележена је у вишим селима сретечког (Младеновић 2005: 67), затим мањим бројем примера у делу сиринићког говора (Младеновић 2019: 144). У подгоранском говору, под утицајем јужнометохијског супстрата, /в, ј/ су стабилнији него у горанском, па оваквих супституција нема, а и када испадне /в, ј/, вокалске групе опстају (*чо́ек*, *г̄о́еꙗар*, *сво́а*) (Младеновић 2005: 73).

У грађи из горанског говора у Албанији наводи се петнаестак примера са /у/ < **о* у ОПјд. именица *-а* деклинационог обрасца (*за шко́лу*, би́ф *на шко́лу*, *на ба́чилу*, *со ꙗа́мију*, и́маме *бу́п̄ин'у*, затворимо *г̄ра́ницу*, и́ма од Брод *же́ну*, *сво́ју г̄ра́ницу* и́ма, *шко́лу* сме и́мал'е) (уп. Steinke – Ylli 2010: 73). Ако су ове потврде аутохтоне, отварају питање докле је стизала двострука замена назалног вокала задњег реда */-а* : *-у* у овој категорији.

Ретке потврде *ку́ј* (< кој) у метохијским говорима другог су порекла од оних наведених у претходном пасусу.

Суꙗбина /и/ у вокалским г̄рупама

3.1.5. Оближње македонске говоре карактерише обимна редукција /и/ у новоствореним вокалским групама /вокал + и/ и наставак дифтоншких секвенци (уп. Поповски 1970: 113; Саматоски 1956: 221). Оваква редукција захватила је северношарпланинске говоре у

Гори (Младеновић 2001: 99–100), Сретечкој жупи, Сиринићу (Младеновић 2019: 219–222). Обим редукције /и/ већи је у горанском и сретечком говору од онога у сиринићком, што се доводи у везу са различитом стабилношћу /в, ј/ у овим говорима.

У осталим говорима призренско-јужноморавског типа сонанти /в, ј/ стабилнији су него у северношарпланинскима, тако да је и мање фонетских услова за редукцију /и/.

У глаголским основама /вокал + в + и/ у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала испада /в/. У новостворе̄ној групи /и/ је склоније редукцији у шарпланинским, него у метохијским говорима, укључујући и подгорски. Интересантно је да је у подгоранском говору, који је у контакту са два идиома знатне склоности ка редуковању /и/, а да је у њему /и/ на нивоу стабилности која карактерише подгорски говор.

И у метохијским говорима, мањим бројем примера факултативно је потврђено и редуковање /и/, посебно у призренском градском говору (Реметић 1996: 399).

Г р у п а /ej/

3.1.6. Словенски говори на ширем ареалу на Шар-планини и околним областима не знају – осим појединачних и ретких потврда – за замену групе /ej/ групом /ij/. У трима северношарпланинским говорима – горанском (Младеновић 2001: 96–97), сиринићком (Младеновић 2019: 150–152) и вишим селима сретечког говора (Младеновић 2005: 67) група /ej/ различитог порекла – редовно од групе са /e/ од јата, замењена је групом /ij/ (да *сúјем*, *ће се óгрије*, да *зáсије*). У сва три говора – додуше недоследно – /e/ је замењено са /и/ и у групама /e + ћ, ђ/. Ако се за сиринићки може претпоставити да је подстицај за замену могао стићи миграционом кучко-васојевићком струјом која је стизала до Сиринића, овакав утицај се не може претпоставити за горански и говор виших села сретечког говора. Поред околних словенских идиома на замену нису непосредно могли да утичу несловенски контактни говори – ни албански (уп. Юллы–Соболев 2003: 19–21; Nesimi 1987: 186–187), ни арумунски (Marioţeanu 1975: 224–225). Иако у овим несловенским системима замена иде у другом правцу – /и/ бива замењено са /e/, није искључено да је први подстицај дошао и из овакве замене, а да је асимилативна моћ предњонепчаних сугласника ојачана до фонолошке замене. На горански говор је евентуално

могло да утиче и затварање /а, е, о + палатални консонанти/, како је и иначе у тетовском говору (уп. Видоески 1961: 159), у коме – додуше – нема супстиције у групи /е + палатални сугласник/. Од метохијских призренско-јужноморавских говора затварање без супституције у групи /ej/ потврђено је већим бројем примера у подримском говору (према мом материјалу).

Вокали средњег реда под акцентом

3.1.7. Вокали средњег реда под акцентом показују склоност ка отварању у горанском (Младеновић 2001: 94–95) и отварању и дифтонгизацији у сиринићком (Младеновић 2019: 121–143). Обим отварања већи је у сиринићком. Отварање које има прагматичку функцију може се довести у везу са овом појавом у призренско-јужноморавским и северномакедонским говорима (уп. Видоески 1954: 176, 192; 1961: 153; 1962: 29–30, 1993: 108). У осталом делу области, укључујући и сретечки и подгорански, овакве дифтонгизације нема.

У подримском говору, и то само у најсевернијим насељима, потврђена је префонологизација квантитета средњих вокала под акцентом у нови квалитет, чиме је вокалски систем овог говора обогаћен за још две фонеме.

*Иницијална група /*vъ-/*

3.1.8. Осим у горанском говору, у свим осталим идиомима северношарпланинско-метохијског ареала, група је замењена са /у/, како у старом предлогу **vъ* тако и у осталим речима у иницијалној позицији, чиме се предлог **vъ* изједначио са старим предлогом **и*. Српска замена ове групе са /у/ прати судбину старих гласова по којима се српски и македонски дијалекатски комплекс разликују. Замена са /у/ остварена је и у подгорањском говору, у коме је – иначе – стари предлог **sъ* замењен у македонском духу са *со* (уп. Младеновић 2005: 72–73) као нанос из горањског правца, а замена групе са /у/ остварена је и у сретечком говору, другом северношарпланинског идиому са антепенултимском акцентуацијом.

Једначење два стара предлога **vъ* и **и* у *у* у говорима са којима је горански био у лингвогеографском контакту на северу, али и стање у тетовском (Видоески 1961: 158) и вратничком говору (Исто: 153) са *у* < **vъ*, као да су утицали на једначење ова два предлога у *во* у горањском (уп. Младеновић 2001: 176–177; Steinke – Ylli 2010: 159). На евентуални контакт у овом делу дијалекатске структуре упућује и

присуство већег броја примера са билабијалним *w* (< **vъ*, **u*) у горанском говору у предлозима (Сом о́шла на жетва *w* Рамада́ници; *w* ре́ка сме но́сил'е) (уп. Младеновић 2001: 177)[43]. У Steinke – Ylli 2010: 159 бележе се и примери са *y* < **vъ* (не́ма *y* на́ш је́зик, *y* саба́ ка ће и́деш, је́на *y* Па́киша, *y* ле́то, *y* Гэ́рција).

Консонантизам

3.2. За одређивање међујезичког и међудијалекатског контакта од интереса је судбина африката; судбина латерала; судбина /њ/ (и у вези са /њ/ антиципацијска палаталност); глас /в/; глас /х/; судбина некадашњих полумеких финалних консонаната /т, д, л, н/; групе /ги, ги; ке, ге/; јотовања; протетички гласови; обезвучавање звучних сугласника на крају интонационог такта.

У судбини консонантизма говора северношарпланинско-метохијског ареала уочава се шаренило, изазвано – пре свега – словенско-словенским и словенско-несловенским језичким контактом.

А ф р и к а т е

3.2.1. Судећи по расположивим подацима ареал са једне и друге стране Шар-планине показује знатну варијантност у систему африката, са не увек јасним фонолошким опозицијама, тј. да ли су у путању опозиције /ћ, ђ : ч, џ/ или /т', д' : т, д / ќ, ѓ : к, г/. Друга дилема је да ли су у македонско-српско-северноалбанском пограничју – које је и предмет интересовања у овом прилогу – оформљене денталне африкате (или гласови сродни њима), или су у делу македонских идиома присутни дентални палатали, у делу медиопалатални гласови. Ситуација се усложњава и тиме што је у делу говора истрвена опозиција африката (или сличних гласова) и свођење на појединачне јединице.

За разлику од граничних западномакедонских области где се срећу резултати обеју рефлексација /ћ : шт, ђ : жд/, у северношарпланинско-метохијском ареалу потрђени су само /ћ, ђ/ (са каснијим преосмишљавањем).

3.2.1.1. У доњополошком вратничком говору, на месту **tj*, **dj*, **kt'* налазе се /ћ, ђ/ (уп. Видоески 1961: 157).

У дебарским говорима на месту **tj*, **dj*, **kt'* – у делу лексема доминира /ќ, ѓ/, у делу лексема шт/шч/шќ, жд/жџ/жѓ (уп. Видоески 1968: 223), са факултативним присуством различитих рефлекса. У дебарском говору основне вредности су /шт, жд/, а примере са /ќ, ѓ/ Б.

[43] Уп. са предлогом *в* (< **въ*) у гостиварском говору (Видоески 1961: 150).

Видоески сматра уносом из северних говора (Видоески 1991: 327)У дримколско-голобрдском говору „палаталните африкати *ќ*, *ѓ* се јавуваат во уште поограничен број примери во споредба со дебарскиот" (Исто: 239). У овим говорима доминира /шт, жд/, уз ређе присуство /шч, жџ/. У дебарском жировничком говору такође се јављају двоструке замене старих група – /шч/ и /ќ/ (Видоески 1991: 319).

3.2.1.2. За говоре северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући ту и горански говор, нема дилеме да су у питању денталнии гласови са слабијом или јачом фрикацијом[44]. У самом инвентару оваквих гласова уочавају се два подареала, са додатним дивергентним развитком унутар појединих говора. У северношарпланинском делу, у сиринићком (Младеновић 2019: 196–198), сретечком (Павловић 1939: 27–38) и горанском говору (Младеновић 2001: 181–184) опозиција се чува у делу пунктова. Оно што компликује стање у горанском говору започета је неутрализација парова африката, која је скоро довршена у Рестелици, Глобочици и Орчуши (уп. Исто: 184–186), а судећи по грађи и у неким насељима Горе у Албанији (уп. Steinke – Ylli 2010). Опозиција африката најстабилнија је Броду, свакако подупрта стабилношћу у тетовском говору (уп. Стаматоски 1956: 223), са којим бродски говор показује подударност и у неким другим елементима дијалекатске структуре. У сретечком говору опозиција се добро чува у говору хришћана, осим у Локвици, истрвена је у говору муслиманског дела носилаца говора у вишим насељима. Опозиција се најбоље чува у сиринићком говору и највишим насељима Призренског Подгора у непосредном контакту са Сиринићем (уп. Младеновић 2022: 206–207).

3.2.1.3. За артикулацију /ќ, ѓ/ у западномакедонским говорима Б. Конески (1966: 70) каже да су то гласови блиски српским африкатама. За тетовски говор Т. Стаматоски (1956: 233) наводи да су у тетовском говору то палатализовани гласови у чијој се артикулацији јасно чује фрикативни елемент.

У метохијским говорима, укључујући и највећи део подгорског говора, парови африката истрвени су и сведени су или на гласове сличне /ћ, ђ/ (ђаковачки говор, подримски, источни део подгорског

[44] У грађи из горанског говора у Албанији (Steinke – Ylli 2010: 57, 59–60) /ћ, ђ/ бележе се са /k', g'/. Моја грађа из овог дела Горе потврђује само денталне африкате (или сродне гласове), а денталну природу ових гласова потврђује и неутрализација африката свођењем на /ч, џ/ у том делу идиома.

говора), или /ч’, ц’/ (западни део подгорског говора, призренски градски говор, подгорански говор)[45].

И у контактним северноалбанским говорима (уп. Десницкая 1968: 140–141, 16, 171) медиопалатали су се африкатизовали под утицајем српских африката, тако да је створена једна шира српско-македонско-албанска област са гласовима сродним африкатама.

Судећи по топонимима – додуше не тако бројним – у садашњим областима са /ћ, ђ/ на месту старих група *tj, *dj, *kt’ у Доњем Пологу (уп. Видоески 1954: 203) и Призренском крају (уп. Видоески 1954: 204, Лома 1994: 115–116), где су потврђени и облици са /шт, жд/, становништва са источнојужнословенском рефлексацијом било је и на овој територији.

У Steinke – Ylli наводи се низ потврда за /шт, жд/ < /*tj, *dj/, које то нису (*му́жиште*, *гру́биште*, *у́лиште*, *си́риште*, *Коша́риште*, *О́гн’иште*, не́ма *ни́што*; *Ме́жџан* Сејра́ни (2010: 58–60). Примери су, заправо, са суфиксом *-иште* (аугментативи-пејоративи, микротопоними)[46], затим из заменица сложених са *што́*, а *Ме́жџан* је лично муслиманско име с изворном групом /жц/. Овим примерима додати су и *шчи́ца*, *у́гнишче* и *ни́шко́*, у чијој основи није *tj (*шти́ца* „даска, дашчица”, *-иште* > *-ишче*, *ништо*).

Л а т е р а л и

3.2.2. У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански, функционише дворедни систем латерала, у коме је /л/ нешто веларније од општештокавског, али то није веларни латерал који се констатује за неке македонске говоре (уп. Белић 1935: 48).

3.2.2.1. Алвеопалатализација старог палаталног /љ/ у /л’/, чије је извориште у албанском систему латерала (уп. Ивић 1991а: 102), општа је особина у македонско-српско-албанском пограничју[47], са идиомима у којима је смањење палаталности доследно или недоследно, а има и говора у којима се палатална природа /љ/ и даље добро чува.

У говорима северношарпланинско-метохијског ареала формирана су два подареала са различитом судбином /љ/. Осим у сиринићком[48]

[45] Стевановић 1950: 71–72; Реметић 1996: 407–411; Младеновић 2004: 225; 2005: 73; 2007: 256, 259; 2022: 206–207.

[46] Више о топонимима на *-иште* у горанском говору в. у Младеновић 2001: 213.

[47] Б. Конески (1966: 56) наводи да је депалатализација захватила све македонске говоре, осим северних; уп. и Видоески 1961: 151; 1991: 313.

[48] Младеновић 2019: 261–263.

и нижим селима сретечког говора, у којима се палатална природа овога латерала и даље релативно добро чува, у највећем делу области процес замене предњонепчаног /љ/ алвеопалаталним /л'/ одмакао је иако се и даље спорадично среће /љ/.[49] Према расположивим подацима палатална природа /љ/ у горанском говору нешто је отпорнија на алвеопалатализацију (Младеновић 2001: 194–196), него у метохијским говорима, чиме се горански донекле приближава сретечком и сиринићком.

3.2.2.2. Процес алвеопалатализације /љ/ прати и асимилација у групама /ли, ле/ и интеграција /л/ у овим групама у палатални фон /л'/љ/. Распоред македонских и српских говора са умекшавањем /л/ у различитом степену у групама /ли, ле/ упућује на албански утицај, с могућим контактом и са арумунском фонетиком. Осим сиринићког и делом сретечког говора, у којима се у групама /ли, ле/ среће само факултативно фонетско умекшавање без фонолошке вредности (уп. Младеновић 2019: 254–255), у свим осталим говорима северношарпланинско-метохијског ареала латерал у групама /ли, ле/ редовно се умекшава, једначећи се са судбином палаталног латерала.

Неочекивано је да у горанском исељеничком говору Урвича и Јеловјана нема оваквог дистрибуционог ограничења (уп. Видоески 1991: 315).

Судбина /л/ на крају слога

3.2.3. Судбином /л/ на крају слога говори северношарпланинско-метохијског ареала јасно су подељени у два подареала[50]. Северношарпланинске говоре, без обзира на генетску и типолошку сродност[51] – горанског[52], сретечког, сиринићког и подгоранског, повезује заједничка деконсонантизација *-л* на крају слога и његова замена најпре са

[49] Стевановић 1950: 66–70; Реметић 1996: 412–414; Младеновић 2001: 194–196; 2004: 224–225; 2005: 73; 2022: 207.

[50] О судбини *-л* на крају слога у говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала в. Младеновић 1999.

[51] Све наведене говоре спаја ритамски акценат, додуше антепенултимског типа у сретечком, горанском и подгоранском, и пенултимског у сиринићком.

[52] У грађи из горанских пунктова у Албанији *-л* на крају слога у радном глаголском придеву м. р. јд. у највећем броју примера замењено је са /-ф/-в/. Мали броју примера, међутим, потврђује незамењено /-л/ (*сом пи́шал*, *сум би́л*, *сом жи́вил*, ти *нашал* злато, ка *си ǫошал*, *ǫал*, *работ͡ал* (уп. Steinke – Ylli 2010: 124–125). Ако су примери добро забележени и ако нису новији унос, сведоче о незавршеном процесу замене /л/ у овој позицији. Негоранска рефлексација секундарног сугласника у *нашал*, *ǫошал* тражи проверу ових примера.

/ў/, а у делу говора и поновна консонантизација у /в/[53]. Пошто је ова иновација захватила и кратовско-кривопаланачку групу говора (уп. Видоески 1954: 170; 1961:159; 1962: 59–60), она сведочи о контактима рубних области српског и македонског дијалекатског комплекса.

У сретечком и подгоранском говору првобитна дифтоншка секвенца са /ў/ елиминисана је консонантизацијом (*и́мав / и́маф*, *ǫ́шов / ǫ́шоф*; *ѣ́ѣв / ѣ́ѣф*). У горанском говору је, осим у Броду, консонантизација такође довршена (уп. Младеновић 2001: 196). У Броду опстају дифтоншке секвенце /вокал + ў/, чиме стање у овом пункту подсећа на оно у тетовском говору (уп. Павловић 1930: 308; Стаматоски 1956: 229; Видоески 1961: 159) и околним областима[54]. Стање у сиринићком говору је специфично, пошто је замена *-л* на крају слога захватила придеве, именице и радни глаголски придев м. р. јд. глагола прве Белићеве врсте, а призренско-јужноморавска замена радни глаголски придев м. р. јд. глагола вокалских основа. Оваква ситуација сугерише да је примарна замена *-л* на крају слога у сиринићком говору северношарпланинска, док је призренско-јужноморавско *-ја* секундарно, унето морфолошким позајмљивањем.

Г л а с /њ/

3.2.4. Иако је нападнута, релативно добро чување палаталности /њ/ у северношарпланинским говорима у Сиринићу (Младеновић 2019: 263–270) и нижим селима Сретечке жупе, мањим делом и у нижим насељима Горе (Младеновић 2001: 188–194) у вези је са чувањем палаталности овог назала у говорима северномакедонског појаса (уп. Видоески 1954: 170; Видоески 1962: 63), али и оближњим западномакедонским и северозападномакедонским говорима. У метохијским говорима (Стевановић 1950: 66–70; Реметић 1996: 411–419; Младеновић 2004: 224–225; 2022: 207–208), међутим, алвеопалатализација је знатно присутнија под утицајем контакне албанске фонетике.

У метохијским говорима је уочено да се палаталнија природа /њ/ боље чува од палаталности /љ/. Разлоге треба тражити у чињеници да – осим у неколико лексема, нема умекшавања у групама /ни, не/.

Према судбини палаталне природе /њ/ горански говор је подељен у два дела. У највишим селима Горе, најближим западномакедонском

[53] За сретечки говор в. Павловић 1939: 80–92; за горански говор в. Младеновић 2001: 196–200; за сиринићки говор в. Младеновић 2019: 257–261; за подгорански говор (према мом материјалу).

[54] „Северната изоглоса на оваа црта оди по правецот Варвара – Лешок – Сараќино, значи во истиот правец со изоглосата на рефлексот *ол* < **l*" (Видоески 1961: 159).

залеђу, основна је вредност /н’/, а није непозната ни дефонологизација губитком палаталности (*ко́н*, *ни́ва*, *не́го*). У најнижим селима релативно се добро чува /њ/, присутно је /н’/, необична је депалатализација у /н/ (уп. Младеновић 2001: 188–192). Судећи по грађи у Steinke – Ylli основна вредност овога гласа је алвеопалатални фон /н’/, док су потврде са /н/ и /њ/ ретке (уп. 2010: 63–64).

Оваква судбина /њ/ у горанском говору не може се посматрати изван судбине овога гласа у говорима са којима је горански у лингвогеографском контакту[55].

3.2.4.1. Асимилација у групама /ни, не/ (*ће се о́бљизњи*, *сње́г*, да *за́равњи*, да *се о́жењи*, *шэ́вњина*, *о́жењеш*, *проме́њеша*) карактерише пре свега северношарпланинске говоре. Инвентар лексема је приближно исти, иако се говори у Гори, Средској и Сиринићу[56] знатно разликују. Ова особина бележи се и у скопскоцрногорским селима (Видоески 1954: 209), а присутна је и у севернијем делу кратовске области (Исто: 171).

Аналошко /њ/ према збирној именици (*ка́мењ*, *пр́сшењ*, *ко́шшањ*, *шр́ње*, *гру́мењ*) опште је обележје северношарпланинских говора (уп. Младеновић 2001: 193; 2019: 267), са смањењем обима како се иде од југа ка северу.

Аншиципацијска палашалност

3.2.5. Присуство антиципацијске палаталности испред некада палаталних гласова /њ, ћ/ќ, ђ/ѓ/ у делу словенских говора који су претрпели балканистички утицај захватило је и западни српско-македонски ареал[57]. Резултати и обим иновације различити су у појединачним говорима. Само јављање антиципацијске палаталности у балканословенским идиомима „словенска је иновација којом се брани фонолошки статус фонеме, пошто се – према расположивој литератури о албанским и арумунским говорима – овакав модел не среће у контактним говорима” (Младеновић 2019: 246).

[55] Уп. *коњ – нива* у тетовском говору (Стаматоски 1956: 238), заим /н’/ < /њ/ у Пологу (Селищев 1929: 291). Уп. и са Белић 1935: 114–115; уп. са добрим чувањем /њ/ у свим позицијама у доњеполошком вратничком говору (Видоески 1961: 153), опстаје у дебарском говору (Видоески 1968: 223) и добро се чува у дримколско-голобрдском (Исто: 240).

[56] Уп. Младеновић 2001: 192; Младеновић 2019: 267–269.

[57] О македонским, српским, бугарским ареалима са антиципацијском палаталношћу, уз посебну пажњу посвећену говорима северношарпланинске и метохијсте области, детаљније се расправља у Младеновић 2010 и у Младеновић 2019: 245–249, 251–252.

Судећи по снази иновације и правцима њеног распростирања, изоглосно огњиште антиципацијске палаталности су западномакедонски и централномакедонски говори[58].

За разлику од западномакедонске ситуације, где скоро по правилу антиципацијску палаталност испред /њ/ прати и антиципацијска палаталности уз /ќ/ћ, ѓ/ђ/, у говорима северношарпланинско-метохијског ареала такве корелативности нема: а) у говорима у којима има антиципацијске палаталности испред /њ/ (горански, метохијски говори), нема антиципацијске палаталности испред африката (или је необична); б) у сиринићком је антиципацијска палаталности испред /ћ/, ђ/ знатне снаге (а ретко се среће у сретечком и горанском), али је скоро нема испред /њ/. Неочекивано је да антиципацијске палаталности скоро нема испред /њ/ ни у вишим селима, у којима је горански утицај очигледан (уп. Младеновић 2005: 67–69), а неочекивано је да антиципацијске палаталности нема ни у подгоранском метохијско-горанском говору (Младеновић 2010: 225), иако је слабљење палаталности /њ/ у овом идиому знанто.

3.2.5.1. Антиципацијска палаталност је у свим говорима факултативна.

а) Антиципацијска палаталност у групама /вокал + њ + вокал/ (*и́гра*^{j}*н'е*, *ко*^{j}*н'и*) у северношарпланинским говорима највеће је снаге у горанском говору (Младеновић 2001: 230–231). У сретечком говору, што није неочекивано с обзиром на стабилност палаталне природе /њ/ у овом говору, посебно у нижим селима (Младеновић 2005: 67–69), затим у сиринићком – потврђена је малим бројем примера (Младеновић 2019: 251). У подгорском говору палаталност /њ/ стабилнија је у вишим селима која се наслањају на Сиринић, па је и антиципацијска паталност заступљена мањим бројем примера, док је у низијским насељима чешћа. У подримском и ђаковачком говору, иако је стабилизација алвеопаталног /н'/ знатно узнапредовала, антиципацијска палаталност слаби, свакако због чињенице да нема дефонологизације /њ/ и да корелација /н' : н/ остаје стабилна. Иако је и у призренском градском говору факултативна, број примера са антиципацијском платалношћу највећи је у метохијском ареалу.

У примерима са антиципацијском палаталношћу потпуни губитак палаталности и декомпозиција у груну /јн/, потврђена је као фа-

[58] Селищев 1918: 94–97; Конески 1966: 58–59; Поповски 1970: 109; Видоески 1991: 318. Детаљнију литературу о овом питању у македонским и српским говорима в. у Младеновић 2001: 229 (нап. 818); 2010: 231–234.

културативна у горанском и призренском градском говору (*и́гр̄ајне*), док у осталим идиомима опстаје алвеопалатално /ʲн’/.

б) Свођење парова африката на појединачне јединице у метохијским говорима, затим започет процес и у горанском говору, утицали су на то да се у овим идиомима испред /ћ, ђ/ или не јавља антиципацијска палаталност, или је потврђена малим бројем примера испред палаталних фонова блиских /ћ, ђ/[59].

Иако опозиција у паровима африката у северношарпланинским говорима у Гори, Сретечкој жупи и Сиринићу опстаје уз започет процес елиминације, сиринићки је једини говор у северношарпланинском ареалу у коме је антиципацијска палаталност органска особина, пошто је – иако факултативна – знатне снаге (*свеʲ́ћа*, *шеʲ́ћер*, *цвеʲ́ће*) (уп. Младеновић 2019: 247–249). У горанском (*сто̄реʲћа*, *нејћем*, *то̄ајће*) (Младеновић 2001: 231) и сретечком (Младеновић 2010: 227) потврђена је малобројним примерима, и то по правилу испред /ћ/.

У метохијским говорима примери са антиципацијском палаталношћу потврђени су веома ретким примерима, и то по правилу ако су сведене африкате на палаталне фонове сродне гласовима /ћ, ђ/ (Исто: 226—228).

Г л а с /х/

3.2.6. Од говора македонско-српског ареала[60] који гравитирају ка Шар-планини глас /х/ опстао је само у горанском говору у свим позицијама, али не и у свим речима (уп. Младеновић 2001: 153–160), у свим насељима, осим у Рестелици и Крушеву. У највећем делу Горе то је фон ослабљене фрикације, за разлику од Брода и Глобочице, који иначе припадају различитим микродијалекатским типовима горанског говора, /х/ је нормалне фрикативности. У малобројним примерима у позицији /назал + х/ у насељима у којима је /х/ нормалне фрикативности, потврђена је и соноризација и супституција са /г/ (*А́г̄нето̄*, *ог̄лу́гнала*, *ја́г̄ни* ко́била, *муг̄л’и́сано*). Ситуацију усложњава и чињеница да је у горанском исељеничком урвичко-јеловјанском говору /х/ присутније него у самој Гори. Опстанак /х/, као и сама соноризација овога гласа поред утицаја турског језика због исламизације, објашња-

[59] О српско-бугарском ареалу са антиципацијском палаталношћу испред /ћ, ђ/, који чине тимочко-лужнички и западнобугарски говори сродни тимочко-лужничкима в. у Младеновић 2010: 248. В. на овом месту и литературу о овом питању.

[60] У централним македонским говорима /х/ је испало из фонолошког система. У процесу је нестајања из неких периферних говора (уп. Видоески 1991: 110–111).

ва се близином и контактом са албанским језиком[61].

3.2.6.1. Горански говор остао је у потпуности изван маркантне западномакедонске иновације замене гласа /х/ са /ф, в/[62], тако да се овом особином овај идиом наслања на ареал говора северно и источно од Горе[63].

Опис говора горанских насеља у Албанији (Steinke – Ylli 2010) тражи посебан коментар када је у питању судбина /х/. Аутори у одељку о гласу /х/, уз навођење бројних примера без /х/, закључују да је овај фрикатив испао из система (2010: 60–61). На другим местима, међутим, наводе ретке појединачне примере (*ни́хна*, *ни́хно*, стр. 59; *бе́хт̄е*, *т̄и́јехт̄е*, ка *не́маха*, *се т̄ра́је(х)а*, *т̄ре́се(х)а*; стр. 119).

Исти аутори наводе и ретке потврде са западномакедонском заменом /х/ са /ф/ (*и́мафме*, *т̄ра́ефме*, стр. 119; *нат̄ра́ифме*, стр. 122; да збо́риш *со ни́ф*, стр. 146; *г̄ра́ф*, стр. 61). У текстовима, међутим, овакви примери нису уочени, а и број потврда са /х/ или без овога гласа у навођењу дијалекатских илустрација је веома мали, тако да има разлога – с обзиром на укупно стање у горанском говору – да се изврши провера присуства овакве замене /х/ у овом делу Горе.

Г л а с /в/

3.2.7. Од говора северношарпланинско-метохијског ареала варијацијско поље /в/ најшире је у горанском (Младеновић 2001: 168–176) и сиринићком говору (Младеновић 2019: 209–225), пошто се поред лабиоденталног у овим идиомима среће и билабијални фон.

Обим испадања /в/ у међувокалском положају највећи је у горанском говору. Оваква ситуација наслањање је на стање у околним македонским говорима, пошто је у српским метохијским говорима /в/ у интервокалном положају – осим у глаголским основама – углавном стабилно.

3.2.7.1. Близина македонских идиома утицала је на судбину /в/ у међувокалском положају и изван глаголских основа. У горанском говору /в/ испада скоро доследно и изван глаголских основа у групама /

[61] Видоески 1991: 114. На опстанак /х/ у горанском говору свакако је утицао контакт са географски блиским албанским говорима у басену Белога Дрима (уп. Десницкая 1968: 116) – говору Тропоје (Исто: 120), дебарском албанском говору (Исто: 183–184).

[62] Видоески 1991: 319, 335.

[63] Лексичка позајмица у горанском (*кожуф*), али и севернијим идиомима српскога типа, не утиче на изнети закључак. У примерима типа *сув / суф*, *г̄лув / г̄луф* /в/ је хијатског порекла.

вокал + в + и/, /вокал + в + о/ (*ногáица / нóгајца*, *кúпкајце* кúпет, бúла *грмáица / грмајца*, *нóгајце*; *сúно*^{j}, *л'éбо*^{j}, *грáдо*^{j}*и*; *Тéшоо*, *гóшоо*, úди *прáо*). У сиринићком нису необични примери типа *волóи*, *Брезójца*, *у Куманóо*, *прáо*, *прљáо*, посебно у западнијим селима ближим Сретечкој жупи, док су у централним и источнијим насељима присутнији примери са очуваним /в/ (Младеновић 2019: 221–222). У сретечком говору /в/ у интервокалном положају стабилније је у говору хришћана, док је у говору муслиманског становништва, посебно у вишим селима окренутим Гори, испадање /в/ у међувокалском положају у именским речима израженије. Ову особину у овим сретечким насељима прате и друге које упућују на ближу везу са горанским говором.

У подгоранском говору /в/ у интервокалном положају стабилније је него у горанском и сретечком, што је наслањање на јужнометохијски слој овог говора, али су потврђени и примери типа *чóек*, *шóар*, *грáдои*.

Удаљеност од македонских идиома учинила је да је у метохијским говорима /в/ у интервокалном положају изван глаголских основа знатно стабилније него у идиомима северношарпланинског ареала, с напоменом да су у вишим селима подгорског говора, окренутим Сиринићу, потврђени и примери типа *гошóо*, *брашóо*.

3.2.7.2. У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала у групама /в + безвучни опструент/ /в/ се обезвучава једначећи се са /ф/[64] (*шрáфка*, *дрфце*, *Сéфце*)[65]. У сиринићком говору фонолошки статус овога гласа чува се билабијализацијом (*ówца*, *Jówче*, *покрówци*) или заменом са /ў/, које са претходним вокалом чини дифтоншку секвенцу (*óўце*, *Сéўце*, *сеўчáнско* сирéње, *Пешрóўдән*) (уп. Младеновић 2019: 212–213). Лингвогеографски контакт сиринићког и подгорског говора унео је и у подгорски говор /ў/ – додуше, знанто слабије снаге. У горанском говору долази до доследног обезвучавња /в/, уз ретке потврде билабијаног /w/ (брójански *ówчари*).

На крају интонационог такта /в/ прати судбину звучних опструената у појединим говорима северношарпланинско-метохијског ареала: а) обезвучава се с високом доследношћу у горанском, подгоранском и говору виших села сретечког говора; б) у осталим говорима се најчешће делимично обезвучава, а срећу се и примери са чувањем пуне звучности или потпуног обезвучавања.

[64] Интеграција /в/ у овој позицији у систем шумних сугласника обележје је и западномакедонских говора (Поповски 1970: 116; Белић 1935: 123).

[65] Уп. Младеновић 2001: 168; 2019: 212.

Палатализовање некадашњих полумеких финалних консонанта /т, ђ, л, н/

3.2.8. У неколико лексема, пре свега именицама, некадашњи полумеки гласови нису очврсли већ су развијањем пуне палаталности замењени палаталним гласовима у северношарпланинским говорима. Присуство ове специфичне иновације у генетски и типолошки различитим говорима, додуше у различитом обиму, отвара питање о могућој некадашњој већој сродности ових говора, али и правцима кретања појединих изоглоса с обзиром на то да ову особину (којом је захваћена само палатализација *t’> ќ / ћ) припада солунском снопу и захвата говоре правцем Кукуш – Берово (Видоески 1962а: 85). Наведени изоглосни сноп не иде према Шар-планини, а у северношарпланинским говорима јављају се и палатализовани /љ, њ/[66]. Лексеме са умекшаним финалним сугласником: а) у горанском: *зе́ћ*, *ла́коћ*, *кл’е́ћ*, *смр́ћ*, *ӣе́ћ* (< пећ, *ӣе́ћои*), *ӣо́ӣраћ*, *гр́ћи*, *че́л’ећ* (: *че́љећи*), *ру́коећ*[67] (: *руко́ећи*); *со́љ*, *жа́љ*, *је́сењ*, *ђе́њ*[68]; б) у сретечком: *смр́ћ*, *кле́ћ*, *ӣа́ӣраћ*, *ӣе́ћʰ*, *гла́ћʰ*, *ру́којћ* (< **руковећ*)[69], *со́љ*, *је́сењ*, *ђла́њ*; в) у сиринићком: *кле́ћ*, *ӣа́ӣрəћ*, *ӣе́ћ*, *ру́ковећ* (и: да́деш *руко́веђ*), *ђла́њ*, *је́сењ*; г) у подгоранском: *зе́ч’*, *кље́ч’*, *гла́ӣ’*, *ӣо́ӣрач’*, *со́љ* (Младеновић 2005: 74).

У метохијским говорима, укључујући и подгорски, некадашњи финални полумеки сугласници очврсли су. Само је у подгорском и подримском говору потврђено *кл’е́ћ* („просторија за крупну стоку”; вероватно нанос из сретечког говора) и *кл’е́т* („остава”).

Протетички гласови

3.2.9. Протетички глас *ј-* обележје је свих идиома северношарпланинско-метохијског ареала.

У горанском говору доминира *ј-* (*ја́бука / ја́боӯко / ја́боко*, *је́сењ*, *јере́бица / јаре́бица*, *је́л’ен*, *је́зик*, *је́зеро*, *је́чмењ*, *ју́же*) (Младеновић

[66] Детаљније о овоме в. у Павловић 1939: 24, 33, 116, 117, 231; Младеновић 2001: 219–222; 2019: 289–290; 2005: 75.

[67] Док је у нижим селима бележено само *ру́коећ*, у вишим горанским насељима потврђене су две лексеме: *ру́кајка* и *ру́коећ*.

[68] У горанском су умекшани аналошким процесима или јотовањем и: *гла́ћ*, *но́коћ*, *но́кћи* (поред *но́кти* у нижим селима); у прилозима: *на́заћ* (< назађ), а у унутрашњем слогу и *стре́ћно*, *зе́ћно*, *ӣре́ћно* (уп. Младеновић 2001: 221). У сретечком и сиринићком: *за́ћни*, *сре́ћни*, *ӣре́ћни* (Младеновић 2019: 293). Уп са *за́ђан*, *сре́ђан* у скопскоцрногорском говору (Видоески 1954: 211).

[69] Ако африката није из збирне именице **руковеће*.

2001: 228–229). У горанском је прилог „сутра" потврђен у више ликова: *ју̏шре* / *ју̏шре* / *ву̏шре*. *Ју̏шре* је бележено у нижим насељима, *ву̏шре* у вишим. Глагол *о́пшеѓни* („потегни") без протетичког је гласа, осим и Глобочици, где је бележен са протетичким *в-* (*во́пшеѓни*).

Протетичким *ј-* говори северношарпланинско-метохијског ареала чине целину са осталим делом српских дијалекатских формација и делом оближњих македонских говора (уп. Видоески 1961: 153, 158), удаљавајући се од неких западномакедонских идиома са протетичким /в-/[70].

Г р у п е /ки, ке; ѓи, ѓе/

3.2.10. Велар у групама /ки, ке, ги, ге/, осим у једном насељу Горе, у осталом делу северношарпланинско-метохијског ареала реализује се као алофон чија је зона артикулације померена напред, али без фонолошке неутрализације.

У горанском говору су ове групе доживеле различиту судбину у појединим насељима. У највећем делу групе опстају; у бродском говору су доследно замењене групама /ћи, ће/[71] (*ру́ка – ру́ће*, *но́ѓа – но́ће*); у осталим насељима групе су стабилне, осим у прилозима *ће*, *ће́ѳе*, *свеће́ѳе*, *ша́ће*, *ва́ће* (Младеновић 2001: 223–225).

Подстицај за фонолошку неутрализацију у бродском говору могао је стићи из тетовског говора (Стаматоски 1956: 234), са којим бродски говор повезују и друге особености (уп. Младеновић 2001: 506–509), а „силната палатализација пред предните вокали" (Видоески 1961: 153) својство је и доњеполошког вратничког говора.

М е ша ш е з а у н е к и м с у ѓ л а с н и ч к и м ѓ р у п а м а

3.2.11. У северношарпланинско-метохијском ареалу обе старе групе **svъ-* и **cvъ-* потврђене су с метатезом и уметнутим секундарним полугласником[72] у горанском (*сэ́внало*, *цэ́фшало*; Младеновић 2001: 225–226) и призренском градском говору (Реметић 1996: 360, 361, 445). Група**cvъ-* с метатезом обележје је и других северношарпланинских говора – сиринићког (Младеновић 2019: 284), сретеч-

[70] У оближњем гостиварском говору изразито доминира протетичко /в-/ (Видоески 1961: 150).

[71] Оваква неутрализација, подстакнута страном фонетиком, захватила је већи простор без континуитета југоисточних српских, македонских и бугарских говора. Литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 223 (нап. 790–792).

[72] „Стара диференцијална црта на македонскиот ареал е појавата на сек. ъ во секвенците *свъ-* и *цвъ-*, сп. *цъ́фши*, *съ́вне*, *съ́внује*" (Видоески 1991: 314). Уп. са *цъ́фши* у тетовском говору (Видоески 1961: 158).

ког (Павловић 1939: 53, 220) и подгоранског (према мом материјалу). Осим у горанском и призренском градском, у осталим говорима уместо лексеме „свањивати" користи се *се разђањује*, а *се разђа́њу́је* обичније је и у призренском говору.

3.2.11.1. Унутрашња група /-зј-/[73] у северношарпланинско-метохијском ареалу није доживела метатезу само у горанском говору (*гр̄о́зје*, *ло́зје*) (Младеновић 2001: 226) и вишим селима сретечког говора (Младеновић 2005: 67)[74]. Облицима без метатезе горански говор и говор виших сретечких насеља наслања се на полошке говоре (уп. Видоески 1961: 157).

Е т̄ и м о л о ш к е г̄ р у п̄ е /ст̄р, зђр/

3.2.12. Осим у сиринићком говору, у коме се етимолошке групе /стр, здр/ (*се́сра*, *сри́на* ми би́ла, да *си зра́во*, *за зра́вље*) факултативно упрошћавају (Младеновић 2019: 272–273), у осталим идиомима северношарпланинско-метохијског ареала групе опстају. Испадање плозива у сиринићком говору свакако је узроковано разбијањем ем-пентентским /т, д/ етимолошких група /ср, зр/[75].

У западномакедонским (Видоески 1961: 150; 1968: 224, 240) и северномакедонским говорима групе се углавном чувају (Видоески 1954: 213), а испадање плозива забележено је у вратничком и тетовском говору (Видоески 1961: 156, 159).

*Г р у п̄ а /*čr-/*

3.2.13. Стара група /**čr*-/ доследно је замењена групом /цр/ у свим лексемама, укључујући и именицу *црешња*, у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански говор (*црне*-очи, *црēн'а*, *црвена*-земња, *цр́вец*, *Цр́л'ивец*) (уп. Младеновић 2001: 262–263), тако да је горански говор најјужнији идиом са довршеном заменом у свим речима. Јужно од горанског ова иновација прелила се и у неке македонске говоре[76].

---

[73] Уп. са остваreном метатезом у македонским говорима са којима горански показује сродност (Видоески 1961: 320, рекански; 1968: 224, дебарски).

[74] У нижим селима сретечког говора је: *у ло́јзе*, *Ло́јзиш̄те* (топ.), а си и́зела *г̄ро́јзе*.

[75] Уп. и са ретким испадањем плозива из ових група у говору јужнокосовског села Гатње (Младеновић 2013: 117).

[76] „Порано спомнаме дека во периферните говори на пограничјето со албанска јазична територија се среќаваат сè уште примери со запазено во старите секвенци **čr*- і **čvr*-." (Видоески 1991: 319). У дебарским говорима стара група **чр*- чува се у одређеном броју речи, у другима је замењена групом *цр*- (уп. Видоески 1991:

Г р у п а /ср, зр + вокал/

3.2.14. Етимилошке групе /ср, зр + вокал/ факултативно се уклањају уметањем /т, д/ у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала. Ова појава, која је захватила велики ареал српских, македонских и бугарских говора[77], неједнаке је доследности у говорима са српске стране ареала који је предмет истраживања (уп. Младеновић 2001: 263–264). Уочено је да је доследност највећа у говорима са антепенултимском акцентуацијом – горанском, сретечком и подгоранском, а да је мање снаге у говорима призренско-јужноморавског типа у Сиринићу, Призренском Подгору и метохијским говорима. Уочено је, такође, да се доследност уметања плозива смањује како се иде од шарпланинског подбрђа на југу ка северу Метохије, да би у подримском говору доминирали примери без епентезе.

Г р у п а /шт͡/

3.2.15. Испадањем /т/ из именичке заменице за ствари „што”, из укупног северношарпланинско-метохијског ареала издвајају се два идиома на крајњем југу – горански (Младеновић 2001: 344) и на крајњем северу – подримски (према мом материјалу). У сложеним заменицама група /шт/ опстаје у свим говорима.

Облик *шо* у горанском може се непосредно повезати са галичким говором (уп. Белић 1935: 137), пошто дебарски (Видоески 1968: 227) и тетовски говор (Стаматоски 1957: 104) чувају /шт/ у заменици.

У оба поменута идиома доминира облик *шо*. У горанском од старијих информатора у насељима у Србији бележена је и заменица са очуваном групом (*што* у Рестелици и Крушеву; *што͡* у осталом делу Горе) (Младеновић 2001: 344).

За говор горанских насеља у Албанији наводи се заменица (и везник) *што͡* (Steinke – Ylli 2010:103–104). Према мојој грађи из ових насеља присутни су и облици *шо*, али и ретко *што*.

У ОП заменице *ш(т͡/ћ)о* у горанском потврђена су два облика: а) основно *шо́го* (Младеновић 2001: 344–345), присутно и у полошким говорима (Селишчев 2029: 349), и б) *о́што͡ / о́што*, својствено осталим говорима северношарпланинско-метохијског ареала.

327). Различита судбина старе групе **чр-* у овом македонском подручју упућује на сусрет различитих изоглоса, са продором *цр-* из српског правца, како закључује Б. Конески (1966: 82–83).

[77] Литературу о овоме в. у Младеновић 2001: 263 (нап. 981).

3.2.15.1. Западномакедонска замена групе /шт/[78] различитог порекла групом /шћ/ у горанским пунктовима у Србији потврђена је само у рестеличком говорном типу (уп. Младеновић 2001: 240–241). У насељима у Албанији група се најчешће чува, а грађа потврђује и спорадичну замену са /шћ/ (*шчи́ца*, *у́гнишче*, *ни́шћо* (уп. Steinke – Ylli 2010: 58–59).

Јотовање

3.2.16. За праћење дијалекатских односа у анализираној зони од интереса је обухават сугласничких група са /j/ у новом јотовању.

У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала ново јотовање захватило је сугласнике /т, д, л, н/, а изван асимилативног процеса остали су /с, з/. Из укупног стања издваја се горански говор, у коме се не јотују ни групе са лабијалом (*зǝра́вје*, *ǝу́вјо*, *Ру́ūје*, *Вр́бје*, *Гр́мјанско* де́ре) (Младеновић 2001: 216). У осталим говорима, укључујући и оне са антепенултимском акцентуацијом, јотовање лабијала је остварено (*зǝра́вље*, *кра́вл'о* мл'е́ко). У западномакедонском појасу ново јотовање дало је различите резултате – са оствареним јотовањем, али и са недовршеним процесом у коме се чувају групе које се иначе јотују у горанском (уп. са стањем у жировничком говору (Видоески 1991: 319).

Само је у горанском потврђено *л'у́ваље*, *о́граље* (Младеновић 2001: 215; Steinke – Ylli 2010: 59–60), како је и у тетовском (Стаматоски 1956: 234).

Нетипични факултативни примери са групама /нј, лј, ћј/, а који ремете опште стање у новом јотовању у горанском говору, указују на миграционе токове из западномакедонског правца. У вишим селима, пре свега у Рестелици и Крушеву, поред доминантних примера са оствареним јотовањем, бележено је и: *ūр́ње*, *ко́л'је*, *Ра́зǝол'је*, *ūр́ће* (Младеновић 2001: 215).

Само је у горанском говору очуван резултат јотовања са преосмишљавањем множинског наставка у именици *љу́ђи* (Младеновић 2001: 215; Steinke – Ylli 2010: 60). Остварено јотовање је у вези са западномакедонским обликом *л'у́ѓе*. Одсуством јотовања у сложеницама глагола **iti* (*ће ǝо́јǝ*, да *ūро́јǝеūе*) микроареал чине горански (Младеновић 2001: 217), подгорански (Младеновић 2005: 73) и виша села сретечког говора (према мом ма-

[78] Уп. Белић 1939: 12; Поповски 1959: 109; Видоески 1968: 223; 1991: 320.

теријалу). У нижим селима горанског говора, поред доминантних облика без извршеног јотовања, бележени су и ређи примери са остваренim јотовањем групе /јд/ (Младеновић 2001: 217).

Судбина гласовних група /с, з, ш + ч, ц/

3.2.17. Измена група /с, з, ш + ч, ц/ > ф/в + ч, ц/, остварена у делу оближњих западномакедонских говора[79], без трагова је у говорима северношарпланинско-метохијског ареала[80]. Стабилност ових група у горанском говору подржана је чувањем /х/ и одсуством његове замене са /ф/в/. Везу између поменутих сугласничких група и дуже присутности /х/ у фонолошком систему добро илуструје и оближњи западномакедонски жировнички (реканси) говор у коме се неизмењене групе факултативно чувају, а у исто време није завршен и стабилисан процес замене /х/ са /ф/ (уп. Видоески 1991: 319).

Звучни сугласници на крају интонационог такта

3.2.18. У северношарпланинско-метохијском ареалу формирана су два подареала са различитом судбином звучних сугласника, којима се у овој позицији прикључује и глас /в/. Десоноризација је обележје пре свега говора муслиманског становништва. Најдоследнија је у Гори (Младеновић 2001: 232–233), затим у говору виших муслиманских насеља у Сретечкој жупи и говору Подгоре. Знатно обезвучавање у сретечком и подгоранском говору у непосредној је вези са миграцијама горанског становништва у виша села Средске и Подгора[81]. Оваква судбина звучних опструената на крају интонационог такта наслањање је на стање у западномакедонском ареалу (уп. Селишчев 1929: 294; Стаматоски 1956: 240, Поповски 1970: 118).

У говору хришћана свих осталих идиома обезвучавање је факултативно и не захвата већи број примера. У већини идиома доминира делимично обезвучавање, у коме звучна фонема чува свој идентитет.

---

[79] Видоески 1968: 224; 1991: 319. Уп. са изменама фрикатива ових група у /ф/ у западномакедонским говорима (*мофче*, *опафче*, *круфче*, *лифче*) (Видоески 1961:150). У оближњем вратничком (Исто: 153) и у тетовском говору групе се чувају (Исто:158).

[80] Изведеница *бóфчалак*, потврђена у горанском (Младеновић 2001: 256) и подгоранском, лексичка је позајмљеница из западномакедонских говора. Иначе је редовно *бóшча*, *мóсче / мóшче*, *бáшча*.

[81] Више о овоме у Младеновић 2005: 80–81.

О б л и ц и

Речи са деклинацијом

4. Број падежних облика у српско-македонском ареалу који се наслања на Шарпланинску област различит је, са израженијим аналитизмом у македонском дијалекатском појасу. Оно што раздваја северношарпланинско-метохијски ареал, укључујући и горански говор, од македонског ареала добро је чување датива оба броја именица свих семантичких и свих граматичких типова. На овакав закључак не утиче спорадично чување датива једнине, и то само од именица ограничених семантичких типова, у суседним македонским говорима. Опстанком датива једнине, макар у ограниченом обиму, оближњи македонски говори чине целину са северношарпланинско-метохијским ареалом удаљавајући се истовремено од осталих македонских дијалекатских формација.

4.1. У северношарпланинско-метохијском ареалу формирана су три подареала према броју очуваних флексивних облика.

4.1.1. Ареал са најмањим бројем очуваних падежних дистинкција су говори са антепенултимском акцентуацијом у Сретечкој жупи и Подгори, којима се придружује и подгорски говор Врбичана. У подгорском говору и говору виших села сретечког говора потврђен је и генитив заклетве именица *-а* деклинационог обрасца.

Близина македонских говора са изразитим аналитизмом утицала је на обимније редуковање падежног система у овим говорима на три облика у оба граматичка броја: номинатив, датив и општи падеж (са факултативним траговима генитива заклетве).

4.1.2. Други ареал чини горански говор. Иако се укупном структуром наслања на западномакедонско залеђе, у овом говору – поред облика који карактеришу сретечки и подгорански – очувани су и факултативни трагови још неких флексивних падежних форми[82]. С обзиром на природу дијалекатског закутка, ови трагови вероватно сведоче о претходној фази западномакедонских идиома, али истовремено показују и интересантне паралеле са сиринићким и метохијским говорима.

У горанском су флексивни трагови – поред присутног датива оба броја свих именица – очувани углавном од именица *-а* деклинационог

[82] Овом делу језичке структуре посвећује се детаљнија пажња пошто се у прилозима Б. Видоеског у којима се помиње горански говор не уочавају.

обрасца с аниматним значењем[83], углавном од личних имена и именица са значењем сродника[84].

а) Факултативно је очуван Гјд. аблативног значења у конструкци *оꙉ* + (побе́јнала *оꙉ Е́сме*, сом до́шла *оꙉ И́мет҃ице*, сом до́шла *от҃ ће́рке*, зи́мал’е *оꙉ Нијази́нице*, бе́гај *оꙉ ново́жење*) (уп. Младеновић 2001: 296, 302).

Присутан је генитив у устаљеном прилошком изразу *от҃ стра́не* (И ми́је ће гл’е́даме *от҃ стра́не*.) (Младеновић 2001: 297).

б) Од именица *-а* деклинационог обрасца исте семантичке скупине, потврђени су и факултативни облици Гјд. у конструкцијама са старим предлогом *у*, који је у горанском најчешће изједначен са *во* (са варијантом *w*, в. т. 3.1.8) (си́нојка сом би́ла *у Нецат҃и́нице*, *во Са́фије* ће ре́чеш, ја́ до́јдо *во у́јне*, *w Ибраи́мице* по́љај, бе́ше *во су́ꙉије*, се́дала *во г҃а́зꙉе*) (уп. Младеновић 2001: 296, 302).

в) Као факултативна форма, чешће у вишим селима, потврђен је беспредлошки генитив заклетве (жими-*ꙉу́ше баба́јкове*, жими-*ꙉу́ше мат҃е́рине*) (уп. Младеновић 2001: 296).

г) У Броду и Диканцу уз императив глагола *навикај* („позови”) у објекатској служби – као ретка форма која узмиче пред аналитичком конструкцијом – потврђено је више примера са очуваним Гјд. (ми на́викај *се́ст҃ре*, ми на́викај *же́не*, ми на́викај *Име́т҃ице*) (Младеновић 2001: 297).

д) У најнижим селима уочени су слаби трагови Ljд. у предлошко-падежној конструкцији начинског значења са *по* (а́бери до^{x}оња^{j}е *по оче́вому а́цет҃у Ри́зману*, пра́тила *по по́ст҃а́рому бра́т҃у*, па ће пра́ћаме *по Ми́т҃ат҃у*) (Младеновић 2001: 281).

ђ) Иако реално не утиче на број падежних дистинкција, треба поменути да се чува траг старог Гмн. сачуван у партитивној конструкцији: *бројна именица* + *именица* (*т҃ри́ст҃ош҃ин* о́фце, *пе́ст҃ош҃ин* бра́ва, *ꙉве́ст҃ош҃ин* сва́то^{j}) (Младеновић 2001: 301).

е) У Steinke – Ylli 2010 наводе се усамљени примери који на први поглед упућују на беспредлошки посесивни Гјд.: а) го́ра́нски но́шне се но́сет са́мо за де́н *сва́ꙉбе* (2010: 69). Ако је пример поуздан, биће да је ово посесивни датив на *-е*, какав се иначе среће у свим оближњим призренско-јужноморавским говорима (уп. Младеновић 2019: 376).

[83] Уп. са најбоље очуваном флексијом у једнини у сиринићко-метохијском ареалу управо од именица овог деклинационог обрасца (Младеновић 2019а: 242–245).

[84] Уп. са чувањем Дјд. у неким западномакедонским говорима само од именица ових семантичких типова (в. т. 4.3).

б) пола *О́чикље* (2010: 69). Назив села је *О́чикље*, а и у питању је партитивна форма, тако да овде нема облика Гјд.

Осим потврда за Дјд. и мн., аутори не наводе друге трагове флексије у горанским насељима у Албанији.

4.1.3. Трећи подареал чине призренско-јужноморавски говори у Сиринићу и Метохији. У овим идиомима број очуваних флексивних облика највећи је у северношарпланинско-метохијском ареалу. Близина сретечког говора, али и везе са оближњим македонским областима – пре свега доњеполошком и тетовском – утицале су на то да је у сиринићком говору аналитизам присутнији него у метохијским говорима. Са друге стране, препознају се два подареала у подгорском говору: а) у западнијим селима – према којима су окренута сретечка насеља са десне стране Бистрице, затим измешаност са насељима подгоранског говора – аналитизам је присутнији него у насељима источног и централног дела Подгора, која са Подримом чине микроконтинуум[85]. Флексија је најбоље очувана у подримском и призренском градском говору.

О неким облицима именица

4.2. *Номинатив множине*

4.2.1. *Номинатив множине именица м. р. на* -ø

У Нмн. деклинационог обрасца на -ø у северношарпланинско-метохијском ареалу уочавају се два подареала.

а) У говорима са антепенултимском акцентуацијом (горански, сретечки, подгорански) у највећем делу именица Нмн. завршава се на -*и*[86]. Мали број именица у овим говорима има наставак -*е*. Наставак -*е* среће се углавном од именица са значењем биполарне структуре[87]. У сва три говора инвентар именица са Нмн. на -*е* приближно је исти: *о́пәнке* (: *о́пәнок*) (сретечки, подгорански), / *о́пенке* (горански), *ру́каве* (: *ру́кав*), *чо́рапе* (: *чо́рап*, горански; у друга два говора: *чáрапа – чáрапе*), *о́бојке* (: *о́бојок*), *о́рахе / о́раје* (: *о́рах / о́ра*), *пóлоге* (: *пóлог*) (уп. Павловић 1939: 167; Младеновић 2001: 287–288; Steinke – Ylli 2010: 76).

[85] О овоме детаљније в. у Младеновић 2022: 210–216; 2019а; 2021.

[86] Одсуство посебне форме за Нмн. и ОПмн. им. м. р. на -*ø* особина је укупног македонско-бугарског подручја (Ивић 1991: 155 (нап. 39).

[87] Уп. са наставком -*е* у Нмн. у неким македонским говорима (Селищев 1918: 174; Видоески 1961: 156 (вратнички говор).

У најзападнијим селима Сиринића – као нанос из сретечког говора – факултативно је бележено *опáнке* и *обójке* (и обичније: *опáнци*, *обójци*). У свим пунктовима овога говора потврђено је само *рукáви*, *орáси* (Младеновић 2019: 320–321).

б) У призренско-јужноморавским говорима у Нмн. стабилисан је наставак *-и*, који је у опозицији са наставком *-е* у ОПмн. Именице које су у Нмн. у северношарпланинским говорима потврђене с наставком *-е*, у призренско-јужноморавским говорима имају наставак *-и*.

Примери на *-е* који се у метохијским говорима Призрена (уп. Реметић 1996: 453–458) и Ђаковице (Стевановић 1950: 102–103) сматрају Нмн. заправо су скоро сви у ОПмн. у пасивним, обезличеним, егзистенцијалним конструкцијама, у служби именског предикатива а резултат су јачања значаја семантике у односу на граматику[88]. Наведене конструкције јављају се факултативно и са Нмн., што је довело до настанка малобројних примера са *-е* изван поменутих конструкција.

Ове облике привидног Нмн. не треба сматрати наносом из оних северномакедонских говора у којима се у Нмн. именица на *-ø* срећу облици типа *синове*, *коње* (уп. Видоески 1954: 171, 187, 215).

Наставком *-и* у Нмн. формиран је шири српско-македонски ареал, пошто и западномакедонски говори у овом падежу знају за ово морфолошко обележје. (уп. Видоески 1991: 310).

4.2.2. *Номинатив множине именица -а деклинационог обрасца*

Западнојужнословенски и источнојужнословенски говори уопштили су различите иновације у Нмн. именица на *-а*: у источном делу *-и*, у западном *-е* (Поповић 1955: 58; Конески 1966: 117–118). У свим говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала, укључујући и горански говор, уопштен је наставак *-е* (Младеновић 2001: 300–301; Steinke – Ylli 2010: 76), тако да је горански говор најјужнији идиом компактне словенске територије у словенско-албанском пограничју са *-е* у Нмн. именица на *-а*. У већини македонских говора уопштено је *-и*[89], а *-е* се среће у идиомима који и иначе показују сродност са призренско-јужноморавским дијалектом[90] или нису далеко од компактне територије са *-е* у Нмн. / ОПмн.

[88] Детаљно о овом питању в. у Младеновић 2013: 154–169.

[89] Видоески 1968: 226 (дебарски говори).

[90] „Супротно томе, за генерализацију наставка *-е* (< *-е*) знају македонски северни говори, који и у овом случају показују заједничку црту са српским говорима. *Жене*, *уше*." (Конески 1966: 118). уп. Селишчев 1929: 118, 342; Видоески 1973: 96; 1993: 115; 1991: 320 (жировнички западномакедонски говор), 327 (дебарски говор).

4.2.3. *Номина̄тив множине именица сре̏дњеḡ ро̏да*

Наставцима Нмн. с. р. говор северношарпланинско-метохијског ареала формирају више подареала.

4.2.3.1. У свим говорима северношарпланинског ареала именице с. р. без проширења основе у једнини у Нмн. имају наставак *-а*[91].

У горанском (Младеновић 2001: 305), вишим селима сретечког говора и у подгоранском говору од именица на *-о*, поред основних облика типа *ḡу́мна*, *чу́ӡа* забележени су и факултативни облици с наставком *-ина* (*ḡу́мина /ḡу́мнина*, *чу́дина*, *шко́л'ин'а* : шко́ло), ређе и *-ења* (*ḡу́мења* : гу́мно).

У северношарпланинским говорима са антепенултимском акцентуацијом Нмн. од малобројних именица с проширењем *-ен-* потврђени су различити наставци. У вишим селима горанског говора, подгоранском и вишим муслиманским насељима сретечког говора основни је наставак *-ина / -иња* (*и́мина / и́миња*, *вре́мина / вре́миња*, *ра́мина / ра́миња*), који је напоредан са *-ена / -ења* (Младеновић 2001: 308). У говору православних Сречана уопштен је наставак *-ења*.

У метохијским говорима је наставак *-ена*.

У сиринићком говору *ви́ме* има суплетивну множину *вими́ћи*; *ра́мо / раме́но – раме́на*. У овом говору нема лексеме „бреме", а уместо ње користи се *нара́мак*.

4.2.3.2. Посебну пажњу заслужује Нмн. именица с проширењем *-е̄ш-* у говорима који су доживели најуочљивији контакт са македонским говорима у залеђу – у горанском, у вишим селима сретечког и у подгоранском говору. У њима се срећу наставци: *-ићи* (са варијантама *-ики /-ића / -ика*) и *-ина / -иња* (*бу́рићи / бу́рића*, *ја́рићи / ја́рића*, *ку́чики / ку́чика*, *ӡевӧ́јчики / ӡевӧ́јчика*; *бу́риња*, *ко́ш̄л'ин'а*, *ју́жин'а*, *цве́ћина*) (Младеновић 2001: 309–312). Наставак *-ићи* среће се само у македонским говорима према којима се кретао изоглосни сноп са севера (Конески 1966: 119; Видоески 1961: 154, вратнички). Наставак *-иња* говоре горанско-сретечко-подгоранског микроареала повезује са полошким говорима[92].

---

[91] Детаљније о Нмн. ових именица у горанском говору в. у Младеновић 2001: 303–307.

[92] У тетовском говору уопштено је *-иња* од свих именица с. р. на *-е* (Стаматоски 1957: 94), у реканском је изразито распрострањено *-ина / -ијна* (Поповски 1970: 122). Осим у вратничком, у полошким говорима стабилизује се *-ина / -иња* (Селишчев 1918: 176–178).

Док је у горанском и подгоранском наставак *-ићи* неутрумизацијом пришао регуларној множини с. р. (Младеновић 2001: 310–311; Младеновић 2005: 75), у сретечком је сачувана суплетивна множина на *-ићи / -ики*.

Неочекивано је да у горанским селима у Албанији нису потврђени наставци *-ића / -ика*, већ се за ову категорију именица наводе само наставци *-ина/-иња и -ија* (уп. Steinke – Ylli 2010: 76). Са плурализацијом у овом делу горанског говора присутна је именица *ја́ганца* (2010: 76).

Изван говора које повезује антепенултимска акцентуација, у овој скупини именица с. р. с проширењем *-е̄ш-* уопштен је суплетивни наставак *-ићи*.

4.2.3.3. За утврђивање дијалекатских односа у ширем ареалу коме припадају северношарпланинско-метохијски говори од интереса је утврђивање присуства различитих наставака суплетивне множине именица с. р.

Наставак *-ики*, иначе потврђен у призренско-јужноморавско-северномакедонском пограничју[93], присутан је само у северношарпланинским говорима. У полошким говорима, са којима горански показује низ подударности *-ики / ићи* се не јавља (Селишчев 1918: 176–178), осим у доњеполошком вратничком (Видоески 1961: 154).

Сама дистрибуција *-ићи* / *-ики* у северношарпланинским говорима одређена је типом именице у једнини: именице с. р. у јд. на *-че* са проширењем основе *-е̄ш-* могу имати *-ићи* /*-ики* (*ку́чићи / ку́чики*, *ӡевӧ́јчики*); именице без проширења имају само *-ићи* (*ш̄е́лићи*, *бу́рићи*).

Наставак *-ики* различите је снаге у појединим северношарпланинским говорима: а) најдоследнија дистрибуција *-ићи* : *-ики* је у сретечком (уп. Павловић 1939: 37–39, 169) и у говору Врбичана и Дојница, подгорских насеља у близини Сретечке жупе (Младеновић 2023: 113); б) у горанском говору практично је стабилисан наставак *-ића* (< *-ићи*), а *-ика* (< *-ики*) потврђено је само у Броду као факултативни аломорф мале снаге (Исто: 309–310); в) наставак *-ики* забележен је малим бројем примера и у Севцу, најзападнијем сиринићком насељу (Младеновић 2019: 324–325).

[93] Наставак *-ића / -ика* у горанском говору подржано је контактом са српским или македонским говорима који знају за овај наставак (уп. Конески 1966: 119; Видоески 1954: 217; 1961: 154, 161; 1962: 142–143).

4.3. *Дативе једнине именица*

Македонски дијалекатски корпус захватила је дативска аналитичка конструкција *на* + ОП различите доследности. Док је у источним и југоисточним говорима она доследно заменила синтетички датив, у западним говорима она није у потпуности истисла флексивне форме[94], пошто у делу идиома дативска флексивна форма у једнини и даље опстаје од личних имена и сродничке лексике[95]. С обзиром на то да у говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански[96], доследно опстаје флексивни датив од свих именица оба броја[97], формиран је шири српско-македонски ареал са присуством флексивног датива.

Облицима Дјд. именица различитих деклинационих типова говори поменутог српско-македонског ареала показују варијантност.

4.3.1. У свим идиомима, укључујући и горански (Младеновић 2001: 279–280, 292, 304, 308), осим у сретечком говору од малобројних именица, у Дјд. именица м. р. и с. р. уопштен је наставак *-у*. У сретечком говору се од именица са значењем сродника и дела мушких имена на *-о* срећу два наставка: основно *-у* (*ташку*, *ђајку*, *Вёску*) и наставак *-ове* (*ташкове*, *ђајкове*, *чи́чове*, му ре́коа и *Ми́рцове*) (уп. и Павловић 1939: 161). Овакав наставак несумњив је траг контакта са западномакедонским формама[98].

4.3.1.1. Наставци мушких хипокористика од личних имена и сродничка лексика м. р. раздвајају говоре са антепенултимском акцентуацијом од сиринићког и метохијских говора. Док су у горанском, сретечком и подгоранском говору потврђени хипокористици на *-о* (*Бо́ђо*, *Ми́рцо*, *Не́љо*, *Су́љо*, *Ре́мзо*, *Ре́цо*), у сиринићком и метохијским говорима уопштено је *-а* (*Бо́ђа*, *Жи́ка*, *Су́ља*). Наставак *-о* у северношарпланинским говорима наслањање је на овакво стање у западномакедонском појасу (уп. Видоески 1968а: 175).

Уопштавање *-о* у овој лексици, међутим, није донело и исте мор-

[94] Студија Б. Видоеског (1968а) пружа прегледан приказ дативних облика једнине именица у македонским говорима.

[95] Видоески 1968а; 1961: 151 (гостиварски, дебарски говори, кичевски говор), 154 (вратнички говор), 158 (тетовски говор); 1954: 171 (део скопскоцрногорског говора).

[96] Примери који се за горански говор у насељима у Албанији наводе као илустрација за аналитичку дативску конструкцију са *на* + ОП (уп. Steinke – Ylli 2010: 70) не илуструју дативски, већ најчешће просторни однос.

[97] О облицима датива у северношарпланинско-метохијском ареалу в. у Младеновић 2016а.

[98] Уп. Белић 1935: 163; Поповски 1959: 119; Видоески 1991: 310, 320.

фолошке типове у северношарпланинским говорима. У Дјд. и ОПјд. ових именица у сретечком говору нема проширења *-ет-*, како је у делу горанског говора, али су ове именице – додуше факултативно – пришле придевској промени (*о[ǥ] ǥéǥоґа*, *ǥéǥове*), како је и иначе у делу западномакедонских говора[99].

У горанском говору нема продора придевског наставка у Дјд. и ОПјд. ових именица, а потврђени су различити морфолошки типови присутни у околним западномакедонским говорима. У Броду и Рестелици у зависним падежима ове именице су без проширења основе (Ви́дела *Ре́ца* и *Су́ља*, ви́кни *И́бра*, о́шла *со Су́ља*; да му о́несеш *И́бру*, не́ оста́нало ни *Шу́кру*) (уп. Младеновић 2001: 292). Од оближњих говора особина се констатује у реканском и галичком говору[100], додуше, само у ОПјд. у објекатској служби, а бележи се и у кичевском говору. У осталим насељима горанског говора ове именице проширују основу са *-ет-* (же́лала *Су́љета* и *Ре́цета*, ме да́де *Ба́јрету*) (Исто: 293), сведочећи о томе да су примарно вероватно припадале именицама с. р. јд. на *-е*. Овакав морфолошки тип (*Ри́сто – Ри́стету*) горански је могао да развије заједно са контактним западномакедонским и северозападномакедонским идиомима (уп. Видоески 1968а: 176). У подгорanском говору ОПјд. и Дјд. ових именица потврђен је само са проширењем *-ет-* (*ǥéǥо*, *ба́бо*, *Ба́јро*, *Ну́рко – ǥéǥета*, *ǥéǥету*, *ба́бета*, *ба́бету*, *оǥ Ба́јрета*, *Ну́ркету*) (према мом материјалу).

4.3.2. Док су у западномакедонским говорима у Дјд. именица *-а* деклинационог обрасца потврђена два наставка: *-е* и *-и*[101], у призренско-јужноморавским говорима сиринићко-метохијског ареала присутно је само *-е*.

У говорима са антепенултимском акцентуацијом стабилизовани су различити наставци. У сретечком наставак *-е* (Павловић 1939: 165) уопштен је у свим насељима[102], у подгорanском је стабилисано *-и* донето горанским адстратним слојем (Младеновић 2005: 75). У већини насеља горанског говора у Србији потврђен је само наставак *-и*

[99] В. распоред западномакедонских говора с овом иновацијом у Видоески 1968а: 175–176; Уп. и Белић 1935: 163.

[100] Поповски 1970: 119.

[101] Видоески 1968а: 176–177.

[102] Наставак *-е* подржан је стањем у свим околним призренско-јужноморавским говорима, али и македонским идиомима с овим наставком (уп. Видоески 1968а: 176), посебно доњополошким (уп. Видоески 1961: 154), са којим сретечки показује интересантне подударности.

(*сéст̄ри*, *жéни*, *ꙗéјки*, *водéници*), а само у нижим селима од старијих информатора бележено је и ретко *-е* (блáзе тéбе и *жéне*, ће кýпиш *сéст̄ре*; Ће дáеш свéкрви рýо, свéкру, мáјки стáри, тéбе, *зóве*, ако и́ма нéкој *ст̄рúне*) (уп. Младеновић 2001: 297). Двојство наставака у Дјд. *-а* деклинационог обрасца (ги рéкоф *сéст̄ри* / ги рéкоф *сéст̄ре*) (уп. Steinke – Ylli 2010: 71), са изразитом доминацијом наставка *-и*, карактеристично је и за део горанског говора у Албанији.

Наставком *-и* у Дјд. горански се наслања пре свега на говоре са којима је у лингвогеографском контакту (гостиварски, тетовски[103]), пошто су остали македонски оближњи говори који су учествовали у формирању горанског уопштили у овом падежу *-е*[104]. Остаци наставка *-е* у Дјд. ових именица у горанском говору могу сведочити о присуству адстратног слоја из ових западномакедонских идиома, али и траг ранијег дијалекатског типа у нижим насељима, ближим метохијским говорима.

4.4. *Датив множине именица*

За разлику од македонских дијалеката у којима је датив множине доследно аналитизован од именица свих деклинационих типова[105], у северношарпланинско-метохијском ареалу флексивна форма овог падежног облика доследно опстаје.

Наслеђена дистрибуција некадашњих наставака овог падежног облика, међутим, кренула је у различитим правцима у појединим говорима. Иновација ширења *-ма* у Дмн. захватила је метохијске говоре и сиринићки говор, док су изван оваквих облика – због веза са македонским залеђем – остали горански (Младеновић 2001: 289–290) и сретечки (Павловић 1939: 169). Иновација ширења *-ма* у Дмн. очигледно је стабилисана када је почетком XVIII века у подгоранска насеља стигао горански слој, тако да су у два насеља (Скоробиште и Грнчаре) потврђени: *л'ýџ'има*, *мýжима*, *жéнама*, *ґовéдама* (Младеновић 2005: 75), док се у Новом Селу – насељу најближем сретечком говору – напоредо јављају *мýжима*, *жéнама*, *ґовéдама* и *мýжам*, *жéнам*, *ґóведам* (Исто: 75–76). Преузета горанска иновација типа *јáрич'а* (< јарићи) подржала је и Дмн. ових именица на *-ам* (*јáрич'ам*, *кýч'ич'ам*).

[103] Стаматоски 1957: 93–94; Видоески 1961: 158; 1968а: 176–177.

[104] Видоески 1968а: 176; 1986: 226 (дебарски), 241 (дримколско-голобдрски); 1991: 320 (реканси), 332 (дебарски).

[105] Флексивни Дмн. опстао је само у бобоштанском говору (уп. Видоески 1968а: 177).

Близина сретечког говора, али и различити дијалекатски системи који су учествовали у формирању сиринићког, учинили су да се у овом говору у Дмн. именица срећу различити наставци: са *-ма*, без *-ма*, затим нови наставак с формантом *-ми*: а) *-има*,

-ам (м. р. на *-ø*; Младеновић 2019: 320), б) *-ами*, *-има*, *-ам*, *-ама* (с. р.; Исто: 349), в) *-ам*, *-ами*, *-ама*, *-има* (Исто: ж. и м. р. на -а). Наставак *-ам* заступљен је малим бројем потврда у Дмн. им. м. р. на *-ø,* више је примера од именица с. р. и именица на *-а*. Наставак *-ам*, као аломорф мање снаге који алтернира са наставцима са *-ма*, потврђен је и у врбичком говору (Младеновић 2023: 118, 124, 137). У подгорском говору, који је у лингвогеографском контакту са сиринићким потврђени су наставци са *-има*,*-ама*, *-ами* (уп. Младеновић 2022: 212).

4.4.1. У делу говора – као последица губитка осећања за дистрибуцију падежних обележја – уопштен је наставак *-ам* у свим деклинационим типовима. Наставак *-ам* једини је у Дмн. свих именица у сретечком, а уколико се јавља и у другим северношарпланинским говорима (горански, Младеновић 2001: 289; подгорански; говор Врбичана и Дојница, Младеновић 2023: 118–119) представља аломорф мале снаге, и највероватније је преузет из сретечког говора.

4.4.2. Основни модел грађења Дмн. у горанском говору је када се на основу (= Нмн. / ОПмн.) дода наставак *-м* (*љу́ѓи-м*, *ѳе́ѳофци-м*; *же́не-м*, *го́веда-м*, *ку́чића-м*, *ѳе́ца-м*, *ѳво́јца-м*) (Младеновић 2001: 289; Steinke – Ylli 2010: 70).

4.5. *О б л и ц и и м е н и ц а у п а р т и т и в н и м с и н т а г м а м а*

За праћење присуства облика именице у партитивним синтагмама у северношарпланинско-метохијском ареалу од интереса су конструкције *основни број* + *партитивна допуна именица м. р. на -ø*.

У метохијским говорима довршена је стабилизација партитивне *-а* форме уз све бројеве (два́ *си́на*, пе́т *си́на*, сто́ *бра́ва*).

У говорима са антепенултимском акцентуацијом, поред доминантних модела са допуном на *-а* (Павловић 1939: 169–170; Младеновић 2001: 322), присутна је и конструкција са Нмн. / ОПмн., која упућује на нанос из македонског правца из говора који не познају категорију такозване избројане множине[106]. У делу горанског говора у нижим селима у Србији и насељима у Албанији стабилна је *-а* форма (Steinke – Ylli 2010: 76), док је у вишим – најближим западномакедонском залеђу – уз слабо присуство *-а* форме – практично уопштен

[106] Уп. са стањем у жировничком говору (Видоески 1991: 320). В. и Белић 1935: 172.

облик ОПмн. (чéтири *рáзреѳи*, двáесе *кóн'и* сáмарне, сéдом *кр́ѳари*). У Броду је присутна и хибридан облик у примерима типа двá рáвна *ѳвóроа*, трй *сúноа*, стó *кáмноа* (дворов-и : двор-а > дворова). У сретечком говору, у вишим селима (Љубиње, Манастирица, Небрегоште), потврђени су ретки примери са партитивном допуном у ОПмн., што и није неочекивано, пошто се у овим насељима уочавају и неке друге изоглосе које овај део сретечког говора ближе повезују са горанским и даље са западномакедонскима (уп. Младеновић 2005: 67).

З а м е н и ц е

Л и ч н е з а м е н и ц е

5. Облици личних заменица македонских[107] и српских говора[108] који су предмет овога прилога показују сродност у неким лицима, у некима се разликују.

5.1. Обликом *ја* у 1л. јд. говори северношарпланинско-метохијске области чине заједнички ареал са западномакедонскима и северномакедонскима. Док се у овој зони у појединим говорима срећу и облици *јас*, *јаска* (Видоески 1965: 127), у говорима са српске стране, укључујући и горански, потврђено је само *ја* (уп. Младеновић 2010а: 26).

5.1.1. Обликом заменице *óн*, *óна*, *óно* у 3л. јд., говори северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански[109] (Младеновић 2001: 326), чине целину са српским дијалекатским простором и идиомима северномакедонског појаса, а удаљавају се од западномакедонских, у којима се стабилизује иновација *т̄ој* (уп. Видоески 1965: 130).

5.1.2. Облицима *мúје*, *вúје* у 1л. и 2л. мн. говори с антепенултимском акцентуацијом у Гори, Сретечкој жупи и Подгори у вези су са северним и западномакедонским периферним говорима (уп. Видоески 1965: 129). У призренско-јужноморавским говорима потврђени су само *мú*, *вú*.

---

[107] Студија Б. Видоеског о формама заменица у македонским говорима (Видоески 1965) пружа прегледну слику дијалекатске дистрибуције форми појединачних заменица.

[108] Монографија Р. Младеновића о заменицама у говорима југозападног дела Косова и Метохије (Младеновић 2010а) доноси детаљан увид у систем заменица и њихове облике.

[109] За горански говор у Албанији наводи се да је у 3л. личних заменица доминантно *óн*, *óна*, *óно*; *óни*, али да се ретко срећу и облици западномакедонског типа *т̄óј*. Наведене дијалекатске илустрације, међутим, несумњиво говоре да нису у питању личне, већ показне заменице (и *т̄óј* Назиф) (уп. Steinke – Ylli 2010: 82–83).

5.1.3. У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала обликом повратне заменице *сéбе* казују се сва значења, осим у горанском, у коме се поред *сéбе* среће и ретко *сéби* (и *мéни*, *тéби*) (Младеновић 2001: 340; Младеновић 2010а: 42). Ни у једном говору са српске стране, укључујући и горански (Младеновић 2001: 340) није очувана дативска енклитика *си*, обична у оближњим македонским говорима (Стаматоски 1957: 103; Видоески 1965: 137). Енклитика *си* у говорима са српске стране потврђена је само у окамењеним изразима типа Благо *си* га њему. у свим говорима, осим у горанском и подгоранском (Младеновић 2010а: 44–45).

5.2. *О неким клитикама личних заменица 3л. јд.*

5.2.1. И у говорима северношарпланинско-метохијског ареала, како је и у највећем делу призренско-јужноморавских, северномакедонских и западномакедонских говора (Видоески 1965: 127–128), личне заменице имају систем од три облика – Н, ОП и Д, са енклитикама у Д и ОП, које могу бити удвојене са пуним формама.

5.2.2. Обликом клитике заменице *óна* – *њéјзи*, горански говор и говор виших села Сретечке жупе разликују се од свих осталих идиома северношарпланинско-метохијског ареала, у којима је устаљен новији облик *њóјзи*[110]. Иновација *њóјзи* карактерише и подгорански говор (Младеновић 2005: 76).

Чувањем старине **njej*- горански и део сретечког говора наслањају се на овакав облик у оближњим македонским говорима (уп. Стаматоски 1957: 103; Видоески 1961: 150; 1991: 310).

С обзиром на укупну структуру и с обзиром на географску удаљеност од западномакедонских области, редак облик *њéјзи* – према доминантном *њóјзи* – бележен у подримском говору може се објаснити пре симетријом према дативу *њéму* него као утицај западномакедонских говора или чување архаизма.

5.2.3. У ОПјд. м. р. и с. р. говори северношарпланинско-метохијског ареала разликују се по судбини наслеђеног форманта *-го̄*. Ранији облик *њéго̄* преосмишљен је у свим говорима у *њéго̄а*, укључујући и виша насеља сретечког говора, а *њéго̄* је потврђено у горанском и подгоранском говору као маркантна црта западномакедонског типа.

5.2.4. Присуство двају клитика заменице 3л. јд. *óна* – *њá* и *њý* у сретечком говору, иницирало је и настанак хибридног облика *њáу* (*њáу ја* / *њáу го̄у*).

[110] Детаљније о дативу заменице *óна* в. у Младеновић 2010а: 296–297.

5.3. *Систем енклитика*

5.3.1. У српско-македонском пограничју које је предмет овог прилога уочава се подударност у неким облицима заменичких енклитика, у некима се препознају различити развојни путеви.

Потврђене су дативске и акузативне енклитике.

У свим говорима са српске стране, укључујући и горански, присутне су дативске и акузативне енклитике 1л. и 2л. јд. и мн.: *ми*, *ѿи*; *ни*, *ви*; *ме*, *ѿе*; *не*, *ве*. Варијанте ових енклитика, потврђене у македонском дијалекатском простору (уп. Видоески 1965: 137–140), нису забележене ни у једном идиому, укључујући и горански.

Широк ареал у српским дијалектима са енклитикама *ни*, *ви*; *не*, *ве* не потврђује мишљење да су оне у српским идиомима македонског порекла (уп. Селишчев 1918: 195).

На евентуални траг синкретизма дативске и акузативне енклитике у горанском говору, и то само у 1. и 2л. јд., упућује употреба облика *ми*, *ѿи* у акузативном значењу у конструкцијама са перфектом и потенцијалом (ви́је *ми* сте оћоравил'е, не *ѿи* сом ви́дела, ка би *ми* си срела) (Младеновић 2001: 229–330)[111].

5.3.2. Енклитике заменица 3л. јд. показују знатно богатство са обе стране Шар-планине.

Дативска енклитика заменице *он* гласи *му* у свим идиомима и не тражи посебан коментар.

Акузативна енклитика м. р. и с. р. у свим метохијским, сиринићком и сретечком говору гласи *ѓа* (Младеновић 2010а: 53). У горанском и подгоранском, наслањањем на западномакедонско залеђе, гласи *ѓо* (Младеновић 2001: 333; Младеновић 2005: 76; Младеновић 2010а: 53).

5.3.3. Енклитике заменице *о́на* карактерише богатство облика и присуство више ликова у појединим говорима, пре свега у северношарпланинским идиомима и граничним македонским говорима.

Основна дативска енклитика у говорима у јужнијем појасу – у Гори, Сретечкој жупи, Подгори, гласи *ѓи*. Енклитика се наслања на западномакедонски облик *и* (уп. Видоески 1991: 310). Иако је потврђена мањим бројем примера у подгорском говору (Младеновић 2019: 434), ова енклитика није својствена метохијским говорима.

Доминација енклитике *ѓи* односно *и* у појединим насељима горанског говора указује на контакт са околним македонским идиоми-

[111] Више о објашњењу порекла овакве употребе в. у Младеновић 2001: 329–330.

ма. Енклитика *и* доминира у вишим горанским насељима и вишим насељима сретечког говора, форма *ѓи* обележје је пре свега говора нижих насеља у Гори и Сретечкој жупи. Доминација *ѓи* у северношарпланинским говорима могућа је контаминација метохијског дативско *ѓу* и западномакедонске форме *и*.

Дативска енклитика *је*, која је опште обележје западних и северозападних македонских говора[112], али која је потврђена и у разнородним српским говорима без континуитета[113], присутна је као основни облик само у сиринићком говору (Младеновић 2019: 434–435).

Говори са највећим бројем дативских енклитика заменице *о́на* су два најјужнија контактна призренско-јужнометохијска говора – сиринићки и подгорски, најближа македонском дијалекатском комплексу. У сиринићком говору се поред основне енклитике *је*, користе и *ѓи* и *ѓу* (Младеновић 2019: 433–434), у подгорском поред основне јужнометохијске енклитике *ѓу*, потврђене су и *ѓи* и *је* (Исто: 434).

У метохијским говорима, осим у вишим подгорским селима, у дативу је потврђен само облик *ѓу* (Младеновић 2010а: 58–60), карактеристичан за шири ареал говора призренско-тимочке дијалекатске области.

5.3.4. Иако се у свим потврђеним формама акузативне енклитике зам. *она* препознаје наслеђено **jo*, са српске стране енклитиком *ѓу* јасно су раздвојени призренско-јужноморавски говори, укључујући и сиринићки, од говора са антепенултимском акцентуацијом, у којима се срећу различите енклитике које их повезују са облицима оближњих македонских говора.

а) Однос акузативне клитике и енклитике *њо́ ѓа* у горанском (Младеновић 2001: 331—332; Steinke – Ylli 2010: 90) и подгоранском говору (Младеновић 2005: 76) структурно је идентичан са контактним призренско-јужноморавским *њу ѓу* и македонском заменом назалног вокала задњег реда[114]. Енклитика *ѓа* у акузативу, присутна у горанском и подгоранском говору, од оближњих македонских говора јавља се као основна само у Тетовској области, спорадично и другим говорима (Видоески 1965: 134). Уношењем /г-/ у акузативну енклитике из енклитике *ѓа / ѓо* створен је српско-македонски ареал са овом иновацијом.

[112] Видоески 1961: 154; 1968: 227; 1991: 310.

[113] Види попис пунктова с дативском енклитиком *је* у српским говорима у Младеновић 2010а: 58.

[114] Уп. са *ња* у неким западномакедонским говорима (Видоески 1965: 133).

У горанском говору није потврђена полошка иновација *њéга / нéга – га*[115].

Док у нижим горанским насељима доминира *га*, уз ретке потврде *је*[116], у вишим је основна енклитика *ја*, која је обележје и западномакедонских говора (Видоески 1961: 150; 1965: 141).

б) У сретечком говору основна је енклитика *ја* (њa *ја*) (Павловић 1939: 72; Младеновић 2010а: 62), у селима са хришћанским становништвом бележено је и *гу* (њу *гу*), а у вишим селима, где је веза са горанским говором и западномакедонским залеђем – судећи по укупној дијалекатској ситуацији била ближа – ретке су и потврде *је* (Младеновић 2010а: 63).

5.3.5. Морфолошка хомонимија енклитика датива и акузатива заменица 3л. мн. – *и / ји / ги* –захвата поред контактних македонских и већи простор призренско-тимочких и косовско-ресавских говора, тако да се може говорити о једном ширем балканословенском ареалу с оваквом хомонимијом[117]. У облицима заменичких енклитика 3л. мн. личне заменице, која је сведена на двочлани систем (*óни*, *óне*), говори са српске стране показују знатну варијантност, која прати варијантност у облицима енклитика 3л. јд. личних заменица.

У Дмн. облик *ги* једини је у свим говорима призренско-јужноморавског типа.

У сретечком говору основна је енклитика *ги*, а у вишим селима и факултативно мањим бројем примера потврђено је и *им*.

Богатство облика дативске енклитике у горанском говору сведочи о динамичном односу супстратних и адстратних слојева у овом идиому. У највећем делу Горе срећу се *им*, *гим*[118] – локална иновација горанског говора која је објединила две дативске енклитике или је настала према *њи́м*, а ретка је и енклитика *ги* (уп. Младеновић 2001: 334–335). У вишим селима *гим* је непознато, а основна је енклитика *им*, која је опште обележје западномакедонских говора (уп. Видоески 1991: 310, 329). У насељима у Албанији, судећи према дијалекатским

[115] Селищев 1929: 344; Стаматоски 1957: 103; Видоески 1965: 140.

[116] Енклитика *је*, бележена у широком ареалу македонских говора, пре свега западномакедонских (Видоески 1961: 150; 1965: 141), тек је у траговима – и то само у појединачним примерима – у три пункта нижег дела Горе и насељима у Албанији (Младеновић 2001: 332; Steinke – Ylli 2010: 92).

[117] В. Младеновић 2010а: 66–67.

[118] Енклитика *гим* у горанском и неким удаљеним српским говорима настала је независно.

илустрацијама, присутна је само дативска енклитике *им* и усамљена потврда *ѓим* (Steinke – Ylli 2010: 93).

Из горанског адстратног слоја унето је дативско *ѓим* и у подгорански говор (Младеновић 2005: 77).

5.3.6. Акузативна енклитика *ѓи* присутна је у свим говорима северношапланинско-метохијског ареала, осим у подгоранском говору (уп. Младеновић 2010: 66–69).

У горанском говору потврђене су енклитике *ѓи* и *ѓе*, са иновацијом непознатом у другим идиомима. Судећи по стању у говору Брода, у коме се у служби правог објекта среће само *ђи* за скупину мушког рода, *ђе* за скупину женског рода (а *ђи* [љуђи] ви́ђиш : а *ђе* [жене] ви́ђиш) чини се да је присуство двеју варијанти иницирано односом *љу́ђ-и* : *жен-е*. Осим у Броду, у осталом делу Горе, дистрибуција ових облика знатно је поремећена[119].

Иновација *ѓе*, донета из горанског говора, стабилисана је у подгоранском као општи облик (Младеновић 2005: 77).

Заменице за каквоћу, заменице за количину и количински прилози

6. Према облицима заменица за каквоћу и заменица за количину говори северношарпланинско-метохијског ареала подељени су у два подареала.

У свим говорима призренско-јужноморавског типа са српске стране, укључујући и сретечки говор у свим насељима, остварена је призренско-тимочка иновација ширења придевског суфикса *-ъвъ у обе скупине заменица (*коликав* : *ш̄оликав*)[120], чиме се ови говори уклапају у најчешћи модел говора призренско-тимочке дијалекатске зоне. У два северношарпланинска говора – горанском (Младеновић 2001: 364–368) и подгоранском (Младеновић 2010а: 145) – заменице за каквоћу иновиране су продором придевског суфикса *-ъвъ (*ш̄а́ков*, *ш̄а́квоѓо*, *ш̄а́квому*; *ш̄а́ква*, *ш̄а́кво*), док су заменице за количину преобликоване суфиксом *-*ачъ*. Оваквом творбом горански и подгорански наслањају се на западномакедонске говоре[121]. У основи ових заменица остало је стабилно *-и-* у подгоранском (*ш̄о́л'икаф – ш̄ол'ика́вому*).

[119] Више о овоме и примере в. у Младеновић 2001: 66–69. Са део горанског говора у Албанији в. примере у Steinke – Ylli 2010: 93–95.

[120] О ареалима са судбином наслеђеног модела каквоћних и количинских заменица у српским говорима в. у Младеновић 2010а: 136–140.

[121] Уп. Видоески 1965: 166; 1968: 229.

У горанском *-и-* се добро чува, осим у рестеличком говорном типу, у коме су – поред облика *т́ол'икав* – присутни и *кóљкаф*, *т́óљкава*, облици карактеристични за дебарски и полошке говоре (Стаматоски 1957: 106; Видоески 1965: 166; 1968: 229).

6.1. Према присуству групе /-лик-/ у прилозима за количину формирана су два подареала у северношарпланинско-метохијском ареалу.

а) Подареал са групом /-лик-/ (*оволико*, *т́олико*, *онолико*) чине метохијски говори, подгорски и говор нижих села Сретечке жупе.

б) У други подареал поред горанског улазе и сиринићки, подгорански и говор виших села сретечког говора. У ова четири идиома очувана је основа са полугласником као превојним степеном: горански – *вољко*[122] / *вољку*[123], *т́ољко / т́ољку* (Младеновић 2001: 457; Steinke – Ylli 2010: 104); сиринићки – *колко*, *т́олко*, *волко* (Младеновић 2019: 754–756); у подгорском и вишим селима сретечког говора потврђена су оба типа (*вољко*, *кол'ко / вол'ико*, *кол'ико*) (Младеновић 2010а: 158). С обзиром на лингвогеографски положај и укупну дијалекатску структуру ова четири говора, нема дилеме да се горанско, подгоранско и сретечко стање наслања на западномакедонске говоре[124], а да се сиринићки наслања на северномакедонски ареал с оваквим облицима (уп. Видоески 1962: 176).

О неким присвојним заменицама

7. Инвентар присвојних заменица 1л., 2л. и 3л. јд. и мн. у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала приближно је исти.

Од варијација треба напоменути да се горански обликом *њéјзин*[125] разликује од свих осталих говора у којима заменица гласи *њójзин* (уп. Младеновић 2010а: 121–123).

Општа присвојна заменица у свим говорима гласи *чи́* (*/ чи́и*), у горанском *чеј* (Исто: 128–129).

7.1. У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала употребљавају се присвојне заменице у чијој је основи демонстративна заменица. Ове заменице користе се за казивање припадности као конкуренти присвојним заменицама 3л. Употреба присвојно-де-

[122] Облици количинских прилога на *-о* обележје су виших, облици на *-у* нижих горанских насеља (Младеновић 2001: 457–458).

[123] Уп. са *кол'ку*, *т́ол'ку* у тетовском говору (Стаматоски 1957: 106).

[124] Уп. *т́ол'ку*, *кол'ку* у дебарском говору (Видоески 1968: 234).

[125] Обликом *њéјзин* горански иде заједно са западномакедонским говорима (уп. Видоески 1965: 160).

монстративних заменица је факултативна, а фреквенција је различита на нивоу појединачних говора. У свим говорима доминира употреба присвојне заменице 3л.

Присвојно-демонстративне заменице ређе се користе у метохијским него у северношарпланинским говорима. Овакве заменице у употреби су више у сретечком и сиринићком говору, ређе су у подгоранском и горанском говору. У вишим селима Горе присвојно-демонстративне заменице непознате су (Младеновић 2001: 355).

Подстицај за настанак демонстративно-присвојних заменица може се наћи у граничним македонским говорима у којима су овакве заменице присутне. Између македонских говора и говора северношарпланинско-метохијског ареала, међутим, постоји разлика у моделу грађења ових заменица: у македонским говорима оне се граде од Дјд. и ОПјд.[126], у говорима северношарпланинско-метохијског ареала од Дјд. ж. р. (*т̄е́јзин / т̄а́јзин / т̄о́јзин*), а у горанском и вишим селима сретечког говора поред грађења оваквих заменица од Дјд. ж. р. присутне су заменице изведене из Дјд. м. р. (*ово́муаф* бра́т, *т̄омӯава* се́стра, *т̄омӯаво* де́те) (уп. Младеновић 2001: 355; 2010а: 135). У горанском и вишим селима сретечког говора доминира грађење од Дјд. м. р.[127], у осталим говорима од Дјд. ж. р.

П о к а з н е з а м е н и ц е

8. Инвентаром и облицима показних заменица говори северношарпланинско-метохијског ареала међусобно се разликују, тако да се може казати да не постоје два говора у којима се показне заменице слажу у свим појединостима[128]. Овај део дијалекатске структуре добра је илустрација динамичних конвергентних и дивергентних тенденција у наведеној области.

8.1. У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала показне заменице карактерише употреба партикуле -j (< *-*i*) – саме или у партикули -ја – како у свим облицима Њд. и Нмн. тако и зависним облицима јд. ж. р. Нове регуларизације облика нема ни у једном говору, осим факултативно у најсевернијим насељима Подриме, па

[126] Уп. Белић 1935: 33; Стаматоски 1957: 100; Видоески 1965: 161–162.

[127] Грађење од облика м. р. наслањање је на западномакедонско грађење од ОПм. р. (уп. Видоески 1965: 161).

[128] Детаљан опис инвентара и облика показних заменица у говорима овог ареала в. у Младеновић 2010а: 167–183.

оваквим стањем говори овог ареала чине целину са македонскима (Уп. Видоески 1965: 143–154).

На месту некадашњег полугласника у показним заменицама м. р. јавља се -а- (*ѿáј*) у свим говорима, осим у горанском, у коме је -*о*- (*ѿóј*) (Младеновић 2001: 132). Ретке факултативне реализације типа *онə́ј* бра́т, *онə́ј* же́не – пре свега у подримском говору, секундарно је редуковање /а, е/ у контакту са назалом.

Као ретка факултативна форма, поред основног *ѿáј*, у подгорском говору за м. р. јд., и то само од заменице **тъ*- потврђено је и т*о*ја (т*о*ја све носи́ја на сво̭е л'ец'а, бə́ш *ѿоја* брат). Ако није нанос из западномакедонског правца, у питању је аналогија према с. р. јд. (лупало ни т*о*ја sвоно)[129], чији је основни облик у овом говору т*о*ј.

8.2. Према броју јединица јављају се говори са три (*ова́ј, ѿа́ј, она́ј*) (призренско-јужноморавски говори, сретечки, виша села горанског говора), односно са две заменице (*о́вај, ѿо́ј*)[130] (нижа села горанског говора, подгорански говор). У говорима са три показне заменице уочава се смањена употреба показне заменице **опъ*, у чије поље употребе продире заменица *ѿáј*. Двочлани систем показних заменица део је балканистичке аналитизације у којој је сложенији градирани систем замењен једноставнијим системом по опозицији[131]. Поред унутарсистемских разлога, на настанак двочланог система свакако је утицао и контакт са албанским језиком, у коме функционише двочлани систем показних заменица.. Двочлани систем показних заменица у препозицији, у горанском прати двочлани члан у постпозицији.

8.3. У корелацији са двочланим и трочланим системом су и нове заменице у горанском говору *ово́г̄оа, ѿо́г̄оа, оно́г̄оа / ово́г̄уа, ѿо́г̄уа, оно́г̄уа* са значењем Њд. показних заменица. Наведене новообразоване показне заменице јављају се у селима са трочланим системом у Србији, нема их у селима са двочланим (Младеновић 2001: 357)[132]. Изузетак је село Брод, у коме је уочен трочлани систем али нису посведочене заменица типа *ово́г̄уа*. Корелација присуства ових нових

[129] Више о овоме и примере в. у Младеновић 2010а: 173.

[130] На терену македонског језика формирана су два система показних заменица – систем са три заменице, карактеристичан за контактне македонске говоре, и систем од две заменице, којим су обухваћени говори са којима горански није могао бити у непосредном контакту (уп. Видосеки 1965: 143–144).

[131] Више о овоме у Младеновић 2010а: 170.

[132] Овакве заменице потврђене су само у трима вишим селима – Глобочици, Рестелици и Крушеву (Младеновић 2001: 357–358).

показних заменица и трочланог система потврђује се и у делу Горе у Албанији (уп. Steinke – Ylli 2010: 100).

На евентуални продор именичког -а, како се објашњавају сличне форме у неким македонским говорима (Видоески 1965: 150), указује знатна присутност типа *ово́гуа* у када су заменице поимениче.

Стабилан трочлани систем показних заменица у препозицији у читавом ареалу македонских говора (Конески 1966: 124–125) подржан је употребом ових заменица у постпозицији.

8.4. Према судбини моције рода у једнини и моције рода у множини показних заменица потврђени су различити типови:

а) Очуваност моције рода у јд. и губљење моције у мн.

б) Општи облик за једнину и множину оба броја.

в) Очуваност моције рода у оба броја, са тенденцијом свођењем трочлане на двочлану моцију у множини.

Модел а) присутан је у јужнометохијском подареалу, осим једним делом у подгорском говору.

Модел б) карактерише северношарпланинске идиоме који су били у ближем контакту са западномакедонскима: горански, подгорански и говор виших села сретечког говора.

Модел в) потврђен је у трима говорима који су географски повезани, али је њихова укупна дијалекатска композиција различита: у нижим насељима сретечког говора, у сиринићком и највећем делу подгорског говора. Чување моције рода је факултативно[133], пошто су и ови говори захваћени прилазом облика мн. с. р. облицима ж. р.

8.5. Облицима Њд. ж. р. и с. р. јасно су раздвојени говори призренско-јужноморавског и северношарпланинског типа. У призренско-јужноморавским говорима формирани су облици са додатом партикулом -ј на основни облик заменице (*ова́ј / ѿа́ј / она́ј* жена, *ово́ј / ѿо́ј / оно́ј* дете). Само у најсевернијим селима подримског говора факултативно се срећу и показне заменице без партикуле.

8.6. У говорима северношарпланинског типа са антепенултимском акцентуацијом настао је нов систем облика у коме се заменица с партикулом -ј поново морфологизује додавањем обележја за род, па показне заменице у сретечком и подгоранском гласе: *о́вај / ѿа́ј / о́нај, о́ваја / ѿо́ја / о́наја, о́воје / ѿо́је / о́ноје*. У подгоранском у Њд. с. р. факултативно продире и облик м. р. *о́вија, ѿи́ја, о́нија*; у вишим селима сретечког говора према Гори забележен је и хибридни облик типа

[133] Детаљније о овоме в. у Младеновић 2010а: 237–247; 2023: 182–183; 2019: 518–530.

о́вије де́те, настао контаминациојом сретечког *о́воје* и горанског *о́вија* дете (уп. Младеновић 2010: 179).

8.6.1. У горанском говору је потврђено богатство у облицима показних заменица у Њд., са препознатљивим наслањањем на оближње западномакедонске говоре.

Показне заменице појачане партикулама доследно је спроведено, како у номинативу тако и у другим једносложним облицима зависних падежа, што је у вези са оваквим продором партикула на већем простору македонског језика и делу српских говора[134].

Обележје демонстративних заменица у горанском је партикула -ја, која се јавља у свим номинативним облицима.

8.6.1.1. У јд. м. р. за указивање на познати појам који је најближи говорном лицу употребљавају се *о́вија* / *о́вја*[135] / *о́ја*[136]. Други и трећи облик горански је развио заједно са оближњим западномакедонским говорима (Младеновић 2001: 360). Доминира облик *о́вја*. Заменица за м. р. јд. гласи *т́о́ја*, за ж.р. јд. *т́а́ја*, за с.р. јд. *т́и́ја*. У насељима са двочланим системом, зам. *т́о́ја* преузела је и значење зам. *о́нија*.

За појам који је најдаље од говорног лица, а обично није присутан, и већ је одређен неким ранијим језичким знаком, употребљава се заменица *о́нија / о́ња*[137] */ о́ња* за м. и с. р. јд., *о́ната* за ж. р. јд.

У Њд. м. р., у вишим горанским селима развијени су облици Њд. настали једначењем са ОПјд. (*овоґу* си́н ми^{j}е постар, *т́о́ґуа* брат).

За Њд. м. р. (*т́о́^{j}ека* брат), и то само у два горанска насеља, потврђен је редак облик с партикулом *-ка*, који због *-е-* подсећа на с. р.

8.6.1.2. У Њд. ж. р. стабилисани су облици с партикулом *-ја* (*о́ваја*[138] Гора, на *т́ајá*-врба, *она^{j}á*-вода).

8.6.1.3. У Њд. с. р. у горанском говору потврђено је више морфолошких типова неједнаке заступљености (уп. Младеновић 2001: 358–359).

---

[134] Видоески 1965: 143; Белић 1935: 56; Стаматоски 1957: 105; Белић 1905: 287–289; Богдановић 1987: 173. Детаљнији попис литературе о овом питању в. у Младеновић 2001: 358, нап. 1248.

[135] Облик се јавља у оближњим македонским говорима (Стаматоски 1957: 105; Видоески 1968: 230), али и шире – Од Скопске Црне Горе до Јабланице и Охридског језера, затим у источним македонским говорима (Видоески 1965: 148).

[136] Облик је присутан у дебарским говорима, претежно у торбешком делу Жупе (Видоески 1968: 230), одакле је, највероватније, стигао у горански говор.

[137] Стаматоски 1957: 105; Видоески 1965: 148; 1968: 230.

[138] Видоески 1965: 148–149 (Доњи Полог, Скопска Црна Гора).

Изразито доминирају облици Ндј. с. р. синкретични с облицима м. р. јд., осим у Броду и – ретко – у другим селима.

Примери са т*о*је за с. р. јд. бележени су претежно у нижим горанским насељима као облик мале снаге, док су у говору Брода основни (и *ш́о*^{j}*е* ће ка́снеме, донела *о́ве*, *ш́о*^{j}*е* и би́ло, *о́но*^{j}*е* дете)[139].

У више пунктова горанског говора потврђен је облик Ндј. с. р. *ш́и́је*, настао контаминацијом општег облика *ш́и́ја* и облика *ш́о́је*. Овакав облик бележи се и у вишим селима сретечког говора.

Д е м о н с ш́ р а ш́ и в и у п о с ш́ п о з и ц и ј и (одређени облици именских речи)

9. Употреба показних заменица у постпозицији у функцији чланске морфеме једна је од структурно најмаркантнијих особености горанског говора, којом овај идиом везује за контактне македонске дијалекте и уопште за македонски дијалекатски комплекс[140]. Оно што, такође, горански повезује за западномакедонску формацију је опстанак трочлане градуалне постпозиције у делу насеља.

Постпозитивна употреба демонстратива није остварена у друга два северношарпланинска говора, иако је веза ових идиома са горанским и македонским залеђем препознатљива. Разлог треба тражити и сложености правила овакве употребе демонстративних заменица, која је доносио адстрат са оваквом иновацијом.

Пошто се о облицима и употреби показних заменица као чланске морфеме у горанском говору детаљено расправља у Младеновић 2001: 355–364 и Младеновић 2010а: 183–194, у прилогу ће бити размотрене само значајније дијалекатске особености и однос са околним македонским говорима.

9.1. По броју демонстратива у постпозицијом горански говор је подељен у два дела: а) у вишим селима је трочлани систем (*-ов, -ош́, -он*), како је и у македонским говорима са којима горански показује највећу сродност; б) у нижим селима – корелативно ситуацији са системом показних заменица у препозицији (в. т. 8.2) – заступљен је двочлани систем (*-ов, -ош́*)[141]. И у вишим селима семантичка разлика

[139] Ову особину горански говор, пре свега бродски, развио је заједно са дебарским говором, а слични облици својство су и сретечког говора (Павловић 1939: 173–174).

[140] Селищев 1929: 356; Конески 1966: 129–130; Видоески 1968: 226. Детаљнију литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 303.

[141] Двочлани систем имају и албански контактни говори (Юллы – Соболев 2003: 116–117).

између *-ош* и *-он* слаби, тако да се зачиње истискивање *-он* демонстративом *-ош*.

9.1.1. Значајна дијалекатска особеност горанског говора су форманти *-ујев, -ујеш, -ујен* у придевима и редним бројевима[142]. Облици типа *бóсујет* јављају се у горанском говору по правилу у м. р. јд., ретко у с. р. јд., у основном облику са слабим продором у зависне падеже, што говори о условљености оваквих облика фонетским разлозима у Њјд. м. р. и с. р., и то у придевима[143].

Присутност чланованих придева типа *стáрујеф, стáрујеш* у насељима у Србији у којима се трочлани систем демонстративних заменица у пре- и постпозицији своди на двочлани, а типа *стáриоф, стáриош, стáрион* у селима са трочланим системом, може сугерисати везу типа *стáрујеф* и свођења трочланог на двочлани систем. У делу горанског говора у Албанији опстаје трочлани систем са знатно редукованом употребом *-он* и, у мањој мери и *-ов*, а судећи по броју дијалекатских илустрација, са тенденцијом свођења трочланог на једночлани члан *-ош* (уп. Steinke – Ylli 2010: 77–80). Недовршено свођење трочланог на двочлани систем у овом делу горанског говора подржава и опстанак члана *-ов*, *-ош*, *-он*, уз истовремени продор нове горанске форме члана придевских речи на *-ујеф* (Исто: 78–80).

Садашње стање у облицима постпозитивног члана придевских речи у Њјд. м. р. (и с. р.) у горанском говору сведочи о томе да је територија овога говора у прошлости била дијалекатски разуђенија и да су два типа одређених придевских форми створена доста рано. У Броду, који је под утицајем тетовског говора, оваквих облика нема пошто их нема у оближњем западномакедонском залеђу, у два друга виша села Горе – Рестелици и Крушеву – већ се мешају западномакедонски облици (*стáриоф*) и локална дијалекатска иновација (*стáрујеф*), у осталом делу Горе присутан је само тип *стáрујеф*.

б) У множини, пошто се члан понаша као наставак, родовски синкретизам или чување посебних облика за родове, зависи од врсте речи. Опстанак моције рода у множини именица са демонстративом у постпозицији некорелативан је са губитком множинске моције рода демонстратива у препозицији. Оваква ситуација последица је мор-

[142] О сличним облицима у говорима призренско-тимочке области и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 388–392

[143] У истим се условима јавља и у говорима призренско-тимочке области (Белић 1905: 306–307). Више о овоме в. у Младеновић 2010а: 187–190.

фолошког интегрисања демонстратива у именицу, пошто је обележје граматичког рода у чланованим именицама на демонстративу.

9.2. Члановане именске речи у горанском говору интегрисане су у систем облика морфолошким обележавањем детерминатива у постпозицији. У оваквим облицима именска реч у м. р. и с. р. своди се на облик ОП (*мужа́во̄го, мужа́вому, ѳе̄те́вому*). У чланованим речима ж. р. јд., међутим, морфолошки су обележене и именска реч и детерминатив у постпозицији. Судећи по овоме може се закључити да је и у горанском, како је и у неким македонским говорима[144] у којима је опстала флексија чланованих речи, да су некада и именска реч и детерминатив у постпозицији чували морфолошко обележје, тим пре што је у градуалном систему детерминатива очувана поред чланске и демонстративна нијанса у значењу.

Број облика чланованих речи корелативан је броју облика нечланованих речи.

Бројеви

10. У инвентару бројева нема разлике међу дијалекатским формацијама у српско-македонском пограничју. Варијације појединих облика условљене су различитим правцима еволуције фонетско-фонолошког система.

Са дијалекатског аспекта од интереса је судбина флексије основних бројева *ѳва́*, *ѓри́*, *че́ѓири*.

Док је множина именских речи у македонским дијалекатским формацијама потпуно аналитизована, у говорима северношарпланинско-метохијског ареала, опстао је и датив у свим говорима од бројева *је́н*, *ѳва́*, *оба́ѳва*, *обе́ѳве*, *ѓри́*. У горанском говору посведочен је синтетички облик и од броја *че́ѓири* (*је́но̄го*, *је́нејзи*, *је́нем* Гора́нинам; *ѳва́м* си́ноим, *о́баѳвам* бра́ћам, *о́бем* се́стрем, *ѓри́м* де́цам, *ѓри́м* љу́ѓим, *че́ѓирим* му́жим) (уп. Младеновић 2001: 377), како је ретко и у сретечком (Младеновић 2004: 241–242) и сиринићком (Младеновић 2019: 57–578). У метохијским говорима, затим у подгоранском, потврђена је флексија до броја *ѓри́*. У говору Врбичана и Дојница флексија је очувана само од бројева *је́н* и *ѳва́ / о́баѳва*, *о́беѳве* (Младеновић 2023: 199–200).

[144] Уп. са стањем у корчанском и бобоштанском говору (Видоески 1993: 114–115). За схватање појаве од значаја је у стање у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (уп. Белић 1905: 303, 306–307; Ћирић 1983: 82).

Глаголи

Односи у глаголским основама

11. Померања унутар глаголских основа и експанзија појединих скупина глагола неједнако су захватила српско-македонски ареал[145] који је предмет описа у овом прилогу[146]. Док је наслеђени систем трију група у делу македонских дијалекатских формација, заснован на презентском вокалу (*-а*, *-е*, *-и*), доживео радикалну реорганизацију која је разорила систем од трију основа (уп. Конески 1966: 159), однос трију основа – уз померања типична за призренско-тимочку дијалекатску област – у говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански, углавном се одржао (уп. Младеновић 2012).

Разлагање *-е* презентске групе у неким западномакедонским говорима без компактног ареала (уп. Видоески 1968: 230; 1991: 336) без значајнијег је одјека у северношарпланинским и метохијским говорима, укључујући и горански[147]. Веза горанског говора са западномакедонским залеђем, међутим, оставила је трагове оваквог померања у *-е* и *-а* презентским групама, па се у овом говору препознају таква померања без разлагања глаголских група, стигла у Гору лексичким позајмљивањем (*на́шарим*, *за́кључим*, *ве́зим*, *о́бришим*, *ла́жим*, *бри́шим*, *се́бим*, *ми́ришим*) (Младеновић 2001: 403–404).

Систем глаголских облика

12. Нове глаголске конструкције *ће* +[148], карактеристичне за македонске говоре, нису развијене у говорима северношарпланинско-метохијског ареала. У овим идиомима, укључујући и горански, изгубљени су они глаголски облици који су испали и из српских, и из македонскиох говора.

Конструкција *би* + аорист са значењем могућег начина, потврђена је само у горанском говору Брода (Младеновић 2001: 396).

[145] Овде се мисли пре свега на преосмишљавање презентске основе на *-е* према аористној основи глагола на *-а*.

[146] Најобимније померање и нестабилност презентских основинских вокала у српском дијалекатском простору захватило је призренско-јужноморавске говоре Косовске котлине, посебно јужнокосовски део, затим део косовско-поморавских говора (уп. Младеновић 2013: 316–322; 2012). Одређене паралеле овим померањима могу се наћи у говорима северномакедонског појаса (уп. Видоески 1954: 173, 229; 1962: 193–194).

[147] О односима у глаголским основама у горанском говору в. Младеновић 2001: 398–413.

[148] Уп. са оваквим конструкцијама у тетовском говору (Стаматоски 1957: 112).

Нови перфекат типа *и́мам урабо́т̄ано* без много је потврда у горанском говору у насељима у Србији (Младеновић 2001: 397), док је – судећи по дијалекатским илустрацијама – нешто чешћи у делу Горе у Албанији (уп. Steinke – Ylli 2010: 123).

Систем претерита у говорима северношарпланинско-метохијског ареала[149] чине перфекат, имперфекат, аорист и плусквамперфекат. Иако је инвентар исти, фреквенција употребе је различита у појединим идиомима.

У призренско-јужноморавским говорима имперфекат и плусквамперфекат се истискују из система ширењем перфекта, док су перфекат и аорист у живој употреби. Стање је слично и у горанском говору: перфекат је у чешћој употреби него у западномакедонским говорима; честа је употреба аориста; имперфекат се чешће употребљава него у осталим говорима северног дела Шар-планине, али ређе него у македонском систему претерита, плусквамперфекат је редак.

12.1. *Презен̄т*

У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала у презенту у 1л. јд. уопштен је атематски наставак *-м*, који се додаје презентској основи с карактеристичним вокалом (*носи-м*, *ӣлет̄е-м*, *бе̄га-м*). У говорима призренско-јужноморавског типа глаголи *оћу / нећу* и *мо̄гу* имају наставак *-у*, који у нижим селима сретечког говора алтернира са *-м* (*оћу* : *оћем*). У горанском, подгоранском и вишим селима сретечког говора и у овим глаголима уопштено је *-м* (Младеновић 2001: 413; 2005: 78).

У трима говорима са антепенултимском акцентуацијом у презентској основи глагола „видети” (*ви́ђим*) чува се траг наставка *-*jǫ* (Павловић 1939: 114, 192 итд.; Младеновић 2001: 413; 2005: 78).

У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала 3л. јд. презента је изједначено са основом после испадања *-т̄*[150].

Наставак 1л. мн. презента и осталих простих глаголских облика поделио је говоре северношарпланинско-метохијског ареала. Према наставку источнојужнословенског порекла *-ме* (Конески 1966: 162) у горанском говору, у свим осталим идиомима – укључујући и оне са антепенултимском акцентуацијом – наставак је *-мо*.

---

[149] О глаголским облицима у северношарпланинско-метохијслом ареалу в. Младеновић 2004а.

[150] Илустрације *имаје*, *немаје*, *викаје*, *ɵаваје*, које се за 3л. јд. презента наводе у Steinke – Ylli 2010: 110 заправо су облици 3л. мн. овог глаголског облика.

12.1.1. Стање у облицима 3л. мн. презента указује на домет различитих изоглоса у појединим говорима северношарпланинско-метохијског ареала[151].

У метохијским говорима довршено је ширење основинског вокала и у 3л. мн. презента и девокализација уопштеног наставка *-у* (*и́мав*, *но́сив*, *бе́рев*).

Богатством облика издваја се сиринићки говор, у коме напоредо егзистира више модела који су учествовали у формирању овог идиома: а) тип са ширењем основинског вокала у 3л. мн. (*и́моў*, *но́сиў*) призренско-јужноморавског и северномакедонског типа (уп. Видоески 1954: 174, 230; 1962: 197), б) тип у коме се наставачко *-у* додаје на основу без основинског вокала, чешће у глаголима *-е* презентске него у глаголима *-и* презентске групе (*бе́ру*, *но́су*). Модел б) наслањање је на стање у јужнокосовским говорима.

12.1.2. Из 3л. јд. презента у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански и сретечки говор, испада *-т̄*.

У горанском (Младеновић 2001: 414–416) и сретечком говору (Павловић 1939: 195–198) завршава се изоглоса уопштеног наставка *-ет̄* (< **-етъ*) у 3л. мн. презента „како општа во крајните западни говори на сето пограничје спрема албанскиот јазик од Шар Планина и Кораб до Корча (во Јужна Албанија)” (Видоески 1987: 208). Док је у сретечком говору наставак *-ет̄* стабилан, у горанском судбина *-т̄* у наставку одражава две тенденције у западномакедонским говорима: чување *-т̄* у делу говора, и испадање *-т̄* у делу говора (Видоески 1987: 28). У горанском говору *-т̄* испада из глагола *-а* презентске скупине (*и́ма*ꙗ*е*, *бе́га*ꙗ*е*, *се вра́ћа*ꙗ*е*), чува се у глаголима *-и* и *-е* презентске скупине (*пре́ӡет̄*, *и́ӡет̄*, *сп̄и́јет̄*; *но́сет̄ / но́сит̄*) (Младеновић 2001: 414–416; Steinke – Ylli 2010: 115–118)[152]. Наставак *-ет̄* стабилисан је у свим насељима у скупинама *-е* и *-и*, осим у три нижа горанска насеља, у којима се уопштава основински вокал *-и* (*п̄и́ш̄ит̄*, *л’е́т̄ит̄*, *се же́њит̄*)[153].

---

[151] О 3л. мн. презента у говорима северношарпланинско-метохијског ареала в. у Младеновић 2002.

[152] За део горанског говора у Албанији наводе се и ретки примери са *-ет̄* за презентску *-а* скупину (*викајет̄*) (уп. Steinke – Ylli 2010: 115–118).

[153] Овакво уопштавање основинског вокала познају и македонски говори (Видоески 1987: 209), али је уопштавање и обележје контактних метохијских говора.

У подгоранском говору уопштен је јужнометохијски тип 3л. мн. презента (*и́маф*, *но́сиф*, *бе́реф*) (Младеновић 2005: 78).

12.2. *Фӯтӯр пр̄ви*

Форма будућег времена – футурска честица *ће/ќе/ше̄* + *пр̄езен̄т* као балканистички тип футура (Соболев 2003: 58–59) обележје је свих говора са северне стране Шар-планине. У горанском (Младеновић 2001: 431–432), сретечком и сиринићком (Младеновић 2019: 672) ретке су конструкције типа *ће ǝа ка́же̄те*, а број оваквих конструкција повећава се како се иде од југа ка северу Метохије.

12.3. *Множина пр̄ос̄тӣх пр̄е̄тер̄ӣта*

Облицима множине простих претерита, говори северношарпланинско-метохијског ареала јасно су раздвојени у два подареала.

а) Први подареал чине говори са антепенултимском акцентуацијом. У горанском (Младеновић 2001: 420, 423–424; Steinke – Ylli 2010: 119, 122), сретечком (Младеновић 2005: 69) и подгоранском говору (Младеновић 2005: 79)[154] у оба претерита уопштени су наставци сродни онима у полошким говорима (уп. Селишчев 1929: 364). Само у делу горанског говора опстаје /-х-/ у наставцима (*и́махме*, *и́махте*, *и́маха*; *и́спихме*, *и́спихте*, *и́спиха*).

б) Синкретизам 1л. мн. и 2л. мн. простих претерита (*-смо*, *-сте*) и везивање аориста за свршени и имперфекта за несвршени вид у говорима призренско-јужноморавског типа довео је до морфолошког преосмишљавања и облика 3л. мн. простих претерита са различитим резултатима на локалном нивоу – са уопштавањем једног наставка за оба облика (о́ни *има́в*, о́ни *ǝонесо́в*; о́ни *има́ше*, о́ни *ǝонесо́ше*)[155].

Свођење наставака оба претерита, иако са различитим морфолошки преосмишљавањем наслеђених обележја, говоре северношарпланинско-метохијског ареала повезује у један шири ареал са граничним македонским дијалекатским формацијама.

12.4. *Им̄пера̄тӣв*

У 2л. мн. императива створен је шири ареал српских и западномакедонских говора[156] у словенско-албанском пограничју са уопштеним наставком *-ите*.

[154] Сродност није потпуна, пошто је у горанском у 1л мн. *-(х)ме*, у сретечком и подгоранском *-мо*.

[155] Детаљније о овоме в. у Младеновић 2013: 345–348; 2013а.

[156] Селищев 1929: 365–366; Белић 1935: 345; Стаматоски 1957: 109–110; Поповски 1959: 127; Видоески 1961: 151.

Удвајање императива као балканистичко опште обележје (Соболев 2003: 106–107) присутно је у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала[157]. Конструкције *и́ди ѳо́неси* : *и́ди ѳа ѳоне́сеш* потврђене су у свим говорима ареала, с напоменом да у свим северношарпланинским говорима – горанском, сретечком, подгоранском и сиринићком – изразито доминира удвојени императив. Број конструкција типа *и́ди ѳа ѳоне́сеш* у метохијским говорима повећава се како се иде од југа ка северу.

„Служба императива *иѳи* у оваквим конструкцијама слична је речци за подстицај за вршење радње *ајѳе*. Други императив замењује зависну реченицу. У удвојеној употреби јављају се императиви оба броја" (Младеновић 2019: 698).

12.5. *Перфека̄т ака̄тив*

У систему претериталних облика перфекат заузима централно место у ширем српско-македонском ареалу у словенско-албанском пограничју.

У овим говорима, како је и иначе на ширем балканословенском ареалу, у перфекту активу дошло је до морфологизације језичких средстава која учествују у грађењу овог облика: у 1л. и 2л. оба броја перфекат је по правилу с помоћним глаголом, у 3л. оба броја перфекат је редовно без помоћног глагола[158].

У перфекту пасиву помоћни глагол се употребљава у свим лицима оба броја.

Тродношћу у једнини и синкретизмом у множини, радни глаголски придев у сложеним глаголским облицима, говори северношарпланинско-метохијског ареала део су шире словенско-несловенске зоне у словенско-албанском пограничју.

Губитак множинске моције глаголских придева у говорима северношарпланинско-метохијског ареала у непосредној је вези са овом иновацијом у македонским говорима, који већином не знају за множинску моцију (Конески 1966: 115, 145–146; Белић 1905: 400). О снази иновације уопштавања једног наставка у множини радног глголског придева сведочи њено уопштавање у сретечком, сиринићком и подгорском, говорима који чувају множинску моцију придевских

[157] О овој особини у говорима северношарпланинско-метохијског ареала в. у Младеновић 2001: 500–501; 2013: 350.

[158] Белић 1905: 404–405; Конески 1966: 168; Видоески 1991: 310.

речи, макар факултативно сведену на двообличје (уп. Младеновић 2010а: 251).

Синкретични множински облик радног глаголског придева на *-ле* у говорима северношарпланинско-метохијског ареала, развијен заједно са македонским залеђем[159], стабилисан је у потпуности[160].

12.6. *Нови перфекат*

За разлику од знатне присутности ове конструкције у западномакедонским говорима[161], у идиомима северношарпланинско-метохијског ареала нови перфекат (perfectum resultativum) типа *и́мам напра́ено* и *сом ѳо́јѳен* са мало примера потврђен је у само у горанском (Младеновић 2001: 434) и вишим селима сретечког говора.

Компарација

13. Компарација придева и прилога у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала аналитичка је. Само у призренско-јужноморавским говорима[162] – као факултативна форма – потврђени су облици *старе́и* и *млађе́и*, који се десемантизују пошто се факултативно аналитички компарирају (*постаре́и*, *најмлађе́и*).

У духу балканистичких иновација компарирају се и именице[163], глаголи, предлози.

Компарација глагола потврђена је у свим говорима[164], осим у горанском, у коме се користи конструкција *по́ћи / на́јвише* + *глаго́л* (уп. Младеновић 2001: 373).

Компарација предлога као балканистичка иновација, присутна у македонским, бугарским и албанским пунктовима (уп. Соболев 2003: 92), карактерише и говоре северношарпланинско-метохијског ареала (Младеновић 2019: 373). Оно што упућује на јужније изоглосно огњиште иновацији је чињеница да је број потврђених примера већи

[159] Селищев 1918: 233; 1929: 373; Конески 1966: 115, 145–146; Стаматоски 1957: 112.

[160] Поред сведеног наставка *-ле*, за горански говор у Албанији наводе се и ретке потврде са сведеним *-ли* (уп. Steinke – Ylli 2010: 128–134).

[161] Конески 1966: 8, 169, 170; Поповски 1959: 129; Видоески 1961: 150, 159; 1991: 310.

[162] Реметић 1996: 477–478; Младеновић 2013: 283–284; 2019: 565.

[163] Компарација именица (Соболев 2003: 42–43) заступљена је у свим пунктовима, осим у Отоку и Завали. Потврђена је у свим говорима на северној страни Шарпланине (Младеновић 2001: 373; 2019: 368; 2013: 207).

[164] Уп. Павловић 1939: 180; Младеновић 2019: 569.

у северношарпланинским говорима, укључујући и сиринићки, а да изоглоса слаби како се иде од југа ка северу.

О НЕКИМ БАЛКАНИЗМИМА

14. Сви говори македонско-српског ареала који је предмет истраживања захваћени су иновацијама балканистичког типа. На овом месту наводи се попис дела балканизама, о неким непоменутим балканистичким иновацијама на овом месту говори се у другим деловима текста прилога.

Најмаркантнија балканистичка разлика између македонских (укључујући и горански говор) и српских идиома је развијање чланске морфеме у македонском дијалекатском комплексу и одсуство члана у српским. Појачана употреба показних заменица у српским идиомима, међутим, упућује на утицај несловенске структуре.

Падежна флексија редукована је у свим идиомима македонско-српског ареала. Обим редукције, међутим, различит је.

Дативска енклитика личних заменица у посесивној функцији и посесивни датив опште је обележје македонско-српског ареала. У српским говорима највеће је снаге на југу уз македонску језичку територију.

Удвајање слободног датива и акузатива остварено је у свим идиомима македонско-српског ареала.

Проклитизација заменичких и глаголских енклитика испред предиката обележје је свих говора македонско-српског ареала. Како се иде од југа ка северу северношарпланинско-метохијског ареала повећава се број примера без проклитизације..

Аналитичка компарација придева, прилога, именица, глагола, предлога опште је својство свих говора македонско-српског ареала.

Инфинитив је у свим говорима ареала аналитизован конструкцијом *ѓа* + *презент*.

Конструкција будућег времена са *ќе* + присутна је у свим говорима ареала.

У глаголској флексији у западномакедонским говорима развијена је серија нових облика, којих нема и северношарпланинско-метохијском ареалу.

Заједнички речник турског порекла или позајмљенице стигле посредством турског језика. Неколико заједничких форманата из турског језика: а) за апстрактне појмове (*-лбк*, *-лук*), за различите професије (*-џија*).

О неким (морфо)синтаксичким балканизмима

14.1. За исказивање будућег времена у прошлости у македонским и албанским пунктовима користи се *футурска честица + имперфекат* (уп. Соболев 2003: 62–63). У свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и горански (Младеновић 2001: 498), у употреби је конструкција *ће + презент* (рече јутре *ће донесе*).

За исказивање прошлих вишекратних дејстава у македонским и албанским пунктовима уочена је употреба футурске конструкције (у македонским пунктовима футурска конструкција *ќе + имперфекат*) (Соболев 2003: 66–67). Овај балканизам – веома жив у македонским говорима (уп. Конески 1966: 149) – потврђен је у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала футурском конструкцијом *ће + презент*. У најјужнијем делу, у говорима са ритамском акцентуацијом (горански, сретечки, сиринићки, подгорски, подгорански) за исказивање хабитуалних радњи користи се футур први (који алтернира са презентом), у метохијским говорима футур први алтернира са потенцијалом и презентом. Присуство потенцијала и истовремено слабљење употребе футура првог повећава се како се иде од Призрена према Ђаковици, да би у најсевернијим насељима Подриме потенцијал практично у потпуности преовладао[165].

14.2. *Ред речи*

Наслеђено словенско ограничење о немогућности иницијалне позиције заменичке енклитике на почетку реченице, укинуто је балканистичким преосмошљавањем у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала онако како је у македонским, албанским и грчким пунктовима (Соболев 2023: 94–95).

14.2.1. Позиција заменичке енклитике у средини реченице са одричним глаголом у садашњем времену (*одрична речца + зам. енклитика + глагол*), потврђена у македонским, албанским и бугарским пунктовима (Соболев 2003: 96–97), у српским говорима практично је једина у најјужнијим говорима са антепенултимском акцентуацијом (*не му збори*). У призренско-јужноморавским говорима како се иде од југа ка северу повећава се број примера у којима се између одричне речце и глагола не умеће заменичка енклитика[166].

[165] Уп. Младеновић 2000; Вељовић – Младеновић 2018.

[166] У више прилога Р. Младеновића разматра се ред речи у говорима северношарпланинско-метохијског ареала (2013в; 2014б).

14.2.2. Замениче енклитике у односу на глагол у императиву у македонским и албанским говорима могу бити у препозицији и постпозицији (Соболев 2003: 104–105). У говорима северношарпланинско-метохијског ареала потврђене су обе позиције, с напоменом да је у јужнијем делу у говорима са антепенултимском акцентуацијоим практично стабилизована препозиција. У призренско-јужноморавским говорима срећу се обе позиције, са повећавањем постпозитивног места замениче енклитике како се иде од југа ка северу ове зоне.

14.3. *Перлаштивни предлози*

Различито остварење односа човек – простор, које има за последицу и различит однос језик – простор, у говорима северношарпланинско-метохијског ареала утицало је на различиту судбину семантичке категорије простора реализоване у једном подсистему, тј. утицао је на судбину предлога *кроз*, *низ*, *уз* уз глаголе кретања са обележјем динамичности или уз неке глаголе перцепције (*гледа*, *види* и сл.)[167].

У северношарпланинско-метохијском ареалу формирана су два подареала према судбини перлативних предлога: а) подареал у коме је употреба сва три предлога, уз варијације, и даље стабилна, а који чине говори призренско-јужноморавског типа, у који улази и говор нижих села сретечког говора (Младеновић 2014: 209–211), и б) подареал говора северношапланинског типа са антепенултимском акцентуацијом, који чине горански, подгорански и виша насеља сретечког говора, у коме је остварено свођење три предлога на један односно два предлога (уп. Исто: 206–209).

Овако формирани подареали указују на правце кретања изоглосе. Стање у западномакедонским говорима, са свођењем три предлога на *из* у дебарском (Видоески 1968: 234), затим стање у северноалбанским говорима са редукованим системом перлативних предлога (Юллы – Соболев 2003: 238) извориште је оваквог свођења и у северношарпланинским говорима.

Сва три предлога са општим значењем смера кретања у горанском говору сведена су на *низ*[168], а када је информација о смеру кре-

[167] О овоме у говорима северношарпланинско-метохијског ареала више в. у Младеновић 2014.

[168] У Steinke – Ylli 2010 у одељку о предлозима не наводе се перлативни предлози, осим мањег броја примера с неочекиваним обликом предлога *кроз* (2010: 157). Према грађи којом располажем из овог дела горанског говора перлативни предлози

тања релевантна, она се обележава лексички употребом прилога месног значења *на́ɵол'е*, *на́ḡоре* (и́де *низ бр́ɵо на́ḡоре*) (Младеновић 2014: 206).

У подгоранском говору вишезначни предлог *из*, поред тога што се употребљава са аблативним значењем, покрива и значење перлативности сва три предлога (Младеновић 2014: 207). Стање подсећа на оно у дебарским, али и у кумановском говору (Видоески 1962: 179–180), што је неочекивано с обзиром на прилив становништва из Горе у насеља подгоранског говора.

У вишим селима Сретечке жупе, насељима са муслиманским становништвом, формиран је двочлани систем ових предлога: *низ* и *уз* сведени су на *низ*, а стабилна је употреба предлога *п̄роз* (те ви́ђим ка *п̄роз* мэ́гла) (Младеновић 2014: 207).

14.4. *Е ḡ з и с т̄ е н ц и ј а л н е к о н с т̄ р у к ц и ј е*

Балканистички продор глагола глагола „имати" (*habere*) и повлачење глагола „бити" (*esse*) у егзистенцијалним конструкцијама општа је карактеристика говора шарпланинско-метохијског ареала, чиме је ова зона део већег балканословенског и балканонесловенског ареала с овом особином[169].

Знантна нестабилност егзистенцијалних модела у говорима северношарпланинско-метохијског ареала доводи до замене како самих глагола „имати" и „бити" тако и њихових облика (*имало* људи у село / *имаље* људи у село). Овакво приближавање персоналних и имперсоналних конструкција довело је до напоредне употребе различитих облика предиката, без икаквих последица на семантичко-синтаксичком плану.

Иако су личне и безличне конструкције присутне у свим говорима (*Имало* козе и код нас. / *Имал'е* разне л'уди. / *Било* и свадбе. / У тој време *бил'е* повише Срби.), њихова заступљеност различита је. У најјужнијим говорима – у Гори, Сретечкој жупи и Подгори – изразито доминирају егзистенцијалне реченице са конгруентним предикатом глагола „имати". У говорима призренско-јужноморавског типа глагол „бити", иако знатно ређи од глагола „имати", чешћи је него у говорима са антепенултимском акцентуацијом. Ову разлику прати и разлика у

су у неким насељима сведени на *низ*, у некима у дебарском духу на *из*.

[169] Више о егзистенцијалним конструкцијама у овом ареалу и ширем балканском простору в. у Младеновић 2014а.

присуству егзистенцијалних безличних конструкцијама. Иако и у метохијским говорима преовладавају егзистенцијалне конструкције са конгруентним предикатом, у овим говорима више је безличних егзистенцијалних конструкција него у северношарпланинским говорима

14.5. *Предлози за антериорност*

Свођење два предлога за антериорност у балканским несловенским и словенским језицима и дијалектима који су преосмислили језичку структуру у балканистичком духу, резултат је другачије концептуализације времена, у којој „није од пресудног значаја удаљеност локализатора и предмета локализације, пошто је примарна иннформација да ли је на хоризонталној временској оси предмет локализације испред или иза локализатора" (Младеновић 2013б: 95).

У свим говорима српско-македонског ареала који су предмет описа у овом прилогу два предлога сведена су на темпорални предлог за антериорност *пред* +[170].

14.6. *Заменица што у везничкој служби*

Дијалекатска грађа говора северношарпланинско-метохијског ареала показала је да *што* поред употребе у заменичкој и прилошкој служби, има и широк спектар синтаксичких реализација – заменица *што* потврђена је у функцији релативизатора у релативним реченицама атрибутског и апозитивног типа, у служби везника у узрочним и изричним реченицама, а *што* се нашло и у оквиру везничког споја хипотактичких или паратактичких структура[171].

У служби везника односних реченица *што* има доминантну употребу у свим говорима северношарпланинско-метохијског ареала, чиме се ови говори уклапају у шири српско-македонски ареал[172] с оваквом употребом, а удаљавају од стандарног српског језика у коме се најчешће употребљава *који*. Релативизатор *који* необичан је у говорима са антепенултимском акцентуацијом, а његово присуство по-

[170] Више о уопштавању предлога *пред* + за време (и простор) у говорима са северне стране Шар-планине и литературу о овом питању в. у Младеновић 2013б.

[171] Опис употребе *што* у сиринићком говору, једном од идиома анализираног ареала, уз осврт на шири дијалекатски и језички простор, пре свега српско-македонски, налази се у Вељовић, Младеновић 2021.

[172] „Најобичнији начин везивања релативних реченица у македонском народном језику је помоћу везника ШТО" (Конески 1966: 104).

већава се у призренско-јужноморавским говорима како се иде од југа ка северу Метохије, да би највеће присуство – иако и даље ретко – било у подримском говору Велике Хоче и Ораховца.

Стабилношћу *што* у везивању правих изричних реченица, говори северношарпланинско-метохијског ареала чине целину са македонским говорима. Везник *ја* у везивању изричних реченица необичан је у говорима са антепенултимском акцентуацијом, редак је у говорима призренско-јужноморавског типа, посебно је редак у сиринићком и подгорском, најјужнијим идиомима призренско-јужноморавског типа.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

15. Уз примену приципа ареалне (географске) класификације, у прилогу је извршена анализа словенских дијалекатских формација заснована на поређењу језичких система на Шар-планини и околним областима. Истовремено поштована је социолингвистичка класификација припадности појединих дијалекатских формација македонском или српском дијалекатском корпусу, заснована на територијално-државном присуству појединих дијалеката. Овим приступом унеколико су занемарени принципи генетске класификације.

У оваквој (ареалној, географској) класификацији од примарне важноости је сусрет различитих језичких система, њихов суживот и конвергенција, чији је резултат стварање истих / сродних граматичких елемената независно од генетског порекла.

15.1. Иако је словенско-несловенско прожимање у македонско-српској зони која је предмет овог истраживања посматрано у историјској и синхроној перспективи несумњиво, однос дијасистема српских и македонских дијалеката није онакав какав је однос ова два дијасистема са несловенским контактним дијасистемима. Већа је бликост македонских и српских дијалеката.

15.1. Актуелна језичка и дијалекатска слика у српско-македонском ареалу који се проучава – упркос бројним миграционим кретањима и међујезичком контакту – може пружити приближну слику о раном распореду становништва западнојужнословенског односно источнојужнословенског типа на овом терену. Ако је судити по компактности територије са редовном рефлексацијом /ћ, ђ/ од **tj*, **dj*, **kt'*, граница у српско-македонском пограничју била је Шар-планина,

чији планински врхови јасно деле словенске идиоме са /ћ, ђ/ са северне стране од словенских идиома са јужне стране, у којима се среће /шт, жд/, некада заједно са /ћ/ќ, ђ/ѓ/. До дела области са јужне стране у северозападној Македонији стизао је изоглосни сноп који је доносио особености западнојужнословенске еволуције[173].

Судећи по не тако бројним топонима са групама /шт, жд/ у северношарпланинско-метохијском ареалу, део припадника источнојужнословенског типа насељавао је и северни део Шар-планине и и узан појас око Призрена.

Савремено језичко и дијалекатско стање у македонско-српском пограничју објашњавају речи Б. Видоеског: „Границите на поодделни јазични особености се формирани во различни временски периоди, на различни етапи од јазичниот развој и под различни услови, и сосем е природно што тие не се поклопуваат меѓу себе, па природно не можат ни да представуваат јазична граница. На македонско-српското пограничје, видовме, изоглосните снопови се формирани значително подалеку (на север или на југ) од денешната јазична граница" (Видоески 1973: 103).

15.2. Спроведена анализа језичких система македонско-српског ареала у словенско-албанском пограничју потврђује принципијелни закључак Б. Видоеског о испреплетености изоглоса различитога порекла у појединим зонама балканословенског ареала, пре свега у оквиру македонског дијалекатског простора: „Тие појаси подоцна постепено ќе се пополнуваат со повеќе црти. Во северните говори ќе навлегуваат иновациии од север и од југ и тука ќе се вкрстуваат, а на источното пограничие ќе се испреплетуваат изоглоси и појави зародени на бугарските иновациони огништа..." (Видоески 1996: 26).

Шар-планина и околне области, како сведоче дијалекатске структуре, била је област више језичких система који су се укрштали – српског, македонског, влашког, албанског.

---

[173] „Пажњу истраживача привлачи нарочито једна велика скупина очигледно давнашњих изоглоса које иду углавном од ушћа Тимока преко источних подножја планина дуж српско-бугарске границе до Осогова, а затим у широком луку кроз североисточну Македонију до Овчег Поља и Скопља и даље јужно од Тетова ка албанској етничкој граници око Шар-планине" (Ивић 2001: 19).
„Преодните дијалекти меѓу македонскиот и српскиот јазик зафаќаат еден доста широк ареал на целото денешно јазично пограничје од границата со Албанија па до македонско-бугарската граница на исток... Овој географски регион го исполнуваат пространи планински масиви – Шар Планина, Скопска Црна Гора, Руен, Козјак и Осогово" (Видоески 1973: 95–96).

Колико су садашње веће и мање дијалекатске формације са једне и друге стране Шар-планине траг ишчезлих дијалеката, а колико нове формације донете или настале у језичкој конвергенцији или дивергенцији, није могуће лако и поуздано утврдити. Оно што је сигурно је да су етнојезичка померања, замена и мешање становништва различитог етнојезичког порекла један од важнијих разлога за настанак актуелног дијалекатског шаренила у анализираној македонско-српској области.

15.3. Сви говори анализиране македонско-српске зоне доживели су коренште структурне измене наслеђеног словенског језичком система у свим нивоима језичке структуре. Уочава се да су измене различитог обима јужно и северно од Шар-планине, са доследнијим разарањем наслеђене структуре у јужном делу.

Знантно дијалекатско шаренило, са прекидима дијалекатског континуума у овом српско-македонском ареалу, показује да дијалекатске целине дивергирају зато што се не морају спонтано мењати на исти начин, уз истовремено деловање контаката различитих система кроз конвергенцију, којом се тежи да се смање разлике између контактних система.

Реорганизација наслеђеног система највећим делом изазвана је утицајима несловенских система.

Није увек једноставно одредити да да ли су иновацијске подударности у српским и македонским говорима резултат заједничког развитка или преузимање већ остварених преосмишљавања граматичке структуре.

Праћењем стања у граматичком систему у северношарпланинско-метохијском ареалу уочава се да је густина изоглоса и њихова доследност – пре свега у преосмишљавању језичке структуре балканистичког типа, највећа у северношарпланинским говорима, а да присуство неких од ових особина слаби како се иде од југа ка северу.

15.4. Очигледно је да су идиоми посматрани са синхроног аспекта који се пореде са обеју страна државне границе, судећи по различитим судбинама дела наслеђених познопрасловенских гласова, различитог генетског порекла. Присуство некорелативности које нису резултат контунуиране еволуције у рефлексацији појединих старих гласова (*ку́ћа*, *ме́ђа* : *ѳе́ћь*, *во́шка*) или присуство дублета у рефлексацији истих старих гласова (*ја́бука* : *ја́боўко*, *ру́ка* : *на́раче*) сведочи о мешању система.

Иако актуелна дијалекатска композиција не мора увек одражавати примарни дијалекатски систем, доминација једне или друге вредности и укупна дијалекатска композиција, сугеришу полазни језички систем неког говора. Ситуација, међутим није увек једноставна због чињенице да су измене у језику сукцесивне и да претежан утицај једне или друге еволуције доводи до некорелативности. Илустративан је пример горанског говора у коме је остварена доследна рефлексација старих група у /ћ, ђ/, уз доследну рефлексацију несведених јерова у /е, о/.

15.5. Говоре у македонско-српском ареалу повезује низ особина подстакнутих балканистичким иновацијам, некада непознатим осталом делу српских призренско-тимочких говора, или већем делу те области: балканистички ритамски или парадигматски акценат, футур први за хабитуалне радње у прошлости, стабилизација *што* као релативизатора у односим атрибутским и апозитивним реченицама, стабилизација *што* као општег везника изричних објекатских реченица, приближавање и изједначавање сва три лица множине простих претерита итд.

Литература

Белић 1905: Белић, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. У: *Изабрана дела Александра Белића*; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Белић 1935: Белић, Александар. „Галички дијалекат". *Српски дијалектолошки зборник* VII.

Богдановић 1987: Богдановић, Недељко. „*Говор Алексиначког Поморавља*". *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, 10–302.

Вељовић, Младеновић 2021: Вељовић Бојана и Радивоје Младеновић. „Заменица ШТО и њени семантички и синтаксички деривати у сиринићком говору". *Јужнословенски филолог* LXXVII, св. 2, 9–33.

Видоески 1954: Видоески, Божидар. „Северните говори". У: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–240.

Видоески 1961: Видоески, Божидар. „Кон разграничувањето на полошките говори". У: Божидар Видоески. Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 149–161.

Видоески 1962: Видоески, Божидар. *Кумановскиот ѓовор*. Скопје: Институт за македонски јазик.

Видоески 1962а: Видоески, Божидар. „Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 79–93.

Видоески 1965: Видоески, Божидар. „Формите на заменките (историја и географија)". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 127–174.

Видоески 1968: Видоески, Божидар. „Западните периферни говори". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 213–243.

Видоески 1968а: Видоески, Божидар. „Дативната форма кај именките". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 175–179.

Видоески 1970: Видоески, Божидар. „Континуантите на вокалните **r* и **l*". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 55–68.

Видоески 1973: Видоески, Божидар. „Проблеми на медудијалектниот контакт во преодни говорни области". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 95–103.

Видоески 1973а: Видоески, Божидар. „Говорот на полошките села Урвич и Јеловјане". *Кирил Пејчиновиќ и неговото време*. Тетово: Општинското собрание, 22–32.

Видоески 1982: Видоески, Божидар. „Фонемата */a/*". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 19–25.

Видоески 1987: Видоески, Божидар. „Наставките за 3л. множина на сегашно време". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 205–210.

Видоески 1990: Видоески, Божидар. „Континуантите на **ъ* и **ь*". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 41–46.

Видоески 1991: Видоески, Видоески. „Говорите на исламизираните Македонци во Западна Македонија". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1991, 309–338.

Видоески 1993: Видоески, Божидар. „Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор на дијалектна диференцијација на македонскиот јазик". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1991, 105 –121.

Видоески 1993а: Видоески, Божидар. „Акцентските системи". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 101–115.

Видоески 1996: Видоески, Божидар. „Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, 9–31.

Видоески 1997: Видоески, Божидар. „Вокалните системи во македонскиот дијалектен јазик од славистички и од балканолошки аспект". У: Божидар Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик. Том3*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 9–18.

Видоески 2000: Видоески, Божидар. *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Видоески, Тополињска 2006: Видоески, Божидар и Зузана Тополињска. *Од историјата на словенскиот вокализам*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Десницкая 1968: Десницкая А(гнија) В(асильевна). *Албанский язык и его диалекты*. Ленинград: АНСССР.

Ивић 1991: Ивић, Павле. „О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима". У: Павле Ивић. *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије*. Ниш: Просвета, 123–189.

Ивић 1991а: Ивић, Павле. „Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику". У: Павле Ивић. *Изабрани огледи II. Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета, 75–108.

Ивић 2001: Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Целокупна дела V. Сремски Карловци – Нови Сад. Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2001а: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Илијевски 1981: Илијевски, Петар. „Внатрешни и надворешни фактори во развојот на македонски третосложни акцент". Скопје: *Литературен збор*, год. XXVIII, кн. 4, 35–42.

Юллы – Соболев 2003: Юллы, Джелял (Xhelal Ylli) и Андрей Соболев. *Албанский гегский говор села Мухурр (краина – Дибыр)*. Munchen: Biblion Verlag.

Катић 2021: Катић, Татјана. „Прелазак на ислам становништва Горе и Опоља, према османским катастарским пописима". *Гласник Етнографског института* САНУ LXIX (1), 65–82.

Конески 1966: Конески, Блаже. Историја македонског језика. Београд: Просвета, Скопје: Кочо Рацин, 1966.

Лома 1994: Лома, Александар. „Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике". У: *Говори призренско-тимочке дијалекатске области и суседних дијалеката* (ур. П. Ивић, З. Тополињска и др.). Ниш: Филозофски факултет у Нишу; Београд: Институт за српски језик САНУ; Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 107–135.

Младеновић 1999: Младеновић, Радивоје. „Судбина -Л на крају слога у српским говорима на крајњем југозападу Косова и Метохије". *Српски језик*, год. IV, бр. 1–2, 447–468.

Марковиќ 2001: Марковиќ, Марјан. *Дијалектологија на македонскиот јазик* 1 (приредил Марјан Марковиќ според Божидар Видоески). Скопје: Филолошки факултет.

Младеновић 2000: Младеновић, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије". *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 363–371.

Младеновић 2001: Младеновић, Радивоје. „*Говор шарпланинске жупе Гора*". *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, 1–606.

Младеновић 2002: Младеновић, Радивоје. „Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије". *Јужнословенски филолог* LVIII, 41–63.

Младеновић 2004: Младеновић, Радивоје. „*Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије*". У: *Живот и дело академика Павла Ивића* (ур. Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249.

Младеновић 2004а: Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима". *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2, 445–474.

Младеновић 2005: Младенович, Радивое. „Говоры трех мусульманских славянских этнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии". В: *Языки и диялекты малых этнических групп на Балканах***:** материялы

международной конференции (Санкт-Петербург, 11–12. июня 2004 г.) (отвественые редакторы А. Н. Соболев, и А. Ю. Русаков). Санкт-Петербург – Мюнхен: Институт лингвистических исследований РАН, Комиссия по балканскому языкознанию при Международном комитете славистов. Biblion Verlag, 52–82.

Младеновић 2006: Младеновић, Радивоје. „Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора.” *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије* XIV. Timişoara: Universitatea de vest din Timişoara, Facultatea de litere, istorie şi teologie, Catedra de limbi şi literaturi slave, 99–116.

Младеновић 2006а: Младеновић, Радивоје. „Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије.” *Годишњак за српски језик и књижевност*. Година XX, број 8. Ниш : Филозофски факултет у Нишу, 267–290.

Младеновић 2007: Младеновић, Радивоје. „Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције”. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије*, XV. Timişoara: Universitatea de vest din Timişoara, Facultatea de litere, istorie şi teologie, Catedra de limbi şi literaturi slave, 249–263.

Младеновић 2010: Младеновић, Радивоје. „Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности”. У: *Српски језик, књижевност и уметност. Књига 1. Језички систем и употреба језика* (ур. Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет: Скупштина града Крагујевца, 211–234.

Младеновић 2010а: Младеновић, Радивоје. Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић 2012: Младеновић, Радивоје. „Основински вокали И и Е у презентској основи српских призренско-јужноморавских говора Косова и Метохије и Северне Македоније”. *Српски језик* XVII, 191–212.

Младеновић 2012а: Радивое Младенович. „В поисках этнического определения – славянские мусульманские группы на юго-западе Косово и Метохии”. U: *Slavic Eurasian Studies No. 25. Slavia Islamica: Language, Religion and Identity* (Edited by Robert D. Greenberg, Motoki Nomachi). Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 115–147.

Младеновић 2013: Младеновић, Радивоје. Говор јужнокосовског села Гатње. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–471.

Младеновић 2013а: Младеновић, Радивоје. „*Преобликовање имперфекта и аориста српских говора у српско-македонском пограничју*”. *Језици и културе у времену и простору II* (ур. Снежана Гудурић]. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 171–181.

Младеновић 2013б: Младеновић, Радивоје. „Предлози временског значења пред + и пре + у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала”. У: *Српски језик, књижевност и уметност, књ. 1. Традиције и иновације у савременом српском језику* (ур. Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет; Скупштина Града, 91–99.

Младеновић 2013в: Младеновић, Радивоје. „Линеаризација предикатско-фразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије”. *Јужнословенски филолог* LXIX, 401–415.

Младеновић 2013г: Младеновић, Радивоје. „Призренски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу”. *Годишњак за српски језик*, год. XXVI, бр. 13, 383–402.

Младеновић 2014: Младеновић, Радивоје. „Перлативни предлози НИЗ +, УЗ +, КРОЗ + у говорима југозападног дела Косова и Метохије у ширем балканском простору”. У: *Српски језик, књижевност и уметност, књ. 1. Вишезначност у језику* (ур. Милош Ковачевић)**,** 201–227.

Младеновић 2014а: Младеновић, Радивоје. „Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини”. *Јужнословенски филолог* LXX, 151–171.

Младеновић 2014б: Младеновић, Радивоје. „Редослед енклитика у горанском говору”. У: *Језици и културе у времену и простору* III (ур. С. Гудурић, М. Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет, 717–726.

Младеновић 2015: Младеновић, Радивоје. „Парадигматски акценат као међуетапа између граматичког и ритамског нефонолошког акцента”. Научни трудове, том 53, кн. 1, сб. В, Пловдив: Пловдиски университет „Паисий Хилендарски”, 7–19.

Младеновић 2016: Младеновић, Радивоје. „Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* 131–148.

Младеновић 2016а: Младеновић, Радивоје. „Датив у говорима метохијско-косовско-северношарпланинског ареала”. *Исходишта* 2, 145–157.

Младеновић 2019: Младеновић, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић”. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/1, 1–1047

Младеновић 2019а: Младеновић, Радивоје. „Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора”. *Косовско-метохијски зборник* 8, 227–249.

Младеновић 2021: Младеновић, Радивоје. „Дијалекатски мозаик косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. У: *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (ур. Радивоје Младеновић, Предраг Пипер). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 59–106.

Младеновић 2022: Младеновић, Радивоје. „Говор Призренског Подгора у метохијско-северношарпланинском ареалу". *Косовско-метохијски зборник* 9, 197–229.

Младеновић 2023: Младеновић, Радивоје. „Говор села Врбичане крај Призрена". *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 1–368.

Павловић 1930: Павловић, Миливој. „Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност дијалекатских црта Горњег Повардарја". *Годишњак скопског Филозофског факултета* I, 297–312.

Павловић 1939: Павловић, Миливој. „Говор Сретечке жупе". Српски дијалектолошки зборник VIII. 1–353.

Поповић 1955: Поповић, Иван. *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Поповски 1959: Поповски, Аритон. „Реканскиот говор". *Македонски јазик* X, кн. 1–2, 107–154.

Поповски 1970: Поповски, Аритон. „Македонскиот говор во гостиварскиот крај". *Македонски јазик* XXIII.

Реметић 1996: Реметић, Слободан. „*Српски призренски говор* I". *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 319–614.

Реметић 1997: Реметић, Слободан. „Српски призренски говор у светлу језичке интерференције". У: *О српским народним говорима* (гл. ур. Мирослав Пантић). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа", 155–165.

Реметић 2000: Реметић, Слободан. „Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја". У: *XXVI научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура.* Скопје: Унивезитет „Св. Кирил и Методиј", 87–103.

Реметић 2004: Реметић, Слободан. „*Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције".* Јужнословенски филолог LX, 113–123.

Савицка 2014: Савицка, Ирена. *Фонетски проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во Југоисточна Европа)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Селищев 1918: Селищев, Матвеевич Афанасий. Очерки по македонской диялектологии. Казань.

Селищев 1929: Селищев, Матвеевич Афанасий. *Полог и его болгарское население – исторические, етнографические, и диалектологические очерки северо-западной Македонии*. София: Издание Македонского научного института.

Соболев 2003: Соболев, Н. Андрей. Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск (под редакцией А. Н. Соболева). Munchen: Biblion Verlag.

Стаматоски 1956: Стаматоски, Трајко. „Градскиот тетовски говор I". *Македонски јазик* VII, кн. 2, 210–242.

Стаматоски 1957: Стаматоски, Трајко. „Градскиот тетовски говор II". *Македонски јазик* VIII, кн. 1, 91–115.

Стевановић 1950: Стевановић, Михајло. „Ђаковачки говор". Српски дијалектолошки зборник XI, 1–152.

Ћирић 1983: Ћирић, Љубисав. „Говор Лужнице". *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, 7–119.

Marioţeanu 1975: Marioţeanu, Matilda Caragiu. *Comprendu de dialectologie rômană (nord-şi sud-dunărenă)*. Bucureşti: Edita ştiintifica şi enciclopedică.

Nesimi 1987: Nesimi, Remzi. „Mbi disa vecori tësistemit vokalik të së folmes sqipe të rrethit të Tetovës". U: *Dialektologjia shqiptare* V. Tiranë: Akademia e shkencave e RPS të Shqipërisë – Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë.

Steinke – Ylli 2010: Stenke, Klaus, Xhelal Ylli. *Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA). 3. Teil Gora*. Munchen – Berlin: Verlag Otto Sagner.

Radovoje Mladenović

THE ŠAR MOUNTAIN REGION AS A MEDIATOR IN SERBIAN-MACEDONIAN LANGUAGE CONTACT

Summary

It is possible to identify two areas of linguistic-geographical contact between Serbian and Macedonian. One area involves the contact between the Prizren-South Morava and Northern Macedonian vernaculars, which show a range of genetic and typological similarities, so they can be considered a single dialectal area with variations, regardless of state borders and identity variations.

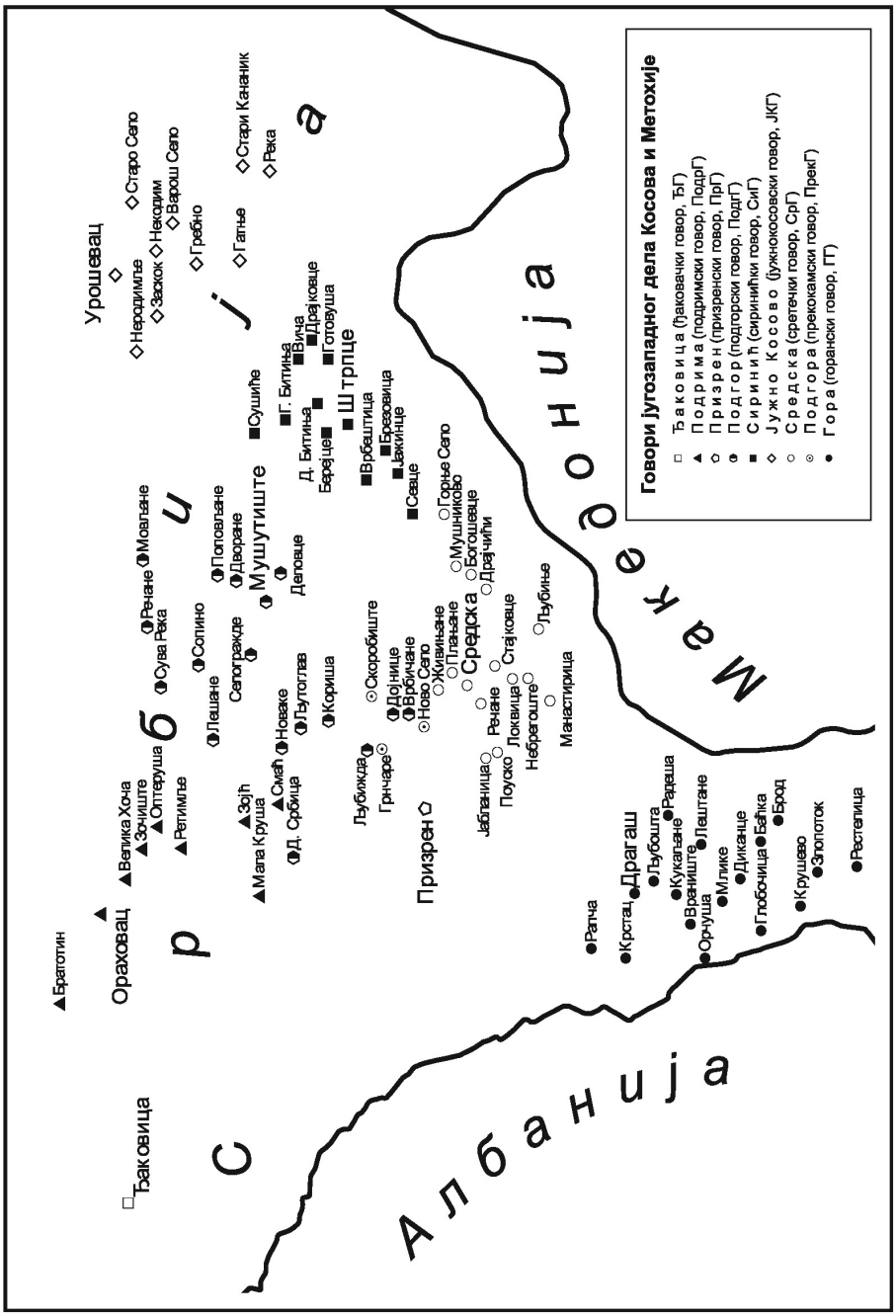
The other is found in the area adjacent to the Šar Mountain and the surrounding regions in the Slavic-Albanian borderland.

On the Macedonian side, this area includes Western Macedonian and Northwestern Macedonian vernaculars, which themselves are dialectally different, with recognizable transitional zones and various directions, extents, and co-occurrence of isoglosses coming from the south or the north.

The contact area within the borders of the Republic of Serbia encompasses the northern part of the Šar Mountain and its northern foothills, as well as southern and central Metohija. Judging by the differences between the dialects, the Northern Šar Mountain-Metohija area has been marked by centuries-old convergent and divergent processes, which are partly the result of the contact between Serbian and Macedonian, but also of the contact between Slavic and non-Slavic languages. Geographical proximity, as well as pastoral movements, have made southern isoglosses of the Macedonian type present in the northern Šar Mountain area, albeit in varying numbers and consistency: a) a large part of the dialectal structure in the southwestern part is formed Gorani – peripheral Western Macedonian dialect with Serbian features; b) in the central part, the Sredska vernacular emerged, fundamentally Prizren-South Morava with some Northwestern Macedonian traits (with interesting parallels to the Tetovo region dialects); c) in the eastern part, there is the typical Prizren-South Morava Sirinić vernacular, which largely forms a unified whole with the Metohija and Kosovo vernaculars, but also shows some innovations characteristic of the Donji Polog, Tetovo, and Northern Macedonian vernaculars.

The Prizren-South Morava vernaculars of Metohija are primarily connected to the Northern Šar Mountain, Western, and Northwestern Macedonian vernaculars by Balkanisms, which – judging by their greater consistency in the southern parts of Metohija and its foothills – are related to innovation centers in the southern Slavic regions, with the Šar Mountain vernaculars acting as intermediaries, especially the Sredska vernacular.

Keywords: Šar Mountain, Macedonian-Serbian contact, Northern Šar Mountain-Metohija area, Western Macedonian vernaculars, Northwestern Macedonian vernaculars, Prizren-South Morava vernaculars.

Говори југозападног дела Косова и Метохије
Ђаковица (ђаковачки говор, ЂГ)
Подрима (подримски говор, ПодрГ)
Призрен (призренски говор, ПрГ)
Подгор (подгорски говор, ПодгГ)
Сиринић (сиринићки говор, СиГ)
Јужно Косово (јужнокосовски говор, ЈКГ)
Средска (сретечки говор, СрГ)
Подгора (прекокамски говор, ПрекГ)
Гора (горански говор, ГГ)
Србија
Македонија
Албанија
Ђаковица
Призрен
Средска
Мушутиште
Штрпце
Урошевац
Ораховац
Братотин
Велика Хоча
Зочиште
Ретимље
Оптеруша
Сува Река
Мовљане
Речане
Лешане
Сопино
Поповљане
Дворане
Сеоградже
Мала Круша
Смаћ
Новаке
Д. Србица
Путоглав
Кориша
Скоробиште
Дојнице
Врбичане
Ново Село
Живињане
Планчане
Ђеловце
Сушиће
Г. Битиња
Д. Битиња
Вича
Драјковце
Готовуша
Врбештица
Брезовица
Јажинце
Савце
Горње Село
Мушниково
Богошевце
Драјчићи
Лубинье
Ратча
Крстац
Драгаш
Љубошта
Кукаљане
Рапаша
Враништа
Лештане
Орчуша
Млике
Диканце
Глобочица
Бајка
Брод
Крушево
Злоплоток
Растелица
Љубижда
Грнчаре
Јабланица
Поуско
Ловница
Стајковце
Небрегоште
Манастирица
Гатње
Стари Кананик
Река
Гребно
Варош Село
Некодим
Зажок
Неродимље
Старо Село

Ангелина Панчевска
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
angelina@manu.edu.mk

ЗА ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО СЕВЕРНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Апстракт: Во текстот се разгледуваат начините на изразување на категоријата определеност во современите северни говори. Целта е да се утврди во колкава мера се употребува членот, а во случаите кога не се употребува кои се начините на изразување на оваа категорија.

Клучни зборови: македонски јазик, северни говори, определеност, *член*

0. Целта на текстот е да се разгледаат начините на изразување на категоријата определеност во современите северни македонски говори. Определеноста ја сфаќаме како “прагматичка категорија која ни дозволува да ги сместиме во простор и да ја утврдиме просторната референција на учесниците во настаните. ... Примарно показателите на референција нѐ упатуваат на објекти во вонјазичната стварност , на “делови на светот”, како на референти на соодветните именски синтагми. Сепак, покрај оној примарниот постои и секундарен систем на референција - референција во текстот. Се работи за механизми на анафора и катафора...”. (Тополињска 2008: 181, 182) Како показатели на референцијата “функционираат личните и показните заменки, исто и таканаречените неопределени заменки, во одредени контексти и главните броеви. По дефиниција идентификувани се референтите на примарно употребените сопствени имиња”. (Тополињска 2008: 182) Во семантичката структура на именската синтагма, која се однесува на објектот на предикација, мора да постои сигнал кој овозможува идентификација на тој објект или информација дека објектот не е определен, или пак дека предикатот се однесува на цела класа или на секој објект од определена класа (Grzegorczykowa 2002: 110). Тоа е всушност референцијата, а понатаму Grzegorczykowa разликува детална и општа референција. Деталната има два поттипа: определена

и неопределена, која понатаму се дели на повеќе подгрупи. Во рамките на општата се изделуваат четири поттипа: дистрибутивна, колективна, генеричка и типизирачка. (2002: 112) Нас овде нè интересира определената референција.

Во македонскиот јазик показните заменки како показатели на референцијата се реализираат и во постпозиција, тоа е т.н. троен член. Но како вистински член го сметаме само оној од *т̄*-коренот. Нас нè интересира дали и колку отстапува употребата на референцијалните показатели во северните говори од онаа во стандардот, во која мера се употребува членот, показните заменки во препозиција и во постпозиција итн. Анализата се врши врз дијалектен материјал од селата Мирковци (скопскоцрногорски говор), Љубанци (скопскоцрногорски говор), Побожје (скопскоцрногорски говор), Гиновце (кривопаланечки говор), Ранковце (кривопаланечки говор), Младо Нагоричане (кумановски говор) и Умин Дол (кумановски говор), собиран во текот на 2023 година. Ќе се направат и кратки споредби со српските говори кои имаат некои слични карактеристики, таму каде што постојат.

Примерите извадени од јазичниот материјал се поделени во неколку групи во однос на тоа дали и на кој начин ја изразуваат категоријата определеност и се анализираат според тоа: 1. примери во кои е употребен членот; 2. примери со удвојување, но без член; 3. номинативни именски синтагми без член; 4. примери со показни заменки како референцијален показател; и 5. примери без член во други позиции.

1. На почетокот ги издвојуваме примерите во кои определеноста се изразува со употреба на членот. За употребата на членските морфеми Видоески вели дека: „Членските морфеми на *-в* и *-н* заедно со морфемата на *-т̄* се употребуваат само во западното македонско наречје, вклучувајќи го тука и горанскиот говор во Призренско, и само во неколку села во североисточна Македонија на пограничјето со српската јазична територија.” (1999: 189) Понатаму во продолжение ќе го наведеме прегледот на членските морфеми карактеристични за овие говори што ќе ни овозможи преку корпусот примери со кој располагаме да согледаме во која мера се употребуваат наведените членски форми. Сп.: *Коњ-ӑт̄, коњ-ӑв, коњ-ӑн,* општа форма: *коњо-т̄ога̄, коњо-вога̄, коњо-ног̄а̄, мн. коњи-т̄е, коњи-ве, коњи-не; жена-т̄а, -ва, -на,* општа форма: *жену-т̄у, жену-ву, жену-ну, мн.*

жене-те, жене-ве, жене-не; село-то, -во, -но – села-та, -ва, -на; кај придавките: *стар-и-јат, стар-и-јав, стар-и-јан,* општа форма: *стар-о-тоґа, стар-о-воґа, стар-о-ноґа; стара-та, -ва, -на,* општа форма: *стару-ту, стару-ву, стару-ну; старо-то, -во, -но;* мн. *стари-те, -ве, -не.* Овој модел е карактеристичен за скопскоцрногорскиот и за вратничкиот говор во Долни Полог.“ (1999 III: 190) Системот на членски форми во североисточна Македонија е следниот: “*Коњ-ат, коњ-ав, коњ-ан, општа форма: коња-тоґа, коња-воґа, коња-ноґа, мн. коњи-те, коњи-ве, коњи-не* (негде и *коње-те, -ве, -не*); *жена-та, -ва, -на, општа форма: жену-ту, жену-ву, жену-ну,* мн. *жене-те, жене-ве, жене-не; село-то, -во, -но, мн. села-та, -ва, -на;* кај придавките: *ґолем-јат, ґолем-јав, ґолем-јан, ґолема-та, -ва, -на, ґолемо-то, -во, -но, мн. ґолеми-те, -ве, -не, ж.р. ґолеме-те, -ве, -не*.” (ibid. 191)

Како што може да се забележи од примерите подолу, членот се појавува во различни ситуации, кога има удвојување, во номинативна позиција и др. Неговото појавување во овие говори не е исклучено, но не е ниту регуларно, како што може да се види од примерите. Присутни се членските морфеми од сите три корени *-т-, -в- и -н-*. Примери со генитивно-акузативната форма со флексија, за која Видоески (1962: 147) вели дека се јавува во источните кумановски села кои познаваат троен член, како и во говорот на скопскоцрногорските села (од типот *волотоґа, волоавоґа, волоноґа*) во материјалот не сретнавме. Тој уште вели дека се загубила и членската форма *-тому*. Во продолжение пренесуваме неколку примери преземени од Видоески: *Јутре ќе ґа престрижу овнотоґа, Искарај ґа биволатоґа из башчу, Брже ǥа утепамо смокотоґа.* (1962: 147)

И та'ко, муќе'ница се пра'ело оǥ ǥо'машно мле'ко, ква'сац и'мало, ќе ґа пошкисе'лив ***мле'ко то****, па по'сле у ве'ǥро муќеница, му'тив, ...* (Мирковци)

Ме'не ме ва'ти сипа'ница, по'сле се'стру ми та'а шо е ... ґу ва'ти сипа'ница и ***тре'ту ту*** *ґу ва'ти.* (Мирковци)

Си'тни ска'кав, ска'кав. По'сле и се и'спрска не'што, испр'скаше ***ǥржа'вава*** *не'што, и'спрска и се за'тра.* (Мирковци)

Ма'јка и та'тко ǥа ґле'ǥа си'на за, како за ***банде'руну*** *ǥа ґа вр'жев наме'сто, си'на, та'тко и ма'јка ǥа ґле'ǥа.* (Мирковци)

Ова' е а'ко сте и'шле на'тамо, на'таму По'бушко, оǥ ***о'вај ри'ǥон*** *на'таму Љу'бошен.* (Љубанци)

Ту'ка смо ѓи чу'вале, пре'ко ле'што, пре'ко зи'мо ѕо'ма, по'сле ѓи чу'ваше у пла'нину ста'мо, ама како' би'ѕнал ***ра'тат*** *и оѕ ш'ѓа ви'ше не' смеле у пла'нину и чу'вале ѕо'ма, ...* (Побожје)

Ко'суну *ѓу и'секо и ќе и'ѕемо сс ње'ѓа куѕе' у Куче'виште за'ѕно, ме ѓле'ѕа ѕоте'рану, ама ко'су сам ѓу и'секла.* (Побожје)

О'но и ме'не ми се ѕоса'ѓа и ме'не ***ру'кете*** *ме бо'лиу, а'ма мо'ра ѕа по'могнеш на чо'века.* (Побожје)

... па оѕ с'к како' ќе би'ѕне не' знам, и та'ка ***жи'вотот****, ѕе'ца, сва'ѕбе, е'ѕно, ѕру'го, школува'мо ка'ко сви' и ми', сре'ѕње шко'ле,* ***си'нав*** *на факулте'т иѕе', ...* (Ранковце)

… зна'чи то'ј е оѕ ѕа ре'чу еве ***си'нот*** *ѕе'сет го'ѕине или еѕина'ес и му'ш ми три'ес и ше'с го'ѕине што ра'боти, то'ј е све' с'с ра'бота и ја прери'пам и ри'ѕ и ѕо'л и вр'не и ѕо'ш, ама све' је ра'боту, ја не се откажу'ју оѕ* ***му'јту*** *се'лску ра'боту*, … (Ранковце)

… и ку'ѕе ***го'рњуву*** *ку'ќу и'мамо ста'ре…* (Ранковце)

Е'ѕино ***висо'киот*** *ѕе'л на Цр'на Го'ра не мо'желе ѕа го о'својат, ѕа.* (Младо Нагоричане)

Е ***мана'стирот*** *се гле'ѕа, оѕо'вѕе се гле'ѕа, оѕ* ***ма'мот****. Е'ве го* ***мана'стирот****. И'споѕ* ***сне'гот****.* (Умин Дол)

Интересен е следниот пример од оваа група во кој се јавува удвојување со член, но редоследот е поразличен одошто во стандардот. Имено, негацијата е на втора позиција, после кратката заменска форма. Како што спомнува и Стоевска-Денчова во однос на кривопаланечкиот говор, кратките заменски форми во северните говори прават најмногу отстапки од стандардот во однос на нивната позиција во реченицата (2004: 121).

Ако ***ѓи не ѓле'ѕам фи'лмовите*** *ја ќе цр'кну, ѕа се затво'ру у со'би и ѕа ле'ѓну, па ја не'ма ѕа спи'ју*, …(Гиновце)

Постпозитивниот член се јавува и во некои јужни српски говори. Белић (1905: 442, 447) вели дека членот се употребува во тимочко-лужничкиот дијалект на целиот свој простор, за кој смета дека е една од неговите стари особини. Постпозитивно се употребуваат заменките од сите три корени. И Ивић го констатира присуството на троен член во овој говор. (1985: 116-117) Рашић констатира "Уколико анализирамо читаву тимочко-лужничку говорну област, можемо уочити да су тројни облици члана (са елементима *т, в, н*) врло живи на њеном западу, док, идући ка истоку, према бугарској граници,

фреквенција чланских облика са елементима в и н знатно опада. На самом истоку србијанског терена последње поменуте форме су врло ретке или се више и не користе.” (2020: 124) Авторката приведува и примери со член, дел од нив ги пренесуваме овде: *хо́ѳникаѓ, си́наѓ (синьо́ѓ, синьа́ѓ, си́ноѓ), му́жаѓ (мужа́ѓ, му́жоѓ), ѳокторьо́ѓ, ину́каѓ, чо́векаѓ (чове́каѓ, човека́ѓ), ... ѳо́кториѓе, ле́коveѓе, зе́ѓоveѓе, браѓа́нциѓи, пријаѓе́љиѓи, ину́циѓе, ... же́наѓа (жена́ѓа), ину́каѓа, гlава́ѓа, сна́аѓа, шу́паѓа, ће́ркаѓа, бо́лницаѓа, амбула́нѓаѓа, по́шѓаѓа, ба́баѓа, га́зѳарицаѓа; ѳеца́ва, жена́ва, ку́ћава; же́нана, ... месо́ѓо, ѳево́јчеѓо, момче́ѓо, ... гро́бишѓаѓа, кола́ѓа, момчеѓи́ја, ѳевојчеѓи́ја, ћебеѓи́ја; пили́шѓана.* (Рашиќ, 2020: 124)

2. Втората група примери се со удвојување, но без член. При удвојувањето со кое во македонскиот јазик се изразуваат акузативниот и дативниот падежен однос во разгледуваниве говори често се употребува т.н. општа форма. Кај Видоески се вели дека во овие говори кај општите именки од машки род што означуваат живо суштество, општата форма се разликува од субјектната, таа завршува на -а. Личните и роднинските имиња на -о и -е општа форма образуваат со -а. Именките на -а во општата форма имаат -у, како именките од женски род. (Видоески II 1999: 213–214) Бидејќи при удвојувањето се употребуваат вакви, општи форми, т.е. форми со падежна наставка, веројатно тоа ја исклучува употребата на членот. Некои од случаите се и со субјектна, т.е. со номинативна форма. Тоа се најчесто именки од машки род (што се однесуваат на нешто неживо), именки од женски или среден род или пак множински форми на именки.

Удвојувањето со нечленувана именска синтагма, кое отскокнува од стандардот, не е регуларна појава, бидејќи се среќаваат и примери со членувана именска синтагма.

То'а ќе уле'жи ко'вчег, ќе ***гa наѓ'пкамо ко'вчег*** *ѳа би'ѳе за це'ла го'ѳина бра'шњо уле'жано, ѳа би'ѳе ле'б у'бав.* (Мирковци)

Ка'ча ово'лка го'лема и сг ќе ре'жев му'жи и ќе ***гу пу'нив ка'цу,*** *а'ма И'лија на'ш па со се'киру ва'ку, ѓу'че,... ѓу'че оѳ ку'пусоѓ ѳа и'скочи во'ѳа*. (Мирковци)

Ви'ѳовце ѳа и'ѳе ѳа ***му о'ѳнесе на во'лови*** *зо'б,* ***на ко'ња*** *зо'б, ка'рлица, зо'б ѳа му о'ѳнесе мора ѳа и'ма ви'ѳовце, сѓру'ја не'маше.* (Мирковци)

Ќе ***гу*** *вр'зу* ***но'ге****, со'бери* ***во'лој*** *и ѓе'рај.* (Љубанци)

... ја' ка'ǧ сам ǧо'шла ***мле'ко*** *не сам са'кала ǧа ѓа по'ѓледњу, ни'како.* (Побожје)

Ра'бо̄та, са'мо ра'бо̄та ***чове'ка ѓа ǧр'жи*** *... и она'ј це'л ǧ'н на ком̄ју'т̄ер шт̄о се'ǧи миљо'н п̄у'т̄и* ***ки'чму ѓу исп̄ра'ви*** *ǧоǧе'к ǧа се'ǧи т̄и'ја о'сам са'а̄т̄е ели се'ǧам на о'ва.* (Ранковце)

Па ***на ст̄а'ри*** *ќе* ***ѓи п̄онат̄о'иш****, али* ***на ǧе'ца*** *не мо'ж ǧа* ***ѓи*** *нат̄о'иш.* (Младо Нагоричане)

Ја' зат̄о'ва, ***на ѓоле'моѓа*** *не' смо* ***му*** *ǧа'ле т̄елефо'н ǧо сре'ǧња.* (Младо Нагоричане)

И ма'лку ***му се љу'т̄у и на си'на.*** (Умин Дол)

Иако поретко, може да се сретнат и примери воопшто без кратката форма, која би се очекувала на оваа позиција во стандардниот јазик. Всушност овде не може да стане збор за удвојување бидејќи изостанува кратката заменска форма. Оваа појава ја регистрира и Видоески во кумановските говори (1962: 246). Приведуваме неколку примери од таму: Коко паре си продаја краве? Шеширко скрил на девојку чашу, И поп му обеќа да му даде ќерку. (1962: 246)

Па ки'т̄имо ***ку'ќу****, кр'шимо ǧ сли'ву ǧ ја'буку, ǧ о'ра, ǧ кру'шку.* (Побожје)

Па ќе ***ǧока'рам о'вце****, п̄а ќе и'ǧу ǧа* ***нап̄ра'ву на арѓа'т̄и*** *шт̄о жне'ев руча'к, п̄а ќе ни ǧне'су, п̄а ќе* ***изму'зу о'вце****, п̄а п̄а' ќе раска'рам ѓи ǧа п̄а'сев.* (Гиновце)

И, ***ќе на'п̄уни ко'ш*** *сла'му ǧ п̄ле'вњу на ѓр'б, п̄а ќе на'т̄ури п̄о ја'сле ǧа е'ǧев во'лови, ǧа е'ǧев ма'ѓаре, п̄а ју'т̄ре ǧа и'ǧе ǧа о'ре.* (Мирковце)

Удвојувањето како балканизам се среќава и во призренско-тимочките говори во српскиот јазик. "Објекатска редупликација у призренско-тимочким говорима свакако се тумачи као један од експонената балканске језичке симбиозе. Међутим, она у говорима овог дијакомплекса није ни у ком случају обавезна. Разматрана појава ту није чак ни превише честа, али је распрострањена у свим П-Т говорима". (Милорадовић, 2021: 120) Авторката исто така забележува дека удвојувањето почесто се забележува во случаите кога се удвојуваат кратка и долга заменска форма, отколку кратка заменска форма и именка. (ibid. 125) Во продолжение приведуваме примери преземени од истата авторка. Датив: *рекла сам ѓи т̄ема женама ǧа ǧоц'еф, ǧа му каж'ем Диме, фала ѓу ǧржаве; ǧаǧо им п̄рацима, шт̄о им ѓлаву*

намешћа љуѳима; акузатив: ѿосле ју увеѳу у собу невесѳу, моју ѿензију ѳруѓи ѓу изеја, он више ракију не ѓу ѳура у усѳа, ѳа ѳи ѓа ѿрипази ѳеѳе, чешму ѓу ѿосле ѿравише; ја ѓа ѿушѳим ѿоѿа; како може своје чеѳо ѳа ѓа баци у бунар. (ibid. 124-125)

3. Во третата група се сместени примери во кои номинативната именска синтагма е без член. Според антропоцентричната теорија за падежите на Тополињска (2008) номинативот претставува падеж резервиран за првиот човек во хиерархијата, т.е. за вршителот на дејството. Именската синтагма во оваа позиција во стандардот е со сигнализирана определеност преку член, показна заменка или лично име. Во овие случаи кога именската синтагма е без показател, линеаризацијата е таа што ја изразува определеноста, како во јазиците без член.

Љу'ѳи *не се све'сни. Не ни е ја'сно. Не'кој не ѓи ѿра'ѳи рабо'ѳиѳе.* (Ранковце)

Де'ца *овѳе'ј ѿо ма'ало кѳ иско'чиш ви'кав, сме'ев се, и'ѓрав се, а ск сва'ко ѳелефо'н зема'ло ни'којо не'маш ѳа ви'ѳиш ѳа иско'чи, не'ма ни ѳа ви'ѳиш чове'ка.* (Гиновце)

*... **неве'ѳа** се ка'чи, **њо'њи ѓо'сѳи** си ѿо'ј ѳев, ѳо'ј ѳев, на'ши оѳа'нев, ѿра'вив еѳе'ње, ...* (Гиновце)

Ко'њи *ѳр'чиѳ и ми ѿо њи'ја лелее.* (Гиновце)

... с'ѓа ве'ќ и'мам ѳве' ма'ли уну'ке и ќе'рка ми е оѳа'ѳена, и'мам уну'ке. ***Еѳна'*** *е се'ѳам и'ѿол ѓо'ѳине, и'ѳе у вѿо'ро оѳѳеле'ние,* ***ѳру'ѓа*** *е ско'ро ѳве' ѓо'ѳине, ...* (Младо Нагоричане)

*... **ѿра'зник** Света Пе'ѳка е се'лска сла'ва, значи ѳ'ѓа и'ма цр'ква Света Пе'ѳка.* (Младо Нагоричане)

*... **цр'ква** Боѓоро'ѳица Пре'чисѳа Боѓоро'ѳица, о'на е на'јблиску ѳо мо'ју ма'алу.* (Младо Нагоричане)

Сѳо'ка *са'ка ѳа је'ѳе и ѳре'ба ѿо'више њи'ве и о'ни зи'мав оѳ ѳру'ѓи љу'ѳи...* (Младо Нагоричане)

А с'ѓ ***ѳехноло'ѓија*** *уништи'ла е за све'.* (Младо Нагоричане)

Не'кое вре'ме ***кра'љ*** *реши'ја ѳа насе'ли ос'мѳесе ѳомаќи'нсѳва, ос'мѳесе ѳомаќи'нсѳва оѳ Ли'ку, Бо'сна, Ба'нија и Ли'ка ...* (Умин Дол)

Интересни се примерите во кои во именската синтагма покрај именката која означува роднинска релација се појавува присвојна заменка. Во стандардот во ваква ситуација би се употребила кратка

дативна заменска форма, но во овие говори најчесто се употребува полната присвојна заменска форма (пр. мој дедо, мој татко, наш деда и др.). Сп.:

Ко'ј и'мал м'ски, чу'вал м'ска, ама ***мо'ј ǯе'ǯо*** *и* ***мој та'тко*** *чу'вал ко'ња и во'лови.* (Мирковци)

Моја свекрва *чувала три ǯеца, со мене три.* (Побожје)

... ***на'ш ǯе'ǯа****, пара'ǯеǯа, не ǯе'ǯа, пара'ǯеǯа, има'л ǯва' си'на и ǯе'вет ќе'рке ...* (Ранковце)

4. Во следната група се издвоени примери со **показни заменки** како референцијален показател. Веќе спомнавме во воведот дека показните заменки, покрај личните, се показатели на референцијата. Според корпусот примери, ова е чест начин на изразување на определеноста во овие говори. Се среќаваат заменките од сите три корени, но најчесто, се разбира, заменката од *-т-* коренот. Во првиот пример може да се забележи и дека редоследот на показната заменка и именката е невообичаен, односно показната заменка е на второ место. За овој начин на изразување на определеноста зборува и Видоески во *Кумановскиот ѓовор* (1962). Ситуацијата во тој поглед е иста и во денешната состојба.

Муќе'ницу *о'вуј и с'к што ѓу пра'ив по'рано ко'ј ѓу' знал.* (Мирковци)

Ми' смо се па бо'цкале о'вǯе, и'мам ... за ***та'а сипа'ница*** *то'а ту'ка*. (Мирковци)

Не како с'ѓ шо се пр'ска, с'ѓа ***ово'ј пръска'ње*** *три'ста пра'шкови ту'рав, у ѓро'јзе, три'ста пра'шкови ту'рав.* (Мирковци)

... па ви'кам они'ја ѓро'бови по9 цр'кву што ѓи помери'те, ама то'ј е ту'ѓа ѓре'шка не е на ***ово'ѓа по'па****, ...* (Ранковце)

И со Е'фтим ***о'нај новина'ра****, поставља' му, Е'фтов, ...* (Ранковце)

... о'н чове'к кажу'је све' ка'ко ǯа е би'ја сс те'бе це'л живо'т, тач'но упуту'је та'мо, на ***то'ј оǯǯеле'ње, то'ѓа ǯо'ктора*** *ќе пра'жите, ова'мо ќе и'ǯете, она'мо, све' упуту'је*. (Младо Нагоричане)

Млека'р про'јǯе, си'пев у ***ту'ј цисте'рну****, запи'ше ко'лко е сипа'ја и месе'чно ѓи се пла'ќаше на љу'ǯи,...* (Младо Нагоричане)

Ма'јка ми и та'тко ми спи'јат, и о'ни и'сто ми'слам спа'ле на ***ту' роѓо'жу****, пе'т ǯе'ца, мора'ле смо ǯа спи'емо.* (Младо Нагоричане)

Исто така често се среќава и т.н. удвојување, кога покрај показната заменка се појавува и членска морфема.

Ту'ри у ча'шче ǝа ѓи и'сте̄раш по'брѓо ***ти'ја сипани'цата****.* (Мирковци)

Те'шко. А ти' це'ла но'ќ ǝо' но'ќ и со ***о'вие пу'стиве ка'мење*** *ǝа ѓи че'шкаш це'л ǝе'н.* (Љубанци)

Оǝ 'упла̄в, оǝ о'чи, оǝ ши'нато на при'мер, е'ве б'ш саба'јле ови'е шо бе'ше, пе̄тна'есе ине'кције при'мав ***то'ј му'жот****, му'жат, пе̄тна'есе ине'кције при'мав не' знам ко'лко а'пчики ка'жује пи'л, ...* (Побожје)

Овој начин на изразување на определеноста, со показна заменка во препозиција и член, се забележува и во српските говори, конкретно во тимочко-лужничките. "Дешава се, и то нимало ретко, да се заменица употреби и испред и иза именице (код именица сва три рода, у оба броја). Овде је, заправо, реч о случајевима када се демонстративно значење постпозитивне заменице не осећа у довољној мери, због чега се додаје и друга демонстративна заменица у позицији испред именице како би то значење појачала, исп. облике: *ти́ шоље́те, то́ј ǝете́то, ти́ја га́зǝете, ти́ја камио́нот* и сл. Некада, готово изузетно, дешава се и то да овакве хипердетерминативне форме буду поткрепљене још једним претпозитивним показним елементом, ради постизања још изразитије демонстративне компоненте у оквиру датог исказа: *ти́ те́ја по̄рцела́новете, ти́ това́ це́мпе̄рите*". (Рашић, 2020: 127)

5. Последната група ја сочинуваат примери **без член во други позиции**, т.е. во други падежни релации. Македонскиот иако е јазик без морфолошки изразени падежи, сепак има начини да ги изрази падежните релации. Во корпусот примери најчесто станува збор за именски синтагми во локативна, генитивна или инструментална функција. Тоа се всушност определби за место или пак со нив се изразува присвојност и сл.

Првата подгрупа примери се со локативна функција. Оваа падежна релација се изразува со предлози (пр. *по̄, у, ǝо, кај, оǝ* и др.) кои имаат вградена информација за локацијата, било да се работи за правец на движење или на статичност, конкретна позиција во просторот.

И'ма по̄ ***ре'ку****, ќе на'јǝеш*. (Мирковци)

Ќе соме'ље у ***воǝе'ницу*** *пре'бој, пче'нка ǝа и'ма за сто'ка ǝа е'ǝе.* (Мирковци)

За'што ви'кам, па'ре и'мао, о'блечен је, на'једен је, напи'јен је, ќе лу9у'ју, ќе се те'пају ту у ***копера'цију***. (Љубанци)

Та'мо ми бе'ше 9о'бро, бли'зо ми бе'ше хо'9от ко 9о ***копера'цију***. (Љубанци)

О'на по'прае 9о'ста и у ***ма'настир*** *го'ре. Го'ре кај* ***гроби'шта*** *е'9но зга'9у го пре'прај*. (Љубанци)

И та'мо га пут прави'мо, бли'зо 9о ***ру'9ника***. (Ранковце)

Ја' сам 09 ***ма'алу*** *Пу'зинци, о'на е скро'з 099але'чена, ско'ро на кра'ј на Мла'9о Наѓори'чане на'куде, ви'ше 09 та'мо, по'сле* ***ре'ку***, *почну'је Војни'к се'ло и Кле'човце.* (Младо Нагоричане)

Ќе про'једе по'крај ње'га о'вца, о'н го изму'зе и о'на си уле'гне у ***тр'ло***. (Младо Нагоричане)

А'ко е сту9е'но вре'ме, у ***њего'ву со'бу***. (Младо Нагоричане)

Ру'ке неми'ене, о'н ко'јзнае што' е ваќа'ја по ***по'ље****, по оно'ј, лубени'цу гу скрши' и сс ру'ку црпе', је'9е.* (Младо Нагоричане)

Во втората подгрупа се сместени примерите со генитивна функција. “Со генитивниот однос можат да се изразат неколку релации на вистинска посвојност: релацијата ‘Х го поседува У’, релацијата ‘делцелина’, релацијата ‘роднинска врска’.” (Лаброска и др. 2012: 118)

... 9е'н на ***о'пштина****, 9а, и општина'рите празну'јевмо, зна'чи то'ј си тра9и'ција би'ло, па за не'којо вре'ме, комуни'замат ми'слу 9е'ка е замре'ло, ...* (Орашац)

... имам 9ве унуке 09 ***ќерку****, е9на ми е 9евето 099еление, 9ругата ми е шесто, синот и9е на работу”.* (Побожје)

Сабра'ше си 9е'ца, 09 ***комши'је****, па' се ра9у'ев сирома'ви. По'сле 9о'шле, пријави'ја ги комши'ја, ...* (Младо Нагоричане)

Ба'шка за ***на'ро9****, за* ***че'љад****, ба'шка за* ***сто'ка***. (Мирковци)

Има'ло су ти'е, што' ви'кавмо, на ***9ржа'ву*** *е би'ло ло'јзе, на* ***9ржа'ву*** *овошта'рник има'ло, цре'шни има'ло, кајси'је има'ло, све' то'ј смо' го кра'9еле 9а го је'9емо.* (Младо Нагоричане)

Најголему по9ршку 09 ***свекрву*** *имам, за било што најголемата љубов 09 свекрва ми е...* (Побожје)

Наведуваме неколку примери со инструментална функција. „Именските групи кои се во зависен однос спрема предикатскиот израз, а со кои се изразува средството, начинот на кој се извршува дејството изразено со глаголот, или пак придружбата на вршителот на

дејството се наоѓаат во инструментален падежен однос. […] двете основни функции кои се покриваат со семантичкото поле на инструменталниот падежен однос, т.е. средството и начинот на кој се извршува дејството, се изразуваат на ист начин: со предлогот со + именска група.“ (Лаброска и др. 2012: 111) И во конкретниве говори оваа падежна релација се изразува со предлогот со.

Да', сс ***ма'јку****. Ја' и* ***ма'јка****.* (Младо Нагоричане)

... ја' јатр'ва ву њо'ња ши ќе пу'шту ко'зи уз ре'ку, не'ма ни'кој на'горе, ми с'с ***њо'њу јатр'ву*** *смо пр'ве братуче'шке, и о'на ви'ке ...* (Гиновце)

Позра'ви се ба'бе со ***чичко'вци****, ша'ко ба'ба.* (Мирковци)

По'сле ви'доше, не ви'де о'шиде ша'те у Мо'раву, ***сс ко'мшии****, се дого́во'риле* ***сс ко'мшије***. (Мирковци)

6. Заклучок

Она што е граматикализирано и во регуларна употреба во стандардот во однос на категоријата определеност, не се однесува во потполност на северните македонски говори. Главниот референцијален показател на определеноста во македонскиот, членот, се употребува во северните македонски говори, но не регуларно. Неговите форми, како што може да се види од прегледот преземен од Видоески, исто така се разликуваат од стандардот. Се среќаваат форми од сите три основи. Оние изведени од *-ов-* и *-он-* коренската основа, иако се примарно со пространствено значење, сепак упатуваат на определен референт и се употребуваат поретко од *-ш-* членот. Употребата на членот не е регуларна ниту во **удвојувањето**. Се среќаваат примери и со член и без член, со кратка заменска форма и без неа (сп. *Ќе го испе'чемо* ***пи'перот*** *на ќу'мбе ... " И, ќе* ***на'пуни ко'ш*** *сла'му од пле'вњу " ...ќе ти* ***га*** *сабе'рев* ***жи'то***.). И Видоески (1962) констатира дека нема правило кога се појавува членот, а кога не. Во речениците во кои **номинативната** именска синтагма е без член, определеноста е сигнализирана од линеаризацијата, како што се случува во јазиците без член. Вакви реченици често се среќаваат во споменатите говори. Изразувањето на определеноста со **показни заменски форми** не е непознато во овие говори, може да се каже дека често се употребува, па можат да се сретнат примери и со двојно изразена определеност (во препозиција и во постпозиција). Именските синтагми и во останатите падежни релации не се редовно членувани. Погоре приведо-

вме примери кои се без член и со тоа отскокнуваат од стандардната употреба на членот. Summa summarum, северните македонски говори отскокнуваат од стандардното изразување на определеноста во однос на употребата на членот. Тој се употребува, но не со регуларноста како во другите македонски говори. Погоре споменатите, пак, српски говори исто така отстапуваат од стандардот. На тој начин и едните и другите говори се приближуваат едни кон други изразувајќи многу слични карактеристики во поглед на разгледуваната категорија.

Литература

Белић, Александар. 1905. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Српска краљевска академија.

Видоески, Божидар. 1999. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 2. Скопје: МАНУ.

Видоески, Божидар. 1999. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 3. Скопје: МАНУ.

Видоески, Божидар. 1962. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.

Ивић, Павле. 1985. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Увод у штокавско наречје. Нови Сад: Матица српска.

Лаброска, Веселинка; Гајдова, Убавка; Давкова-Ѓоргиева, Светлана; Цветановски, Гоце; Томовски, Дарко. 2012. *Врапничко-полошките говори – Духовна ризница*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков".

Милорадовић, Софија. 2021. Именска објекатска редупликација у српским народним говорима: статус, услови реализације и балкански контекст. *Прилози* ОЛЛН, XLVI 1. Скопје: МАНУ.

Рашић, Катарина. 2020. Постпозитивни члан у тимочко-лужничком говору (са анализом стања у македонским и бугарским дијалектима). *Десетти научен собир на млади македонисти конференција во чест на проф. Лилјана Минова-Ѓуркова*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј", Филолошки факултет „Блаже Конески".

Стоевска-Денчова, Еленка. 2004. *Кривопаланечкиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков"

Тополињска, Зузана. 2008. *Развитокот на граматичките категории. Полски – македонски, граматичка конфронтација* Том 8. Скопје: МАНУ.

Grzegorczykowa, Renata. 2002. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN

THE CATEGORY OF DEFINITENESS IN CONTEMPORARY NORTHERN MACEDONIAN DIALECTS

Summary

The text examines the ways of expressing the category of definiteness in contemporary Macedonian northern dialects. The aim was to determine to what extent the article is used, and in cases where it is not used, what are the ways of expressing this category. In conclusion, it can be said that the use of the article is not as regular as in the standard language. Deviations occur in all positions in which the article appears in the standard.

Keywords: Macedonian language, Northern Macedonian dialects, definiteness, definite article.

Марина Јуришић

Институт за српски језик САНУ
jmarina011@gmail.com

О ПРЕДЛОЗИМА У ГОВОРИМА КУМАНОВА И ГОРЊЕ ПЧИЊЕ[1]

Апстракт: У овом раду биће упоређен инвентар предлога који имају два суседна говора призренско-јужноморавског типа: кумановски и горњопчињски, уз осврт на стање у околним народним говорима, као и у српском и македонском стандардном језику. На основу података из монографија о овим говорима указује се и на то који су заједнички предлози исти као у већини српских говора и српском књижевном језику, а који су исти као у већини македонских говора и македонском књижевном језику, као и на то који се предлози везују само за призренско-тимочке и/или северномакедонске говоре. Циљ прилога је да утврди разлике и сличности између истраживаних говора на нивоу једне врсте речи – предлога.-

Кључне речи: северномакедонски говори, призренско-тимочки говори, Куманово, Горња Пчиња, предлози

1. Досадашња истраживања говора са обе стране македонско-србијанске границе – и посебно закључци које су о овим народним говорима изнели најугледнији македонски и најугледнији српски дијалектолог с краја прошлог века, Божидар Видоески и Павле Ивић – недвосмислено показују да су северномакедонски и призренско-јужноморавски говори генетски сродни (Видоески 1962: 262–264; 1998: 65–67; Ивић 2001: 157–159; 2018: 226–227).[2] Однос између пограничних србијанско-македонских говора може се укратко свести на ову реченицу: није „спорна јужноморавска основица северномакедонског дијалекатског комплекса, као што није споран врло озбиљан македонски уплив у структуру и генезу призренско-јужноморавског дијалек-

[1] Овај прилог финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/ 200174 од 05.02.2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[2] Узгред, и лингвистички необразоване особе имају утисак да су то врло слични говори.

та“ (Реметић 2000: 88).[3] Ове говоре Б. Видоески назива прелазним: „Преодните дијалекти меѓу македонскиот и српскиот јазик зафаќаат еден доста широк ареал на целото денешно јазично пограничје од границата со Албанија па до македонско-бугарската граница на исток. Во тој ареал влегуваат сите северни македонски говори: долнополошкиот, скопско-црногорскиот, кумановскиот, кратовско-овчеполскиот и кривопаланечкиот, а на српската јазична територија: говорите во Призренско заедно со ѓаковичкиот, јужните косовски говори, потоа говорите по долината на Јужна Морава до Стубал и во горниот тек на реката Пчиња. На источната страна со оваа говорна област се разграничуваат бугарските дијалекти во Босилградско, Каменица, Ќустендилско Краиште и Пијанец“ (1998: 95–96).[4] По језичким особинама истраживани говори су доста уједначени, али државна граница уједно представља границу утицаја српског, односно македонског књижевног језика. Истраживање горњопчињског говора је, на пример, показало да су промене у њему увелико изазване утицајем књижевног језика. Може се претпоставити да се то исто дешава и на македонској територији, с тим што је ту присутан утицај македонског књижевног језика. Очекивано је, дакле, да се временом неминовно продубљују разлике између ових говора због тога што сваки говорник иде за „својим“ стандардним језиком.

Овај прилог има за циљ да на нивоу једне врсте речи – предлога, упореди два суседна говора призренско-јужноморавског типа: кумановски и горњопчињски, уз осврт на стање у блиским народним говорима и стандардним језицима.[5] Како је употреба предлога исувише широка тема за ову прилику, овде ће специфичности у значењу појединих предлога бити помињане само изузетно, када је то неопходно. Извори који су послужили за истраживање јесу монографије о кумановском (Видоески 1962) и горњопчињском говору (Јуришић

[3] О статусу пограничних говора (уопште) у делу Божидара Видоеског писао је врло прегледно и систематично С. Реметић (2005: 337–350).

[4] У северномакедонске говоре спада долнополошки говор (Видоески 1998: 152–157), док гостиварски (горнополошки) припада западном македонском наречју. Долнополошки се даље може поделити на две мање целине: вратнички и тетовски, који је типични прелазни говор између гостиварског и вратничког (Видоески 1998: 149–162; Лаборска и др. 2012: 16).

[5] Подаци о предлозима у стандардним језицима – српском и македонском узимани су из једнотомног речника Матице српске (РСЈ 2011), шестотомног речника Института за македонски језик (ТРМЈ 2003–2014) и старијег речника македонског језика са српскохрватским тумачењима (РМЈ 1961–1966).

2009; 2014).[6] Најпре се даје списак предлога забележених у говору Куманова и Горње Пчиње и издвајају се они који су истог облика у свим македонским и српским говорима (2), да би преостали предлози били разврстани на оне заједничке предлоге који су исти као у већини српских говора и српском књижевном језику (3), затим оне исте као у већини македонских говора и македонском књижевном језику (4), те оне који се везују само за призренско-тимочке и/или севернома-кедонске говоре (5) и на крају се дају предлози присутни само у једном од истраживаних говора (6). Требало би да се на овај начин боље уоче разлике у инвентару предлога којима располажу кумановска и горњопчињска област, али и разлике у њиховим предлозима на нивоу фонетике и, донекле, на нивоу значења које остварују у аналитичким конструкцијама.

2. У току истраживања у Горњој Пчињи потврђени су следећи предлози: *без*, *близу ǫ*, *више*, *врз*, *ǫ*, *ǫкуǫе*, *за*, *збоґ*, *из*, *испоǫ*, *испреǫ*, *изнаǫ*, *како*, *крəз*, *крə(ј)* / *кра(ј)*, *куǫе*, *коǫ*, *међу*, *на*, *наǫ*, *накуǫе*, *место*, *наместо*, *низ*, *оǫ*, *откуǫ(е)*, *око*, *около*, *уколо*, *по*, *поǫ*, *поза*, *покре*, *покрај*, *пореǫ*, *после*, *пре*, *преǫ*, *преко*, *при*, *пораǫи*, *раǫи*, *према*, *спрема*, *против*, *спротив*, *с* / *сə(с)* / *са(с)*, *у*, *уз*, *ускра(ј)*, док је у монографији о говору Куманова аутор издвојио ове предлоге: *без*, *близу ǫ*, *више*, *повише*, *врз*, *ǫ*, *ǫкуǫе*, *за*, *заǫ*, *зараǫ(и)*, *зарај* (само у Агином Селу), *пораǫи*, *из* (*ис*, *иж*), *испоǫ*, *испреǫ*, *између*, *искрај*, *кра(ј)* / *крј* / *кр*, *покрај* / *прокај*, *крз (крс)*, *куǫе*, *меѓу*, *на*, *накуǫе*, *место*, *низ*, *оǫ (от)*, *открај*, *отпреко*, *оǫовут*, *оǫонут*, *отуǫ*, *откуǫ(е)*, *око*, *около*, *уколо*, *освен*, *оцим*, *по*, *поǫ*, *поза*, *позаǫи*, *пореǫ*, *преǫ*, *преко*, *при*, *проз* (*прос*), *сəс* / *сə* / *с*, *према*, *против*, *спореǫ*, *спрема*, *спрости*, *среǫе*, *срет* (*среǫ*), *у*, *уǫно* (јавља се само спорадично у Славишту), *уз(а)*, *уочи*, *изучи* (само у Бујковцу), *ускрај* (Видоески 1962: 178–186). У дијалекатским *Текстовима* на крају монографије примећен је још и предлог *наǫ* (Исто: 286).

[6] Врло су слични истраживаним говорима прешевски (Трајковић 2016) и једним делом кривопаланачки говор (Стоевска-Денчова 2004). Наиме, територија кривопаланачког говора није јединствена у језичком погледу и састављена је од неколико целина, између осталог, говор неколико њених села на крајњем северу, која према етнографској монографији Ј. Трифуноског представљају горњопчињска села на тлу Македоније (1964: 5–11), је горњопчињски, а говор Славишта је кумановски, стога је и укључен у опис кумановског говора Б. Видоеског (уп. Стоевска-Денчова 2004: 13–14).

2.1. Велики број ових лексема је истог облика у македонским и српским говорима, а самим тим и на истраживаном простору: *без*, *од*, *за*, *међу*, *на*, *над*, *место*,[7] *низ*, *од*, *по*, *под*, *покрај*, *пред*, *при*, *против*, *среде*[8]. Међутим, сфере значења ових предлога не поклапају се увек и у свим говорима. Разлике се појављују чак и међу врло блиским говорима, на пример, предлог *низ* „се употребува само во значење на управеност надолу по некоја површина“ у кумановском, а и горњопчињском говору, док у кривопаланачком „напоредно со *из* се употребува во значење место откај што произлегува нешто: *изв'оди р'уки низ-џеп*“ (Стоевска-Денчова 2004: 93). Мање или веће разлике у значењима често су резултат процеса балканизације одређених говора, на пример, предлог *на* је свугде присутан, али његова дативна значења намене (*оде на жену*) и припадности (*кућа на мајку*) нису одлика већине српских говора нити српског стандардног језика; предлози аблативног значења: *од*, *из*, *са* / *сә* своде се у високобалканизованим говорима на предлог *од* или је предлог *од* досад истиснуо само аблативно *са* / *сә*, како је у Куманову и Пчињи (в. т. 3 и пасус о предлогу *из*); предлог *по*, поред основних просторних значења, уобичајених у српском и македонском језику, може имати и значење секвентивног „иза” које је познато само у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима на српском језичком простору, али и у македонском (и бугарском) језику (*ишло по коња*).[9] Све је ово, међутим, тема за нова и детаљнија истраживања у домену синтаксе падежа.

2.2. Између предлога у истраживаним говорима нема разлика везаних за различите рефлексе појединих старих гласова у српском и македонском језику (*у / в / во*, *куде / каде*, *с / са / со*), пошто оба говора имају српске рефлексе. Са друге стране, предлози *крәз / крс* и *кра(ј)* у Куманову и Горњој Пчињи имају само различите фонетске варијанте,

[7] У Горњој Пчињи је забележен и предлог *наместо* у истом значењу (в. т. 6б).

[8] Предлог именичког порекла *срет* (*среде*) може се у Куманову, али не и у Пчињи, употребљавати и без комбиновања са још једним предлогом (*у среде*, *на среде* и сл.), а тако је и у стандардним језицима и у неким призренско-тимочким говорима (в. нпр. Вукадиновић 1996: 255). Ипак, именица *среде* (*срет*) је чешће део предлошког израза (*на среде*, *у среде*, *до среде*) у призренско-тимочким говорима, на пример у: Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 226, 236), Заплању (Марковић 2000: 232), Нишу и околним селима (Тома 1998: 380) па и Горњој Пчињи.

[9] Могуће је, како наводи М. Ивић, да је темпорално значење „после” предлошко-падежне конструкције *по* + *локатив* (присутно од најстаријих времена у свим словенским језицима) утицало да се развије поменуто месно значење „иза” предлога *по* (1951–1952: 191–192, 195).

као што и предлог *п̄окрај* само у Куманову има још и форму са метатезом – *п̄рокај*.

Перлативни предлог *крз* (*крс*) појављује се у овом облику на македонском простору, укључујући и кумановски, кривопаланачки, кратовски, ређе у овчепољском, затим у преспанском (Видоески 1962: 181), а тако је и у неким призренско-тимочким говорима (нпр. у: Вукадиновић 1996: 246; Жугић 2005: 169), док је у Горњој Пчињи забележен у облику *крəз*. У суседном Прешеву, као и у већини српских говора функционише форма *кроз* (Трајковић 2016: 523).

Спацијални предлог *крај* има више фонетских варијанти у оба говора (за разлику од стандардних језика, у којима се увек појављује у овој форми). У Горњој Пчињи је забележен у облицима: *крај*, *кра*, *крəј*, *крə*, у Куманову: *кра*, *крј* и *кр* (Видоески 1962: 180–181), затим, у кривопаланачкој области: *крај*, *кра* (Стоевска-Денчова 2004: 92), у Прешеву само *кра* (Трајковић 2016: 523), у Сиринићу и селу Гатње: *крај*, *крej*, *кри* (Младеновић 2019: 766; 2013: 388). У другим призренско-тимочким говорима чешће се употребљавају неки други предлози исте семантике, као рецимо: *п̄окре*, *п̄рикај*, *п̄рекај*, *п̄окрај*, *п̄орeд* (нпр. у: Богдановић 1979: 100; 1987: 235; Реметић 1996: 530; Ћирић 1983: 64, 67; Жугић 2005: XXXII), а тако је и у вратничком говору, где се употребљава *п̄окрај* (Лаборска и др. 2012: 63).

Сложени предлог *п̄окрај* у кумановском говору се може јавити и са извршеном метатезом, у облику *п̄рокај*. „Последнава форма позната е и во граничните српски дијалекти (СДЗ I 237), а од нашите говори ја познаваат уште кривопаланечкиот, северниот дел на кратовскиот, а спорадично се јавува и во говорот на Скопска Црногорија.“ (Видоески 1962: 181). Иначе, тридесет и више година након овог запажања, приликом истраживања у Горњој Пчињи није примећен облик са метатезом.

3. Једну групу предлога, заједничких истраживаним говорима, чине они који су познати и српском књижевном језику и већини српских народних говора, али их нема на већем делу македонске језичке територије и нису одлика македонског књижевног језика. То су: *више*, *п̄овише*, *из*, *исп̄од*, *исп̄ред*, *између*, *п̄оред*, *п̄према*, *у* и *уз*.

Предлог *више* је присутан и у другим северномакедонским говорима (Видоески 1962: 179; 1999: 235; Лаборска и др. 2012: 63), али није поменут у кривопаланачком (Стоевска-Денчова 2004: 91–95). Он

се у комбинацији са *по̄ – по̄више*, ређе појављује у кумановском говору и то „со малку поизменето значење“ (Видоески 1962: 179), али није примећен у материјалу из Горње Пчиње. Међутим, предлог *по̄више* није реткост у призренско-тимочким говорима, а у гатњанском, сиринићком и врбичком говору функционише само овај предлог, не и предлог *више* (в. нпр. Младеновић 2013: 185, 388; 2019: 764–765; 2023: 275).

Говори Куманова и Горње Пчиње добро чувају стари предлог *из*, као и сложене предлоге у којима је он први члан: *испо̄д*, *испре̄д*, *између* (који се употребљавају паралелно са предлозима *по̄д*, *пре̄д* и *међу*),[10] а тако је и у неким северним македонским говорима (Стоевска-Денчова 2004: 92; Видоески 1999: 235–236). Међутим, поред оних основних значења: „место откај што произлегува нешто и правец“, која има у оба говора, једино у кумановском говору се често употребљава и „со значење поминување низ еден предмет, какво што има во западните говори предлогот *низ* (*по̄јев ис-це̄ло̄то село*)“ или „движење на сите страни по една одредена површина“ (*фа̄ти да̄ меша ис-куфер*) (Видоески 1962: 179–180).[11] Иначе, аблативно *од* је у многим говорима овог типа (високобалканизованим) потиснуло друга два предлога са аблативним значењем: *из* и *са*, с тим што је у македонском језику тај процес стигао до потпуног елиминисања предлога *из* из система. Слично је у неким призренско-тимочким говорима у јужној српској покрајини – у селу Врбичане крај Призрена „нису развијени просторни предлози сложени са *из*-“, како је то у јужнометохијским и сиринићком говору (Младеновић 2019: 764), док су у јужнокосовском селу Гатње предлози *из*, *изнад*, *испо̄д*, *испре̄д* потврђени малим бројем примера и „највероватније су новији унос“ (Младеновић 2013: 388). У већем делу призренско-тимочких говора, као и у горњопчињском, значење аблативности предлога *са* су преузели предлози *од* и *из* (нпр. Стојановић 2010: 560; Жугић 2010: 79, 80; Јуришић 2014: 417–418), а тако је и у кумановској области (*што им леп оста̄нал збрале от-тра̄везӯту и да̄ле на кучињата̄*).

[10] Предлог *искрај* није забележен у Пчињи већ само у Куманову, а у македонском речнику је означен као архаични предлог са значењем *по̄крај* (ТРМЈ 2005: 365), док са друге стране, предлог *изнад* није забележен у Куманову већ само у Пчињи.

[11] Поред кумановског и у скопскоцрногорском говору предлог *из* има и нека мање обична значења, углавном она значења која има предлог *низ* у македонском језику (више о томе у: Видоески 1962: 179–180; 1999: 235–236; ТРМЈ 2006: 390).

У говору Куманова предлог *у*, који води порекло од старог предлога *у* „обично се употребува со лични имиња, со имиња што значат сродство и со личните заменки, поретко со други именки“ (*пошле у бабу на гости*) (Видоески 1962: 184–185).[12] Оваква употреба предлога *у* није страна ни говору Горње Пчиње, али је све ређа, чешће се појављује предлог *куде* на том месту (в. Јуришић 2014: 411). Осим тога, предлог *у* у овим говорима може бити пореклом од старог предлога въ, што је карактеристика српских говора уопште, али и северномакедонских говора, а не само кумановског (Видоески 1962: 185; 1999: 236; Стоевска-Денчова 2004: 94; Лаборска и др. 2012: 63).[13]

Предлог *уз*, изгубљен у већини македонских говора,[14] а уобичајен у српским говорима, употребљава се у кумановском и пчињском крају са основним значењем „непосредна близост до нешто.“ Осим кумановског, имају га и други северни македонски говори, укључујући скопске и поречке говоре (Видоески 1962: 185; 1999: 236; Стоевска-Денчова 2004: 94). Он се ређе јавља у облику *уза* (*уза сливу*, *уза зид*) – када је испред гласова [*с*, *з*, *ц*].

Предлог *поред*, регуларан у српском језику, употребљава се, али ретко, у оба истраживана говора обично у месном значењу (Видоески 1962: 184).[15] Ретко се појављује и у Кривој Паланци (Стоевска-Денчова 2004: 94), Сиринићу (Младеновић 2019: 764–765), Бучуму (Богдановић 1979: 111), док у врбичком говору није уопште забележен (Младеновић 2023: 275). Ипак, у већини призренско-тимочких говора овај предлог је сасвим уобичајен (нпр. Гмитровић 2008: 394; Ћирић 1983: 64; 1999: 160; Тома 1998: 377; Богдановић 1987: 235–236; Трајковић 2016: 524; Жугић 2010: 93–94).

---

[12] У македонском речнику је стари предлог у дат са одређењем „ретко“ (ТРМЈ 2014: 154), а евидентиран је као „фонетска варијанта“ и у банском говору, који припада југоисточном македонском наречју и граничи се са бугарским говорима (Цветановски 2014: 149), и на јужној македонској језичкој периферији, у кајларском говору (Дрвошанов 1993: 8, 69).

[13] Македонски речник предлог *у*, који је пореклом од старог предлога **въ**, бележи као дијалектизам (ТРМЈ 2014: 154). Забележен је, иначе, и у кајларском (Дрвошанов 1993: 8, 69) и каршијачком говору (Цветановски 2004: 89).

[14] У македонском речнику је окарактерисан као дијалектизам (ТРМЈ 2014: 170).

[15] У Куманову су забележена само месна значења овога предлога, док је у Горњој Пчињи забележено још и значење критерија (*ја тук не верујеше, али сук си видоу поред мене дека е била болна*), али генерално – предлог поред није често бележен ни у ком значењу, па ни у месном (Јуришић 2014: 476–477).

Предлог *пр̄ема* присутан је у оба говора и у српском језику, као што је и предлог *спр̄ема*, са идентичним значењем, присутан у оба говора и у македонском језику. У говору Горње Пчиње ови предлози у аналитичким конструкцијама означавају: простор, време, квалификативност, кондиционалност (в. Јуришић 2014: 410, 453, 476, 489). Иначе, само у једном делу призренско-тимочких говора јављају се оба ова предлога, док у другом функционише само предлог *пр̄ема* (уп. Трајковић 2016: 524; Младеновић 2013: 388; 2023: 275; Тома 1998: 384).[16] Облик *пр̄ема* има и вратнички говор (Лаборска и др. 2012: 63), али у кривопаланачком и скопскоцрногорском говору је забележен само предлог *спр̄ема* (Стоевска-Денчова 2004: 94; Видоески 1999: 237).

3.1. Предлози *около* и *пр̄еко* су присутни на српском језичком простору и у кумановском говору, док у македонским говорима имају форму *околу* и *пр̄еку*. При том су у Горњој Пчињи и Прешеву у употреби *око* и *около* (Трајковић 2016: 524), док је *уколо* само једном забележено у Горњој Пчињи, што га чини врло ретком варијантом. На кумановском простору је варијанта *око* ретка, а поред чешћег *около*, употребљава се и *уколо* са истим значењем, док је у кривопаланачком говору присутна само варијанта *около*, али као ретка (Стоевска-Денчова 2004: 93).

3.2. Предлог *низ* је овога облика у оба говора (као и у стандардном македонском и српском језику), али његово значење – "управеност надолу по некоја површина", одговара ономе које има у српском језику.[17]

4. Другу групу чине предлози који говоре Куманова и Горње Пчиње повезују са македонским језиком, док их већина српских народних говора и стандардни српски језик не познају. То су: *врз* и *спр̄ема*. Они се, међутим, срећу и у призренско-тимочким говорима.

Предлог *врз* 'на, преко' имају оба истраживана говора (кривопа-

[16] При том, у неким говорима постоје разлике у значењима које ови предлози имају. Тако на пример, у Бучуму, Белом Потоку, Алексиначком Поморављу и Лужници предлог према означава директивност (*т̄ам пр̄ема п̄ут̄и*), а спрема квалификативност (*нађе ђевојку спр̄ема њеѓа*) (в. Богдановић 1979: 113; 1987: 240, 261; Ћирић 1983: 65–66), док у сиринићком говору нема предлога спрема, а „предлог према користи се само са значењем „однос, поређење, у односу на". Није посведочена употреба са значењем правца или смера" (Младеновић 2019: 766).

[17] Предлог *низ* у македонском језику значи 'кроз; по, преко' в. РМЈ 1961: 504–505; ТРМЈ 2006: 390.

ланачки и прешевски такође). Он је широко заступљен у македонском језику, где поред примарног просторног има и друга значења (ТМР 2003: 309–310), док се на простору српскога језика везује само за призренско-тимочке и косовско-ресавске говоре, обично у просторном значењу (више о томе у: Јуришић 2013а).

Занимљиво је да се у оба истраживана говора истовремено употребљава предлог *сӣрема*, карактеристичан за македонску језичку територију, и предлог *ӣрема*, који се везује за српски језик (в. у т. 3 пасус о предлогу *ӣрема*).

4.1. Прилог *близу* није стекао и функцију предлога у говорима Куманова и Горње Пчиње, али се зато често појављује у прилошко-предлошком споју *близу ѳо*, што представља још једну заједничку особину са македонским језиком. Иначе, употреба лексеме *близу / близо* у предлошкој функцији изостаје и у једном делу призренско-тимочких говора или је увелико потиснута конкурентним прилошко-предлошким спојем *близу ѳо*, док у другом делу ових говора (пре свега на простору јужне српске покрајине) нормално функционише (више о томе у: Јуришић 2022а). Са друге стране, у македонском стандардном језику је сасвим уобичајен спој *ѳо близу*.

5. Трећој групи припадају предлози којих нема у стандардном српском и македонском језику већ само у говорима Куманова и Горње Пчиње: *куѳе*, *ѳокуѳе*, *накуѳе*, *оӣкуѳе*, *ӣоза*, *ускрај* и *уколо*. Они су истовремено специфичност лексичког репертоара значајног дела призренско-тимочких и северномакедонских говора.

Предлогом *куѳе* се означавају просторни односи и он одговара предлогу *коѳ* у српском језику и предлогу *каѳе* у македонском.[18] У говору млађих особа на простору Горње Пчиње замењује се често предлогом *коѳ*. У кривопаланачком су бележене форме *куѳе* и *каѳе* (Стоевска-Денчова 2004: 93), у Скопској Црној Гори само *куѳе* и генерално, у северномакедонским говорима, где је стари назал задњег реда **ǫ* дао вокал *у*, овај предлог има облик *куѳе*, чиме се поменути говори приближавају призренско-тимочким, код којих је, наравно, предлог

[18] Конструкција *куѳе* ‘поред, код’ са општим падежом у говорима захваћеним аналитизмом се појављује у значењима оријентационе индирективности и адлативности (в. Јуришић 2014: 411–412, 432–434). Слично је у кумановском говору где се предлог *куѳе* „употребува со овие пространствени значења: а) правец на движењето – место предлозите ‘кон’ и ‘накај’ во другите наши дијалекти ... б) наоѓање или упатување кон нешто – место предлогот ‘кај’, одн. ‘каде’ (Видоески 1962: 181).

куѳе са српским рефлексом *у*, а не *а* (Видоески 1999: 195, 236). Иначе је предлог *куѳе* доста чест у призренско-тимочким говорима (нпр. у: Ћирић 1983: 64; 1999: 160; Милосављевић 2009: 523; Жугић 2010: 84–86). Он у Бучуму и Белом Потоку, Црној Трави и Власини, Прешеву има форме *куѳ* и *куѳе* (в. Богдановић 1979: 235, 239; Вукадиновић 1996: 246; Трајковић 2016: 23), а у призренском, гатњанском, сиринићком и врбичком говору има форму *куѳ* (в. Реметић 1996: 442, 472; Младеновић 2013: 388; 2019: 764, 331; 2023: 275).

Двочлани предлози *о̄шкуѳ(е)*, *накуѳ(е)* и *ѳокуѳ(е)*, уобичајени у истраживаним говорима, битна су карактеристика призренско-тимочке дијалекатске области (мада их нема на југозападу Косова и Метохије и у Сврљигу) и у аналитичким конструкцијама показују обично просторне и временске релације, са изузетком предлога *о̄шкуѳ(е)*, који нигде није забележен у означавању времена (Јуришић 2013б). Они су бележени и у другим северномакедонским говорима, а не само у кумановском (в. Видоески 1999: 195, 236; Стоевска-Денчова 2004: 92).

Архаични словенски предлог *п̄оза* (још увек жив на северу словенског језичког простора) чува се у Куманову и Горњој Пчињи само у просторном значењу. Он се задржао у једном делу призренско-тимочке области (најчешће у призренско-јужноморавским говорима, али не и онима који се налазе на територији Косова и Метохије, затим у једном делу сврљишко-заплањских и у тимочком говору), као и у неким исељеничким говорима који су на територију данашње Румуније доспели пре више столећа миграцијама из јужнијих предела (Банатска Црна Гора и Рекаш).[19] На македонској територији забележен је још у кривопаланачком говору (Стоевска-Денчова 2004: 93).

Сложени предлог *ускрај* се употребљава у просторном значењу ‘поред’ у оба говора, при чему у Горњој Пчињи није фреквентан.[20] Забележен је и у кривопаланачком (Стоевска-Денчова 2004: 94) и лужничком говору (Ћирић 2018: 1091).

---

[19] Предлогом поза уз именску реч у генитиву или општем падежу (код говора са аналитичком деклинацијом) означавају се пре свега просторни односи (*п̄оза вра́т̄а ст̄ојѝм; збѝре кочѝце и п̄оза вра́т̄а г̄и т̄у́ре*), док је временско значење, постериорност (*п̄оза Пет̄рдвдан*), забележено само у исељеничким говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. У говорима који су сачували предлог поза обично се паралелно употребљава још неки предлог истог или сличног значења (*иза, п̄озаѳ(и), п̄осаѳи, заѳ(и), сьѳ, п̄о*) (в. Јуришић 2022б).

[20] Велики је број предлога исте семантике као *ускрај (крај, п̄окре/п̄окрај, уз, ѳо, п̄орeѳ),* што је вероватно утицало на његово ограничено појављивање.

Предлог *уколо*, са истим значењем као *около*, забележен је само у истраживаним говорима, при чему је у Горњој Пчињи врло редак (в. т. 3.1).

5.1. Предлог *с(а)*, у македонском језику гласи *со* (и ретко *с*),[21] а у истраживаним говорима се јавља у трима варијантама: *с*, *сə*, *сəс*. Удвојена форма овога предлога (*сəс*) позната је у читавој призренско-тимочкој области, док је на македонској територији захватила целу њену источну половину „готово до границата со централните говори на запад и на целото северно подрачје. Таа е општа појава и во бугарскиот јазик, како и во граничните српски дијалекти.“ (Видоески 1962: 184). Али, на западу северномакедонских говора, у Тетову, овај предлог има облик *со* (Павловић 1939: 63).

6. Преостали предлози забележени су само у једном од истраживаних говора, кумановском (а) или горњопчињском (б). У кумановском су то: *ошкрај*, *ошпреко*, *уɵно* (појављује се само спорадично у Славишту),[22] *оɵовуш*, *оɵонуш*, *оштуɵ*, *проз*, *позаɵ(и)*, *уочи*, *изучи* (појављује се само у селу Бујковце), *на* (које се појављује на месту предлога *у*), *заɵ*, *искрај*, *освен*, *оцим*, *среɵе*, *спроши*, *спореɵ*, *зараɵи*, *зарај* (појављује се само у Агином селу), а у пчињском: *због*, *раɵи*, *намесшо*, *пре*, *после*, *покре*, *спрошив*. Неке од ових предлога познају и стандардни српски и македонски језик, али им је поново заједничко то да углавном функционишу и у призренско-тимочким говорима.

а) Лексеме *оɵовуш*, *оɵонуш* и *оштуɵ* су прилози у оба истраживана говора, али су у кумановском добили још једну функцију – предлошку, што се десило и у другим северним македонским говорима (уп. Видоески 1999: 236; Стоевска-Денчова 2004: 93), а и неким призренско-тимочким (в. у: Младеновић 2013: 388; Богдановић 1987: 228; Марковић 2000: 228).

[21] У македонском речнику стоји да се предлог с употребљава „само во поезијата и во некои состави: *с овци, с кози*“ (ТРМЈ 2011: 269).

[22] Из ове групе „само“ кумановских предлога одмах треба искључити *ошкрај, ошпреко, уɵно*, пошто су они бележени и у Горњој Пчињи, али као два предлога која још увек нису „срасла“ (за разлику од предлога *ошкуɵе, ɵокуɵе, накуɵе*). Тако је нпр. у Пчињи забележено: да ме набиӣе *у ɵно зе́мњу;* збе́рев *ош кра ɵеца;* ја сəм од блиӣзу овде́, *ош преко риш* (Јуришић 2009: 276; 2014: 499–500). У јужнокосовском селу Гатње такође су евидентирани: *оɵ преко, у ɵно* и други „предлошки скупови“ (Младеновић 2013: 388), у кривопаланачком *ош-преко* и др. (Стоевска-Денчова 2004: 95).

Предлог *п̄роз*, који у кумановском говору има ограничену употребу (за разлику од фреквентнијег предлога *крз*), често је бележен у призренско-тимочким говорима: у селу Милушинцу код Сокобање (Гмитровић 2008: 394), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 236), Понишављу (Ћирић 1999: 158), Призрену (Реметић 1996: 364, 406, 530),[23] Сиринићу (Младеновић 2019: 765),[24] али и у скопскоцрногорском говору (Видоески 1999: 236). Није, међутим, забележен у Прешеву.

Предлог *п̄озаԁ(и)* је доста редак у Куманову, а примећен је и у вратничком говору (у дијалекатским текстовима у: Лаборска и др. 2012: 230) и у суседном Прешеву (Трајковић 2016: 524), а затим и у другим призренско-тимочким говорима: селу Гатње, Сиринићу, селу Врбичане (Младеновић 2013: 388; 2019: 764; 2023: 275), Понишављу (Ћирић 1999: 161), Заплању (Марковић 2000: 229). Он је, узгред, познат и српском стандардном језику и другим српским дијалектима, али није одлика македонског језичког простора.

Занимљиво је да ни предлог *уочи*, познат стандардном српском језику, није уочен у дијалекатској грађи из Горње Пчиње већ је, истина као доста ређи од конкурентног *сп̄рош̄ти*, забележен у кумановском говору. У другим сродним говорима доста је чест (в. нпр. Жугић 2010: 130; Реметић 1996: 450; Павловић 1939: 148; Ћирић 1983: 64–65; Богдановић 1987: 239; Лаборска и др. 2012: 63; Стоевска-Денчова 2004: 95), а осим тога, у селу Бујковце појављује се у форми *изучи*, познатој још у поречком и горнополошком говору (Видоески 1962: 185).

У још једној особини, везаној за значење предлога *на*, говор Куманова се разликује од горњопчињског. Наиме, овај предлог, поред уобичајених значења које има и у другим македонским дијалектима, може још да се употреби уместо предлога *в* (*во*), као у источним говорима. На пример: Спремúмо се *на* Канарéво (= *за во* Канарево); Па ќе úду *на* њéга (= *кај* него, *за кај* него) (Видоески 1962: 182).

Предлог *заԁ*, обичан у македонским говорима, а и кумановском, није забележен у Горњој Пчињи, али постоји у другим призренско-тимочким говорима (в. Реметић 1996: 444; Младеновић 2019: 764; 2023: 275; Ћирић 1999: 161).

---

[23] У Призрену је бележена и форма *п̄рз* (<*п̄роз*): ишл'е *п̄ърс* Тетово (Реметић 1996: 530).

[24] У Сиринићу „доминира варијанта *п̄рез*, ређе је *п̄роз*; *кроз* је најређе, можда и унето из стандардног језика" (Младеновић 2019: 765).

Искрај је архаични предлог са значењем *по̄крај* у стандардном македонском језику (ТРМЈ 2005: 365), а забележен је и у Куманову, где „означува пространство во непосредна близина на предметот на кој се однесува“. Друго његово значење је *накрај* (На́ше се́ло је *искрај* ре́ку ‘на крајот на реката’) и у овом значењу се појављује, не тако често, али на целој северној језичкој територији северно од линије Кратово – Скопље, а иначе се среће и у црногорским говорима (в. Видоески 1962: 180). Само једном аутор је забележио *испрокрај*.

Лексема *освен* је обична на македонском простору, али врло ретка у кумановској области и може се још срести и у форми *оцим* (Видоески 1962: 183). Ниједна варијанта није примећена у Горњој Пчињи, али је у облику *освем* забележена у јабланичком крају, Бучуму и Црној Трави (Жугић 2010: 161–162; Богдановић 1979: 111; Стојановић 2010: 602).

Предлог *среѳе* (уз облик *среѳ*) је забележен у Куманову, а обичан је, мада ређи од варијанте *среѳ*, и у македонском стандардном језику (ТРМЈ 2011: 539). У литератури о другим северномакедонским говорима није посебно поменут. Облик *среѳе* није регистрован ни у радовима о призренско-тимочким говорима (уп. са фуснотом 9).[25]

Предлог *спро̄ти* ‘насупрот, према, уочи’ у кумановском говору има иста значења као и у књижевном македонском језику (в. ТРМЈ 2011: 531), а тако је и са предлогом *спореѳ* ‘по, према’ (в. ТРМЈ 2011: 525–526). Ови предлози се, међутим, могу спорадично срести и у неким призренско-тимочким говорима. Тако је *спро̄ти* и *спореѳ* забележено у Понишављу са значењем ‘уочи’ (Ћирић 1999: 162), а *спореѳ* у значењу ‘поред, крај’ у јабланичком крају (Жугић 2005: 372), *спро̄ти* у значењу ‘насупрот, према’ у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 219).

У кумановском говору предлог *зараѳ(и)* (који је чешћи од предлога *по̄раѳи*) има каузално значење, ређе финално, а тако је и у кривопаланачком (Стоевска-Денчова 2004: 91, 93). *Зараѳ(и)* познају и неки призренско-тимочки говори (в. Богдановић 1979: 112; 1987: 238; Жугић 2010: 142), а само у Агином Селу забележена је форма *зарај*, која постоји и у поречким и неким скопским говорима (Видоески 1962: 179).

[25] Занимљиво је, међутим, да у врбичком говору постоји *на стреѳе* и *у стреѳе*, поред: *на стреѳ* и *у стреѳ* (Младеновић 2024: 275).

б) У Горњој Пчињи, међутим, предлог *збо̄г* је однео превагу над предлогом *ра̄ди* (*по̄ра̄ди* и *зара̄ди*) у означавању узрока, а у означавању циља чак су забележене само потврде са предлогом *збо̄г*. На тај начин се овај говор приближава већини призренско-тимочких говора, а супротставља се кумановском, који уопште не познаје предлог *збо̄г*.[26] Узгред, кумановски не познаје ни предлог *ра̄ди* у овој форми већ само у облицима *зара̄(и)* и *по̄ра̄ди*.[27]

У Горњој Пчињи је забележен и сложени предлог *наме̄сто*, који је познат и на српском и на македонском језичком простору, али није евидентиран у Куманову.

Предлози *пре̄* и *по̄сле*, обични у српском језику, забележени су и у Горњој Пчињи (мада, у означавању антериорности чешћи је предлог *пре̄ђ*, а још се употребљавају *(с)пре̄ма* и *на̄кӯђе*, док је у означавању постериорности чешћи предлог *по̄*, в. Јуришић 2014: 451–455). За кумановски говор се експлицитно наводи да *по̄сле* може бити само прилог (као и у другим македонским говорима), али у кривопаланачком је забележен и у предлошком значењу (Стоевска-Денчова 2004: 93). Предлог *пре̄* није забележен у македонским говорима.

Предлог *по̄кре* (синонимичан са предлогом *по̄крај*) је врло фреквентан у Пчињи, али није примећен у Куманову, где су чести *по̄крај* и *пре̄крај* (в. т. 2.2), нити у суседном Прешеву. Забележен је још у тимочком поддијалекту Понишавља (Ћирић 1999: 160), Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979: 109), јужнокосовском селу Гатње (Младеновић 2013: 388).

У материјалу из Горње Пчиње нашао се само један пример предлога *спро̄тив* ‘насупрот’ (спацијалног значења).[28] Он је иначе обележен као редак и у македонском речнику, за разлику од синонимичног *спро̄ти* (ТРМЈ 2011: 531), али је забележен и у јабланичком крају (Жугић 2005: 374).

7. Инвентар предлога у кумановском и горњопчињском говору, као и податак о постојању тих предлога у српском и македонском стандардном језику, дат је у табели. Предлози из табеле обележени

[26] Детаљније о значењима предлога *збо̄г* и *ра̄ди*, као и о поремећају у њиховој дистрибуцији у српским народним говорима в. у: Јуришић 2015.

[27] У књижевном македонском језику је предлог *ра̄ди* означен као архаизам и дијалектизам (ТРМЈ 2011: 13).

[28] Чешће је бележен облик *спро̄тива* у прилошком значењу: Па̀леф ку̀ће, она̀м запалѝше, мѝ вѝдимо *спро̄тива* и бѐгамо.

звездицом појављују се само у по једном кумановском селу: *зарај* у Агином Селу, *уǫно* само спорадично у Славишту и *изучи* у Бујковцу.

Говори и стандардни језици → / Предлози ↓	Кума-ново	Горња Пчиња	српски стандардни језик	македонски стандарни језик
без	+	+	+	+
близу	–	–	+	–
више	+	+	+	–
повише	+	–	+	–
врз	+	+	–	+
до	+	+	+	+
докуде	+	+	–	–
за	+	+	+	+
зад	+	–	–	+
због	–	+	+	–
из	+	+	+	–
испод	+	+	+	–
испред	+	+	+	–
изнад	–	+	+	–
искрај	+	–	–	арх.
између	+	–	+	–
крәз/крз	+	+	**кроз**	**крз**
крә(ј)/кра(ј)	+	+	**крај**	**крај**
покрај	+	+	+	+
прокај	+	–	–	–
куде	+	+	–	**каде**
међу	+	+	+	+
место	+	+	+	+
наместо	–	+	+	+
на	+	+	+	+
над	+	+	+	+
накуд(е)	+	+	–	–
низ	+	+	+	+
од	+	+	+	+
откуд(е)	+	+	–	–
открај	+	(+)	–	–
отпреко	+	(+)	–	–
одовут	+	–	–	–
одонут	+	–	–	–
отуд	+	–	–	–
око(ло)	+	+	+	**околу**
уколо	+	ретко	–	–
освен	ретко	–	–	+
оцим	ретко	–	–	–

по	+	+	+	+
под	+	+	+	+
поза	+	+	–	–
позад(и)	ретко	–	+	–
покре	–	+	–	–
поред	ретко	ретко	+	–
според	+	–	–	+
после	–	+	+	–
пре	–	+	+	–
пред	+	+	+	+
преко	+	+	+	**преку**
према	+	+	+	–
спрема	+	+	–	+
при	+	+	+	+
проз (прос)	+	–	–	–
против	+	+	+	+
ради	–	+	+	арх. и дијал.
заради	+	–	–	+
зарај*	+	–	–	–
поради	+	+	–	+
с / сə(с)	+	+	**с(а)**	**со** (рет. **с**)
спроти	+	–	–	+
спротив	–	ретко	–	ретко
срет (сред)	+	–	+	+
среде	+	–	–	+
у	+	+	+	рет. и дијал.
удно*	+	(+)	+	–
уз (уза)	+	+	+	дијал.
уочи	ретко	–	+	–
изучи*	+	–	–	–
ускра(ј)	+	+	–	–

Показало се да истраживани говори, пошто су у непосредном суседству, имају врло сличан репертоар предлога, који у основи одговара призренско-тимочким говорима. Рефлекси појединих старих гласова у предлозима су исти у оба говора (нема *в / во* од старог предлога въ, нема облика *каɟе* већ само *куɟе*, нема предлога *со* већ *с / сə / сəс*), разлике на фонетском нивоу нису ни велике ни честе (*п̄окрај* / *п̄рокај*, *кра(ј) / крə(ј) / кр(ј)*, *крəз / крс*), а ретке су и разлике у значењима предлога истог облика (предлози *из* и *на* у кумановском говору имају и нека ређа додатна значења, поред оних основних, заједничких са горњопчињским говором). Такође, у оба говора резултати балканизације су једнако остварени код предлога *на*, који је развио дативна значења намене (*ɟаɟе на жену*) и припадности (*кућа на мајку*), предлога *оɟ*, који

је истиснуо само аблативно *са* / *сә*, док је аблативни предлог *из* сачуван, предлога *по̄*, који, поред основних просторних значења, може имати и значење секвентивног „иза" (*ишло по̄ коња*). Неки од њихових предлога исти су као и у свим српским и македонским говорима (*без*, *ǫо*, *за*, *међу*, *на*, *наǫ*, *место̄*, *низ*, *оǫ*, *по̄*, *поǫ*, *по̄крај*, *пре̄ǫ*, *пр̄и*, *про̄тив*, *среǫ*), неки заједнички предлози су исти као у већини српских говора и српском књижевном језику (*више*, *по̄више*, *из*, *испоǫ*, *испреǫ*, *између*, *по̄реǫ*, *пр̄ема*, *у*, *уз*), док је мањи део заједничких предлога као у већини македонских говора и македонском књижевном језику (*врз*, *спрема*), и још се значајна група заједничких предлога везује само за призренско-тимочке и/или северномакедонске говоре (*куǫе*, *ǫокуǫе*, *накуǫе*, *о̄ткуǫе*, *по̄за*, *ускрај*, *уколо*). Преостали предлози забележени су само у једном од истраживаних говора, кумановском (*оǫовут̄*, *оǫонут̄*, *о̄туǫ*, *про̄з*, *по̄заǫ(и)*, *уочи*, *изучи*, *заǫ*, *искрај*, *освен*, *оцим*, *среǫе*, *спро̄ти*, *спореǫ*, *заради*, *зарај*) или горњопчињском (*због̃*, *ради*, *наместо̄*, *пр̄е*, *по̄сле*, *по̄кре*, *спро̄тив*), али су готово редовно и део репертоара неких од призренско-тимочких говора.

Литература

Богдановић, Недељко. 1979. Говори Бучума и Белог Потока, *Српски ǫијалектолошки зборник* XXV: 1–178.

Богдановић, Недељко. 1987. Говор Алексиначког Поморавља, *Српски ǫијалектолошки зборник* XXXIII: 7–302.

Видоески, Божо. 1962. *Кумановскиот̄ г̃овор*. Посебни изданија, книга 3. Скопје: Институт за македонски јазик.

Видоески, Божидар. 1998. *Дијалектите на македонскиот̄ јазик* Том 1. Скопје: МАНУ.

Видоески, Божидар. 1999. *Дијалектите на македонскиот̄ јазик* Том 2. Скопје: МАНУ.

Вукадиновић, Вилотије. 1996. Говор Црне Траве и Власине, *Српски ǫијалектолошки зборник* XLII: 1–317.

Гмитровић, Јасмина. 2008. Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини), *Српски ǫијалектолошки зборник* LV: 323–428.

Дрвошанов, Васил. 1993. *Кајларскиот̄ г̃овор*. Посебни изданија, книга 21. Скопје: Институт за македонски јазик «Крсте Мисирков».

Жугић, Радмила. 2005. Речник говора јабланичког краја, *Српски ǫијалектолошки зборник* LII: 1–470.

Жугић, Радмила. 2010. *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ивић, Милка. 1951–1952. О предлогу *по* у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XIX/1–4: 173–212.

Ивић, Павле. 2001. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје.* Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, II. Прир. Драгољуб Петровић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Павле. 2018. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, X/2**. О дијалектологији: расправе, студије, чланци. Прир. Слободан Реметић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића: 119–255.

Јуришић, Марина. 2009. *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јуришић, Марина. 2013а. *Предлог* врз *у српским народним говорима*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LVI/1: 119–127.

Јуришић, Марина. 2013б. *Предлози* откуд(е)*,* накуд(е) *и* докуд(е) *у призренско-тимочким говорима*, Годишњак за српски језик Филозофског факултета у Нишу, Година XXVI, број 13: 265–277.

Јуришић, Марина. 2014. Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције), *Српски дијалектолошки зборник* LXI: 367–534.

Јуришић, Марина. 2015. *Предлози* због *и* ради *у српским народним говорима*. Зборник радова Путевима српских идиома. М. Ковачевић и В. Поломац (ур.). Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу: 267–284.

Јуришић, Марина. 2022а. *Нешто о предлогу* близу *у српским народним говорима*. Језици и културе у времену и простору X/1, Филозофски факултет у Новом Саду: 167–178.

Јуришић, Марина. 2022б. О предлогу *поза* у српским народним говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXV/2: 87–98.

Лаброска, Веселинка, Убавка Гајдова, Светлана Давкова-Ѓоргиева, Гоце Цветановски, Дарко Томовски. 2012. *Вратничко-полошките говори – духовна ризница*. Посебни изданија, книга 74. Скопје: Институт за македонски јазик «Крсте Мисирков».

Марковић, Јордана. 2000. Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник* XLVII: 7–307.

Милосављевић, Тања. 2009. Говор села Присјана (Горњег и Доњег), *Српски дијалектолошки зборник* LVI: 383–558.

Младеновић, Радивоје. 2013. *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић, Радивоје. 2019. Говор северношарпланинске жупе Сиринић, *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/1: 1–1047.

Младеновић, Радивоје. 2023. Говор села Врбичане крај Призрена, *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1: 1–368.

Павловић, Миливој. 1939. Говор Сретечке жупе, *Српски дијалектолошки зборник* VIII: 1–352.

Реметић, Слободан. 1996. Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник* XLII: 319–614.

Реметић, Слободан. 2000. Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја. XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје: 87–103.

Реметић, Слободан. 2005. „Статус пограничних говора у делу Божидара Видоеског.“ Ареална лингвистика – теории и методи (Материјали од научната конференција по повод петгодишнината од смртта на Божидар Видоески), Скопје: МАНУ, Истражувачки центар за ареална лингвистика: 337–350.

РМЈ: *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*. Том I–III. Скопје, 1961, 1965, 1966.

РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Стојановић, Радосав. 2010. Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVII: 1–1060.

Стоевска-Денчова, Еленка. 2004. *Кривопаланечкиот говор*. Посебни изданија, книга 42. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Тома, Пол-Луј. 1998. Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник* XLV: 1–473.

ТРМЈ: Толковен речник на македонскиот јазик. Том IV–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003, 2005, 2006, 2008, 2011, 2014.

Трајковић, Татјана. 2016. Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII: 277–578.

Трифуноски, Јован Ф. 1964. Горња Пчиња, *Српски етнографски зборник* [Насеља и порекло становништва, књ. 38] LXXVII.

Цветановски, Гоце. 2004. *Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*. Посебни изданија, книга 41. Скопје: Институт за македонски јазик «Крсте Мисирков».

Цветановски, Гоце, Убавка Гајдова, Светлана Давкова-Ѓоргиева, Веселинка Лаброска, Еленка Стоевска-Денчова, Јованка Денкова. 2014. *Банскиот говор*. Посебни изданија, книга 78. Скопје: Институт за македонски јазик «Крсте Мисирков».

Ћирић, Љубисав. 1983. Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX: 1–190.

Ћирић, Љубисав. 1999. Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI: 7–262.

Ћирић, Љубисав. 2018. Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2: 1–1166.

PREPOSITIONS IN THE VERNACULAR SPEECHES OF KUMANOVO AND UPPER PČINJA

Summary

In this paper, differences and similarities between two neighbouring speeches of the Prizren – South Morava dialect – those of Kumanovo and Upper Pčinja – are investigated based on an analysis of a single word class – prepositions. A reference is made to similar vernaculars and the Serbian and Macedonian standard languages. It is demonstrated that the investigated speeches rely on a similar range of prepositions, typical of the Prizren-Timok speeches. The reflexes of some old sounds in the prepositions are the same in both speeches (there is no *в / во* derived from the old preposition *въ*; the form *каѳе* does not exist and only *куѳе* is used; there is no preposition *со* and *с / сэ / сэс* are used instead), phonetic differences are neither significant nor frequent (*п̄окрај* / *п̄рокај*, *кра(ј) / крэ(ј) / кр(ј)*, *крэз / крс*), and differences in the meaning of prepositions having the same form are also rare (the prepositions *из* and *на* in the Kumanovo speech also have some less common additional meanings). Many of their prepositions are the same as in all Serbian and Macedonian speeches (*без*, *ѳо*, *за*, *међу*, *на*, *наѳ*, *мест̄о*, *низ*, *оѳ*, *п̄о*, *п̄оѳ*, *п̄окрај*, *п̄реѳ*, *п̄ри*, *п̄рот̄ив*, *среѳ*). Some common prepositions are the same as in most Serbian speeches and in the Serbian literary language (*више*, *п̄овише*, *из*, *испоѳ*, *испреѳ*, *између*, *п̄ореѳ*, *п̄према*, *у*, *уз*), and fewer are the same as in most Macedonian speeches and the Macedonian literary language (*врз, спрема*). A significant group of common prepositions are only associated with the Prizren-Timok and/or north Macedonian speeches (*куѳе*, *ѳокуѳе*, *накуѳе*, *от̄куѳе*, *п̄оза*, *ускрај*, *уколо*). The remaining prepositions can only be found in one of the investigated speeches – that of Kumanovo (*от̄крај*, *от̄п̄реко*, *уѳно*, *оѳовут̄*, *оѳонут̄*, *от̄уѳ*, *п̄роз*, *п̄позаѳ(и)*, *уочи*, *изучи*, *заѳ*, *искрај*, *освен*, *оцим*, *среѳе*, *спроти*, *спореѳ*, *зараѳи*, *зарај*) or that of Upper Pčinja (*због̄*, *раѳи*, *местo*, *п̄ре*, *п̄осле*, *п̄окре*, *спрот̄ив*), but they are almost regularly appear in some of the Prizren-Timok speeches.

Keywords: north Macedonian speeches, Prizren-Timok speeches, Kumanovo, Upper Pčinja, prepositions

Татјана Г. Трајковић[1]
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Департман за србистику

ОНОМАСТИКОН КУМАНОВСКО-ПРЕШЕВСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА
(према Јовану Трифуноском)

Апстракт: Циљ рада је да се лингвистичким истраживањем на одређеном простору у одређеној временској димензији укаже на друштвене, културолошке и језичке везе на данашњем пограничном подручју између Републике Србије и Републике Северне Македоније. У раду је представљена структура ономастикона који је прикупио Јован Трифуноски у периоду до почетка Другог светског рата. Ј. Трифуноски је испитивао подручје Кумановко-прешевске Црне Горе, те је резултате свог антропогеографског рада објавио 1951. године. Поред опсежних описа природних, географских и антрополошких карактерситика наведене области, студија садржи и податке о именима фамилија настањених или досељених у ове крајеве, као и поједине топонимске податке.

У раду се даје компаративни преглед ономастикона записаног до почетка Другог светког рата на подручју кумановског и прешевског краја. Анализа ономастичке грађе обухвата антропонимске и топонимске јединице доступне у истраженом извору. Циљ истраживања је да се поређењем ономастичког стања једне области, која се у новом временском периоду односи на две области у две суседне државе, утврде сличности и разлике структуре двају ономастикона: кумановског и прешевског, на дијахроном плану.

У радовима неких аутора заступљене су теме о топонимији овог подручја као и однос српске и македонске топономастике. М. Златановић (1986) даје преглед топонима из десет насеља прешевске Црне Горе, а две деценије касније топонимију прешевског краја нешто

[1] Припремљено у оквиру пројекта *Срȑски језик и књижевносȶ у фокусу 2025*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01).
Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

детаљније су обрадиле Ј. Маринковић (2002) и Т. Трајковић (2009, 2011а, 2011б). Љ. Станковска (2003) посветила је пажњу именима насељених места у кумановској области, док је В. Миовска (2010) у својој докторској дисертацији обрадила топонимију кривопаланачког краја. Паралеле између српске и македонске топонимије тема је рада Е. Јачева-Улчар (2008). Б. Видоески (1999) је у виду речника дао преглед топономастичке терминологије заступљене у дијалектима македонског језика што се може поредити са „земљописном лексиком" југоисточне Србије (Богдановић 2008).

Географска област о којој ће у овом раду бити речи Јован Трифуноски именује као Кумановско-прешевска Црна Гора или Кумановско-прешевски Карадаг. Ојконим Карадак добро је познат самим становницима како прешевске тако и кумановске области, али се у оваквом именовању односи на Скопску Црну Гору, односно најсеверозападнији део Северне Македоније који се пружа уз границу са Републиком Србијом. Кумановско-прешевска Црна Гора обухвата подручје западно од Куманова до планинског превоја Копиљаче, уз Горњу Мораву и Изморник све до Бујановца.

Јован Трифуноски је ономастичке податке из ове области записивао 1940. и 1941. године све до почетка рата, што говори о затеченом стању након историјских дешавања пре Првог светског рата, али и непосредно након њега, али и да не садрже податке након завршетка Другог светског рата и периода који је донео нове друштвене и географске промене.

На основу анализе Ј. Трифуноски износи податак да је највећи број становника у Кумановско-прешевској Црној Гори пореклом досељен, а исказано бројем: 658 родова или 3091 дом, што чини 85,23% родова или 89,87% домова од укупног броја становништва. Од броја становништва у времену записивања најбројније је муслиманско 52,84% рода или 79,21% дома (Трифуноски 1951: 86). Ово указује и на чињеницу да су муслимански родови разгранатији у домовима за разлику од православних или од ромских: у просеку је 2,04 дома на један православни род, а 9,85 домова на један муслимански род (Трифуноски 1951: 87).

На самом крају књиге Трифуноски наводи регистар ономастичких, али и других, јединица које се налазе у монографији. Овај списак није прочишћен, те обухвата и оне оними који се не односе искључиво на истраживану област. Трифуноски овде наводи и имена родова

који су се одселили или доселили. Детаљнији подаци о породицама дати су у самом тексту на различитим местима, приликом општег или ужег погледа на област или на конкретно насеље.

Описујући детаљано положај села и старину према расположивим изворима, Ј. Трифуноски се осврће и на претпоставке о некадашњем саставу становништва, што чини на основу сведочења постојећих становника. Тако ће говорити о некадашњем православном становништву или о пореклу муслиманских родова из фиса у Албанији, затим о местима одакле су родови дошли или куда су се одселили. У овом раду неће бити осврта на ове чињенице будући да су оне доступне у самом извору (Трифуноски 1951). Циљ рада је да представи ономастикон наведене географске области записан у првој половини или средином двадесетог века, у време нове државе у којој је ова област била саставни део двеју социјалистичких република – Србије и Македоније.

За разлику од антропонима, о којима се пише детаљно и прилично темељно, приликом навођења топонима, Ј. Трифуноски није био исцрпан јер је пажњу усмеравао ка постојећим хидронимима (реке, извори, бунари, чесме), шумама и њивама, а понегде је наводио имена појединих потеса и махала.

Оними из религиозне сфере садржани у обрађеној грађи односе се на имена цркава и манастира (еклисионими) и крсних и сеоских слава (хеортоними) са испитиваног подручја.

Не би се могло рећи да је Ј. Трифуноски бележио аутентичне народске облике мада постоје малобројне потврде и о томе, нпр. топоним *Д’лге̄ њиве* (Црнотинце) или *Мухаџир маала,* али форме попут имена слава (*Свети Арханђео* ум. *Свети ‿Ранђел, Свети Ђорђе Алимпије* ум. *Свети ‿Алимпије, Свети цар Конспантин и царица Јелена* ум. *Света ‿Јелена, Света Параскева* ум. *Света ‿Петка, Велика Госпођа* ум. *Велика Госпоина, Св. Димитрије* ум. *Митровдан*) говоре о ауторовом службеном изражавању.

Имена родова дата су као фамилијарни надимци образовани суфиксацијом од презимена или од имена неког претка, а има и примера засебних породичних надимака. Када се образују од презимена додаје се суфикс *-и*, а када настају од имена претка додаје се суфикс за исказивање посесивности *-ов/-ев* и пуралско *-и*. Код неких примера забележен је облик из којег се не може закључити да ли се ради о техничком пропусту или ипак о именовању једне особе.

Антропоними, топоними и теоними биће представљени према селима у којима су забележени, а у оквиру својих области. Анализом су обухваћена следећа насеља:

Насеља у Кумановској Црној Гори: Никуштак, Виштица, Рапољце, Букурица, Матејча, Отља, Стрима, Брест, Лукарце, Гошинце, Думановце, Глажња, Рковце, Липково, Оризаре, Слупчане, Алашевце, Руђинце, Извор, Белановце, Злокућане, Стража, Ваксинце, Лојане, Миратовце. (25)

Насеља у Прешевској Црној Гори: Трнавска Река или Црногорско Село, Трнава, Норча, Курбалија, Ораховац или Ораховица, Лоше Букуровце, Илинце, Госпоинце, Буковце, Шушаја, Црнотинце, Мало Рајинце, Велико Рајинце, Летевица, Гаре, Берчевац, Грамада, Врбан, Несалце, Осларе, Лучане, Леосаја. (22)

1. Кумановска Црна Гора

Никуштак. Село је у време записа имало 15 родова са 154 дома. Пре данашњег досељеног муслиманског становништва у селу је живело „православно јужнословенско становништво“ (стр. 123) које се расељило.

Муслимански досељени родови: *Сулејмановци, Мајче* – из фиса Бериш, *Кука, Оџалар, Јашарови, Брамет, Зилфеве, Лезан* – из фиса Шаља, *Есреф, Дођ, Рушан* – из фиса Гаш.

Муслимански родови из селишта Баре: *Исмаилови, Камберовци, Саиџови*.

Топонимија: *Пиперски поток, Крој барџ, Чешма Насуфит, Поџарнајц, Стене рит, Сари меш, Ара ћат* (дуга њива), *Чукарка, Чаролинце, Влај гроб, Салаок, Каљаја, Липец, Те којнит, Те лиси Шабанит, Каљаја, Баре* (селиште).

Виштица. У селу је било 6 родова са 54 дома.

Муслимански родови: *Лепаве, Скеја* – из фиса Шаља, *Мал Зез* – из фиса Бериш, *Исове, Дуракове, Донаве*.

Топоними: *Виштички поток, Чаролинц, Поренџе, Вучи рут, Крчељ, Ђури мал* (велики камен), *Ара Алимит* (Алимова њива), *Резина, Мас трлаве, Душки шпеш;* чесме: *Мал, Исаве, Донове*; кладенци: *Петкат, Алимит, М'јир*; махале: *Апартеми* (супротна), *Лепаве, Донаве, Исаве, Дуракове*.

Рапољце. У селу је било 9 родова са 59 домова.

Православни досељени родови: *Момићи, Митреви, Стојановић, Близнакови, Станисав, Антеви*.

Поисламљени[2] старински родови: *Демир* или *Торбеши*.

Муслимански досељени родови: *Асанови* – из фиса Битич, *Дерњан*.

Топоними: *Луга, Равш, Градина, Прој мал* (велики поток), *Сари Меше, Стара корија, Кушлина*; махале: *Асанска, Демирска, Дерњанска*.

Сеоска слава: *Спасовдан*, крсне славе: *Св. Арх. Михајло, Св. Никола*.

Букурица. Ради се о засеоку основаном на утрини. У њему је живело 5 родова са 6 домова.

Православни родови: *Бајићи, Алексићи, Пошићи, Славкови, Пецуљановци*.

Крсне славе: *Св. Јован, Св. Арханђео, Св. Никола*.

Матејча. У селу је било 86 родова са 301 домом. Село су настањивали православни родови, од којих се већина одселила.

Православни стариначки родови: *Петревци, Ђорђиови, Трајковци, Стојанови, Аврамови*.

Православни исељени родови: *Далчевци, Мутавџијини, Шишковићи, Павловци, Матејчани* (у Куманову добили овај надимак), *Цветкови*.

Православни досељени родови: *Николићи, Алексићи, Величкови, Спасићи, Филиповићи, Стојановићи, Јованови, Стојковци, Стојкови, Додини, Ђурићи, Ђорђевићи, Илићи, Јовановци, Јовановићи, Петровићи, Младеновићи, Миљкови, Митревци, Младенови, Момићи, Ђиревци, Тасини, Стојчеви, Николићи, Лилићи, Живићи, Илевци, Живковићи, Ђелевци, Ђорђиовци, Давидкови, Антини, Анђелкови, Николовци, Грујовци, Мацеви, Мичеви, Пејићи, Павлови, Славкови, Стеванови, Танчићи, Анђелкови* или *Бугари, Станисављеви, Стеванови, Стаменковићи, Недељкови, Тасини, Станковићи, Трајковци, Стошини*.

Муслимански поисламљени род: *Домовци*.

Муслимански досељени родови: *Шееларци, Шурда, Тафреч, Идризови* – из фиса Краснићи, *Цановци, Муратовци* или *Торбеши*,

[2] Како наводи Ј. Трифуноски, податке о поисламљеним родовима добијао је од сељана како православних тако и муслиманских, док су сами поисламљени родови нерадо то спомињали.

Суљдер или *Љаич* – из фиса Шаља, *Демовци, Шабан Демци* – из фиса Бериш, *Куртови* – из фиса Тсач.

Ромски родови: *Мустафовци, Алијевци*.

Топоними: *Селиште, Градиште, Вуксанска река, Бела вода* (кладенац), *Вуксански кладенац, Дубравски кладенац, Кладенац ајдукит, Смиљевски кладенац, Асан Демски, Бећирски, Та пајим, Манастирски извор, Луг, Мраморец, Друм, Градина, Крајиште, Совиче, Лепан дол, Рибник, Кушлина, Острец, Смиљевица, Средњи рид, Чука, Коларница, Јабука, Церике, Поренда, Попарана, Шеова њива, Чардак, Муратица, Стапеш, Вуксан, Лозиште, Плоча, Орашец, Трска, Дубрава, Пржан, Вучи руп, Преслап, Попова рама, Мачиште; махале: Демоларска, Муратска, Шееларска, Цановска, Шабан Демска, Шурдовска, Суљдерска, Тафречка, Домовска, Српска (Мула Адемска), Чукар*.

Име манастира: *Манастир Св. Богородице*, сеоска слава *Спасовдан*; крсне славе: *Св. Никола, Св. Ђорђе Алимпије, Св. Богородица, Св. Арханђео, Св. Јован, Св. Илија, Св. Димитрије, Св. Ђурђиц, Св. Параскева*.

Отља. У селу је било 19 родова са 160 домова.

Православни исељени родови: *Николчини, Отљанчани* (у Куманову): *Петковци, Златановци, Ђорђиовци, Грујовци*; *Ване, Божиновци, Ђелевци, Миленковци, Јаћимовци, Кметовци*.

Православни досељени родови: *Грујовци, Петковци* или *Косиљаци, Златанови, Ђорђиовци*.

Муслимански поисламљени родови: *Гаџот, Студенци*.

Муслимански досељени родови: *Острец, Муратови*, – из фиса Бериш, *Ибралар* – из фиса Гаш, *Абазолар, Аметалар, Пљускалар, Аличко* – из фиса Краснић, који они сами називају Крашњак, *Дајколар, Крачуљ, Курталар* – из фиса Краснић.

Ромски родови: *Љатифови, Мамутови, Ајвас*.

Топоними: *Отљанска река, Каља, Крајиште, Оскорушка, Друм, Каменица, Градина, Сердарица, Шурловица, Пударница, Буковија, Лећиште, Сијарник, Комаска, Ара дервишит* (дервишова њива), *Корија Јакупит, Велько ливад, Дубрава, Здравчи камен, Полица, Калишњак, Бучин, Варница, Слуп, Вори попит* („попов гроб“), *Мачиште, Селиште*.

Име цркве: *Црква Св. Николе*.

Стрима. Село је имало 3 рода са 48 домова.

Муслимански родови: *Матрим, Ибраим, Поштр* – из фиса Бериш.

Топоними: *Вуксан, Мачиште, Река, Барјак, Смиљевица;* махале: *Матринска, Ибраимска, Маала поштр* („доња махала“).

Брест. Село је имало 5 родова са 196 домова. Село је раније било насељено „православним јужнословенским становницима“ (стр. 136) који су се иселили.

Православни исељени родови: *Љубисав, Шорлићи, Ђурићи, Илићи, Милкићи, Џојкини, Цајкићи, Пржићи, Рајчинићи, Шегмоновићи, Црничани, Белинци, Шејкови, Вацеви*.

Муслимански досељени родови: *Муриз, Тенџер, Маслан* – из фиса Бериш, *Мулија* – из фиса Краснић, *Малина* – из фиса Шаља.

Топоними: *Воденичка река, Стара бреза, Пржаљ, Расенгуљ, Белински камен, Копиљача, Рамна, Голема шума, Густа планина, Каља, Кука; махале: Малина, Муриз, Тенџер, Мулија, Маслан*.

Име цркве: *Црква Св. Богородице; крсне славе: Св. Ђорђе Алимпије, Св. Никола, Св. Катарина, Св. Петка*.

Лукарце. У селу је у време записа било 10 муслиманских домова из једног рода – *Маљок* – из фиса Бериш.

Топоними: *Каменски поток*.

Гошинце. У селу су забележени муслимански родови: *Маљок, Скенер* – из фиса Бериш, *Дурци, Рекан* – из фиса Краснић.

Топоними: *Тупан, Река, Стајец, Душка, Ледина чесме: Баталак, Втофт; махале: Маљок, Дурска, Реканска, Скенер*.

Думановце. У селу је било 9 православних родова са 55 домова.

Православни стариначки родови: *Гулинци, Николинци, Тренџевци, Митријини, Ристовци, Лебарци, Вељановци*.

Православни исељени родови: *Пецуљановци*.

Православни досељени родови: *Шоповци, Мишинци*.

Топоними: *Думановска река, Окреш, Стражарник, Голема шума, Кривичина, Кланка, Мал камен, Велики камен; махале: Горња, Доња*.

Име цркве: *Црква Св. Богородице;* крсна слава свих родова: *Духови;* сеоска слава: *Велика Госпођа.*

Глажња. Село је било настањено „православним јужнословенским становнипштвом“ (стр. 139) које се иселило по доласку муслиманских родова из Албаније.

Православни стариначки исељени родови: *Глажњеви* (Куманово), *Баба Давкини*.

Муслимански поисламљени родови: *Пресница, Мезин* – наводно из фиса Краснић.

Муслимански досељени родови: *Чаш, Дан* – из братства Буз Мајла („велике усне“), *Бочан* – из фиса Бериш.

Топоними: *Лишковска река, Ланиште, Леѳина, Самоков, Река, Рајна, Равша;* махале: *Чаиска, Пресница, Мезин, Бочан*.

Рковце. Село је некада било „православно јужнословенско“ (стр. 140)

Муслимански досељени родови: *Селманови, Амеѳови, Данови* – из фиса Бериш.

Топоними: *Рковски ѳоток, Чешма каѳундаѳ* („сеоска чесма“), извор *Кроу ђузе барѳ, Чукљавица, Забел, Фајроште, Ђур* („камен“), *Варница, Бучин, Селиште*; махале: *Селманови, Амеѳови, Данови*.

Липково. У селу је био 21 род са 178 домова. Село је некада насељавали бројни „православни јужнословенски становници“.

Православни стариначки исељени родови: *Трајковци* или *Населенићани, Сѳасеви, Сѳевини, Димиѳријини, Дамњан, Максим, Кузманови, Перини, Крсѳеви* или *Големовци* или *Кобурци, Сиринићани* или *Сѳојколарци*.

Православни досељени родови: *Чеѳа*.

Поисламљени стариначки родови: *Сѳрукар* или *Торбеши*.

Муслимански досељени родови: *Сѳајилар* – из фиса Краснић, *Суља* – из фиса Шаља, *Емиште, Тауше, Јаови* – из фиса Бериш, *Меѳан, Дерњан*.

Муслимански исељени родови: *Шабеѳинлар* или *Лишкоалиѳ* (из рода Тауше).

Топоними: *Чешма сааѳ* („сува чесма“), *Чешма аџијас, Крони Косѳас* (Костин извор), *Крони Каѳриас* („Кадриин извор“), *Крони Асаниѳ* („Асанов извор“), *Ђерамиѳница, Друм ѳе Оризарес* („Оризарски пут“), *Друм ѳе Шкупиѳ* („Скопски пут“), *Убиш, Ара ђаѳ* („дуга њива“), *Ливаѳа ђаѳ* (“дуга ливада“), *Дубрава, Бела леска, Гољак, Барица, Дрзга, Прој зи* („црни поток“), *Кеши Амеѳиѳ* („Аметова карпа“).

Име цркве: *црква Св. Ђорђа*, крсна слава: *Св. Никола.*

Оризаре. У селу је било 18 родова са 77 домова. Село је некада имало стариначко „православно јужномословенско становништво“ (стр. 143).

Православни исељени стариначки родови: *Ризићи, Дошљаци, Пе̄шко*.

Муслимански родови: *Муслиалар* – из фиса Тсач, *Цумељ, Булош, Шабе̄динлар* – из фиса Бериш, *Асанови, Биљал, Белановчанлар, Алиови, Зе̄ћирови, Мемеџ Чауш, Оџалар* – из фиса Гаш, *Ђаковалија.*

Топоними: *Крони Даӯтӣ, Чешма ка̄тундӣ, Ибибски џол, Чешма Алиас, чешма Е̄темитӣ, Чешма Бајрамӣтӣ, Чешма Алија̄тӣ, Оризише, Руп̄а, Смолица, Куп̄ињак, Градина, Гуз г̄абер, Ливаџа, Друм, Ечмениште, Равша, Осоница, Пржар, Прони Шин Ђерђӣтӣ* (Ђуђевдански поток“); *Прони мал* („велики поток“), *Благ̄ун*; махале: *Маала е̄пр* („горња махала“), *Маала п̄ошӣр* („доња махала“), *Цумељ, Муслиалар*.

Име крсне славе: *Св. Димитрије, Св. Јован.*

Слупчане. Село је имало 31 род са 143 дома. Старији забележ облик имена овог села је Стлпчани. Старије становништво било је „православно јужнословенско“ (стр. 145).

Православни исељени стариначки родови (они који се памте): *Крстӣевци, Косӣта*.

Муслимански досељени родови: *Садиколар, Таиралар, Зимелар, Еминалар, Ложичани* („раније су правили ложице“ стр. 146), *Рамаџанлар* – из фиса Круја Зи, *Селимлар, Сејџалар, Маналар, Саӣталар, Пањош* – из фиса Соп, *Идризалар, Ајвазлар, Даӯталар, Сабалар* – из фиса Краснић.

Топоними: *Слӯпчанска река, Благ̄ун,* чесме: *Чешма Табаг̄ве, Чешма Селимӣтӣ, Чешма Евзија̄тӣ, Чешма Мура̄тӣтӣ, Чешма Шаба̄нӣтӣ*; кладенци: *Кладенец, Кладенец Бели бре̄г̄ӣтӣ; Кале, Песклија, Руп̄а, Пљачкавица, Ђерен, Горобница, Виа Оризӣтӣ* (Оризарски пут), *Бели бре̄г̄, Три лаза, Бела вода, Кодра мал* (велико брдо), *Прони са̄тӣ* (Суви поток), *Корија п̄љак* (стара корија), *Градина, Ула Кумановас* (Кумановски пут), *Душка Бечас*; махале: *Качер, Телак, Табак*.

Име цркве: *Црква Св. Ђорђа*.

Алашевце. Старо забележено име Халашевци. Старије становништво било је православно.

Муслимански досељени родови: *Алшиче* – из фиса Краснић, *Гавел* – из фиса Бериш,

Топоними: *Вора̄тӣе мо̄ћме* (старо гробље), *Алашевски п̄о̄ток, Бела вода, Благ̄ун, Сејишӣте, Селишӣте, Плеј, Гури* (камен); махале: *Алшиче, Гавелска*.

Руђинце. У селу је било 7 родова и 70 домова. Неки старинци су били јужнословенски католици (стр. 148–149).

Поисламљени стариначки род: *Пилци*.

Муслимански досељени родови: *Кука, Труђ, Осман, Чак*, – из фиса Краснић, *Зенел* – из фиса Гаш.

Топоними: *Чешма Јашарит̄, Чешма Шашар, Бела вода, Градина, Ула* (пут), *Мулина Латинит̄* (латинска воденица), *Ливаде, Шулан, Кодра мал* (велико брдо), *Гури гат̄* (дуги камен); махале: *Кука, Труђ, Османова, Маала еп̄р, Пиљска*.

Извор. Стариначки родови у Извору били су православни јужнословенски (стр. 150).

Муслимански досељени родови: *Маљок* – из фиса Краснић, *Али Баш* – из фиса Бериш.

Муслимански исељени род: *Белиови*.

Топоними: *Подлешане* (селиште), *Врело, Крони Подлешан* (Подлешански извор), *Крони вт̄офт̄, Језер, Подлешан, Тупан, Ценем, Ливаде, Враца, Вра ука* („црко вук“); махале: *Маљок, Али Баш*.

Име манастира: *Манаст̄ир Св. Илије.*

Белановце. Старије становништво било је католичко („латини“) стр. 151. Према предању које је забележено, заједнички предак свих родова звао се Бела.

Поисламљени родови: *Асови, Јашарови, Салаови, Џаферови, Османови, Дрвишови* – из фиса Гаш.

Исељени родови од поисламљених: *Белановчанлар* (Оризаре), *Алиалар, Незирови, Зенелови*.

Топоними: *Велики камен, Ценем, Белановачки п̄от̄ок, Подина, Дафино Рид, Секулар, Решме, Коп̄иљача, Рамно, Гури мал, Гури вогл* („мали камен“), *Ст̄ан, Пуљшика, Шулан*.

Злокућане.

Поисламљени родови (некада католици): *Суљови* или *Маљок*, *Нухови* или *Дуан* – из фиса Гаш.

Муслимански исељени родови: *Маљок, Дуан, Зећирови, Дест̄анови.*

Топоними: *Бот̄а, Љуђи, Врело, Ликан, Вораш̄те моћме*; махале: *Горње Злокућане (Злокућан еп̄р), Доње Злокућане (Злокућан п̄ош̄тр);*

Стража. У селу је у време записа било 2 рода са 19 домова.

Муслимански родови: *Хаџере, Зулфови* – из фиса Гаш.

Топоними: *Црни врх*; махале: *Хаџере, Табак.*

Ваксинце. У селу је у време описа било 21 род са 162 дома. Село је некада било „православно јужнословенско“ (стр. 154).

Православни стариначки род: *Анѓеви*.

Православни досељени родови: *Пеѓровићи*.

Поисламљени род: *Сѓрукар* – из фиса Битич.

Муслимански досељени родови: *Маѓр'ј* – из фиса Тсач, *Казија* – из фиса Бериш, *Фичај* – из фиса Краснић, *Буџ* – из фиса Круја Зи.

Топоними: *Сува река (Река сааѓ), Чешма Аџијас, Чешма Џемалиѓ, Чешма Аџи Сеј9ас, Чешма Салијаѓ, Чешма Зилбеариѓ, Чешма Колес* (Николина чесма), *Чешма ӣошѓр, Чешма џамијас, Граџ, Џири* (вир), *Крони Табакиѓ, Крони ме ґур, Крони ѓе лес'јѓ, Неремѓ 9и реґме, Мокро ӣољ, Гроӣа, Гробница, Ула френґиѓ* (Френски пут), *Ле9ина, Моли сиӣри, Ко9ра мал, Те Сараґаѓ, Киша, Лама Јованиѓ* (Јованово гувно), *Ко9ра ґаѓ, Лесаиѓ* (Леска), *Тумба, Гури Аџијас* (Аџијов камен); махале: *Маѓр'ј, Сѓрукар, Казија, Буџ, Фичај*.

Име крсне славе: *Св. Никола*.

Лојане. Лојане је у време записа имало 35 родова са 128 домова. Село је некада имало „православне јужнословенске родове“, који су се временом иселили.

Православни стариначки родови: *Лојанчеви* (у Куманову су добили овај надимак), *Пан9елови, Трајковци*.

Муслимански досељени родови: *Бјарамлар, Касамлар, Бисламлар, Сѓајилар, Амеѓ Али, Муарем, Ав9иљ, Бећиралар, Рушѓалар, Азизалар, Зећиралар, Селманалар, Баљолар, Нујиалар, Лазолар, Хаџалар, Шабанлар, Мемеѓ Реџеӣ, Азир Рама9ан, Фазли Мусли* – из фиса Тсач; *Бералар, Јаји Еѓем, Ферѓ, Ајваз* – из фиса Бериш; *Сѓраза* – из фиса Гаш.

Топоними: *Мала река, Чешма ґаѓ, Чешма Шаас, Врело, По9ина, Калишѓе, Раѓлак, Бела во9а, Ујџер, Гури крис* (Сломљени камен), *Шкоза, Лива9а Мифѓариѓ, Сѓани 9уракиѓ* (Дураков стан), *Лозница, Ко9ра реӣа, Ко9ра ӣљак*; махале: *Маала еӣр* („горња махала“), *Маала ӣошѓр* („доња маала“), *Шуѓска*; раније записани засеоци из 14. века: *Кокрино, Кобиља Глава, Заӣлжане, Добруѓовце, Гра9иште*.

Име цркве: *Црква Св. Арханђела, Црква Св. Боґоро9ице*

Миратовце. У тренутку записа село је имало 28 родова са 251 домом. Село је некада имало „православно јужнословенско становништво“ (стр. 157) које се иселило.

Православни исељени стариначки род који се памти: *Луневци*.

Православни досељени родови: *Населеници, Дошљак*.

Муслимански досељени родови: *Кајош, Целеп, Маљок, Вацка* – из фиса Гаш, *Пунар* – из фиса Краснић, *Карц, Коџран, Хас* (поисламљени, били католици и имали славу) – из братства Мурина.

Муслимански исељени родови: *Асанови.*

Топоними: *Чешма кајове, Чешма лугит, Чешма пунар, Чешма Екарцева, Врело, Илица, Крива Раџа; Зал, Матица, Бањка, Чар* (цер), *Ђерем, Бел камен, Внеш* (виногради), *Којзаки, Пиља, Тупан, Кобила, Леви џол, Пелинце, Голак, Равша, Дралишта, Шулан*.

Име крсне славе: *Св. Арханђео*.

2. Прешевска Црна Гора:

Трнавска Река или **Црногорско Село**. Први досељеници овог најмлађег села према оснивању били су пореклом из Црне Горе, а касније су се доселили и из других крајева. Село је у време настајање монографије имало 10 родова и 14 домова. Данас Трнавска Река има Родови које наводи Трифуноски су:

Јовановићи, Ковачевићои, Ђуровићи, Кладањ, Здравковићи, Вучковићи, Нацићи, Јованови, Живковићи (Пирођанци), Крстићи.

Крсне славе у овом селу су: *Петковдан, Св. Мрата, Свети Никола, Св. Ђорђе Алимпије, Митровдан, Св. Арханђео*[3]*, Духови*.

За ово насеље Трифуноски не наводи топониме.

Трнава. Ово село је имало 45 родова са 110 домова. Раније су у селу живели само „православни јужнословенски старинци“ (стр. 160). Зна се да су одавде исељени следећи родови: *Васевци, Ђорђијовци, Божиновци* у село Лагунце код Велеса; *Поповци* у село Жбевац код Бујановца, и још три рода, за која се не наводе имена, у село Кочура у пчињском крају.

Досељени православни родови: *Урошевићи, Џолинци, Дими-*

[3] Имена су дата према извору, односно онако како је Ј. Трифуноски бележио. Међутим, сигурно је да многа имена нису наведена у свом аутентичном чику. Нпр. за народни говор овог краја карактеристично је *Свети_Ранђел* као име светитеља Светог Арханђела. Слично је и са ојконимом који Трифуноски наводи као Ораховац или Ораховица, а ради се о народној форми *Ораовица*.

Тријевићи, Станковићи, Стаменковићи, Марковићи, Здравковићи, Наумовићи, Јовићи (3 рода), *Николићи* (2 рода), *Стојановићи* (2 рода), *Михајловићи, Ристићи, Ђорђевићи, Станковићи или Милевини, Динићи, Давидовићи, Илићи, Стошићи.*

Антропоними: *Грудан* (име свештеника).

Муслимански родови: *Маложив* (стариначки поисламљени), *Укови, Фазлиови, Муслиови* – сви из фиса Соп (досељени муслимански), *Меметови* – из фиса Гаш; њима је старо презиме Барлич; *Ибраимови* – из фиса Тсач, старо презиме Бегај (према титули бег); *Јакупови* – из фиса Соп; *Хусеинови, Рустемови, Јакупови* – сви из фиса Соп, *Аметови, Љатифови, Азирови* – из фиса Соп, *Шерифови, Садикови, Рецепови, Муслиови, Шаћирови, Сулејманови* – из фиса Соп, *Аџи Мустафт, Дошљакај* – од фиса Бериш, *Сулејманови* – из рода Рушта̄ј, *Браимови* – из фиса Гаш, *Амдијови* – из фиса Краснић.

Топоними: *Душка махала / Душкаја, Башајт* (махала), *Голак, Јаруга, Пољаја, Ровина, Смољица, Луга̄т, Острвица, Колиба пољакит, Кун ждрити каљи, Чешма Суљас, Чешма Кадриас, Чешма Тафиљат, Трнавска река, Гури фрљкт* (вероватно се ради о топониму Фрљик),

Име цркве: *Црква Св. Јован,* крсне славе: *Свети Никола, Св. Јован, Св. Арханђео, Духови.*

Норча. Село је имало 13 родова са 82 дома.

Православни стариначки родови који су се иселили из села: *Илинци, Стамболци, Панџинци, Самарџици, Кординци, Петличковци.*

Досељени православни родови: *Вујинци, Анђелковићи, Павловићи, Филиповићи, Петровићи.*

Поисламљени родови: *Читакај, Гламњан*; досељени: *Караосман* – из фиса Соп, *Мифтар* или *Жваљ* – из фиса Соп, *Суљај, Еминај, Џинај* или *Дервишај*, *Мула Салаови* (некада се звали Паљај), *Герови* – из фиса Соп.

Забележена имена муслиманских родова који су се иселили: *Рецалар, Мехови, Блутај, Џиновци, Акифои, Хурлои, Саитови, Дуро, Нуро*.

Топоними: *Цурел, Чешма кишес, Чешма втофт, Под, Луг̄, Поље, Киша* (црква), *Бежанија, Коловоз, Шарено брдо, Селиште; махале: Герска махала, Паљај, Караосман, Жваљај, Блутај, Џинај*.

Име цркве: *Црква Св. Николе, Црква Св. Анрханђела;* крсне славе: *Св. Никола, Св. Арханђео, Св. Цар Конс̄тан̄тин и царица Јелена*[4].

Курбалија. Насеље је старо око 150 година. У њему су живаела два рода са 37 домова.

Муслимански родови: *Мурсељови* и *Асанови* – из фиса Бериш

Топоними: *Чешма Нуис* (Нујина чесма), *Бела вода, Ледина, Селиш̄те, Ос̄тровица, Мојет̄ млаја* (Велики врх), *Бреѓи т̄рлас* (Брег са трлама), *Бреѓи чараве* (Борово брдо).

Ораховац или Ораховица.[5] Село је имало 57 родова са 275 домова.

Родови православног становништва: *С̄танковци, Миленковићи, Тасини, С̄тојилковићи* или *С̄тојилкови, Ивковићи, Мишићи, С̄тојановићи, Илићи, Љубини, С̄таменкови, С̄тошини.*

Православни стариначки родови који су се одселили: *Дошљаци, Џакићи, Пауновци, Поповићи, Левковићи, С̄тошини, Дупчићи.*

Поисламљени родови: *По̄турај, Чит̄акај*.

Досељени муслимански родови: *Авдулај/Авдуљај* – из фиса Соп, *Блут̄а* или *Гуџ* (погрдно, према свињама), *Кишај, Трс̄тен* – из фиса Тсач, *Бељуљај, Аљиљај, Салијај, Фет̄ај* (друго презиме Ашан), *Авдиљај, Амет̄ај, Сабединај, Хускај* или *Мур̄тезови, Мочај, Чот̄ај, Корбај, Ибишај, Јакуповић* – од фиса Гаш, *Крумај, Бећирови* или *Качик* – из фиса Бериш, *Дукај* – из фиса Краснић, *Маличови* – из фиса Хот, *Маљокај, Фејзулови* или *Кончуљци* (ови су мухаџири), *Јусуфови, Исенови* – из братства Мурина, *Абдулови, Анадолци* и *Камр* (турског порекла).

Топоними: *Ораховачка река, Џамиска чесма, Бунѓа, Рамаданов извор, Бањче, Добревце, Трло, Међина, Конопљиш̄т̄е, Киша* (црква), *Крива њива, Буковац, Хулиш̄т̄а, Кацип̄ут̄;* махале: *Хаџиска, Мур̄т̄еска, Чит̄ачка, Сејдијеска*.

Име цркве и манастира: *Манас̄тир Св. Пет̄ра, Црква Св. Николе;* крсне славе: *Ђурђевдан, Св. Ђорђе Алимп̄је, Св. Арханђео, Св. Никола.*

---

[4] Народно име ове славе је Света Јелена. Ову славу обележава и Прешево као градску славу.

[5] Данашње народно и службено име овог села је Ораовица. Ј. Трифуновић у фусноти 14 наводи „На секцији Куманово-Скопље (1:100.000) погрешно записано Ораовица или Раховица.

Лоше Букуровце. Овакво именовања потиче од суседних села према поређењу са суседним селом које је било богатије. Могло се чити и именовање Букуровце при Карадак или Карадачко Букуровце. У селу су живела два досељена муслиманска рода са 7 домова.

Муслимански родови: *Муслиови, Алиови* – из братства Мурина.

Топоними: *Селиште, Гури вораве* (гробљански камен), *Муратеш, Вораше моћме* (старо гробље).

Илинце. У селу је у време записивања живело 3 муслиманска рода са 45 домова.

Муслимански досељени родови: *Салаови, Ахмет* и *Азрен* – из фиса Бериш.

Топоними: *Илинска река, Врело, Застоја, Араше ѓат* (дуга њива), *Ке киша* (код цркве), *Душкаја, Бачовина, Роѓина, Сука*.

Госпоинце. Село је имало 4 рода са 18 домова.

Муслимански досељени родови: *Аљиљај, Хонуџ, Ариф, Демај* или *Камерови* – из братства Мурина.

Исељени муслимански род: *Мађер*.

Топоними: *Госпоинска река, Лисијас, Мелиште, Поток, Араше ѓат* (дуга њива), *Душкаја, Плениште, Гури мацас* (мачкин камен).

Буковце. У селу су живела два досељена муслиманска рода са 14 домова.

Муслимански родови: *Рамаџан, Аџи Ариф* – из фиса Шаља.

Топоними: *Буковски поток, Забел, Мали џол, Ашан, Гробништа, Мелиште*; махале: *Ашанска* и *Гарска*.

Шушаја. Село је имало 9 родова са 33 дома. У тренутку записивања сви родови су досељени, а пре нових досељавања село је било настањено „православним јужнословенским становништвом“ (стр. 171)

Православни досељени родови: *Миладиновићи, Ђорђевићи, Николићи, Димитријевићи.*

Муслимански досељени родови: *Ајрулови, Исенови* – из фиса Гаш, *Малич Фанџовци* (мухаџири, старијег порекла из области Фанда у северној Албанији), *Авџијови, Суљови* (старо презиме Сеченк), *Јакупови* – из фиса Тсач, *Саћипови*.

Топоними: *Шушајска река, Лиманова чесма, Појата, Меџина, Ливаџа, Бална, Ракита; махале: Маала епр* (горња махала), *Маала пошпр* (доња махала).

Име крсне славе: *Петровдан, Свети Арханђео, Свети Јован, Свети Никола*.

Црнотинце. У селу је живело 36 родова са 121 домом. Сви становници су досељеници, а старије становништво, које је било православно, одселило се давно.

Православни родови: *Ђорђеви, Николићи, Миљковићи, Петровићи, Стојановићи, Недељковићи, Китановићи, Ристини* или *Биљачанци.*

Муслимански родови: *Адемови* (старије име из Албаније им је Љапоч), *Веселови, Ћеримови, Арсланови* и *Азирови* (старијег порекла из Албаније из рода Дргут), *Исрефови, Зећирови или Џинци, Максутови, Незови, Јашарови, Ајетови* (последња 4 рода заједничко име према пореклу из Македоније је Треска), *Абдулови, Камерови* – из фиса Тсач, *Аџинови* (старо име *Кроц*), *Османови* – из фиса Бериш, *Алијови* (старије име *Дуд*), *Салијеви* – из фиса Соп, *Маминчан* – из фиса Круја Зи.

Топоними: *Чешма џамијас, Ђерен, Крони бумбалес, Крони трескаве, Крони забели, Крони Шопове, Киша* (црква), *Међина, Бузалак, Скутља, Салата, Ракита, Фуша гат, Д'лге њиве, Трница, Бумбала, Кодра, Шабанит* (Шабаново брдо); махале: *Српска, Дупилска, Треска, Лепочска, Дргутска, Исрефска, Џинска, Госпоинска.*

Име крсне славе: *Свети Арханђео, Свети Никола, Петровдан*.

Мало Рајинце. Село је имало 9 родова са 12 домова, становништво је досељено православно.

Православни родови: *Јаневи, Дешићи, Трничани, Богдановићи, Станковићи, Арсеви или Донче, Стојкови, Митевци, Илићи, Пешићи.*

Топоними: *Мухаџир маала* или *Српска маала*.

Име крсне славе: *Свети Арханђео, Свети Никола, Света Параскева*, сеоска слава: *Велика Госпођа*.

Велико Рајинце. Село је имало 53 рода са 196 домова. Постојало је старо градско насеље „са православним јужнословенским становницима".

Исељени православни родови**:** *Алексићи, Гробовци, Анђелкови.*

Православни родови у селу*: Ристићи* (старинци), *Богдановићи, Савићи, Тасићи, Брезовачки* или *Станковићи, Ђорђевићи, Андоновићи, Михалови, Паланчани, Николићи, Ивковићи, Стојановићи, Матићи, Црновчани* или *Павловићи, Љубићи, Митићи, Стојковићи,*

Вељковићи, Димитријевићи, Крстићи, Денковци, Станојевићи, Нешићи, Ристићи, Додићи, Николићи, Арсини, Митини, Тасићи, Новаковићи, Костићи; Цветкови, Славкови, Андон и Велиновић у селу познати као *Бугари* јер су се доселили из оконине *Босилеграда.*

Поисламљени родови: *Селманови* или *Поштуровци*.

Исељени муслимански родови: *Салијови, Веселови, Јонузови.*

Муслимански родови: *Реџови, Арсланови* – из фиса Соп, *Мехови* или *Шарко, Хутови*; *Бакан, Ука, Табак, Суља Сефа* – из фиса Тсач, *Зенелови, Селманови* – из фиса Круја Зи, *Гаралици* – из фиса Шаља.

Топоними: *Моравица, Блато, Кајсије, Осој, Буџак, Ара Шаркит* (Шаркова њива), *Дуња, Плоча, Врба, Букоци, Вакф, Кула, Реза, Пладниште, Шарен пули* (шарена кокош), *Уји втофт* (хладна вода); махале: *Табак, Арслaнска, Зенелска, Мехска, Хутска, Речка, Баканска*.

Име цркве: *Црква Свете Недеље*, сеоске славе: *Велика Госпођа, Бели Петак*; крсне славе: *Свети Арханђео, Св. Никола, Св Ђорђе Алимпије, Св Јован, Св. Параскева, Св. Димитрије, Крстовдан*.

Летевица. У селу је било 43 рода са 126 домова. Раније стариначко становништво било је православно.

Православни родови: *Ивковићи, Стевановићи, Ристићи, Спасићи, Станковићи, Стојкови, Цветковићи, Крстићи, Станојевићи, Аранђеловићи, Стојиљковићи, Ђорђевићи, Јовановићи, Дејановићи, Стошићи, Здравковићи, Дебонци.*

Муслимански родови: *Мемет Ага, Зумерови* – из фиса Бериш, *Асанови, Рустемови, Дрнук, Идризови, Селманови* – из фиса Соп па их зову *Сопњан*; *Латифови, Велиови, Мула Синант* – из фиса Шаља (ове родове зову и *Оџалар*), *Курдич* – из фиса Шаља, *Шаин* – из фиса Краснић (старо презиме им је *Идџи*), *Фејзулови.*

Топоними: *Чешма џамис* („џамиска чесма“) *Чешма ме ди чепи* („чесма са два чепа“), *Кладенац ајдукит* („хајдучки каледнац“), *Јаруге, Ливаде, Шаварина, Калила, Внеш* („виногради“), *Гури орловре* („орлов камен“), *Пладниште, Река, Вори Коцит* (Костин гроб“), *Дупила, Ајмал, Завој, Плоча, Кодра кишес* („црквено брдо“); махале: *Гаралица, Курдичве, Беришас, Сопас*.

Име цркве: *Црква Св. Николе*, сеоска слава *Духови*, крсне славе: *Св Арханђео, Ваведење, Св. Никола, Св Ђорђе Алимпије*.

Гаре. У селу је живело 7 досељених муслиманских родова са 35 домова.

Муслимански родови: *Зумерови* или *Пљакич, Синанови, Реџепови, Куртешови, Рамаданови, Рашитови, Камерови* – сви из фиса Шаља.

Исељени муслимански родови: *Аџи Ариф, Гаралици, Гарчан*.

Топоними: *Појиште, Госпоинска река, Суи дол, Гури Дрангот* (Дрангов камен), *Брега мулина* (воденични брег), *Машала*; махале: *Маала епр* (горња махала), *Маала поштр* (доња махала).

Берчевац. У селу је било старинарчко „православно јужнословенско становништво“ (стр. 181). У селу су живела 4 досељена муслиманска рода.

Муслимански родови: *Етем, Мустаф* – из фиса Крује Зи, *Лиман* – из фиса Соп, нуро – из фиса Тсач, а братство Корб.

Топоними: *Кука, Тумаки, Чука, Каља, Киша* („црква“).

Грамада. У селу је у време записа живело 13 нових досељених православних родова са 15 домова.

Православни родови: *Ђорићи, Станковићи, Стефановићи, Стаменковићи, Анђелковићи, Стојковићи, Белиновци, Павлевци, Пешићи, Перуновићи, Јовићи, Недељковићи, Крста.*

Топоними: *Дренска река, Стојменов извор, Љиљански извор, Шишмански извор, Николински извор, Селиште, Црквиште, Градиште, Самољица, Преко дол, Испод село, Позади рид, Турско гробје, Шипин забел, Падина*; махале: *Горња махала, Доња махала*.

Име сеоске славе: *Духови*, крсне славе: *Св. Арханђео, Ђурђевдан, Св. Јован, Велика Госпоћа, Св. Ђорђе Алимтије*.

Врбан. Село је раније било насељено православним становништвом. У село је у време записа живело 6 муслиманских досељених родова са 23 дома.

Православни исељени род: *Машутковићи.*

Муслимански родови: *Таирови, Ислаимови, Веселови, Бељуљови, Хусеинови, Мамутови* – из фиса Бериш.

Топоними: *Врбанска река, Чука, Чар* (цер), *Реза, Ливаде, Ија* (хладовина), *Ветерник*, махале: *Маала епр* (горња), *Маала поштр* (доња).

Несалце. Село је некада било насељено праволсавним становништвом. У селу је живело 33 рода са 129 домова.

Православни исељени родови: *Нисалче, Томовци, Поповци.*

Православни родови: *Ристићи* или *Свиларци, Арсићи, Војиновићи, Цветковићи, Станимировићи, Љубићи, Петровићи.*

Муслимански родови: *Кубурови, Хасњан* – из фиса Шаља, *Алијови, Незови, Мишкови, Чолак* – из фиса Гаш, *Гуц, Абазови, Шабанови* – из фиса Соп, познати и под именом Дошљак; *Мисим, Арифови, Сулејманови*.

Исељени муслимански родови: *Селимови, Неслачан* или *Дурак*.

Топоними: *Врбанска река, Калила, Шипка, Крони аскереве* (војничко гробље), *Подорница, Застава, Ледина, Слатина, Залина, Дупило, Ветерник, Козарник, Вотњак, Уларе, Бунари, Болосин, Селиште*; махале: *Маала Сопас, Маала Гашит, Маала Шаљас, Маала Алијовит, Маала Незировит*.

Име цркве: *црква Св. Ђорђа*, крсне славе: *Св. Арханђео /Св Арханђел, Ђурђевдан.*

Осларе. Село је имало 38 родова са 111 домова.

Православни родови: *Марчинци, Шипковци, Марковци* (ова три рода су старинци), *Андрејци, Новаковци, Гагинци, Илинци, Свирини, Пиркови, Златановци, Голчинци, Чонинци, Кадички, Пауновићи, Алексини, Гарванци, Миљини, Трајковићи, Филиповићи, Младеновићи, Рашићи, Пешићи, Крстићи, Стојменовићи, Свиларски* или *Ристићи.*

Исељени православни родови: *Марчићи, Богданчики.*

Поисламљени родови: *Ибраимови, Потуровци, Гарванци* или *Ашани*.

Муслимански родови: *Ајрединци, Максутови* – из фиса Бериш, *Деветинци* – из фиса Соп, *Емин, Исмаилови*.

Топоними: *Ивков кладенац, Хајдучки кладенац, Потуровски кладенац, Дојчиновац, Росуља, Ветерник, Високо било, Делинце, Самар, Селиште, Задина*; махале: *Малинска, Гарванска, Голчинска махала, Потуровска махала, Мухаџирска махала*.

Име цркве: *Црква Св. Илије*, сеоска слава *Св. Тројица*, крсне славе: *Св. Арханђео, Петковдан, Св. Лука, Св. Никола, Св. Ђорђе Алимпије, Св. Ђорђе*.

Лучане. У селу је у време записа живело 49 родова са 115 домова.

Православни родови старинци: *Деда Јовини, Чочини, Стојилкови.*

Православни родови: *Младеновићи, Трајковићи, Стојковићи, Ристићи, Дисићи, Митићи, Јовићи, Анђелковићи, Стаменковићи/ Шопови***.**

Муслимански родови: *Рамови, Хусови, Салаови, Дикови, Невзатови, Веселови, Ахмети* – из фиса Тсач.

Топоними: *Крони втофт* (хладан извор), *Трстеник, Морава, Цаде, Бара, Шелче, Главичица, Равштина или Рамниште, Река, Делница, Ташлак* (турски: камењар"), *Тушлица, Каља, Вораче моћме* (старо гробље); махале: *Рамска, Салаовска, Хусовска, Диколарска.*

Име цркве: *Црква Св. Параскеве, Црква Св. Николе,* сеоска слава је *Ђурђевдан*, крсне славе: *Св. Ђорђе Алимпије, Св. Арханђео, Св. Никола, Митровдан*.

Леосаја. Очувано стариначко православно становништво. У време записа имало је 30 родова са 84 дома.

Православни родови: *Булимачевци, Јеринци, Сибинци, Цивцанци, Бучинци, Лисичари, Катранцијци, Левковци, Гулгулерци, Креканци* или *Караканци, Меанцијци, Мечкарци, Керкенези, Цветановци, Цалковци, Пундевци, Вуковци, Кокорци, Крстинци, Катишерини, Петличковци, Ђорићи, Ђерини, Стојменовић* или *Грба, Калиничанци, Николинци* или *Муратови, Качамакови, Буцони.*

Исељени муслимански род: *Заимови*.

Топоними: *Ташков кладенац, Хајдучки кладенац, Јаругге, Криви дол, Широка падина, Вучјак, Врло вило, Грајевац, Уши, Потрољивица, Церова падина, Селиште*; махале: *Доња, Средња, Под рид* и *Преко пут махала*.

Име цркве: *Црква Св. Илије*, крсне славе: *Св. Никола, Св. Арханђео, Митровдан.*

ЗАКЉУЧАК

Након овог паралелног прегледа антропонима и топонима једног и другог дела Кумановско-прешевске Црне Горе закључци би се заправо могли усмерити ка томе да сам ономастички систем представља сведочанство о заједничким токовима историјског развоја овог подручја. Топоними говоре о очигледној заступљености словенских именовања без обзира на постојање варијанти у локалном изговору. Антропонимски систем говори о смени становништва на овим просторима као последици историјских дешавања, али свакако и о истоветности друштвених промена у целој Кумановско-прешевској Црној Гори. И овим прегледом и погледом у недавну прошлост одређеног простора потврђује се да ономастикон једног краја заправо јесте је-

динствени историјски запис који сведочи о бројним појавама или тек отвара нека питања о њима. У сваком случају, изнова се показује да је сваки оним део мозаика, а један ономастикон заправо мозаик једног ширег простора кроз време.

Литература

Богдановић, Недељко. Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник*, LV, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 429–518.

Видоески, Божидар.1999. *Географската терминологија во дијалектите на македонски јазик.* Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Златановић, Момчило. 1986. Топонимија прешевске Црне горе (десет насеља). *Врањски гласник*, књ. 19, Врање: Народни музеј, 167–185.

Јачева-Улчар, Елка. 2008. Лексички паралели во македонската и српската топонимија. *Ономатолошки прилози* XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику.

Маринковић, Јаворка. 2002. Микротопонимија бујановачког и прешевског краја. *Ономатолошки прилози* XV, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику.

Миовска, Весна. 2010. *Топонимијата во Кривопаланечко*. Одбранет докторски труд. Скопје.

Трајковић, Татјана. 2009. Апелативи у топонимији прешевског краја; *Годишњак за српски језик и књижевност*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 503−507.

Трајковић, Татјана. 2011а. *Микротопонимија прешевског краја*, Ономатолошки прилози XXI, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, САНУ, Београд, 2011, 331−425.

Трајковић, Татјана. 2011б. Антропонимија прешевске микротопонимије; *Зборник радова са међународног научног скупа, Име у култури Срба и Бугара/Името в културата на Сърби и Българи, Зборник радова*, Филозофски факултет у Нишу, Библиотека Сусрети, Ниш, 79−87.

Трифуноски, Јован. 1951. *Кумановско-прешевска Црна Гора*. Српска академија наука. Одељење друштвених наука. Српски етнографски зборник, бр. LXII: Насеља и порекло становништва, бр. 33, Београд.

Станковска, Љубица. 2003. *Имињата на населените места во Кумановско*, Скопје.

Прилог 1.

Табела 1. Ономастикон Кумановско-прешевске Црне Горе, 1940−1941 (према Јовану Трифуноском)

Област КПЦГ **Ономастикон**	**Кумановска Црна Гора**	**Прешевска Црна Гора**
Православни родови	Аврамови, Алексићи (2x), Анђелкови, Анђелкови/ Бугари, Антеви (2x), Антини, Баба Давкини, Бајићи, Белинци, Близнакови, Божиновци, Ване, Вацеви, Величкови, Вељановци, Глажњеви, Грујовци (2x), Гулинци, Давидкови, Далчевци, Дамњан, Димитријини, Додини, Дошљак, Ђелевци (2x), Ђорђевићи, Ђорђиови, Ђорђиовци (2x), Ђурићи (2x), Живићи, Живковићи, Златанови, Златановци, Илевци, Илићи (2x), Јаћимовци, Јованови, Јовановци, Јовановићи, Кметовци, Коста, Крстеви/Големовци/ Кобурци, Крстевци, Кузманови, Лебарци, Лилићи, Лојанчеви, Луневци, Љубисав, Максим, Матејчани, Мацеви, Миленковци, Милкићи, Миљкови, Митреви, Митревци, Митријини, Мичеви, Мишинци, Младенови, Младеновићи, Момићи (2x), Мутавцијини, Населеници, Недељкови, Николинци, Николићи (2x), Николовци, Николчини, Отљанчани, Павлови, Павловци, Панделови, Пејићи, Перини, Петковци, Петковци/Косиљаци,	Алексини, Алексићи, Андоновићи, Андрејци, Анђелкови, Анђелковићи (4x), Арсеви/Донче, Арсини, Арсићи, Андон, Аранђеловићи, Белиновци, Богдановићи, Богдановићи, Богданчики, Божиновци, Брезовачки/Станковићи, Булимачевци, Буцони, Бучинци, Васевци, Велиновић, Вељковићи, Војиновићи, Вујинци, Вуковци, Вучковићи, Гагинци, Гарванци, Голчинци, Грбовци, Гулгулерци, Давидовићи, Дебонци, Деда Миљини, Дејановићи, Денковци, Дешићи, Димитријевићи (3x), Динићи, Дисићи, Додићи, Дошљаци, Дупчићи, Ђерини, Ђорђеви, Ђорђевићи (4x), Ђорђијовци, Ђорићи (2x), Ђуровићи, Живковићи/ Пироћанци, Здравковићи (3x), Златановци, Ивковићи (3x), Илинци (2x), Илићи (3x), Јаневи, Јеринци, Јованови, Јовановићи (2x), Јовини, Јовићи (5x), Кадички, Калиничанци, Катишерини, Катранџијци, Качамакови, Керкенези, Китановићи, Кладањ, Ковачевићи, Кокорци, Кординци, Костићи, Крста, Крстићи (4x), Креканци/ Караканци, Крстинци,

	Петревци, Петровићи (2х), Пецуљановци (2х), Потићи, Пржићи, Рајчинићи, Ристовци, Сиринићани/ Стојколарци, Славкови (2х), Спасеви, Спасићи, Стаменковићи, Станисав, Станковићи, Станисављеви, Стеванови (2х), Стевини, Стојанови, Стојановић, Стојановићи, Стојкови, Стојковци, Стојчеви, Стошини, Танчићи, Тасини (2х), Трајковци (3х), Трајковци/Населенићани, Трендевци, Ћиревци, Филиповићи, Цајкићи, Цветкови, Црничани, Чеда, Џојкини, Шегмоновићи, Шејкови, Шишковићи, Шоповци, Шорлићи,	Левковићи, Левковци, Лисичари, Љубини, Љубићи (2х), Марковићи, Марковци, Матићи, Марчинци, Марчићи, Машутковићи, Меанџијци, Мечкарци, Миладиновићи, Миленковићи, Миљковићи, Митевци, Митини, Митићи (2х), Михајловићи, Михалови, Мишићи, Младеновићи, Младеновићи, Наумовићи, Нацићи, Недељковићи (2х), Нешићи, Николинци/ Муратови, Николићи (6х), Нисалче, Новаковићи, Новаковци, Павлевци, Павловићи, Паланчани, Панџинци, Пауновци, Пауновићи, Перуновићи, Петличковци (2х), Петровићи (3х), Пешићи (3х), Пиркови, Поповићи, Поповци (2х), Поповци, Пундевци, Рашићи, Ристини/ Биљачанци, Ристићи (5х), Ристићи/Свиларци, Савићи, Самарџици, Свиларски/ Ристићи, Свирини, Сибинци, Славкови, Спасићи, Стамболци, Стаменкови, Стаменковићи (2х), Стаменковићи/Шопови, Станимировићи, Станковићи (4х), Станковићи/Милевини, Станковци, Станојевићи, Станојевићи, Стевановићи, Стефановићи, Стојановићи (3х), Стојилкови, Стојкови (2х), Стојковићи (3х), Стојменовићи, Стојменовић/ Грба, Стошићи (2х), Стојановићи (2х), Стојилковићи/Стојилкови, Стојиљковићи,Стошини (2х), Тасини, Тасићи (2х), Томовци, Трајковићи (2х),

		Трничани, Урошевићи, Филиповићи (2х), Цветановци, Цветкови, Цветковићи (2х), Црновчани/ Павловићи, Чонинци, Чочини, Џалковци, Џакићи, Џивџанци, Џолинци, Шипковци.
Муслимански родови	Абазолар, Авдиљ, Азизалар, Азир Рамадан, Ајваз, Ајвас, Ајвазлар, Алиалар, Али Баш, Алијевци. Алиови, Аличко, Алшиче, Аметалар, Амет Али, Аметови, Асанови (3х), Асови, Баљолар, Белановчанлар (2х), Белиови, Бералар, Бећиралар, Биљал, Бисламлар, Бјарамлар, Бочан, Брамет, Булош, Буц, Вацка, Гавел, Гаџот, Дајколар, Дан, Данови, Дауталар, Демир/ Торбеши, Демовци, Демци, Дестанови, Дрвишови, Дерњан (2х), Дођ, Домовци, Донаве, Дуан, Дуракове, Дурци, Ђаковалија, Еминалар, Емиште, Есреф, Зенел, Зенелови, Зећиралар, Зећирови, Зећирови, Зилфеве, Зимелар, Зулфови, Ибраим, Ибралар, Идризалар, Идризови, Исмаилови, Исове, Јаји Етем, Јаови, Јашарови (2х), Казија, Кајош, Камберовци, Карц, Касамлар, Кодран, Крачуљ, Кука (2х), Курталар, Куртови, Лазолар, Лезан, Лепаве, Ложичани, Љатифови, Мајче, Мал Зез, Малина, Маљок (4х), Мамутови, Маналар, Маслан, Матрим, Матр'ј, Мезин, Мемед Чауш, Метан, Мемет Реџеп, Муарем, Мулија, Муратови,	Абазови, Абдулови (2х), Авдијови, Авдиљај, Авдулај/ Авдуљај, Адемови, Азирови (2х), Азрен, Ајдинови/ Кроц, Ајетови, Ајрединци, Ајрулови, Акифои, Алијови, Алијови/Дуд, Алиови, Аљиљај (3х), Амдијови, Аметај, Аметови, Анадолци, Ариф, Арифови, Арсланови (2х), Асанови (2х), Ахмет, Ахмети, Аџи Мустафт, Аџи Ариф (2х), Бакан, Бељуљај, Бељуљови, Бећирови/ Качик, Блутај, Блута/ Гуц, Браимови, Велиови, Веселови (4х), Гаралици (2х), Гарванци/Ашани, Гарчан, Герови, Гламњан, Гуц, Деветинци, Демај/ Камерови, Дикови, Дошљак, Дошљакај, Дрнук, Дукај, Дурак, Дуро, Емин, Еминај, Етем, Заимови. Зенелови, Зећирови/Џинци, Зумерови, Зумерови/Пљакич, Ибишај, Ибраимови (2х), Идризови, Исенови (3х), Ислаимови, Исмаилови, Исрефови, Јакупови (3х), Јашарови, Јонузови, Јусуфови, Камерови (2х), Камр, Караосман, Кишај, Корбај, Крумај, Кубурови, Курдич, Куртешови, Латифови, Лиман, Љатифови, Мађер, Максутови (2х), Маличови, Малич Фандовци, Маложив, Маљокај, Маминчан, Мамутови, Мемет Агас,

	Муратовци/Торбеши, Муриз, Муслиалар, Мустафовци, Незирови, Нујиалар, Нухови/Дуан, Осман, Османови, Острец, Оџалар (2х), Паљош, Пилци, Пљускалар, Поштр, Пресница, Пунар, Рамаданлар, Рекан, Рушан, Рушталар, Сабалар, Садиколар, Саидови, Саиталар, Салаови, Сејдалар, Селимлар, Селманалар, Селманови, Скеја, Скенер, Спајилар (2х), Струкар, Струкар/ Торбеши, Студенци, Суља, Сулејманови, Суљдер/ Љаич, Суљови/Маљок, Таиралар, Тафреч, Тауше, Тенџер, Труђ, Фазли Мусли, Ферат, Фичај, Хас, Хаџалар, Хаџере, Цановци, Цумељ, Чак, Чап, Џаферови, Џелеп, Шабан, Шабанлар, Шабединлар, Шабединлар/ Липкоалит, Шееларци, Шурда.	Меметови, Мехови, Мехови/ Шарко, Мисим, Мифтар/ Жваљ, Мишкови, Мочај, Мула Салаови/Паљај, Мула Синант, Мурсељови, Муслиови (3х), Мустаф, Невзатови, Незови (2х), Неслачан, Нуро, Османови, Оџалар, Потурај, Потуровци, Рамадан, Рамаданови, Рамови, Рашитови, Реџалар, Реџепови (2х), Реџови, Рустемови (2х), Сабединај, Садикови, Саитови, Салаови (2х), Салијај, Салијеви, Салијови, Саћипови, Селимови, Селманови, Селманови/Потуровци, Селманови/Сопњан, Сефа, Синанови, Сулејманови (3х), Суља, Суљај, Суљови, Таирови, Табак, Треска, Трстен, Ћеримови, Ука, Укови, Фазлиови, Фејзулови, Фејзулови/Кончуљци, Фетај/ Ашан, Хасњан, Хонуц, Хурлои, Хусеинови (2х), Хускај/Муртезови, Хусови, Хутови, Читакај (2х), Чолак, Чотај, Џинај/Дервишај, Џиновци, Шабанови, Шаин/ Идци, Шаћирови, Шерифови.
Топоними	Алашевски поток, Алимит, Ара Алимит, Ара дервишит, Ара ђат, Асан Демски кладенац, Бањка, Баре, Барица, Барјак, Баталак, Бела вода, Бела леска, Белановачки поток, Бели брег, Белински камен, Бел камен, Бећирски кладенац, Благун, Буковија, Бучин, Бота, Бочан, Варница, Велики камен, Вељко ливад, Виа Оризит, Виштички поток, Влај гроб, Внеш, Воденичка река, Ворате моћме, Вори попит,	Ајмал, Арате гат, Ара Шаркит, Ашан, Бална, Бањче, Бара, Бачовина, Башајт, Бежанија, Бела вода, Блато, Болосин, Брега мулина, Бреги трлас, Бреги чараве, Бузалак, Буковац, Буковски поток, Букоци, Бумбала, Бунари, Бунга, Буџак, Вакф, Ветерник, Високо било, Внеш, Ворате моћме, Врло вило, Вори Коцит, Врба, Врбанска река, Врело, Вотњак, Ворате моћме, Вучјак, Главичица, Голак, Госпоинска река,

	Вра ука; Враца, Врело, Вуксански кладенац, Втофт, Вуксанска река, Вуксан, Вучи руп, Голак, Голема шума, Гољак, Горобница, Градина, Градиште, Грац Гробница, Гропа, Гуз габер, Гури, Гури Ајијас, Гури вогл, Гури гат, Гури крис, Гури мал, Густа планина, Данови, Дафино Рид, Донове, Дралишта, Дрзга, Друм, Друм те Оризарес, Друм те Шкупит, Дубрава, Дубравски кладенац, Думановска река, Душка, Душка Бечас, Душки шпеш, Ђерем, Ђерен, Ђур, Ђури мал, Ечмениште, Забел, Зал, Здравчи камен, Ибибски дол, Илиџа, Исаве, Јабука, Језер, Казија, Кале, Калишњак, Калиште, Каља, Каљаја, Каменица, Каменски поток, Кепи Аметит, Киша, Кладенец, Кладенац ајдукит, Кладенец Бели брегит, Кланка, Кобила, Кодра гат, Кодра мал, Кодра пљак, Кодра репа, Којзаки, Коларница, Комаска, Копиљача, Корија Јакупит, Корија пљак, Крајиште, Крива Рада, Кривичина, Крој бард, Крони Асанит, Крони Даутит, Крони втофт, Крони Кадриас, Крони Костас, Крони ме гур, Крони Подлешан, Крони Табакит, Крони те лес'јт, Крчељ, Кроу ђузе бард, Кука, Купињак, Кушлина, Лама, Ланиште, Ледина, Леви дол, Лепан дол, Лесаит, Лећиште, Ливаде, Ливада ђат, Ликан, Липец, Липковска река, Лозница,	Градиште, Грајевац, Гробништа, Гури вораве, Гури Дојчиновац, Драгот, Гури мацас, Гури орловре, Гури фрљкт, Делница, Добревце, Дренска река, Дуња, Дупила, Дупило, Душкаја, Д'лге њиве, Ђерен, Забел, Завој, Задина, Залина, Застава, Застоја, Ивков кладенац, Ија, Илинска река, Испод село, Јаруга, Јаруге, Кајсије, Калила, Каља, Каципут, Ке киша, Киша, Кладенац ајдукит, Кодра, Кодра кишес, Козарник, Колиба пољакит, Коловоз, Конопљиште, Криви дол, Крива њива, Крони аскереве, Крони бумбалес, Крони втофт, Крони забели, Крони трескаве, Крони Шопове, Кука, Кула, Кун ждрипи каљи, Ледина, Ливада, Ливаде, Лиманова чесма, Лисијас, Луг, Лугат, Љиљански извор, Мали дол, Машала, Међина, Мелиште, Меџина, Мојет млаја, Морава, Моравица, Муратеш, Николински извор, Ораховачка река, Осој, Островица, Падина, Пладниште, Плениште, Плоча, Под, Подорница, Позади рид, Појата, Појиште, Пољаја, Поље, Попрдљивица, Поток, Потуровски кладенац, Преко дол, Равштина/Рамниште, Ракита, Рамаданов извор, Реза, Река, Ровина, Рогина, Росуља, Салата, Самар, Самољица, Селиште, Скутља, Слатина, Смољица, Стојменов извор, Суи дол, Сука, Ташков кладенац, Ташлак, Трло, Трнавска река,

	Луг, Манастирски извор, Мал, Мал камен, Мала река, Мас трлаве, Матица, Мачиште, Мезин, Мокро поље, Моли сипри, Мраморец, Мулина Латинит, Неремт ди регме, Ливада, Ливада Мифтарит, Ливаде, Лозиште, Љуђи, Муратица, Муратит, М'јир, Окреш, Орашец, Оризише, Оскорушка, Осоница, Острец, Отљанска река, Пелинце, Песклија, Петкат, Пиља, Пиперски поток, Плеп, Плоча, Пљачкавица, Подарнајц, Подина, Подлешан, Подлешане, Полица, Попарана, Попова рама, Поренде, Пржаљ, Пржан, Пржар, Преслап, Пресница, Прој зи, Прој мал, Прони мал, Прони сат, Прони Шин Ђерђит, Пударница, Пуљшика, Равш, Равша, Рајна, Рамна, Рамно, Расенгуљ, Ратлак, Резина, Река, Решме, Рибник, Рковски поток, Рупа, Салаок, Самоков, Сари меш, Сејиште, Секулар, Селиште, Сердарица, Сијарник, Слуп, Смиљевски кладенац, Смиљевица, Смолица, Совиче, Средњи рид, Стан, Стапец, Стапеш, Стара бреза, Стара корија, Стражарник, Стани дуракит, Стене рит, Сува река, Та папим, Те којнит, Те лиси Шабанит, Те Сарагат, Три лаза, Трска, Тумба, Тупан, Ћерамидница, Убишт, Ујцер, Ула, Ула Кумановас, Ула френгит, Фајроште, Церике, Црни врх, Чар, Чардак, Чаролинц,	Трница, Трстеник, Тумаки, Турско гробје, Тушлица, Ући втофт, Уларе, Уши, Фуша гат, Хајдучки кладенац, Хулишта, Церова падина, Црквиште, Цурел, Чар, Чешма втофт, Чешма Кадриас, Чешма кишес, Чешма ме ди чепи, Чешма Нуис, Чешма Суљас, Чешма Тафиљат, Чешма џамијас, Чешма џамис, Чука, Џаде, Џамиска чесма, Шабанит, Шаварина, Шарено брдо, Шарен пули, Шелче, Шипин забел, Шипка, Широка падина, Шишмански извор, Шушајска река. **Махале**: Алијовит, Арсланска, Ашанска, Баканска, Беришас, Блутај, Гаралица, Гарванска, Гарска, Герска махала, Голчинска, Горња махала, Госпоинска; Диколарска, Доња махала, Дргутска, Дупилска, Душка махала/Душкаја, Зенелска, Жваљај, Исрефска, Лепочска, Караосман, Курдичве, Маала Гашит, Маала епр, Маала Незировит, Маала поштр, Маала Сопас, Маала Табак, Маала Шаљас, Малинска, Мехска, Муртеска, Мухаџир маала/Српска маала, Мухаџирска махала, Паљај, Под рид, Потуровска махала, Преко пут, Рамска, Речка, Салаовска, Сејдијеска, Сопас, Средња, Треска, Хутска, Хаџиска, Хусовска, Читачска, Џинај, Џинска.

	Чаролинце,Чешма Алијат, Чешма Алиас, Чешма Аџи Сејдас, Чешма Бајрамит, Чешма гат, Чешма Екарцева, Чешма Етемит, Чешма Зилбеарит, Чешма Насуфит, Чешма аџијас, Чешма Јашарит, Чешма кајове, Чешма катундит, Чешма Колес, Чешма лугит, Чешма поштр, Чешма пунар, Чешма саат, Чешма Салијат, Чешма Џемалит, Чешма Шабанит, Чешма Шаас,Чука, Чукар, Чукарка, Чукљавица, Чешма џамијас, Чешма Шашар, Џенем, Џири, Шеова њива, Шкоза, Шулан, Шурловица. **Махале:** Али Баш, Алшиче, Аметови, Апартеми, Асанска, Буц, Горња, Гавелска, Горње Злокућане (Злокућан епр), Градина, Градиште, Демирска, Демоларска,Демска, Дерњанска, Добрутовце, Домовска, Донаве, Доња, Доње Злокућане (Злокућан поштр), Дуракове, Дурска, Заплжане, Лепаве, Исаве, Качер, Кобиља Глава, Кокрино, Кука, Кушлина; Ибраимска, Луга, Маала епр, Маала поштр, Малина, Маљок, Маслан, Матринска, Матр'ј, Мулија, Муратска, Муриз, Муслиалар, Османова, Пиљска, Реканска, Сари Меше, Селманови, Скенер, Српска (Мула Адемска), Струкар, Суљдерска, Табак, Тафречка, Телак, Тенџер, Труђ, Фичај, Хаџере, Цановска, Цумељ, Чапска, Шееларска, Шабан Шурдовска, Шутска.	

Теоними	Крсне и сеоске славе: Велика Госпођа, Св. Арханђео (4х), Св. Богородица, Св. Димитрије (2х), Духови, Св. Ђорђе Алимпије (2х), Св. Ђурђиц, Спасовдан, Св. Никола, Св. Јован (3х), Св. Никола, Спасовдан, Св. Илија, Св. Катарина, Св. Никола (4х), Св. Параскева, Св. Петка; Цркве и манастири: Св. Арханђела, Св. Богородице (4х), Св. Николе, Св. Ђорђа (2х), Св. Илије.	Крсне и сеоске славе: Бели Петак, Ваведење, Велика Госпођа (3х), Духови (4х), Крстовдан, Митровдан (3х), Петковдан (2х), Петровдан (2х), Св. Арханђео/ Св Арханђел (14х), Св. Димитрије, Св. Ђорђе Алимпије (7х), Св. Ђорђе, Ђурђевдан (4х), Св. Јован (4х), Св. Лука, Св. Мрата, Свети Никола (12х), Света Параскева (2х), Св. Тројица, Св. Цар Константин и царица Јелена; Цркве и манастири: Св. Анрханђела, Св. Ђорђа, Св. Илије (2х), Св. Јован, Свете Недеље, Св. Никола (4х), Св. Параскеве, Св. Петра.

Соња Миленковска
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
sonjam@manu.edu.mk

Давор Јанкулоски
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТНИ НАЗИВИ ЗА *СТАОРЕЦ* И *ГЛУШЕЦ* И НИВНИТЕ ПАРАЛЕЛИ НА ПОШИРОКИОТ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ АРЕАЛ

Апстракт: Предмет на обработка во овој текст се две прашања од Лексичкиот том 1 од Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА) од областа на животинскиот свет. Станува збор за прашањата од Прашалникот на ОЛА коишто ги опфаќаат називите за ‘глушец’ и ‘стаорец’ во словенските дијалекти. Целта на анализата е да се покаже географската дистрибуција, етимологијата и семантичката мотивација на македонските дијалектни називи за ‘глушец’ и ‘стаорец’ и да се направи споредба со соодветните дијалектните називи од поширокиот јужнословенски ареал.

Клучни зборови: називи за ’глушец’ и ’стаорец’, дијалекти, ОЛА, македонски јазик, јужнословенски јазици

Во фокусот на овој текст се прашања од Лексичкиот том 1 од Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА) од областа на животинскиот свет. Поконкретно, се работи за прашањата од Прашалникот на Општословенскиот лингвистички атлас (1965: 78) коишто ги опфаќаат називите за ‘стаорец’ (L 38 ‘крыса’ /Rattus domesticus/) и ‘глушец’ (FPM 39 N sg ‘myšь’ /genus/) во словенските дијалекти, обработени во картата бр. 13, односно бр. 14 од гореспоменатиот атлас (ОЛА 1, 1988: 50–53). Називите за ‘стаорец’ и ‘глушец’ означуваат животни кои спаѓаат во родот на глодари, а меѓусебно се разликуваат по големината, стаорецот е глодар налик на глушец, но малку поголем.[1]

[1] Глодари се мали животни со цврсто тело, кратки екстремитети, долги опашки и остри секачи за мелење храна, копање дупки и за самоодбрана. Во родот на глодари покрај стаорците и глувците, спаѓаат и вервериците, дабарите, морските прасиња и сл. (сп. Мургоски 2011: 1262).

Појдовна точка во анализата се македонските дијалектни називи за ‘глушец’ и ‘стаорец’ и нивната географска дистрибуција, етимологија и семантичка мотивација. Покрај испитувањето на овие аспекти, целта е да се покаже и постоење на евентуална корелација со соодветните дијалектни називи од поширокиот јужнословенски ареал, како и постоење на меѓусебни влијанија кои се одразуваат во географската дистрибуција на називите.

На македонската дијалектна територија, претставена преку 24 репрезентативни населени места според ОЛА, се среќаваат следните дијалектни називи:

-за ‘стаорец’: *с҃таор/с҃таорец, гл҃ушец* (со определбите *гл҃олем* и *п҃олски*), *п҃ац, мишка* (со определбата *гл҃олема*), *п҃олв* (види карта 1);

-за ‘глушец’: *гл҃ушец, миш/мишка, п҃огл҃анац* (види карта 2).

Според картата на ОЛА којашто ги обработува називите за ‘стаорец’, називот ***с҃таорец*** е застапен речиси на целата македонска јазична територија. Називите, со фонетски и зборообразувачки разновидности, се среќаваат во четиринаесет населени места: staorec//głušec//pac,[2] (Лазарополе, 90), staor//pas (Вруток, 92), staor // pas (Теарце, 93), staorec (Ракотинци, 94), staorəc (Љубанце, 95), staorec//pac (Радожда, 96), staor//głušec (Звечан, 97), sˈtaor (Шлегово, 98), staor (Дихово, 101), sˈtaforec (Радовиш,103), sˈtaforec (Берово, 104), sˈtaor (Фурка, 105), staˈorec (Вамбел, 107), staˈorec (Нестрам, 108). Во три населени места во западниот и во едно населено место (Теарце) во северниот дијалектен ареал називот стаорец е регистриран паралелно со називот *п҃ац*, додека во две населени места во западниот ареал се јавува паралелно со називот *гл҃ушец*.

Што се однесува до потеклото на називот стаорец, кај Скок (Skok 1973: 324) се наоѓаат информации единствено за постоењето на слични форми во други јужнословенски говори и јазици, сп. хрв. кајкавски *štȁkor* ‘стаорец, голем глушец’, срп. *стȃор*, *стàвор* и сл., слн. *štákor*, додека во други извори, претпоставките за потеклото на овој назив одат во правец на нгрч. дијал. *σταυρός* со значење ‘гуштер’ (БЕР 7, 2013: 424). И во двата извора постои колебливост околу претпоставката за одредена поврзаност со лексемата *strah* (сп. и ERHJ 2: 436).

[2] Називите се претставени со примена на системот на фонетска транскрипција прифатена од *О҃п҃ш҃тословенскиот҃ лингвис҃тички ат҃лас*.

Ситуацијата на поширокатa јужнословенска јазична територија ја покажува ОЛА картата за ‘стаорец’, каде што се гледа дека називи што ја содржат основата *staxor-*[3] се особено фреквентни на хрватската територија (štȁkor), а се јавуваат и на дел од босанската територија (stȁhor, stȁor, stȁvo:r), и спорадично, во две населени места, на словенечката (š›ta:kor, š›ta:kur). Во едно населено место се јавува и на бугарската територија (š›taforec) во пограничниот дел со македонската територија.

За разлика од називот *ста̄орец*, називот ***па̄ц*** се среќава претежно во западниот дијалектен ареал, во пет населени места со фонетските варијанти: pac//staorec//głušec (Лазарополе, 90), pas//staor (Вруток, 92), pas//staor (Теарце, 93), pac//staorec (Радожда, 96), pac (Пештани, 99), во три од нив паралелно со стаорец, а во едно паралелно со глушец и со стаорец. Според консултираните извори (Трубачев 1960: 68-69; ЕСУМ 4, 1989: 323; Фасмер 1987: 222), овој назив претставува ономатопејски збор (*пацю́*) со кој се повикувале свињите, и најпрво означувал ‘свиња’, за подоцна да се пренесе и за именување на одредени видови глодари поради сличните карактеристики. Таков е примерот со украинскиот назив *пацю́к* којшто секундарно означува ‘стаорец’, а примарно ‘прасе, кастриран вепар’, како што означуваат и слн. *pȃce, pȃcek* ‘свиња’ и хрв. дијал. – кајкавски *pȃjcek*, славонски *packo*, далматински *pȁće*.

Називи коишто ја содржат основата *рас-* се мошне фреквентни на поширокатa јужнословенска јазична територија. Картата на ОЛА покажува дека овие називи се среќаваат речиси на целата српска и црногорска територија (páco:v, paˈcof), и нешто помалку на босанската и хрватската (pá:rcov), претежно во пограничните делови со српската територија.

На македонската дијалектна територија како назив за ‘стаорец’ се среќава и називот ***мишка***. Овој назив е сконцентриран во три населени места во јужниот дијалектен ареал: ‘məška (Висока, 112), gu’l’ama ‘miška (Секавец, 113) и ‘miška go’l’ama (Плевна, 113а) и во два од нив се јавува со определбата голема за да се издвои од обичниот глушец, бидејќи во истите населени места се јавуваат истите називи како називи за ‘глушец’, но без определба. Називот мишка како назив за ‘глушец’ е малку пофреквентен, така што се среќава и во Радовиш,

[3] Основите на називите се претставени преку системот на обопштувачка транскрипција којшто се применува во легендите и коментарите на *Оп̄шт̄ословенскиот̄ лингв̄ист̄ички ат̄лас.*

103 (miš//gˈłušec), Берово, 104 (miš//gˈłušec), Фурка, 105 (miš) и Кронцелево, 111 (miš).

Потеклото на називот *мишка* е од прасл. **myšь* ‘глушец’, како и стсл. мышь, а во другите словенски јазици се јавува како срп./хрв. *мȉш/мȉš*, слн. *mȉš*, буг. *мишка, миш,* чеш./слч./луж. *myš*, пол. *mysz*, рус. *мышь*, блр. *мыш*, укр. *миша* (ЭССЯ 21, 1994: 64-66), но повеќе како назив за ‘глушец’, многу ретко како назив за ‘стаорец’. Словенските форми сродство наоѓаат и во други индоевропски јазици, како стгрч. *μῦς*, ствгерм. *mūs* (денешен герм. *Maus*) и лат. *mūs* ‘глушец; мускул’, потоа стинд. *mūš*, *mūšika* ‘глушец, стаорец’ итн., со заедничкото потекло од ие. **mūs* ‘глушец, мускул’, можеби од пие. **meu̯-s-* ‘брзо се движи; краде’ (ЭССЯ 21, 1994: 64–66; Skok 1972: 433; Boryś 2005: 344; Machek 1968: 385-386; Buck 1949: 182; Derksen 2008: 337).

Според приложените карти на ОЛА, се забележува мошне голема фреквенција на називи од основата *myš-*, речиси на целата јужнословенска територија (со впечатлива издвоеност на македонскиот дијалектен ареал), но само како назив за ‘глушец’. Како назив за ‘стаорец’ називи од основата *myš-* на поширокиот јужнословенски ареал се среќаваат само во две населени места на хрватската (mi:š, miš) и едно населено место на црногорската периферија (miš), поконкретно на јадранското приморје.

Интересно е дека како назив за ‘стаорец’ на македонската дијалектна територија се среќава и називот ***глушец***. Иако се среќава во седум населени места на македонската дијалектна територија, само во две од нив се јавува самостојно, во останатите се јавува паралелно со називите *стаорец, пац,* односно *полв*, или со определбите *полски* и *голем*, со цел да се обележи дека постои разлика помеѓу стаорец и глушец: głušec//staorec//pac (Лазарополе, 90), głušec//staor (Звечан, 97), głušec (Извор, 100), gˈłušec (Витолиште, 102), go’lemi g’łufci (Тиолишча, 109), gu’lemi g’łufci (Тремно, 110), ‘połski g’łufic//pau̯ (Кронцелево, 111). На картата за ‘глушец’ овој назив има многу поголема дистрибуција, се среќава речиси на целата македонска дијалектна територија, исклучок има во Шлегово (пункт 98) каде што паралелно со формата gˈłušəc се јавува и формата po’ganəc, потоа Радовиш (пункт 103) и Берово (пункт 104), каде што паралелно со формата g’łušec се среќава и називот miš. Во останатите населени места се јавуваат варијанти на *myš-*: miš (Фурка, 105), miš (Кронцелево, 111), ‘məška (Висока, 112), ‘miška (Секавец, 113), ‘miška (Плевна, 113а).

За потеклото на називот *ӣлушец* може само да се претпоставува, така што според (БЕР 1, 1962: 253), постои веројатност дека потекнува од постарата форма **глишь* (со преод од и > у), која би можела да се изведе како словенска од ие.**g(ə)līs(i)*-, сп. лат. *glīs* или *glīris* 'вид крт', од ие. **g(ə)līs(i)*-, ром. *glīrulus* 'стаорец', грч. γαλέη 'ласица', стинд. *giri*- 'глушец' од ие. **gəli*. Овој назив нема еквиваленти на поширокатa словенска јазична територија, па според тоа, поверојатно е тој да е поврзан со горенаведените индоевропски зборови, но да потекнува од балканскиот супстрат.

Картите на ОЛА коишто ги обработуваат називите за 'глушец' и за 'стаорец' покажуваат дека називи од овој тип речиси воопшто не се среќаваат пошироко на словенскиот југ, освен на македонската дијалектна територија. Иста е ситуацијата доколку се погледне и пошироко на словенскиот исток и запад.

На македонската дијалектна територија, како назив за 'стаорец', мошне ретко, односно во едно населено место (Кронцелево, 111, раӈ), се јавува и називот ***ӣолв***, паралелно со називот *ӣолски ӣлушец*.

Се претпоставува дека називот потекнува од прасл. и сесл. **плъхъ* и најчесто означува мали ноќни глодари коишто наликуваат на глушец и верверичка. Се среќава и во другите словенски јазици, срп./хрв. *пӳh*, слн. *pôlh*, рус. *полчóк* 'животно Myoxus', слч. *plcha*, пол. *pilch*, чеш. *plch* итн. (Skok 1973: 69; БЕР 5, 1999: 374–375).

Како што се гледа на карта 1, на поширокатa јужнословенска територија, но и пошироко на словенскиот запад и исток, називи од основата *ръlх*- со мошне голема фреквенција се карактеристични за словенскиот југоисток, особено застапени на бугарската територија.

Според материјалите на ОЛА, на македонската дијалектна територија се регистрира и називот ***ӣоӷанац*** како назив за 'глушец'. Називот *ӣоӷанац* се јавува паралелно со називот глушец во едно населено место, односно Шлегово, 98, ро'ganəc.

Називот е изведен од придавката *pogan* што значи 'валкан, грд; зол', поименчена на *-ьс > -ас – poganac*, за која се претпоставува дека доаѓа од балканскиот латинизам *paganus* 'паган' (изведенка на *-anus* од *pagus* со значење 'село; област'), позајмена уште пред преводот на Светото писмо. Според БЕР (5, 1999: 419), овој јужнословенски назив за 'глушец' можеби е изведен од глаголот *ӣоӷани*, буг. *погàня*, со значење 'прави нешто да биде нечисто'. Со слично значење во албанскиот јазик ја среќаваме придавката *pëgërë* 'валкан, непристоен', која се

квалификува како словенска заемка, т.е. навлезена со посредство на словенските јазици (Orel 1998: 317).

Во словенските јазици овој назив се среќава со најразлични значења: срп./хрв. *pȍgān* ‘пагански; нечист, валкан; лош, проклет’, слн. *pogân* ‘нечист, валкан; не е христијанин; безбожник’, рус. *пога́н(ый)* ‘отровен; валкан, нечист; грд, одвратен, лош’, чеш. *pohan* ‘паган’, слч. *pohan* ‘паган; подлец’, пол. *pogan* ‘прекорен прекар за Евреин, не е католик’ итн. (Skok 1972: 694; БЕР 5, 1999: 416-419).

Пошироко на словенскиот југ називите за ‘глушец’ од основата *pogan-* се среќаваат во четири населени места на српската и во три населени места на бугарската територија, повеќето сконцентрирани околу тромеѓата со македонската територија.

Заклучок

Географската дистрибуција на македонските дијалектни називи за ‘стаорец’ (според картата на ОЛА) покажа најфреквентна употреба на називите изведени од основата *staxor-,* речиси на целата македонска дијалектна територија. Помалку фреквентни се називите од основата *pac-*, чијашто појава на западната македонска периферија се надоврзува на север наспрема поширокиот јужнословенски ареал. Помалку застапените називи за ‘стаорец’, т.е. називите со основата *myš-* и *gluš-* (примарно називи за ‘глушец’) регистрирани во јужниот, односно на југозападниот дел на македонската дијалектна територија, се јавуваат и со определбите голем/а и полски за да се потенцира разликата помеѓу стаорец и глушец, а корелации пошироко на јужнословенскиот ареал имаат само називи од основата *myš-*, и тоа на хрватската и црногорската периферија, односно на јадранското приморје. Називот полв се јавува во едно населеното место на јужниот дел на македонската дијалектна територија (според ОЛА), додека пошироко на словенскиот југ, називи од истата основа особено преовладуваат на бугарската територија.

Од називите за ‘глушец’ најдоминантен е називот глушец, но и најинтересен, бидејќи, од целата јужнословенска територија, се среќава само на македонската дијалектна територија. Во неколку населени места на македонската дијалектна територија се среќаваат и називи од основата *myš-* (во југоисточниот дел) и од основата *pogan-(*во северниот дел), што е логична појава, бидејќи називи коишто ја содржат основата *myš-* доминираат речиси на целата јужнословенска

територија, додека називите со основата *pogan-* се сконцентрирани на тромеѓата на српската, бугарската и македонската територија.

Од етимолошко-семантичката анализа на називите за ‘стаорец’ и ‘глушец’ може да се заклучи дека овие називи имаат најразлично потекло. Називите од типот *миш/мишка, п̄олв* и *п̄ац* ги континуираат соодветните прасловенски основи, називот *п̄ог̄анац* има несловенско потекло (балканскиот латинизам), додека за потеклото на називите *гл̄ушец* и *сѣ̄таорец* нема единствени толкувања во етимолошката литература.

Значењата кои произлегоа од оваа анализа упатуваат на мотивација за именување како резултат на поврзување со видови животни што му припаѓаат на родот глодари, како и на други родови животни слични по одредени физички особни; но, и како резултат на доживувањето на овие животни како нешто нечисто, грдо, лошо и штетно.

Литература

БЕР 1 – *Български етимологичен речник* 1. 1962. А – З. Ред. Георгиев, Владимир и др. София: Българска академия на науките.

БЕР 5 – *Български етимологичен речник* 5. 1999. Ред. Рачева, Мария. Тодоров, А. Тодор. София: Българска академия на науките.

БЕР 7 – *Български етимологичен речник* 7. 2013. Ред. Рачева, Мария. Тодоров, А. Тодор. София: Българска академия на науките.

ЕСУМ 4 – *Етимологічний словник української мови* 4. 1989. Ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка.

Мургоски, Зозе. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

ОЛА 1 – *Общеславянский лингвистический атлас*. 1988. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 1. Животный мир / Гл. ред Р. И. Аванесов. Москва: Издательство „Наука”.

ПРАШАЛНИК НА ОЛА – *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*. 1965. Ред. Р. И. Аванесов и др. Москва: Издательство „Наука”.

Трубачев Николаевич, Олег. 1960. *Происхождение названий домашних животных в славянских языках*. Москва: АН СССР.

Фасмер, Макс. 1971 [1987]. *Этимологический словарь русского языка*, том III. Москва: Издавательство „Прогресс”.

ЭССЯ 21 – *Этимологический словарь славянских языков* 21. 1994. Праславянский лексический фонд. Ред. Трубачев, Н. Олег. Москва: Издательство „Наука“.

Buck Darling, Carl. 1949 [1988]. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*. Chicago: The University of Chicago Press.

Boryś, Wiesław. 2008. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie.

Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.

ERHJ – *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, Sv. 1–2. 2016–2021. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Machek, Václav. 1968. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Československá akademie věd.

Orel, Vladimir. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga II. Zagreb: JAZU.

Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga III. Zagreb: JAZU.

Список на скратеници

алб. – албански
блр. – белоруски
буг. – бугарски
грч. – грчки
луж. – лужички
ие. – индоевропски
лат. – латински
нгрч. – новогрчки
пие. – праиндоевропски
пол. – полски
прасл. – прасловенски
ром. – романски
рус. – руски
сесл. – сесловенски
слн. – словенечки
слч. – словачки
срп. – српски
ствгерм. – старовисокогермански
стгрч. – старогрчки
стинд. – староиндиски
стсл. – старословенски
укр. – украински
хрв. – хрватски
чеш. – чешки

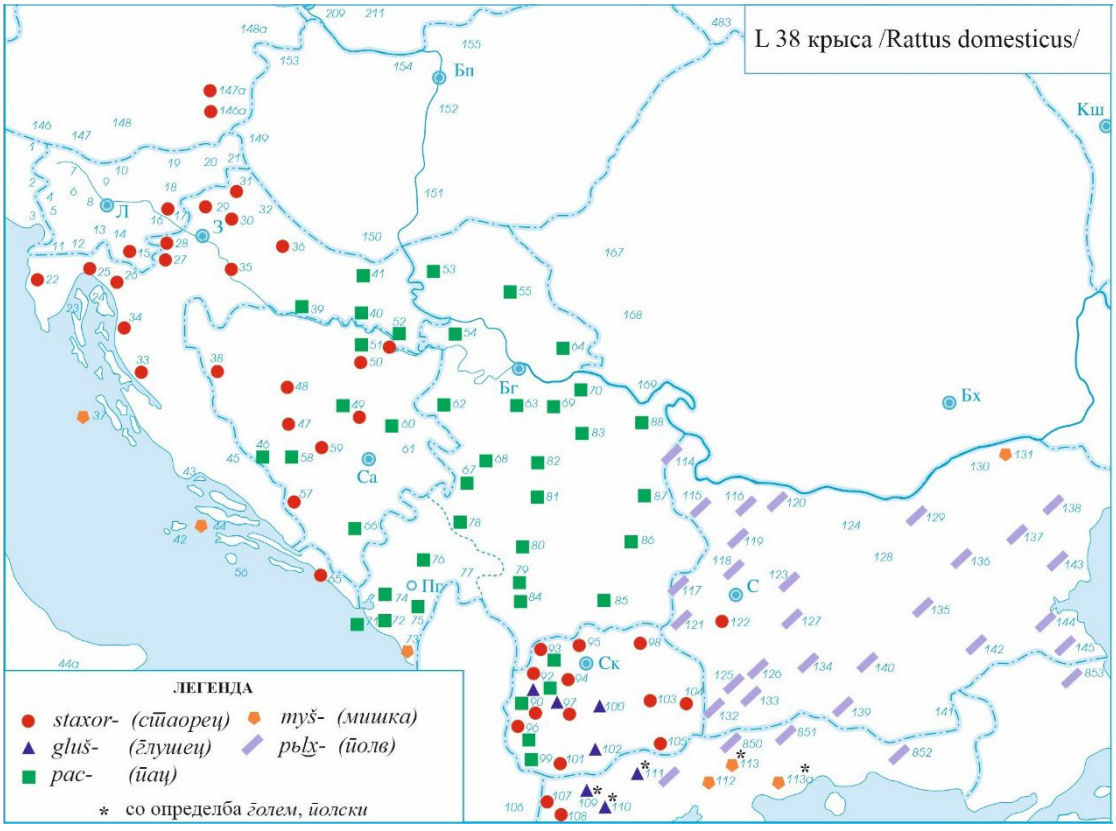
MACEDONIAN DIALECT TERMS FOR ‘RAT’ AND ‘MOUSE’ AND THEIR EQUIVALENTS IN THE BROADER SOUTH SLAVIC AREAL

Summary

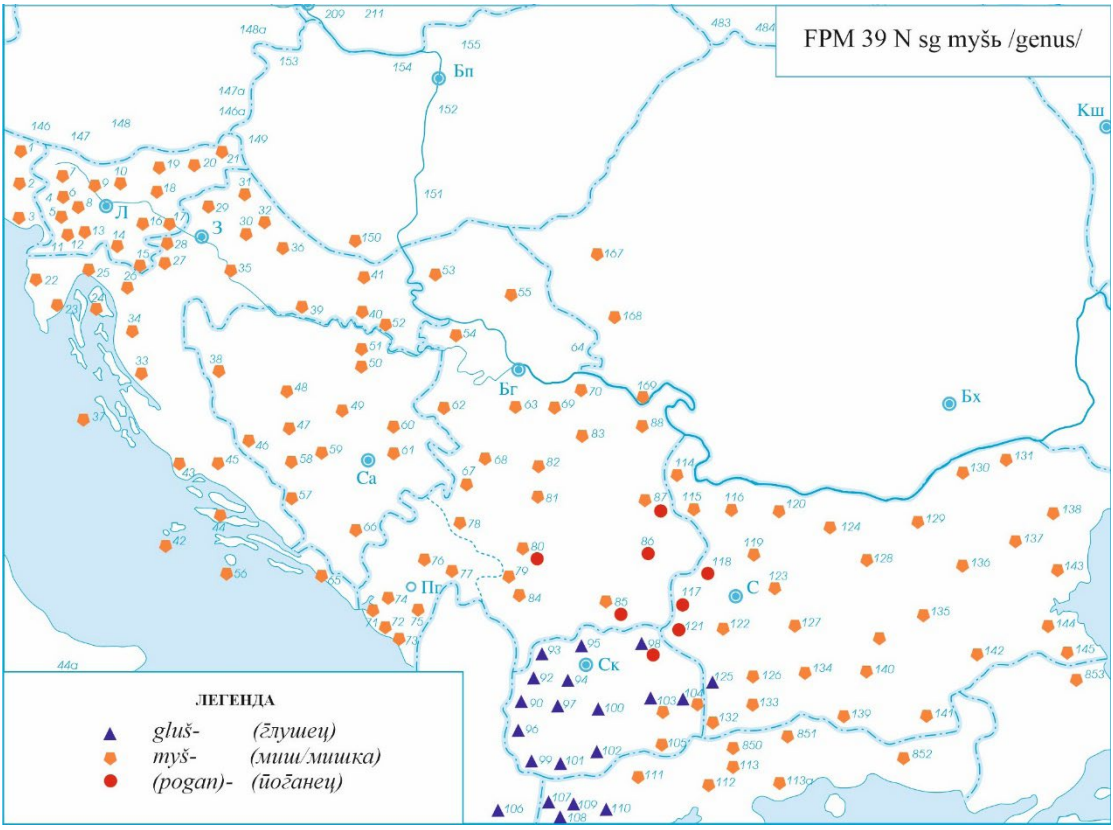
This text focuses on questions from the Lexical Volume 1 of the *General Slavic Linguistic Atlas* (OLA) related to the animal world. Specifically, it concerns the questions that cover the terms for ‘mouse’ (FPM 39 N sg ‘мувь’ /genus/) and ‘rat’ (L 38 ‘крыса’ /Rattus domesticus/) in Slavic dialects. The aim of the analysis is to show the geographical distribution, etymology, and semantic motivation of the Macedonian dialectal terms for ‘mouse’ and ‘rat’ (which are based on the material from the OLA) in correlation with the corresponding dialectal terms from the broader South Slavic territory.

Keywords: ‘rat’ and ‘mouse’, Macedonian dialects, South Slavic dialects, OLA.

Прилог

Карта 1

FPM 39 N sg myšь /genus/
Бп
Кш
Бг
Бх
Са
Пр
С
Ск
З
Л
ЛЕГЕНДА
gluš- (глушец)
myš- (миш/мишка)
(pogan)- (поганец)

Карта 2

ЛЕКСИЧКИ ПАРАЛЕЛИ

Симона Груевска-Маџоска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
simonagrum@imj.ukim.edu.mk

СРПСКО-МАКЕДОНСКИ ЛЕКСИЧКИ ПАРАЛЕЛИ – ЗА НЕКОИ НЕСТАНДАРДНИ ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Македонскиот и српскиот јазик, како два соседни и сродни јазици кои припаѓаат на еден јужнословенски дијалектен континуум, отсекогаш биле во близок контакт. Српскиот јазик бил и јазик посредник од кој се заемале интернационализми и јазик од кој се заемале зборови во македонскиот јазик. Во овој труд фокусот е на заемки од српскиот јазик, кои широко се употребуваат во македонскиот јазик, преземени со целите семантички структури, целосно интегрирани, но не се во редот на стандардните зборови и ги нема во Толковниот речник на македонскиот јазик. Такви се, на пример: именката *позадина*, глаголите *делува, прилагоди, шиша,* кои тука ќе ги разгледаме. Ќе се обидеме, низ примери од уметничката литература, да дадеме аргументи за нивно стандардизирање и вклучување во официјалниот Речник на македонскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, српски јазик, лексика, стандардни зборови, норма

Меѓујазичните влијанија постоеле отсекогаш, но од лингвистички аспект, први кои се занимавале со прашањата за заемање зборови се лексикографите од 18 век, кога се јавува и првиот термин *јазично мешање*. Во 20 век, Меје (1921: 334, во Filipović 1986: 25) смета дека терминот *јазично мешање* е несоодветен и дека треба да се користи терминот *јазично заемање*. Во средината на дваесеттиот век, објавени се две значајни монографии посветени на теоријата на јазиците во контакт – тоа се монографиите на Вајнрајх (1953) и на Хауген (1953; 1969), а на српскохрватското говорно подрачје – монографијата на Рудолф Филиповиќ (1986). Овие научници тргнуваат од билингвизмот и сметаат дека билингвалниот говорител претставува „место на јазичен контакт“ (Weinreich 1953: 1) и „вистинска лабораторија за интеракција на лингвистички примероци кои се спротивставуваат“ (Haugen

1953: 4) (во Filipović 1986: 33). Според нив, билингвалниот говорител владее со јазикот А и со јазикот Б и додека ги држи одвоено, не настануваат проблеми поради билингвизмот. Проблемот настанува кога ќе се појави *интерференција*, односно кога некои елементи се преземаат од јазикот А во јазикот Б или обратно, од различни причини (Ајдуковић 1997: 12). Според теоријата на Вајнрајх и Хауген, од интерференцијата, при преземањето, туѓиот збор некое време има непостојан лингвистички статус, односно преминува во *компромисна реплика* (кога елементот Х при преминот од јазик А во јазик Б задржува некои особини на јазикот од кој преоѓа), за на крај да дојде до *интеграција* на репликата. Заемањето може да биде посредно и непосредно (Filipović 1986: 41–44; 47–48). Српскиот јазик бил и јазик посредник од кој во македонскиот јазик се преземале главно интернационализми, но и јазик од кој непосредно се заемало, со оглед на блискоста и сродноста на јазиците. Јужнословенските јазици претставуваат еден дијалектен континуум, па така нема рески граници меѓу соседните дијалекти и не се чувствуваат толку туѓи позајмените лексички единици.

Во периодот меѓу двете светски војни, во Вардарска Македонија службен бил српскиот јазик, а по Втората светска војна, во рамките на СФРЈ, српскохрватскиот јазик бил службен на државно ниво, така што влијанието продолжило и потоа (Груевска-Маџоска 2021: 118–119). Особено преку литературата и преку медиумите, во македонскиот јазик навлегувале зборови и зборообразувачки модели од српскиот јазик (Ѓуркова 2023: 234–236). Дел од нив влегле во стандардниот јазик, а дел во разговорниот. Но, веќе подолго време, во современиот македонски јазик владее диглосија во поглед на употребата на лексички единици од српскиот јазик во македонскиот јазик во сите функционални стилови и она што претставува норма, односно стандардниот македонски јазик или кога напишаниот текст ќе биде прегледан од лектор. Голем број лексички единици се толку интегрирани во македонскиот јазик, што говорителите воопшто не ги чувствуваат како туѓи. Па така, и во уметничколитературниот функционален стил, којшто ќе го разгледуваме тука, во публицистичкиот, па дури и во научниот функционален стил, ги среќаваме без задршка, дури и откако ќе бидат прегледани од лектор. Она што паѓа в очи од материјалот е дека од 135 томови македонска книжевност, едиција објавена како владин проект, во оние дела што се од понов датум се наоѓаат приме-

рите што ги разгледуваме тука, додека во постарите изданија не. Да потсетиме дека сите книжевни дела проаѓаат низ лектура, а од оваа едиција веројатно и по вторпат. Но, ниту писателите ниту лекторите не ги чувствувале овие лексички единици како туѓи. Па затоа, целта на овој труд е на овие лексички единици – заемки од српскиот јазик да им се даде право да бидат дел од стандардниот македонски јазик.

Српските заемки во македонскиот јазик претставуваат значаен лексички слој, кој бара поширока анализа, но ние овде ќе се задржиме само на неколку примери.

• делува

Првиот пример, глаголот *ѕелува*, го нема во ОДРМЈ, додека во неофицијалниот ДРМЈ го има со значење *влијае, ѕава резултат*. Во српскиот јазик глаголот *ѕеловати* има четири значења наведени во РСЈ: *1. а. вршити оѕређени утицај, утицати. б. (на нешто) имати оѕређено ѕејство, оѕређени ефекат, учинак (нпр. о леку). в. бити активан, у фази активноѓ ѕејства (нпр. о инјекции, сили теже итѕ.). 2. остављати, изазивати оѕређен утисак, ѕојам, ѕоимати се. 3. а. вршити неки раѕ, обављати неку јавну ѕелатност, бити активан, ѕелати, раѕити. б. обављати неку пословну активност, функцију, пословати; функционисати (нпр. у некој орѓанизации, установи. 4. вој. в. ѕејствовати.*

Вообичаено, при лектура, *ѕелува* се заменува со *ѕејствува, личи, изѓлеѕа како/на* и *влијае*. Примерот го среќаваме во следните извадоци:

Делуваше како во неа ѕа не живее никој.

Балконот ѕелуваше многу заштитено.

Зараѕи тоа тој ѕелува некако стеѓнат, замазнет.

Сеѓа ми е јасно ѕека тоа што, тоѓаш, кај неѓо ми оставаше впечаток на совршена контрола беше само неѓоватa искусност, неѓоватa зрелост, која споредена со мојата младост, наивност и постојана занесеност, мораше врз мене ѕа ѕелува како мајсторство на животната уметност.

(Кица Колбе. Снегот во Казабланка. ЕКМКТ)

Дури сеѓа ми ѕелува.

(Горан Стефановски. Одбрани драми. ЕКМКТ)

Она што го нарекуваме јас е само идејата за нашето тело и нашата душа кога претпоставка предизвикано од други тела и други души.

Велам, тогаш ми беше одбивна и неговата немоќ да ги следи идеите, јас му зборував за учењето на Декарт за божјото делување според сопствената волја,...

(Гоце Смилевски. Разговор со Спиноза. ЕКМКТ)

Времето неуморно носеше нови премрежија за разговори и некогаш некој ако ја започнеше оваа приказна, таа делуваше на нешто општо и чуено и како доказ дека приказната не е измислица, ...

(Младен Србиновски. Приказни од Долна Земја. ЕКМКТ)

Сето ова делува најприродно, како и суптилните, кружни движења на нејзините полнички дланки,...

– Жана наслушнувала дека бил темномурест, со блескави, црни очи и чиста насмевка, која, покрај сета спонтаност, делувала живо.

И делуваат како откачени фантазмагории, иако се само обични животни случки.

Плоштадот, прашливо плато изгубено меѓу сивите небодери, делуваше пусто.

(Александар Прокопиев. Избрани раскази. ЕКМКТ)

Дури и сега ми идат морници кога ќе се сетам колку заканувачки делуваше таа нема радио кутија сместена во малата витрина до каучот.

Неверојатно загубено и клапнато делуваше по насилничкото угоре-удолу качување-слегување по сто триесет и петте скали, шесте плоштатки и седумте одморишта на зградата во Чаир.

Генерално делуваше разочарано но сепак имаше најдено сили мошне учтиво да ми укаже дека што не добил награда...

(Драги Михајловски. Избор. ЕКМКТ)

Играта дозволуваше да се делуваа некорисно, да се живее бесцелно, да се подава на задоволства што се неразбирливи за сиромавиот човек.

Гласовите се груби, и сплотени во едно, соединети во толпа, тие делуваат заканувачки.

Беше олицетворение на машката убавина и сеѓно што беше претставен во животинско обличје, тој ѓелуваше врз сетилата за половата убост на гледачот.

Тоа врз мене ѓелуваше понижувачки и јас станував безволен и ѓепресивен.

(Зоран Ковачевски. Аристотел од Ресен. ЕКМКТ)

Го штитеа мештаниноτ оѓ разни шпекуланти, а заѓ таа фасаѓа можеа ѓа ѓелуваат носителите на прогресивната мисла!

(Божин Павловски. Уткини соседи. ЕКМКТ)

Со оглед на словенското потекло на глаголот *ѓелува*, како и целото гнездо други зборови со истата основа, како на пр., *ѓело, ѓелоτворен* и др., не гледаме причина да не биде прифатен како стандарднојазичен.

• прилагоди

Вториот пример, глаголот *прилагоѓи*, се смета за српска заемка образувана од префиксот *при-* и придавката *лагоѓан*[1]. Го нема во ОДРМЈ, додека во ДРМЈ го има. Во РСЈ глаголот *прилагоѓити* е толкуван како: *ѓовести у склаѓ са приликама, усклаѓити*. При лектура се заменува со глаголот *аѓаптира* од латинско потекло (Ширилова 2001) и со глаголот *приспособи* од руско потекло (Чундева 2017: 180). Морфолошката адаптација на глаголот *прилагоѓи* е завршена, го наоѓаме во сите глаголски времиња, како и како глаголска придавка *(не)прилагоѓен,* глаголски прилог *(не)прилагоѓувајќи* и придавка *(не)прилагоѓлив* (српски *прилагоѓљив*). Го среќаваме во следните примери:

Тоτе понатаму, изненаѓувајќи се самиоτ себе и прилагоѓувајќи се кон ситуацијата и поѓнебјето, сосема незабележително ги беше еѓна по еѓна напуштил кантатите и сонатите и фуѓите заеѓно со алеграта па ги беше прифатил брзите, шестерците,

За тоа време ѓоѓека Тоτе проѓолжуваше ѓа си ги прилагоѓува интерпретациите и композициите спрема егзотичните места што ги посетуваше, Љубе поѓ негов наѓзор се трудеше ѓа научи колку толку и француски.тешките и матните разѓелби.

[1] „*lagoda* praslav. apstractum na *-oda* (upor. *sloboda, razonoda*) ‹udobnost, komotnost£, pridjev (…) na -ьn *lagodan* ‹ugodan, udoban£“, Skok 2: 260−261.

Беше неверојатно како тие четворица луѓе си ѓи прилагодија чекорите толку лесно и брзу кон оваа музика, како таа отсекогаш да била нивна. Вчудовидените лица од салата не знаеа што да кажат.

(Ермис Лафазановски. Егзотична кантата. ЕКМКТ)

Прилагоди се.

(Горан Стефановски, Одбрани драми. ЕКМКТ)

Во духот човеков неприлагодлив на пораз...

(Тодор Чаловски. Sидање сон. ЕКМКТ)

...што за староседелците било само звук кој набрзу го прилагодиле на својот слух.

Полека го смируваше својот дух прилагодувајќи се на новата ситуација.

Сета недоволност на постоењето собрана во една точка: грабежи, злосторства, триумф на силните, моќните, итрите, настојчивите, прилагодените.

Способноста да се прилагоди на времето - со сите пратемни побарувачки - му донесе успех во трговијата;...

(Митко Мацунков. Кон другата земја. ЕКМКТ)

Прилагодувањето на она околу него е бавно,

како прилагодувањето од фетусно на човеково постоење.

Прилагодлив е. Двоен, ако се гледа облизу.

...неговиот иден развој нема да биде наследно одреден,

туку ќе се прилагодува на условите што се менуваат.

(Јован Павловски. Само понатаму, во височините. ЕКМКТ)

• позадина

Именката *позадина* е српска заемка образувана од прилогот *позади*, кој во македонскиот јазик гласи *одзади*, а соодветната македонска именка *задина* е образувана од предлогот *зад* кој во ОДРМЈ во првото значење е толкуван како *местоположба од другата, задната страна на нешто, одзади.* Именката *позадина* е ставена во ДРМЈ со толкување *тоа што е одзади*. Но, *позадина* е широко распространет збор во македонскиот јазик во сите функционални стилови. Во РСЈ е толкуван како: *1. а. задњи, доњи део нечега. б. оно што се налази иза*

нечеѓа. 2. вој. а. поѳручје иза борбене линије. б. трупе које се налазе иза борбене линије. 3. ѳруѓа страна нечеѓа, наличје. 4. фиѓ. скривени узрок неке појаве. Ја наоѓаме во следните примери:

А ѳека еѳра имаше; како ѓи нашол каѳе ѓи нашол, ѳали ѓи купил или ѓи украл ѳали ѓи зајмел или ѓи најмел, важно е ѳека имаше еѳра: жолти еѳра со морничави точки и црвени бројки на моѳра позаѳина.

Што и ѳа велеа ѳругите на Тоше ниту му беше важно а ниту пак можеше ѳа чуе за што се работи, затоа што тој се беше занел во своето свирење, а само со крајот на окото скришно ѓи набљуѳуваше мажите и жените кои во позаѳината на темната сала се беа фрлиле во орски занес.

Во позаѳина се ѓлеѳаше езеро и лебеѳи кои мирно стојат на воѳената површина.

(Ермис Лафазановски. Егзотична кантата. ЕКМКТ)

Се спушта златна позаѳина, Михајло се оѳѳалечува оѳ Евто. (во дидаскалии)

Султана се враќа назаѳ заѳ фреската која се затвора, златната позаѳина се крева ѓоре, сцената е иста како на почетокот. (во дидаскалии)

(Горан Стефановски. Одбрани драми. ЕКМКТ)

Позаѳината, преполнетата соба, навистина можам ѳа ја премачкам, оставајќи само ѳва-три преѳмети: тркалезната масичка со шарен чаршав,...

...за што свеѳочат бело-сините лиѓештули, чаѳори за сонце и куполести кабини за пресоблекување во позаѳината на фотоѓрафијата,...

(Александар Прокопиев. Избрани раскази. ЕКМКТ)

Армоничето сеѓа се влечеше потивко во позаѳината.

...ѓи ѓледам пак јасиките како се нишаат спроти ѓолиот риѳ поѳалеку во позаѳината, сеѓа осветлени оѳ повисоко, со еѳна жолтосивкаста аура околу врвовите.

Кај случајов со Никола Поцо тоа се усложнува со неѓовите манипулации во позаѳината.

(Димитар Башески. Бунар. ЕКМКТ)

Во нејзиниот централен дел, во средето е Сливата Петровка во сиот напон на крошната и лисјата, а зад неа, во позадината е куќата во која живее стариот деденка Јован, значи тој.

Зад неа, во позадината е куќата на која се гледаат горните делови на катот, еден прозорец, кровот и неколкуте слоја на излупената фасада.

(Крсте Чачански. На небото книга. ЕКМКТ)

...иако скоро пет години војник бил, една и пол во позадина, пред 9 септември со месеци на границата, за веднаш потоа да му судат,

Само одвреме навреме, над бескрајната вода како на позадината на некое време во исто миг и постаро и помлado, се гледа силуетата на човек на коњ, со копје во рака,...

(Митко Маџунков. Кон другата земја. ЕКМКТ)

• шиша

Глаголот *шиша* потекнува од српскиот јазик и во РСЈ е толкуван како*: 1. а. скраћивати или потпуно одсецати косу или браду маказама, машином и сл., стрићи. б. уопште сасецати, поткресивати, скраћивати маказама или сличном направом. в. уређивати нечију косу, фризуру скраћујући, одсецајући је. 2. физ. разг. а. експлоатисати, пљачкати, глобити. б. претицати, превализати некога (у нечему). 3. физ. а. учестано, у рафалима пуцати; пролетати фијучући (о мецима из ватреног оружја). б. кретати се веома брзо, дувати (о ветру); јурити, летети право*. Во македонскиот јазик со ова значење стандарден збор е *стриже, пострижува.* Српската заемка *шиша* особено е широко распространета во Скопје, каде стандарднојазичниот глагол *стриже* воопшто не се среќава. Во ОДРМЈ глаголот *стриже* е толкуван како *сече, реже со ножици или машина коса, волна и сл.* При пребарувањето на фризерските салони во Скопје, во ценовниците со услуги, во сите стои услугата *шишање* (глаголска именка), а не *стрижење* Во примерите глаголот шиша се среќава и префиксиран со префиксот *пот-*. Исто така, именката *шишки* (српски *шишке*) којашто е изведена од глаголот *шиша* е ставена во ОДРМЈ, но не и глаголот од којшто е изведена, додека во ДРМЈ го има. Стандарднојазичниот збор во македонскиот јазик за *шишки* е *кркми*, непознат за голем дел од македонските говорители. Во ОДРМЈ именката *кркма* е дадена со две значења: *1. Козина што се добива од коза со стри-*

жење. 2. (само мн.) Предниот дел на косата што го покрива челото. Во ОДРМЈ е ставен и зборот *шишка* со значење *парче коса или кадра, локна пуштена над челото, пократки прамени коса што паѓаат врз челото и покриваат дел од него*, има стилистички маркер на нестандарден збор.

Не можам да се шишам. Ќе умрам ако се поштишам.

Немам јас тебе што да ти се шишам.

Има да се шишаш.

(Горан Стефановски. Одбрани драми. ЕКМКТ)

Овие заемки се преземени од српскиот јазик со целите семантички структури, односно нема никакви измени во значењата. Именката *позадина* е широко употребувана и во информатичката терминологија и во македонскиот и во српскиот јазик, иако тоа значење не е засведочено во РСЈ, од причина што е понова појава. Лексичките значења на останатите заемки се идентични.

Заемањето зборови од други јазици е еден од начините за збогатување на лексиконот. Доколку се води борба со туѓите зборови, се преоѓа во јазичен пуризам, но секако дека и некритичкото заемање, особено на англиските зборови, не треба да се поттикнува. Во современиот македонски јазик имаме и појава на засилена употреба на турцизмите во повеќе функционални стилови, дел од архаичната лексика, дел од разговорниот функционален стил. Во таа насока, не гледаме проблем српските заемки, кои се целосно интегрирани и на фонетско и на морфолошко и на семантичко и на лексичко ниво, да бидат прифатени во стандардниот македонски јазик.

Студијата на Канон покажува дека повеќе од илјада скоро позајмени зборови во англискиот јазик се од 84 јазици, и тоа: 25 % од францускиот, по 8 % од јапонскиот и од шпанскиот, по 7 % од италијанскиот и од латинскиот, по 6 % од африканските јазици, германскиот и грчкиот, по 4 % од рускиот и од јидиш, 3 % од кинескиот и помал процент од арапскиот, португалскиот, хинди, санскрит, хебрејски и многу други јазици. И покрај космополитизмот на англискиот јазик, тој секако останува англиски (Algeo 2010: 266–267). Кога ќе се преземат зборови во еден јазик, тие може да се асимилираат или да се интегрираат. Многу зборови коишто биле заемки во англискиот јазик целосно се интегрирале и родените говорители воопшто не

ги чувствуваат како туѓи, како на пр., зборот *долар*, кој потекнува од германскиот јазик. (Stubbs 2002: 174–175) Во таа насока, заемките од српскиот јазик: глаголите *делува, прилагоди* и *шиша,* како и именката *позадина* македонските говорители не ги чувствуваат како туѓи – тие се интегрирани во македонскиот лексикон и треба да бидат подигнати на ниво на стандардни зборови во македонскиот јазик.

Литература

Ајдуковић, Јован 1997. *Русизми у српскохрватским речницима,* Фото футура, Београд.

Груевска-Маџоска, Симона 2021. *Лексикологија на македонскиот јазик*, Ми-Ан, Скопје.

Ѓуркова, Александра 2023. *Социолингвистика. Македонски јазик: јазичното планирање и јавната комуникација*, Македоника литера, Скопје.

Чундева, Нина 2017. *Русизмите во македонскиот литературен јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Руски центар, Скопје.

Електронски корпус на македонски книжевни текстови, *Дигитални ресурси на македонскиот јазик*, МАНУ – ЕКМКТ: http://drmj.manu.edu.mk/

Дигитален речник на македонскиот јазик – ДРМЈ: http://drmj.eu/

Официјален дигитален речник на македонскиот јазик – ОДРМЈ: https://makedonski.gov.mk/

Речник српскога језика – РСЈ 2007. Матица српска, Нови Сад.

Ширилова, Велика 2001. *Голем лексикон на странски зборови и изрази*, Топер, Скопје.

Algeo, John 2010. *The Origins and Development of the English Language*: Sixth Edition. Wadsworth, Cengage Learning, Boston MA, USA.

Cannon, Garland 1987. *Historical Change and English Word-Formation: Recent Vocabulary*, New York: Lang.

Filipović, Rudolf 1986. *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

Stubbs, Michael 2002. *Words and Phrases, Corpus Studies of Lexical Semantics*, Blackwel Publishing.

Skok, Petar 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

SERBO-MACEDONIAN LEXICAL PARALLELS: ON SOME NON-STANDARD WORDS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The Macedonian and Serbian languages, as neighboring and closely related members of the South Slavic dialect continuum, have always been in close contact. Serbian has served both as an intermediary language for borrowing internationalisms and as a direct source for words adopted into Macedonian. Due to their proximity and shared history within the same state, Serbian had a significant influence, and the majority of Macedonian speakers were bilingual. According to the theories of Weinreich and Haugen, bilingualism is a key factor in language acquisition. Borrowed elements progress from interference, through a compromise replica, to full integration at the phonetic, morphological, semantic, and lexical levels. Borrowing can occur indirectly or directly, with borrowing from Serbian being primarily direct.

This paper focuses on loanwords from Serbian that are widely used in Macedonian, fully integrated into its semantic structures, but are not considered standard and are absent from the official Macedonian Dictionary. Examples include nouns like "позадина (background)" and verbs such as "делува (act)," "прилагоди (adjust)," and "шиша (cut)." Through examples from literary works, we aim to provide arguments for the standardization and inclusion of these words in the official Dictionary of the Macedonian language.

Keywords: Macedonian language, Serbian language, lexicon, standard vocabulary, linguistic norm

Катица Трајкова

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
katicatrajkova@yahoo.com

НАЗИВИТЕ ЗА *СВИЛА* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудот ќе бидат обработени називите на свилени ткаенини во македонскиот јазик главно ексцерпирани од картотеките на долгорочните проекти на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и тоа: *Речник на македонската народна поезија, Речник на македонската народна проза и Толковен речник на македонскиот јазик*, главно турски заемки кои денес функционираат како архаизми (бурунџук, кроазе, камуха, ѓезија).

Клучни зборови: македонски јазик, ткаенини, називи на свила

Свилата е најубавиот и најделикатниот материјал којшто досега е создаден и отсекогаш бил симбол на скапоценоста и елеганцијата. Како што е веќе познато, оваа ткаенина се добива со сложена обработка на кожурците на свилената буба (Bombix mori), кои се хранат со листови од црница, а првобитно постапката за изработка на свила, според археолошките наоди, настанала во Кина, бидејќи црницата, дрвото коешто е главен извор на храна на свилената буба, во минатото растело само во североисточна Кина (Heršak, Vidaković 2019: 279). Одгледувањето на свилената буба било строго чувана тајна, а пренесувањето на јајцата на свилената буба во други држави било забрането и казниво со смрт. Но, и покрај сите мерки на претпазливост, свилената буба била тајно префрлена во Јапонија и на Тибет. Подоцна, двајца свештеници во шуплината на своите стапови од Јапонија ја пренеле во Цариград (Sitarić: 1927, 3).

Одгледувањето на свилената буба не било непознато во нашите краишта. Напротив, постојат повеќе извори кои потврдуваат дека свиларството, односно бубарството во минатото била развиена стопанска гранка во Македонија, особено по доаѓањето на Османлиите во овие краишта (Константинов 1992: 256). Најмногу се одгледувала во

Воденско, Серско, Мегленско, Бојмија, Гевгелиско, Дојранско, Струмичко и во други области, кои биле богати со дрвото црница. Според записите во *Етнологија на Македонците* (МАНУ 1996: 55), селото Црничани, во Дојранско, било еден од центрите на градини со дрва црници.

Во студијата на Костиќ (Костић 1921: 78–83) посветена на свиларството, се среќаваат податоци[1] дека околу Воден имало цела шума од црници и дека неколкумина Швајцарци купувале свила од тука. Во продолжение Костиќ наведува дека „во седумдесеттите години на деветнаесеттиот век свилените кожурци од Воден биле продавани по 'одлична цена' во Марсеј и во други трговски градови во Франција и во Италија[2]“. Исто така, во 1863 година во Гевгелија работеле 9 фабрики за производство на свила, а свиларството било развиено и во Солун.

Во монографијата на колешката Веселинка Лаброска (Лаброска 2003: 136–137), посветена на говорот на селото Кула во Серско, изворно, од информатор, роден говорител на овој дијалект, е запишана приказната *За копринатa*, во која е опишан начинот на добивање на свилени нишки од овој инсект, а на крајот од приказната се зборува за потеклото на свилата и нејзината појава во Европа.

Тąк'а к'и-н'апрąјми в-ęдн'а с'обą вис'окǫ кąт-нą-кр'еват, и-ǫзг'ори к'и-пǫст'елими б'ал чąршąаф и-к'и-нąфąрлув'ами л'истą ǫт-ц'ąрницą кąт-к'и-изл'агąт ц'ąрвитǫ. И-т'иą ц'ąрфчинą с'е пǫ-л'истąтą-сą, јąд'ат. З'елęни л'истą, т'азę, ǫт-цąрн'ицити. Нą-нęд'алą дв'а, тр'и п'ąтą квą-сę-м'алки, ą-кв'а к'и-пǫр'аснąт м'ожę и пр'еку д'ен'. И-кą-к'и-јąд'ат, к'и-јąд'ат, к'огą к'и-д'ој вр'ами дą-зąвитк'увąт и-т'иą вн'етрę к'ę-сę-зąв'иткąт. Т'олкǫ тąк'а к'и-ст'ани кąт-нą-кик'ирикą, 'амą гǫл'ами, т'олкąви гǫл'ами к'и-ст'анąт и-п'осли т'оą к'и-ст'ани св'илą. И-п'осли гą-в'арими и-'ајдę к'онци, изл'авą св'илą. Акǫ нą-вр'ами нę-ги-пǫп'арąш зą-дą-гą изв'адąш св'илąтą, ǫн-к'и-гǫ-приб'уши. Нą пр'имęр к'акǫ шл'упкąтą, к'акǫ к'оркąтą нą-кикир'икити. И-т'ој сę-рąс'ипувą св'илąтą, кǫпр'инąтą. П'оштǫ 'оно приб'ушил и-к'онцąтą ги-приб'ил. И-т'укą в'ечи н'амą кр'ај. И п'осли гą-тк'ајми св'илąтą и-ǫт-т'о чąршąави пр'ајми, чąрш'ави б'али. Н'ајскąпǫц'ени. ǫст'аваt с'ами от-т'иę пипир'удити. Онą стąн'увą пипир'удą, квą-к'и-гǫ-приб'уши, квą-к'и-ǫжив'еę, н'али! От-

[1] Авторот податоците ги наведува според книгата *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* од патеписите на G. Muir Mackenzie and A. P. Irby.

[2] Авторот податоците ги наведува според книгата *Маѓедонија и Маѓедонци*, II од Иван Иванић.

т'ии пеперу'уди ост'аваат с"ами, ст'о, дв"аста парчиња за-с"ами. Разл'ични пипир'уди изл"аваат, б"али, шар'ени. И-т'иа си-'имат л'егло к'ако вр'апчито и-т'ам к'и-и-н'оси јајц'ата, ги н'осат јајц'ата и-ги-соб'ират уфс'обата. Шаом к'и-сн'еси ј'ајца и-ум'ира. Јајц'ата ги ч'уват на-т'опло. Ква-к'и-д'ој вр"ами четр'иесе д'ен'а ги-н'осат ст'ари жени, так'а си-ги-б'утат. С"амето го-н'осат на-т'опло и-кв'а к'и-п'очнат в'ек'и да-изл"аваат на-царфч'ина, и-тог'а к'и-ги-т'урат на-т'оа, на-чаршааво.

Ж'алта ж'алта т'а копр'ина, л'ели! И-б"ала 'има. Си-пр'ајахми див'ојки св'илини фуст'ани, па-в'езани т'ука, 'еее, мн'огу бил'о уб'аво! Цв'арста-е копр'ината как-т'ел-е, не-се-к'ини.

Копр'ината е-от-К'ина. Б'ило забр'ането уф-К'ина, за-да-н'е иск'очи св'илата от-т'ам. Кал'уг"ер 'он б'ил, от-Г'арција. Кал'уг"ero от'ишал сасбаст'ун, прob'ушал-го баст'уно, пр'азан, и-го-нап'ал'н"ал ј'ајца от-св'ила и-так'а го-пр'енес'ува пр'еку гр'аница уф-Евр'опа. И-т'очно, Г'арцити га-прен'есоа.

И во книгата на Петре Камчевски со наслов „Ваташа", авторот го документирал одгледувањето на свилената буба, влечењето на свилените нишки, запишувајќи дека од средината на 19 век до почетокот на 20 век неколку ваташки македонски и турски семејства одгледувале свилени буби (Камчевски 2012).

Свилата како суровина, во минатото, има посебно место во домашното текстилно производство. Имено, од чиста свила или пак свила помешана со памук се ткаеле платна, кои се користеле за изработка на делови од облеката, модели што биле прифатени од градската култура на облекување, кои во народната традиција навлегувале благодарејќи на трговците и кираџиите (Здравев 1996: 225). Од свила се изработувале чаршафи за завиткување на постелнината, покривки за кревет и маса, потоа крпи – ризи, кои се користеле за покривање на sидните огледала, иконите. Со свилен конец биле везени перничиња, биле изработувани разни плетени изработки, а во Валандовско се познати т.н. „украшенија", sидни декоративни предмети, изработени „со аплицирање на изрежени кожурци врз црно платно или врз кадифе" (Павковиќ 2012: 143). Во Ваташа платното исткаено само од свила народски се викало „буранџук" и обично имало бела или жолта боја, во зависност од кожурците, а свилената ткаенина освен за облека, се употребувала за правење на торби за топовски барут, за гуми за велосипед, за непробојни елеци, за хируршки конец и друго (Камчевски 2012).

За ткаенината изработена од свилени шишки во македонскиот стандарден јазик функционираат двете лексеми и *коприна* и *свила*, со тоа што кај коприна во Толковниот речник на македонскиот јазик (т. 2: 603) има упатување види свила, а под оваа именка се забележани пет значења (т. 5: 316): 1. Конец, влакно произведено од кожурецот свилена буба (Точи свила); 2. Ткаенина од конецот производ на свилената буба (Природна свила. Тешка свила за вечерни фустани); 3. Ткаенина што личи на свила добиена по вештачки пат (Вештачка свила), 4. (прен.) Тоа што прилега на свила по своите својства или надворешен изглед (Немаше коса, туку свила); 5. (бот.) Влакна на горниот дел од кочанот на пченката (Пченкарна свила).

За овие називи, *свила, коприна* и за називите *шид и брачина* во бугарскиот јазик има пишувано Илиева (Илиева 2020: 89–98). Таа во статијата се задржува на етимологијата на овие четири лексеми. За лексемата свила, како општословенски назив за овој вид ткаенина, вели дека можеби потекнува од кинескиот назив за свила распространет преку посредство на иранските трговци. Таа го наведува етимолошкиот речник на Шуслер, според кој старото толкување на хиероглифот за означување свила е siə< *sij (сп. Илиева 2020: 94). Меѓутоа, авторката потенцира дека „изведувањето на зборови во европските јазици од кинески извори е особено несигурно, ако станува збор за стара потенцијална заемка“. Називот брачина со значење ‘свила’ е позајмен од персискиот јазик преку јазикот на Прабугарите и тој претставува етимолошки дублет на подоцнежната заемка ибришим (преку арап. `ibrīšim, а подоцна преку турскиот јазик). За називот шид, Илиева посочува дека станува збор за заемка од германскиот јазик (сп. герм. Seide ’коприна‘, средно високогерм. sīde, старо високогерм. sīda, sēta, кои, пак, се од лат. saeta ’коса, влакна, свила‘). Фактот што оваа лексема на јужнословенска почва е адаптирана со почетно ш- има паралела во рускиот јазик, каде што шелк ’коприна‘ е исто така заемка од германскиот јазик. За именката коприна Илиева вели дека оваа лексема е најчест назив за овој вид ткаенина и најприфатлива е тезата дека таа е заемка од герм. збор Köper (вид на текстилно ткаење, кепер).

Во нашиов труд ќе се задржиме на називите на свилени ткаенини во македонскиот јазик главно ексцерпирани од картотеките на долгорочните проекти на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и тоа: *Речник на македонската народна поезија, Речник*

на македонската народна проза и *Толковен речник на македонскиот јазик*. Исто така, ексцерпираниот материјал ќе го дополниме и со примери од монографијата на Јашар-Настева (Јашар-Настева 2001).

Пред да го изложиме ексцерпираниот материјал, неизбежно е да споменеме дека во монографијата *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови* (Макаријоска 2003: 280) се споменати називите свила, коприна/копрена, камоуха, како дел од богатата материјална култура во овие краишта. Имено, називот свила е потврден во Душановата грамота за манастирот Св. Архангели Михаил и Гаврил: да даю цркви свилє сто тисоукьь волиа сто перпер и со овој пример сакаме ја потенцираме вредноста на свилата, односно според наведениот пример, илјада свилени буби чинеле еден перпер. Овој пример за вредноста на свилата го наведува и Костиќ (Костић 1921: 78 – „У 14. веку у Старој Србији било је свиларство јако развијено, нарочито у Пилоту; тада је хиљада свилених чаура вредела једну перперу“). Дека одгледувањето на свилената буба било мошне развиено во околината на Долни Пилот зборуваат и податоците од Хрисовулата на кралот Стефан Дечански, каде што е наведено дека „домаќинствата во Долни Пилот биле задолжени на манастирите секоја година да им даваат одредена количина чаури или буби“[3].

Називот камоуха во монографијата е наведен во белешка за возобнувувањето на Лесновскиот манастир од 1558 год.: и єщє на одежде свещєниукиє фєлон ѡ камоухє и єпитрахил с златом.

Оваа лексема со значење 'вид свилена ткаенина' ја бележат и Толковниот речник на македонскиот јазик (т. 2: 464) и Речникот на македонската народна поезија (т. 3: 264).

Пр.: Јанкула седло кроеше / на солунските сараќи / од чиста свила камуха (Мих. 451); што чине, да чине Радич, / скоро тамо да си појде, / на војската анадолска, / анадолска казаблашка, / батисаа корабјето, / чисти свили ем камухи (Мих. 451).

Камуха како 'тенка свилена материја' ја среќаваме и во Речникот на југоисточните македонски говори изработен од Коста Пеев (Пеев т. 2: 253): ~ *нашиот базирѓанин* (сака) ... *тенко кажу камуха, што̀то мàра дрàмови да има, мло̀го пàри да сече* [V, РМ. 188] ~ *дојдоха ја земаха нијаста момата. Остана камухата нешкаена на старолакот* [V, РМ. 195].

[3]Сп. Р. Ћук, *Свиларство во Лексикон српскоѓ средњеѓ века*, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд: Knowledge, 1999, 657.

Мито Аргировски во Речникот на грцизмите во македонскиот јазик (Аргировски 1998: 133) ја бележи оваа лексема: камуда f. дијал. 'свилено платно за шиење фустан' нотирано во Гевгелиско, и ја толкува како заемка „веројатно од нгр. καμουχᾶς или пак, од нар. *καμοῦδα 'вид платно од Дамаск', можеби од персиско-турското kemha 'вид свилено платно'".

Фасмер (Фасмер II: 174) именката *камка* 'крпа од дамаск', старорус. *камка* 'свилена ткаенина со шари' ја толкува како заемка од тат., казах., кирг., алт. katka 'свилена ткаенина слична на сатен', тур. *kätχa*, крим.-тат. *kitχa* од кинеско потекло.

И во Бугарскиот етимолошки речник (т. 2: 194) *камуха* е наведена како заемка од турс. *kemha* 'вид свилена ткаенина' од перс. *kämhā,* а тоа пак од кинес. *kimša*, kinša 'брокат'. Во овој речник, од истиов корен, во Кичевско е забележана именката *камфа* со значење 'конец за везење'.

Во продолжение ќе ги наведеме називите за свилени ткаенини што ги ексцерпиравме од посочените картотеки.

Атлаз е назив за свилена ткаенина со висок сјај. Толковниот речник ја бележи оваа лексема (т. 1: 65), а исто така таа е нотирана и во Речникот на македонската народна поезија (т. 1: 48): атлас. *свет͡лива, свилена т͡каенина:* влези внатре, постели си, / постели си на хамбаре, на миндере, / постели си зилен атлас/.../ и са покри с црвен атлас (МПр. IV, 3, 141); и во монографијата на Јашар-Настева (2001: 78–79), пр.: ' ... Со тие шалвари од атлас, до земи пропуштени ... !' Јашар-Настева го бележи и дериватот *ат͡лазлија*: '... со таа антерија атлазлија, што дури да молскоти ... ' изведен од основата атлаз со помош на суфиксот *-лија* со кој се образуваат качествени придавки.

Атлаз е балкански турцизам (Škaljić 1989: 104), од тур. atlas, а тоа пак од арап. atlas 'вид свилена ткаенина' (сп. буг. *ат͡лаз,* ром. *atlaz,* аром. *atlaze,* алб. *atlas,* нгр. *ατλάζι*). (Tietze 1: 224).

Во Речникот на македонската народна поезија (т. 1: 210) ја регистрираме именката **бурунџук** со значењата: 1. *т͡енка п͡ровид͡на свилена т͡каенина*: Неда ткае тенко платно, / тенко платно бел бурунџик (Мил. 322); 2. *неп͡рераб͡отена свила:* Радина мајка на порти седи, / на порти седи, бурунџук преди (Фирф. 2, 428) и 3. *во служба на ат͡рибут͡ (п͡рид͡авка):* ќе извада мамо, свилени дарови, / ќе дарувам мамо, два рала сватови, / ќе извада мамо, бурунџук кошули, / ќе дарувам, мамо, нунко ем старосват (ИФ). И во монографијата посветена на

турцизмите во македонскиот јазик (Јашар-Настева 2001: 78) е забележана оваа лексема како ’ткаено, многу тенко свилено платно од кое се правеле (најчесто) кошули за дар': „Јас ке 'и носам на малките моми, / Тие ке ми пра’ет бурунџу кошул’а, / Бурунџу кошул’а, риза абдеслиа“ или „Му облече бурунџи кошул’а, / Му облече от кафтан долама“. Дека навистина бурунџукот бил ткаен од нашите предци укажува и податокот од Ваташа (погоре споменат) запишан со фонетската разновидност *бураџук*.

Во Зборникот на Миладиновци (Миладиновци 1962: 320) ја регистриравме именката *бурунџуклија*, која, исто како и во претходниот пример, е изведена со суфиксот -лија со кој се образуваат качествени придавки: Убава Јана платно си ткае / Платно си ткае в нејната тета / Тенкото платно, бурунџуклиа / Кенарето му се сухо злато.

Оваа именка е балкански турцизам (bürüncük), а освен во македонскиот се среќава во бугарскиот и во романскиот јазик (Skok, t. II: 242).

Во картотеката кон Речникот на македонската народна проза ексцерпиравме уште еден назив на свилена ткаенина, **ѓезија**, пример запишан од Марко Цепенков: На потурите клаавме учкури од ѓезија. Ѓезијата ни идеше од Сер. Србмените гајтани што ’и шиевме на чепќените и на тозлуците од потурите ни идеа од Беч (Цепенков 1980).

Скок (Skok I: 477) ја бележи оваа лексема со две форми: ѓеисија ’богато одело', што се среќава во народната поезија и ѓизија ’вид свилена шарена ткаенина што се изработува во Мала Азија и Сирија' од тур. geysi ’одело, руба' (сп. и Škaljić 1989: 250)

Кумаш е исто така назив за свилена ткаенина. Во Толковниот речник (т. 2: 665) оваа именка е со ознака дека е забележана само во еднина со значењето ’вид свилена ткаенина, свилено платно, атлаз'. Пр.: Носеше кафтани од срмен кумаш.

Во Картотеката кон Речникот на народната проза *кумаш* е забележан со неколку потврди, дел од нив со значење како памучна ткаенина или штоф (Радовановиќ, Тиквеш и Рајец ...); додека во примерот: „Дошло денот да крои нешто од скап кумаш и фатил да си остава по некое ендезе за себе (Марко Цепенков, Сказни и сторенија 1954: 129)“ можеме да забележиме дека се работи за скапа ткаенина, па оттука би претпоставиле дека се работи за свилена ткаенина. Во материјалите за велешкиот говор на Георгов *кумаш* е забележан како ’вид ткаенина' и со фигуративно значење 'стока'.

Речникот на македонската народна поезија (т. 3: 508): ја бележи под а) *т̄каенина, обично од различен вид; фина т̄каенина* и под б) *во т̄рид̄авска служба:* /.../ си го кладе во злата лељајка, / и го зави во кумаш – пелена, / и го пови со срма повоја (Мил. 59); .../ Му се родило машконо дете, / да му однесам стребро лелајка, кумаш миндерче, / кумаш миндерче, чоа перниче (Кис. 180).

Кумаш е балкански турцизам од арапско потекло од терминологијата на облеката (ar. > tur. gumaš 'ткаење, материјал') се среќава и во ром. comas, во буг. кумаш, арб. kumash, новогр. κουμάσι. (Skok II: 28), во укр. кумач, српсхрв. кумаш 'вид свилена ткаенина, атлас', во старосус. кумачь (Фасмер т. II: 415)

Во Речникот на народната поезија регистриравме (т. III: 522) уште еден назив на свилена ткаенина – **кутнија** 'свилена ткаенина со квадратни шари', пр.: наши жени, наши жени, / алаџа не носеет; / ви даваме, придаваме / еден топ кутнија (Шапк. 1, 263); облечи се, Като, бела кошуљка, / бела ти кошуљка, Като, морово јелече, / врз јелече, Като, шам ти кутнија, / шам кутнија, Като, уд триста гроша (Тан. 156).

Исто така оваа именка ја бележиме и од картотеката на Речникот на народна проза и тоа: *к̄утнија* 'свилена ткаенина за женски фустани' и во составот *шам к̄утнија* 'некаква свилена ткаенина', забележано од С. Тановиќ во статијата посветена на српските народни обичаи во Гевгелиско (Српски народни обичаи у Гевгелискоj кази, СБЗ, кн. XL, Београд 1927, стр. 482), потоа во материјалите за речникот на велешкиот говор, *к̄утнија* 'свилена материја, подебела и поевтина од кројазето' (Георгов, Материјали за речника на велешкија говор, СбНУ, XX, 1904) и во Описот на еснафите во Прилеп од Марко Цепенков: Дошла една свадба да му крои алишта и кроејќи еден в'стан од бечка кутнија, украл колку едно ендезе од кутнијата, при се што му кажуале за бајрако. Откоа си ошол муштеријата, му рекле калфите: – Е оти, бре мајсторе, го украде парчето кутнија? – Е уште од кутнија немаше на бајрако, бре калфи, да кај што има од се – нека има барем и од кутнија. Рака што е учена да краде и да ја пресечиш – па ќе краде (Пенушлиски, ИНИ, VIII, 1964, 2, стр. 219). Овој назив го среќаваме и во Материјалите и литературни творби на Цепенков: Ифчиите знаат да шијат и чоа, и шајак, и шејтанбез, и џамфес, и куразе, и бечка кутнија и домашно самоткаено (Марко Цепенков, Материјали и литературни творби, книга десетта, Македонска книга & Институт за фолклор, Скопје, 1980, редактирал: Блаже Ристовски).

Кутнија е балкански турцизам од арапско потекло (tur. kutniye < ar. quṭniyyä) и оваа именка кај Шкаљиќ е забележана: 1. вид ткаенина со жолта, златна боја од која се кроеле антерии. Основата е од волна или од свила, а имала црвени, бели или црни линии. Најпозната била шам кутнија која се увезувала од Сирија; 2. антерија скроена од кутнија (Škaljić 1989: 428). Оваа именка се среќава и во буг. кутния, кутние, ром. и аром. citnie, алб. kutni (БЕР III: 159).

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (т. IV: 395) како архаична лексема е запишана именката **џамфес**, која се среќава само во еднина со значење ’вид свилена ткаенина што се прелева обично во две бои’, пр.: Џамфес миндери.

Овој назив го среќаваме и во картотеката на Речникот на македонската народна проза, запишан на три картотечни ливчиња. Двата примера се запишани од Тиквешијата, каде што именката *џанфес* е објаснета како ’еднобојна свила’ и ’еднобојна свила од Солун' (В. Радовановиќ, Тиквеш и Рајец, *Насеља и порекло становништва*, књига, 17, Београд, 1924, стр. 388, 526), а третиот пример е ексцерпиран од книгата на Петрушева посветена на народната носија на две торбешки села (А. Петрушева, „Народната носија во Горно Врановци и Мелница – две торбешки села во Македонија,“ ГЕМ2, 1965, 2, стр. 63), каде што е запишано: „Елечето е летна облека без ракави направено од индустриски материјали – кадифе, свила, џанфес, украсено со многу срма, срмени ширити и чоја“.

Оваа лексема се среќава и во записите на Марко Цепенков: Ифчиите знаат да шијат и чоа, и шајак, и шејтанбез, и џамфес, и куразе, и бечка кутнија и домашно самоткаено (Марко Цепенков, Материјали и литературни творби, книга десетта, Македонска книга & Институт за фолклор, Скопје, 1980 (Редактирал: Блаже Ристовски), а во монографијата на Јашар-Настева (2001: 79) се засведочени и *џанфес* и образувањето *џанфезли*, ’свилена материја': ’Појди горе вăф одаја, / На џамфес миндери' – Кавадарци, Фол. 1157; ’ ... та полекалека му се пикнаа во пачајцата от џамфезлиите шалвари и тргнала да оди нагоре ... ' ' Цеп. 3, 195.

Според Шкаљиќ (Škaljić 1989: 233) *џанфез* е балкански турцизам од персиско потекло (< tur. canfes < pers. ğänfezā) со значење ’вид свилена ткаенина којашто се прелева (обично во две бои)', додека кај Скок стои објаснувањето дека овој балкански турцизам има нејасно потекло, наведувајќи дека Елезовиќ смета дека е од персиско потекло

(од през. на императивната сложенка can 'душа' и императив од feza, fezadan 'којшто цвета, воздивнува'), а пак Скок смета дека е италијанизам од genovese. Оваа именка се среќава и во буг. джамфез, джанфез, ром. geanfes, аром. giamfese, алб. xhanfes, нгрч. τζαμφέσι (Skok I: 470).

Уште еден вид 'шарена свила' е називот **кроазе.** Оваа именка ја бележи Речникот на народната поезија (т. III: 475) како **кроаџе** и **кроазе** во пр. од Зборникот на Миладиновци: Свекрвице, стребрена иглице! / А камо ти перо позлакено? / А камо ти фастан от кроаџе; / А камо ти џубе шарабиа! Тука е забележана и придавката кроазен 'свилен': Јас ќе го земам, мајче ле, / Стефа рисјанче ... / тој ќе ми праит ... / широки фустан ... / фустан кроазен.

Примери сретнавме и од Велешко (во дополнувањата кон речникот на Геров[4] и во материјалите за велешкиот говор од Георгов) *крбјазе, кројазе* 'еден вид свилена тенка ткаенина' и во записите на Радовановиќ, *корозе* 'шарена свила' (В. Радовановиќ, Тиквеш и Рајец, *Насеља и порекло становништва*, књига, 17, Београд, 1924, стр. 388), како и во записите на Цепенков (Марко Цепенков, Материјали и литературни творби, книга десетта, Македонска книга & Институт за фолклор, Скопје, 1980, редактирал: Блаже Ристовски): Ифчиите знаат да шијат и чоа, и шајак, и шејтанбез, и џамфес, и куразе, и бечка кутнија и домашно самоткаено.

Според бугарскиот етимолошки речник (т. II: 16) оваа именка е заемка од францускиот јазик, croise 'платно четворно ткаено'.

Од изложениве називи на свила можеме да ја потврдиме веќе познатата констатација дека овде на Балканот одамна се произведувала и се употребувала свилата. Во зависност од дебелината таа можела да биде тенко исткаена (камуха, бурунџук), да биде еднобојна, шарена (ѓезија, кроазе, џамфез) или со квадратни шари (кутнија) итн., но од јазичен аспект можеме да потврдиме дека сите обработувани лексеми претставуваат турски заемки, со исклучок на *кроазе*, и припаѓаат на архаичната лексика. Денес во широка употреба се интернационалните заемки за ткаенини од свила (бурет, брокат, греж, жерсе, жоржет, муслин, сомот, шармуз, шантунг), кои можеби би биле предмет на обработка во друга прилика.

Денес не е забележано производство на свила од свилени кожурци, бидејќи се употребува вештачка свила. Меѓутоа, фактот дека не

[4] https://archive.org/stream/riechniknabulgar00gerouoft/riechniknabulgar00gerouoft_djvu.txt.

постои нешто што би можело да ѝ парира на природната свила според квалитетот, мекоста, изгледот, чувството, можеби треба да се размислува да се обнови оваа стопанска гранка, односно да се обнови процесот на одгледување на свилена буба и добивање на свилен конец преку рачна обработка, пред сè за комерцијални цели, односно за развој на селскиот туризам и привлекување на туристи кои можеби би учествувале во самиот процес на добивање свила, а секако и заради традицијата на одгледување на свилена буба во овие краишта, процес кој е со векови стар и со кој треба да се гордееме.

Литература

Аргировски Мито. 1998. *Грцизмите во македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Георговъ И. А 1904. „Материали за речника на Велешкия говор“, *Сборник за народни умотворения и книжнина,* София (достапно на: https://www.strumski.com/Материали%20за%20речника%20на%20велешкия%20говор.pdf

Здравев Ѓорѓи. 1996. *Македонски народни носии* I, Скопје: Матица македонска.

Павковиќ Елизабета. 2012. „Музеолошки осврт на на тематската изложба „свилена нишка“, *Зборник на трудови на НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола*, Битола.

Камчевски Петре. 2012. *Ваташа*, Кавадарци.

Лаброска Веселинка. 2003. *Говорот на селото Кула – Серско*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Илиева Лилия. 2020. „Копринатa като артефакт и нейните названия“, *Облеклото и езикът, Сборник с доклади от конференцията „Облеклото в българските земи в миналото. Особености на изворите“,* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Јашар-Настева Оливера 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Костић К. Н. 1921. *Грађа за историју пољопривреде код нас,* Издање министарства пољопривреде и вода, књига бр. 3. Београд: Штампарија „Св. Сава“.

Макаријоска Лилјана. 2003. *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Миладиновци 1962. *Зборник*, 1861–1961, Скопје: Кочо Рацин (достапно на: https://popara.mk/wp-content/uploads/2011/10/Zbornik_Miladinovci.pdf).

Пеев Коста. *Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел*, I–VI, 1999–2012, Скопје.

Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, 1986–1987, Москва: Прогрес.

Цепенков Марко. *Материјали и литературни творби*, книга десетта, Скопје: Македонска книга & Институт за фолклор, 1980. Редактирал: Блаже Ристовски.

Heršak Emil, Vidaković Nenad. 2019. „Euroazijske povijesne teme i „putovi svile“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 51, br. 2, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, 279–342.

Petrović Snezana, *Турцизми у српском призренском говору* / Turcisms in the serbian speech of Prizren, достапно на: https://www.academia.edu/11657860/ТУРЦИЗМИ_У_СРПСКОМ_ПРИЗРЕНСКОМ_ГОВОРУ_TURCISMS_IN_THE_SERBIAN_SPEECH_OF_PRIZREN

Sitarić Ivan. 1927. *Svilarstvo, Jeronimska knjižnica*, knj. 235, Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima.

Tietze A. *Tarihi ve Etimolojik Turkiye Turkcesi Lugati*, Istanbul - Wien , 2002–.

Škaljić Abdulah. 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Речници

Български етимологичен речник, т. 1 (А-З), 1971; т. 2. (И-КРЕПЯ), 1979; т. 3 (КРЕС1-МИНГО1), 1986; т. 4 (МИНГО-ПАДАМ), 1995; т. 5 (ПАДЕЖ-ПУСКА), 1996; т. 6 (ПУСКАМ-СЛОВАР2), 2002; т. 7 (СЛОВО-ТЕРЯСВАМ), 2010, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Толковен речник на македонскиот јазик, т. I (А–Ж), 2003; т. II (З–К), 2005; т. III (Л–О), 2006; т. IV (П), 2008; т. V (Р–С), 2011; т. VI (Т–Ш), 2014. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Речник на македонската народна поезија, том I (А–Г), 1983; том II (Д–S), 1987; том III (И–Г), 1993, том IV (Л–М), 2001, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

NAMES FOR *SILK* IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

This paper examines the names of silk fabrics in the Macedonian language, based on material excerpted from the lexicographic archives of the Institute of Macedonian Language “Krste Misirkov”. Special attention is paid to silk-related terms of Turkish origin, many of which are now archaic. The study highlights their lexical characteristics and their place in the traditional vocabulary of the Macedonian language.

Keywords: Macedonian language, textiles, names of silk

Лилјана Макаријоска
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
makarijoska@imj.ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКАТА И СРПСКАТА СВАДБЕНА ТЕРМИНОЛОГИЈА (ЛЕКСИЧКИ ПАРАЛЕЛИ)

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се свадбените обреди и обичаи (претсвадбените, свадбените и посвадбените) во македонската и српската народна култура и соодветната свадбена терминологија, пред сè, називите на обредните лица и на обредните предмети. Голем дел од елементите на свадбениот обреден комплекс се заеднички за македонската и за српската култура, на што се должат и бројните сличности во именувањето, но постојат и одликувачки елементи кај секоја култура и соодветно на тоа низа специфични називи карактеристични за определен регион. Заеднички се, на пр., некои од називите за учесниците на свадбата, што се условени и од нивната улога во свадбените обреди. И во македонската и во српската култура се застапени специфични називи за обредните предмети коишто имале важна улога во свадбената обредно-обичајна практика. На современ план, со оглед на тоа што многу елементи на традициската свадба се подложни на промени или се видоизменуваат исполнувајќи исти или делумно променети функции, голем број називи имаат променета смисла и содржина, се одликуваат со регионалната карактеристика и сл.

Клучни зборови: народна култура, традиција, свадба, обичаи, свадбена лексика

Свадбата, како и другите обреди од животниот циклус е определена со обредните дејства, обредните лица и нивните строго одредени функции и постапки, како и со обредните предмети, па само во нивната севкупност, функционира како сложен систем од елементи кои меѓусебно се дополнуваат. Свадбениот чин се толкува како „обред на премин“, односно се одредува како „колективен чин“ во чии рамки доаѓа до преструктуирање на семејниот поредок (Златановић 2003: 14), воспоставување на нови семејни односи.

Свадбениот обреден комплекс ги содржи основните елементи на традициската свадба кои, како и повеќето народни обреди и обичаи, се наметнувале како правила, непишани закони што биле прифатени од целата заедница, за која тие претставуваат норми на однесување, или според старите народни верувања зашто „така чини“, „така останало од старите“, па „грев е“ и „не е на арно“ да не се направи или да се направи поинаку. Заедничка нишка којашто ги поврзува свадбените обичаи е, пред сè, желбата да се обезбеди среќа и потомство на младоженците, да се истераат злите сили и сл. Несомнено, не е можно да се претстават сите свадбени обичаи, со оглед на тоа што секој регион, секое село имало и некои локални обичаи или пак заедничките обичаи се изведувале на специфичен начин. Сепак, богатството на локалните, специфични обредно-обичајни постапки, во секоја поединечна реализација се одликува со строго установен ред на обичајните или религиско-магиските елементи, па во врска со тоа и со строго извршената поделба на сватовските улоги, како и со присуството на учесниците во одделни фази на свадбениот ритуал (Попов 1983: 45, Босиќ 1991: 134).

На свадбените обичаи во македонската, односно српската традиција им се посветени бројни трудови (пр. Петреска 2002, Жежељ-Каличанин 2008, Георгиевски 2020, Златановиќ 2003, Петровиќ-Савиќ 2009, Марковиќ 2017 и др.), од различни аспекти, меѓу кои и од аспект на именувањето на учесниците на свадбата и на обредните предмети, што се предмет на интерес во нашиот труд. Несомнено, не постои можност да се претстави во еден труд богатството на регионалните и локалните називи на целокупната македонска и српска јазична територија, но нашата цел е преку примери од истражувањата во посочената литература да се поттикне интересот за покомплексни и посеопфатни истражувања од оваа област.

Радовановиќ, Николиќ (2022: 35–48) врз основа на установената тематска поделба изделуваат некои лексеми со кои се именуваат претсвадбените, свадбените и обредите по свадбата, во прилог на составување регистар на номинациски единици за учесниците на свадбата, како еден од сегментите на претстоен свадбен поимник.

Голем дел од елементите на свадбениот обреден комплекс се заеднички за македонската и за српската културна традиција, а меѓу нив и некои термини со кои се именуваат учесниците на свадбата, што се условени и од нивната улога во свадбените обреди. Марковиќ (2020:

235–252) осврнувајќи се на називите за учесниците на свадбата потврдени во лексикографски извори (меѓу кои Богдановиќ 2016, Макаријоска 2016) семантички ги групира во следните групи: учесник на свадбата, главни учесници на свадбата (младоженци), сведоци на венчавката, учесници со специјална улога, машко дете што се дава на невестата при влезот во новиот дом, неканети сватови, гости од домот на невестата, роднини како учесници на свадбата, именување на лицата според новонастанатите односи, музичари и кулинари. Според неа, проследувањето на називите за учесниците на свадбата во двата јазика упатува на истоветност или сличност на обичаите во врска со стапувањето во брачната заедница, што се потврдува и со бројните идентични термини: *побратим, побратимица, побратимка*, *старосват / старисват, старејко / старојко, старосватица, наводаџија*, *проводаџија* и др. Некои називи се различни, што се должи на различниот мотив за номинација, но секако претставуваат потврда за истоветните обичаи, за што сведочат: *барјактар, фругличар, прапорџија* и сл.

Македонската претсвадбена обредност е поврзана со: изборот на девојката, стројникувањето, свршувачката, месењето на обредните лебови, китењето на бајракот, китењето на картата за канење, плетењето на венецот, подготвувањето на младоженската постела, носењето на невестинското руво, бричењето на зетот, збогувањето на невестата со семејството. Во српската традиција претсвадбените обичаи се изведуваат во неколку фази: упознавање младих, просидба или веридба, гледање куќе, обручавање, уговор, прстен или јабука, куповина рува, позивање у сватове, ношење рува, девојачко / момачко вече, купање невесте (Босић 1991: 134).

Називи за учесници во свадбените обредно-обичајни дејства. Претсвадбените обичаи и обреди почнувале неколку месеци пред склучувањето на бракот, со посетата на стојникот, односно на родителите на идниот младоженец во куќата на родителите на идната невеста итн., па претставувањето на називите на учесниците во свадбените обредни дејства го започнуваме со називите за ‘тој што посредува меѓу две семејства за да дојде до склучување брак’ во македонската културна традиција: стројник, армасар, армасник, годежар, зговорник, изводник, наводаџија, намерник, сводник, свршувач, слугник, снобник. Неговата улога е да биде посредник меѓу семејствата, да бара и да добие двострана согласност неопходна за натамошните по-

стапки поврзани со свршувачката (Петреска 2000: 339–340, 2005: 72). Во Гевгелиско, стројникот по завршената работа се викал изводник и на свадбата имал почесно место, а во Охридско, тој во текот на свадбата ја преземал улогата на стар сват. Познат е и називот свршувачи ‘стројници, два-тројца мажи, најблиски роднини на момчето и една-две жени кои оделе со таткото или постариот брат на момчето’ (Шапкарев 1976: 32). Стројникот, својата работа ја извршувал ноќе, бидејќи според некои народни верувања преку ден некој би можел да види и „да ја расипе“ (Кличкова, Георгиева 1965: 101). За ‘жена стројник’ се среќаваат називите: стројничица, стројничка, сводница, женачка, углавничка.

Од големиот број називи на учесници во претсвадбените обредни постапки ќе ги споменеме: плетарија ‘другарка на невестата, која во четвртокот наутро ѝ ја зачешлувала и заплетувала косата, па ѝ го дотерувала лицето со разни „пулајки“, папрадари ‘девојки, мажи и деца кои во петокот пред свадбата оделе да собираат папрат што за првата брачна ноќ се постилал во просторијата за младоженците’, калесар / калесарка, калесник, калесница ‘тој/таа што кани на свадба’, но и ‘сад со кој се кани’ (Макаријоска 2014: 9), па здравичар, зовач, канач / каначка, кондирџија ‘тој што кани на свадба со кондир’, канации ‘три-четири пара момчиња, одредени од домаќинот, кои еден ден пред свадбената веселба ги канеле сите од маалото, носеле шише со ракија, накитено со китка босилок и цвеќиња и пееле’ (Атанасова, Ајтовска 2014: 60), поседарки ‘млади девојки, другарки на невестата, кои со неа ја поминуваат последната вечер во татковиот дом’ (Петреска 2002: 159), ковчежари ‘гости кои доаѓаат во саботата навечер со машко дете, наречено ковчежарче’, копринари ‘свекорот со неколку роднини кои пред свадбата оделе во домот на таткото на невестата со поклони и со погача „копринарка“ (Петреска 2002: 88), квасарка ‘жена која подготвува квас за свадбените погачи’, сваќарка ‘девојче со живи родители што ја меси сваќата’, месарии ‘девојки кои во саботата кај невестата и кај момчето месат обреден леб „сваќа“’, месарија, месарика, месачка, месарка ‘девојка што меси сваќа, свадбена погача’, а прва месарија е обично ‘сестра на младоженецот или прва братучетка’, житари ‘тие што го прифаќаат и донесуваат чеизот (посипан со жито како симбол на плодност) со придружба; мажи, блиски роднини и пријатели на младоженецот, кои одат да ги викаат останатите

роднини за носење на облеката на девојката за свадбата во недела, а таа преку нив праќа дарови за роднините на младоженецот' итн.

И во српската традиција се познати повеќе називи за 'строј-ник': проводаџија (проводаџика), навађија, наводаџија, говорџија, нишанџија, како и проводач, погузичко, гужичко. Строј никот, проводаџија, се нарекува ландупа според обичајот, вратата при влегувањето во куќата да ја затвори со задниот дел од телото (задникот) и да не се завртува за успешно да се заврши работата (Марковић 2017: 35). Се употребуваат и: просац, просиоц, тькмеџија (Марковић 2020: 238).

Српската култура се одликува со називите: позивар, аберџија 'тој што кани на свадба' (Марковић 2020: 241), 'аљинари, креветари, кртани, крцкала 'деверот, деверушите и млади момчиња (некаде и свекорот, свекрвата и т. н. фифери), што доаѓале по невестинското руво', донесувале погача-листара, како и дарот од свекорот (Марковић 2017: 63), чорбари 'гости собрани спроти свадбата на обичајот „чорба"', зашто за сите присутни гости се спремала кисела чорба, некаде паприкаш, навратаче, фиферке 'девојки, другарки кои се собирале кај невестата за да го направат цветниот венец што се ставал над куќната врата или над влезната порта', па според тоа и обичајот се нарекува навратарина (Марковић 2017: 65) итн.

Називите на главните учесниците на свадбата, младоженците, во претсвадбениот период се: главен, главеник, главежник, годеник, оглавник, свршеник, вер(е)ник, армасаник 'младо момче/маж во периодот од свршувачката до свадбата' и главена, главеница, годеница, годеничка, даденица, свршена, свршеница, заговорка, армасница, таксана, годена, армасана 'девојката во периодот од свршувачката до свадбата'.

За 'невеста' во македонскиот јазик ги бележиме и називите: невестица, младоженка, како и млада невеста 'невестата до една година по свадбата', венчаница 'венчана жена, сопруга', но и 'извод од книгата на венчаните', 'венчан фустан', манеста 'девојка во деновите при стапувањето во брак', бегалка, избегана, заведојка, беганка 'девојка која бега од домот на родителите за да се мажи', грабена, грабенка 'девојка што е мажена против нејзината волја', а отпуштена 'кога родителите знаеле за намерата на ќерката да оди бегалка, но заради големите свадбени трошоци договарале да оди бегалка' (Петреска 2002: 377), па младоженец, зет, венчаник, новожена/новожења 'младоженец, сопруг', домазет, приведен зет, призеток 'маж што по женидбата живее

во куќата на родителите на својата жена', обично момче од бедно, повеќедетно семејство со повеќе синови.

Во српската култура се употребуваат на пр.: вереник, заручник 'вереник' и вереница, заручена, прстенована, везана, заручена, заручница, како и испрошена, капарисана 'девојка која примила пари како знак за согласност за брак' (Петровић-Савић 2009: 111, 116), бежанка, побегуља, пристањушка 'бегалка' или грабена девојка, крадена девојка, украђена, одведена (Марковић 2020: 237–238), па: младожења, женик, жениклија 'младоженец' (Петровић-Савић 2009: 109), домазет, дошло, навод, насељеник, уљез 'зет кој доаѓа да живее во домот на невестата, главно сиромашно момче, доселеник' (Марковић 2017: 29).

Во македонската традиција законици е 'заедничко именување на кумот, старосватот и деверот при свадбата'. Кум, нунко 'првиот сведок на венчавката' е особено почитуван, а најмногу се почитува стариот кум, односно старо, наследно кумство. Неговата придружничка е кума, кумица, нунка 'сопруга на кумот', додека во дел од егејските говори се среќаваат заемките од грчкиот јазик калитата 'кум' калимана 'кума'. Се употребува поткум, поткумок, поткумник, кумова дружина / тајфа, поткумници, поткалтати за 'придружбата на кумот, роднини или блиски пријатели'. Кумот на свадбата седел на почесно место, играл улога на главен и неограничен заповедник на свадбата, не само за зетот и побратимите, туку и за сите помагачи на свадбата (Шапкарев 1976: 40). На свадбата кумата фрлала жито и пари преку младенците, а се верувало дека е „касметлија" тој што ќе фати од житото – ако е девојка скоро ќе се здоми, ако е безродна жена скоро ќе има дете.

И во српската култура, како најважни меѓу сватовите, главни учесници на свадбата се: кум, стари сват, старојко т. н. законици, сведоци на граѓанскиот и црковниот брак (сите останати се сватови, званице или свадбари), на кои и на свадбениот ручек им се давало почесно место и им се укажувала особена почит и внимание. За кумови за венчавката обично се избирале крштени кумови, односно кумовите, како „сведоци и пред Бога и пред народот", биле обично породични кумови, кумството се пренесувало од генерација на генерација. Ќе ги споменеме и: стари кум 'татко на кумот', стара кума 'мајка на кумот'. Кумова придружба биле неговата супруга кума, и децата, синот прикумак (прекумак, пракумак) и ќерката прикумка, енга. Во Банат и

Бачка, кумот, освен со свирачи, на свадба доаѓал со кумовски момак, прикумак, жарач, газибара, енѣебула, кој имал задача да ги извршува сите кумовски наредби, а обично бил млад и духовит (Марковиħ 2017: 73).

Во македонската свадбена лексика старосват, старејко и старосватец, стар побратим, поткумник е ‘втор сведок на венчавката, често близок пријател или некој што е во роднинска врска со младоженецот по мајкина линија’, а старејковица, старосватица ‘сопруга на старосватот, придружничка на невестата при венчавање’, По селата и по градовите во југозападниот дел назначувале и старосват ‘распоредувач и началник на свадбата’, а во Охридско, обично оваа должност ја вршел кумот (сп. Шапкарев 1976: 36).

Функциите што ги исполнувал старосватот, покажуваат архаични црти, меѓу другото обредната улога, одговорноста за земањето и водењето на невестата во новиот дом, водењето на свадбената поворка. Во одделни подрачја старосватот е брат на свекрвата или нејзин братучед.

Во српската традиција се изделува стари сват како втор сведок на свадбата, но и ‘тој што одел прв во свадбената поворка како водач’, стари сват од сватова ‘старосват од куќата на младоженецот’, стари сват од куће ‘старосват од куќата на невестата’. За ‘жена на старосватот’ се употребува: старосватица, старејковица, посестрима или побратимка. (Марковиħ 2020: 239). Стари сват, старојко, „млађи кум“ често се избирал од старо кумство, некој што е крстен од семејството на младоженецот, некаде бил зет за постара сестра на младоженецот, вујко итн. Неговата улога на свадбата била сложена, специфична и донекаде противречна – од една страна требало да биде авторитет, да ја организира свадбата и да раководи, да води сметка за распоредот во свадбената поворка, за времето на движење, за сите работи да се одвиваат по „ред“ и „според обичајот“, а од друга страна требало да прави весела атмосфера, односно истовремено „правел и ред и неред“ (Марковиħ 2017: 73).

Девер е роднински назив за ‘брат на мажот’, а во свадбената лексика девер, главен девер, рачен девер ‘тој што ја придружува невестата на денот на свадбата’; се среќава и називот братим (Костурско), л’ал’о (Гостиварско). Деверица покрај ‘деверова жена’ е и ‘девојка што ја придружува невестата на венчавката’, додека деверичник / деверичница ‘деверов син / деверова ќерка’. Деверите на свадбата се на-

рекувале побратими (сп. голем побратим и мал побратим) и тоа биле обично најблиски роднини на момчето, но не преженети или вдовци (Шапкарев 1976: 35). И во Егејска Македонија, како и во источниот и југоисточниот дел на Македонија под побратим се подразбира лице што ја има улогата на ‘девер на свадбата’ (Петреска 2005: 217). За ‘девер на свадбата’ во Штипско се користи терминот шафер, во Струмичко шафер и шаферица ‘момче/девојка што ја придружуваат невестата во свадбениот церемонијал’. Кај исламизираните Македонци, побратимот на свадбата има скоро иста улога како и кумот. Во Кукушко, пак, побратимите − девери биле нарекувани фругличари (Шапкарев 1976: 43).

Обично мал девер, млад девер, помлад девер, деверче, мал побратим е ‘близок роднина на младоженецот’, но во некои подрачја и не мора да се во роднински врски со младоженецот. Малиот девер берел бршлен за плетењето на венецот и ѝ го ставал венецот на невестата, а венецот во петокот го заплетувало девојчето што го замесило тестото за сваќата.

Стар девер, постар девер, стар побратим, голем побратим, главен девер, десен девер, рачен или венчан девер е ‘момче, млад маж што ја води, придружува невестата на денот на свадбата, обично брат или братучед на младоженецот’, ги носи чевлите, што невестата ги обува на третиот пат. Се сметало дека треба да биде женет, но никако преженет. Тој учествувал во променувањето на зетот во зетовското руво, при пристигнувањето во невестиниот дом седел до зетот и го советувал, го „подучувал“ оти веќе „поминал низ тој ред“, а наредното утро требало да ги буди младоженците, па заедно со побратимите и свирачите одел да ги извести родителите на невестата за чесноста на нивната ќерка.

И деверите, покрај другите посредници заземале важна улога во традиционалниот свадбен обред (биле блиски роднини на младоженецот, некаде се настојувало еден од деверите да биде внук на свекорот, а другиот на свекрвата). Во пределот Железник по бричењето на зетот, деверите му ги соблекувале чевлите и чорапите и ги префрлале преку ќумкот, доколку свадбата се правела зимно време – трипати или, пак, преку врата – летно време. Сличен на овој обред е оној што се вршел во Прилепско, кога двајцата девери ги соблекувале чевлите на зетот и ги префрлале преку главната греда на куќата (Петреска 2006: 153).

Во српската обичајна практика девер е ‘брат на младоженецот, ако е неженет, или некој од најблиските роднини’, се нарекува и прстенарски девер, милдевер, а во придружба има девојка деверуша, деверовица, деверица, а во Банат „деверин момак“. Тој купува венац и вео (шлајер) за на главата на невестата, цветен букет и чевли, ја „откупува“ невестата на денот на венчавката од нејзиниот брат, ја чува и ја води на венчавка. Впечатлив бил, зашто бил закитен со накрсно поставените крпи (пешкири) и тоа првата му ја врзувала свекрвата, а другата невестата, а во одделни краишта го кителе со пауново перо, за кое се верувало дека има магиска моќ и дека ги истерува злите духови. Покрај девер, на пр. Србите на Косово ги употребуваат и називите: деверак, милдевер, милођевер, млађи девер, бацо, аго, беглерак, господин, девердаја, јединђевер, мејко (Радовановић, Николић 2022: 41).

Со стапувањето во брак, во новонастанатите роднински односи, во српската традиција двете семејства на младоженецот и на невестата стануваат пријатељи, а во македонската сват, сватко / сватови ‘роднини чии деца, син и ќерка, се во брак; пријател преку некаква женачка; гостин на свадба, свадбар’. Во македонските дијалекти се употребува и сватина (Струмичко), пријател ‘сват’ во Дебарско. Сватови и сватици (жените) се и ‘роднини, пријатели, мажи и жени, кои од зетовата куќа одат да ја земат невестата на денот на свадбата’, тест, дедо и тешта, баба ‘родители на невестата’, свекор и свекрва ‘родители на зетот’, во Драмско се употребува и грцизмот пехра. Терминот повторка свекрва се употребува за ‘маќеа на момчето’, а повторен свекор ако свекорот му е очув на момчето. Во јужнословенските, балканските простори, мошне значајна е улогата на свекрвата во свадбениот обред.

Со македонската свадбена традиција се поврзани и следниве називи: изметчии ‘луѓе што ги поставувале трпезите и ги служеле гостите на свадбата во недела’ (Петреска 2002: 169), помагачи, помошчии, престројници, пристројници, слуговници, шетачи и шетарки, шетачки, слугинци ‘мажи и жени кои помагаат, служат на свадба’, килерџија ‘тој што подредува сè што е потребно за свадбата – јадење, пиење, садови за готвење и др.’, авчица ‘готвачка’, авчија ‘готвач’, но и ‘тој што се грижел за пијалакот’ (Петреска 2002: 221), ашчиница, месарија ‘роднина на момчето што меси и готви за свадбата’, главна редачка ‘таа што е одговорна за подготовката на храната за свадбе-

ната веселба', свадбарки, линарки, шетарки, шетачки 'девојки што помагаат на свадба', чекачи 'роднини на невестата кои ги пречекуваат и поздравуваат сватовите во домот на невестата', а со посебно внимание бил пречекуван зетот кого го придружувале неговите побратими, чуваленки 'другарки на невестата што пеат пригодни песни при изведувањето на невестата од домот на родителите'. Сп. и: барјактар, фругличар, прапорџија 'знаменосец на свадбата, тој што носи бајрак и оди прв во сватовската колона, обично еден од најмладите зетовци за сестра или братучетка', аберџија 'тој што носи некаква порака (абер), обично момче, роднина или другар на младоженецот', доброгласници, преварници, притрчници, утрчници 'мажи што јавале пред сватовите', гласник 'предвесник којшто прв оди кај невестата да извести дека пристигаат младоженецот и сватовите', прстенари 'група од седум или девет повозрасни блиски роднини на младоженецот кои први влегуваат во куќата на невестата и им ја носат веста дека младоженецот наскоро ќе дојде по невестата', муштулџија 'тој што оди пред сватовите (свадбарите) и зема мужде', но исто така муштулџии се и 'лица кои биле врската меѓу сватовите за време на свадбата, младите момчиња се натпреварувале кој прв ќе се качи на зетовиот коњ' и се верувало дека кому ќе му успее прв да се качи тој е следниот што ќе стане зет (Пенушлиски 1992: 414).

Во основата на обичајот невестата да земе в раце машко дете пред да влезе во новиот дом, ставањето на детето да јава на коњот врз ковчезите со чеизот, држењето машко дете во скутот на невестата во брачната соба, па тркалањето машко дете на постелата на младенците итн. е желбата за машки пород, зашто немало поголема радост од машки наследник во куќата, зашто женското е „туѓ касмет".

Паралелно со накоњче, пасторче 'машко дете што јава на коњот врз ковчезите со чеизот', ковчежарче 'дете со живи родители, кое јава на коњот што ги носи ковчезите со предавокот (невестинлакот) и сè што е потребно за невестата', наколенче 'дете што ѝ се става во скутот на невестата' за да го подржи со молитва „Догодина машко дете да држам"; скутарче 'детето кое невестата го носи во скутот кога првпат оди во својот иден дом', но и 'дете коешто ја носи невестата на вода седум дена по ред веднаш по свадбата и сл.', тркалалче, постелниче 'машко дете што се пушта да се истркала по подготвувањето на младоженската постела (на постелата или врз чергата)' со благослови: „Машки деца да носи во куќата", „Машки чеда да се тркалаат по сите

постели во куќата“, „Догодина на крштевка за машко дете да нè каните“.

Во српската обредно-обичајна култура одделни свадбари, т.н. свадбарски часници, свечари, „заповедници“ имале значајна улога во свадбата. Во свадбената поворка покрај: кум, стари сват, девер, учествувале и чауш (војвода), барјактар (првенац), баша и јенђа со своја придружба и помошници (помагачи). Сп. барјактар, првенац ‘маж што го носи бајракот, закитен со свекрвиниот дар (кошула) и со јаболко на врвот’, и добарјактар ‘тој што го менувал кога ќе се измори’, барјактар од куће ‘барјактар од страната на невестата’, барјактар од сватова ‘барјактар од страната на младоженецот’, војвода, белов, бустулумџија, муштулугџија ‘обично зет на младоженецот, маж на неговата сестра, чија улога е да ги забавува, развеселува гостите’, ја носел чутурата, извршувал наредби на кумот, ги собирал сватовите пред тргнување, во свадбената поворка проверувал дали сите сватови се на број, одел пред сватовската поворка за да извести за доаѓањето на сватовите и за тоа добивал бајрак или гранка на која е закачен подарок. Слична улога имал и чауш, буклијаш, лажња, весељак, чаја, чава, жарач, буклијаш, говорџија ‘весело, зборливо момче т.н. побра или жарач, кој ја носел чутурата и украсената палица, или бич во раката. Војводиница е ‘сестрата на зетот’, ако нема сестра, тогаш маж од братучетка од стрико, или вујко (Марковиќ 2017: 75). Сп. командант / командир сватова ‘тој што води грижа за однесувањето на сватовите’, младожењски момци ‘тие што го вршат обредното бричење на младоженецот, а нивна главна улога е заштита на младоженецот во непознатиот простор што го претставува невестинскиот дом’ (Радовановиќ, Николиќ 2022: 39).

Марковиќ (2020: 235–251) ги посочува и називите госпоџа, готвања, готвиља ‘главна готвачка на свадба’, месиља ‘жена која меси леб’, редара ‘жена која на свадба помага за подготвување храна’, главна редара, најстарија редара ‘‘одговорна за храната што се готви за свадбата’, ашчибаша, ашчија, ашчика, уготвителка, кувар / куварица, готвар / готварка ‘готвач / готвачка на свадба’, подрумџија, подрумар ‘тој што се грижи за пијалаците на свадбата’, што се чувале во подрумите, служач ‘член од послугата на свадбата или на друга свечаност’. Најблиските соседи кои помагале за послужување на свадбата биле: редуше, редушци, кључари, келери или подрумари (Марковиќ 2017: 71).

И во српската традиција се изделува муштулугџија, муштулџија ‘сват кој оди пред останатите сватови да го најави нивното доаѓање’, утичњак ‘момче кое известува во куќата на младоженецот дека се приближува свадбена поворка’, гласници ‘двајца мажи кои пред сватовите одат во куќата на невестата и носат заклан брав и ракија’ (сп. Марковић 2020: 245–251).

Од називите за обредни лица на српската свадба се употребуваат и: фифери, кртани, крцкали, говорџије, / фиферке, навратаче, енђебуле ‘другари и другарки на младоженците кои помагале околу дочекот на сватовите, пренесувањето на рувото и даровите, подготвувањето на младеноженците, забавувањето на гостите и послужувањето’ итн. (Марковић 2017: 70). Застапени се бројни називи за учесници во сватовската веселба: венчарице, ђеверуше, енђе, енђебуле, пјевачице, певице ‘девојки коишто ја прудружувале невестата и со песна ги забавувале сватовите’, па куме, почасне бабице, поснаше, женске званице ‘девојки што предизвикувале голема бука, за да ги истераат нечистите сили од невестата’.

Српската традиција се одликува со т. н. незвани гости ‘оние што доаѓале на свадбената веселба и тоа кога ќе биде во поодминатa фаза, па се појавувале во дворот и барале (и добивале) храна и пијалаци, а таквите незвани сватови се нарекувале пустосвати, облапоруше, чанколизи, гузани и голосоврији (Богдановић 2016: 191), баканџоши, бокалуше (Марковић 2017: 72), како и кокоњаре и за нив се оставала маса, сто за незване госте / кокањаре, а се верувало и дека носат среќа па биле нагостувани исто, па дури и повеќе од поканетите гости (Марковић 2017: 120).

И во српската култура се познати називите: накоњче (се поврзува со тоа што ѝ се подавало на невестата пред да слезе од коњот), наколенче, коленчак, предконче, дете на скут, пасторче, понимало, понишало, понишалче, поздравче, ускутче ‘машко дете (обично на возраст од 2 до 3 години) кое ѝ го давале на невестата в раце кога доаѓала дома од венчавката и кое таа три пати го подигнува „увис“, според народното верување, за да има машко потомство’ (Петровић-Савић 2009: 127, Богдановић 2016: 160, 162). Во Бачка на невестата ѝ се подава наколче, уколче ‘мало машко дете кое го завртува три пати, го крева, го бакнува и го дарува (Марјановић 2013: 45, Марковић 2017: 111). И Петковић (1984: 425–426) во низата елементи со магиско-религиски карактер изведувани за обезбедување потомство, го истакнува дода-

вањето машко детенце ускутњаче, шљапавче, шљакавче за невестата да го подигне, три пати да го заврти и да го дарува.

Со македонската посвадбена обредно-обичајна практика се поврзуваат: венчари ‘родителите на невестата, роднини и пријатели кои во врска со чесноста на невестата доаѓале со венче со три парички што ѝ го ставало машко дете дојдено со нив (Петреска 2002: 237), поседалка, поседарка ‘девојка која оди на поседок кај невестата’, каненици ‘гости, роднини на невестата кои во понеделник одат кај „новата рода“’, кантарки ‘роднини на невестата кои одат кај зетот да ја видат невестата’, погачари ‘роднини на невестата, кои по свадбата оделе во куќата на младоженецот да ги посетат младенците, а носеле погача, дарови, кондир со вино и повеќе видови семиња за да биде плодна невестата’, првичари ‘таткото на невестата со поголем број роднини и пријатели, кои во неделата одат на мало првиче’, ‘свекорот и поблиските роднини и пријатели што одат на големо првиче’, прегозбари, тиганичари ‘таткото на невестата и други блиски роднини што учествуваат на мало првиче’.

За српската традиција се карактеристични називите: повођани, пођани, презовци, големи гости, првине, првенци ‘гостите од куќата на невестата кои одат во прва посета во куќата на младоженецот, веднаш по свадбата, а некаде и утредента’, односно ‘родителите на невестата и нивни роднини кои првпат одат во посета кај невестата’ (Богдановић 2016: 164), поођани, погачари ‘непарен број гости од семејството на невестата (брат, сестра, зет) кои доаѓаат неколку дена по свадбата, со погача направена од мајката на невестата за младоженците’, па братот ја предавал т.н. материна погача, која подоцна младоженците ја кршеле преку постелата (Босић 1992: 155), велики гости, повратни гости или гости ‘гостите на возвратната посета на младоженците со фамилијата во куќата на невестата’, судоваре ‘жени, сосетки, роднини, кои доаѓале на третиот ден по свадбата, по своите садови, позајмени за свадбата, а биле почестени од домаќините со јадење и пиење’ итн.

Називите за предмети во свадбената обредно-обичајна практика. Свадбената терминологија ги опфаќа и називите на обредните предмети, меѓу кои во македонската народна култура се застапени: свадбарски бајрак ‘бајрак што се носи на свадба, украсен, накитен со босилек, јаболко и шамивче’, свадбени венци ‘венци за младоженците што се плетеле со цвеќе, бршлен и сл.’. Во Пореч невестинскиот

венец се плетел од бршлен или од прачки од лоза, со цвеќиња и со босилек, а се вплетувал и црвен конец; во Мариовско бршленот за плетење на венецот го берел малиот девер уште во петокот, а венецот го заплетувало истото девојче што го замесило тестото за сваќата – тој се плетел на една лозова прачка свиткана во обрач и се врзувал со „ѓувезен“ конец, а по исплетувањето на бршленот се сечеле резанки од јаболко и се редел еден ред и по доплетувањето одозгора му се ставале пафти што ќе треба да ги даде свекрвата како дар на невестата, додека преостанатиот бршлен се собирал во сито и се качувал кај столбот на куќата. Градец, свадбено (кумово) дрвце е ‘плодно дрво со 3–5 чатали, на кои се ставаат јаболка, круши, смокви, се украсува со бршлен и здравец и стои на масата на кумот на свадбената трпеза’ пред кумот за да го благослови создавањето на новото семејство. На кумовата вечер, саботната вечер пред свадбата, во домот на момчето кумовите биле доведувани со музика, седнувале на чело на трпезата и пред нив било донесувано „кумовото дрво“ подготвено од месариките – украсено со пет јаболки што ја симболизираат многудетноста на идното семејство и здравјето на децата, а за него кумот морал да плати при што му се пеело „Еј, ти куме господине, ајде куме гранка да платиш да ти бидат здрави кумашинци“ (Цветкова 2016: 64).

Незаменлив дел од претсвадбените активности е, на пр. карта, буклија ‘сад со вино или ракија што служи за канење’, накитен со босилок, цвеќе и со црвени предени конци (Петреска 2002: 258), а меѓу обредните свадбени предмети ќе ги споменеме на пр. ситото, со кое, заедно со погача и бокал со вино свекрвата ја дочекувала невестата, а по влегувањето на невестата во куќата сеела брашно над младоженците за да бидат сити; крпата, пешкирот била придружен елемент на многу обредни активности, невестата на свадбата ги дарувала девериte и младоженецот со крпи за т. н. голем и мал дар, префрлајќи им ги и врзувајќи им ги на рамо, преку рамо, на пр. деверова крпа ‘крпа (обично бела) што на денот на свадбата му се врзува на деверот на десната рака’ итн.

Моминскиот / невестински ковчег ‘сандак со невестинска руба’, минувал како наследство од мајка на ќерка, од свекрва на снаа и секоја девојка кога ќе се омажи го носи со себе ковчегот со „чеиз“, руба во куќата на младоженецот, како и свадбените дарови за роднините од новото семејство. Кога се пренесувал ковчегот со невестинската руба, требало да се пречекори прагот со десна нога. Сп. и руво, прикa

‘облека и сл. донесена од татковиот дом’, покрај прикe, мираз, чеиз ‘имот што го донесува жената кај мажот во бракот’. Во врска со диференцијацијата на називите за она што невестата го добива од татковата куќа, мираз се употребува и за ‘дадена земја, лозје и друг недвижен имот’, па според тоа миразлика, миразџика е ‘таа што има, што носи мираз во бракот’.

Со свадбената обредност се поврзуваат и некои растенија, билки: рузмаринот, китисват со кој се кителе сватовите, па се смета за сватовско цвеќе. Босилокот се смета за моминско цвеќе, со него се кителе невестите на главите, го носеле и во пазувите, па бил неразделен дел од свадбените обредни предмети, на пр. свадбениот / свадбарски бајрак и свадбеното (кумово) дрвце биле накитени со босилок, а како симбол за семејна среќа и здравје на младенците е присутен на целиот Балкан, но најзастапен е кај верниците од православна вероисповед и обично се вели „душата на босилок им мириса“. Со бршленот, како симбол на долговечност и здравје се украсувал свадбениот бајрак и се плетеле свадбените венци (Вражиновски 2000: 74).

Од називите за свадбените обредни предмети застапени на српската свадба исто така би ги споменале, на пр.: буклија, чутура, легија, плоска ‘дрвен, плоснат, обично орнаментиран сад полн со вино (поретко со ракија)’, накитен со црво шамивче, цвеќе, зеленило и сл., без кој не се одело на канење на свадба, а на него се закачувале и дарови. Со буклија, сватовите на портата ги дочекувале младоженецот, свекорот и свекрвата (Марковиќ 2017: 54); ситото во кое има пченица, ориз и јаболка, накитено со крпа, пешкир, а свекрвата ѝ го давала на невестата, па таа ја расфрлала пченицата на четири страни, го посипувала кровот на куќата, но фрлала и врз присутните свадбари, па ситото го фрлала на кровот, а јаболкото зад својот грб. Според народното верување, ако ситото се задржи на кровот тоа значи дека невестата ќе се задржи во куќата (Марковиќ 2017: 111). Со пешкир, цвеќе и зеленило била китена чутурата за канење, а пешкирот мошне често се дава како дар; со два пешкира бил китен деверот на српската свадба итн.

Т. н. девојачки сандук имал изразена улога и во српските свадбени обичаи, а главно го купувале свекорот и свекрвата, при што големината се договарала уште на веридбата. Во српскиот јазик се потврдени називите девојачка спрема, мираз, руво, штафир ‘опрема која девојката при мажењето ја носи во новиот дом, чувана во дрвени

сандаци, специјално правени за тоа (девојачки сандуци), недвижности што ги добива невестата од своите родители', па според тоа и миражинка, миразуша е 'девојка која добива мираз и којашто обично нема брат' (Петровић-Савић 2009: 124). Девојката што имала мираз и дукати т.н. миражџика, талошкиња, полесно се мажела, а мираз во стока се давало поретко, обично како поддршка кога се мажи во сиромашно семејство.

И во српската традиција китењето на сватовите, што главно го правеле девојките, најчесто било со: рузмарин, ђурђевак, копитњак и други билки (Марковић 2017: 156).

Од обредните предмети ќе споменеме и некои делови од облеката, кои со развиената структурна и обредно-семантичка форма, ги чуваат културните вредности карактеристични за одредена етничка и регионална група. Како најкомплексна, се издвојува младоженската и невестинската, венчална носија, која се носи со цел да заштитува од сите лоши сили во еден период кога девојката станува невеста.

Се изделуваат називите: свадбена кошула, срамница, венчална, невестинска, шарена, китена кошула, гувеалска руба, гувеалка 'долга бела невестинска кошула везена со свила, коприна', помала кошула, гувеалница 'вид невестинска кошула, што се носи по свадбата', водарска кошула, водарка, кошула за на вода, колачарка 'невестинска кошула, што се носи првиот ден по свадбата', невестинско кусале 'куса допојасна облека без ракави, украсена со вез и гајтански украси', невестинска, китена саја 'саја од бела ткаенина', бела антерија 'горна женска облека за млади невести', гувеалско елече, невестинско џубе 'невестинска безракавна горна облека од црн шајак', убрус, прекурамник 'невестинска покривка за на глава', 'бела правоаголна крпа со богата декорација и украсени рабови, што се носи под гушата, со двата краја префрлени преку раменатa', кревало 'правоаголно парче платно, на него се сошиени „дробни" пари, наредени како „луспи" од риба – украс за на челото и образите, а се прицврстувало со врвки под гушата' (Петреска 2002: 216), па превез, дулак, срамник 'прозирна ткаенина со која се прекрива главата, лицето на невестата за заштита од лоши очи', срамувалка, срамаче 'украсено парче со вез, со кое невестите на свадбата ги покриваат рацете, а по неа го стават на појасот', гувеалник, дремалче, шамивче 'шамивче што се ставало над скутината, се врзувало со препаска и под него невестата ги ставала рацете и гувеела', тулупан 'невестинско венче', невестински

појас, суница, подвеска ‘појас во повеќе бои, што невестите го носат над долгиот црн појас, а е симбол на плодноста и брачната љубов’ и секако невестински чевли ‘чевли кои деверот три пати ги принесува на невестата за да ги облече’. На пр. во македонските обичаи е познат обичајот кога постариот девер што ги носел чевлите ставал вино во едниот чевел со желба невестата да пивне и да биде црвена како вино, да тече радост и среќа во домот како што тече виното.

Називи за делови од зетовската облека се на пр.: зетовски нишан, зетовска китка ‘капа со киска на која е закачена пара (со бел и црвен конец)’, ќурдија, гуна, ресачка ‘дел од носијата што првпат се облекува на денот на свадбата’.

И во српската невестинска носија основна е т. н. венчана кошуља, оплећак ‘кошула од ленено платно’, а важно место имале и свадбени јелек и бурунџук (Марковић 2017: 80). Значаен елемент на српската невестинска, младина ношња бил т. н. невестињски венац што ја издвојувал невестата од останатите сватови, а од друга страна, неговата обредна функција била заштита од нечисти сили и демони. Венецот на главата ја изразувал и желбата за плодност, додека превезот вео, вал, дувак, превез ‘тенка, прозирна ткаенина што невестата ја носи преку глава’ (Петровић-Савић 2009: 108) означувал: покорност, заштита од влијанието на зли сили, прикривање на нејзината убавина од туѓи погледи. Во врска со невестинските чевли, кои се дар од деверот, интересен е и српскиот обичај крађа младине ципеле – во текот на свадбената веселба некое дете од семејството успевало да ѝ ги собуе чевлите на невестата, а и ги враќало дури тогаш кога деверот ќе плател симболичен откуп.

И храната, јадењата што се поврзани со подготовките за свадба и со свадбата (од свршувачката до првичето) се специфични и обично имаат посебна локална карактеристика. Замесувањето погача се изведувало претпладне за да растат, да напредуваат младенците, а имало обичај најпрво машко дете да пробуричка за првото дете да биде машко. Во Кратовско во четвртокот пред свадбата се замесувале три свадбени погачи – првата погача месариките ја замесувале со брашно, вода, сол, но и шеќер за младоженците да бидат благи и да се милуваат, па им ја разделувале на присутните, а по едно парче оставале за младоженците, но ја кршеле претходно на прагот на кое стоело момче, за да им се „врткаат“ машки деца во куќата, а девојката од надворешната страна за да си ја најдат среќата надвор од татковата

куќа; втората погача се чувала за свекрвиното оро; третата погача од замесокот свекрвата ја врзувала во вреќа и ја оставале на таванот со цел да се смилостиват злите духови и да се овозможи мирна свадба (Георгиевски 1997: 199). Во саботата кај невестата и кај момчето месариите месат обреден леб „сваќа“, „крушка“, а во тестото што кај невестата е замесено без квасец (а кај момчето е киснато) се стават неколку зрна ориз и пченица, цвеќиња, а во средината е ишаран со проскурник (Мирчевска 2007: 193).

Заедничка нишка за македонската и српската култура е ‘месената свадбена погача, обреден леб’. Во македонската традиција покрај сваќа, познати се повеќе називи: свадбен колач, младоженски колач, невестински колач, прстенарска погача, блага погача. Сваќа е ‘обредниот леб, што се меси вечерта спроти свадбата во саботата во домот на момчето, а кај невестата може и наутро на денот на свадбата’, машка сваќа ‘обреден леб што се меси кај момчето’, како и женска сваќа ‘обреден леб што се меси кај девојката’, шарен леб ‘леб што се меси во петок пред свадбата – го месат месариите секоја по малку, од благо тесто со јајца и со направени „синџи“, цвеќиња, прстенарска погача ‘погача шарана со специјална шаралка „гугашка“ или со специјален прстен, ја кршеле кај невестата во недела нејзините другарки, за и тие поскоро да се мажат (Петреска 2002: 91), копринарка, копринарска погача ‘погача што ја носеле во неделата претпладне неколку луѓе т. н. копринари и седеле во куќата на невестата додека да пристигнат другите сватови со прстенарската погача, што се месела во неделата, додека се бричел зетот’ (Петреска 2002: 88), момков колач ‘леб што за време на свадбата го меси мајката на невестата од пченично брашно, за да му го даде на идниот зет кога ќе дојде да ја бара нејзината ќерка’, саборњак ‘кружен колач што во средината има вметната украсена гранка и се чува на масата за време на свадбата, а потоа ја кршат старосватот и кумот и им даваат еден дел на невестата и на младоженецот’, како симбол на плодноста.

Од готвените свадбарски јадења би ги споменале: свадбарска супа што се служела пред главното јадење, свадбарска / свадбена чорба ‘чорба подготвена за свадба, се подготвувала од месо здробено на парчиња, сол, пипер и кромид, па се ставале компирите’, свадбарска јанија, свадбарска кислина ‘вид јадење, јанија што се служела на свадбите’, свадбарски ориз ‘јадење од толчено месо помешано со ориз’, што се служело покрај „јанија“ или јадење со компири и месо,

свадбарски пилав ‘јадење подготвувано за свадба – оризот се варел во водата со сол и процеден се попарувал во казанот со кравја маст, па се ставал во длабок саан за пилав од кој сите сркале со лажици’, свадбарско месо ‘месо здробено на парчиња што откако се варело во казанот се ставало на жар’, свадбарска алва ‘алва зготвена од пченкарно и пченично брашно, пропржено на масло, вода и шеќер’, пржени јајца со шеќер ‘на првиче (една седмица по свадбата) на првичарите прво им се ставало на софрата и секој земал по едно лажиче „за адет“ за да им биде благ животот на младите’.

Ракијата е дел од посвадбениот обичај блага ракија, слатка ракија, црвена ракија, невестинска ракија, на понеделник кога доаѓале сваќите, носеле благи работи, најчесто баклава или некои други слатки со шербет (т. н. „ден кога се веселат жените“ зашто се пееле шегобијни песни).

Со српската свадба се поврзуваат погачите, носени во различни поводи и именувани со повеќе, општопознати или локални називи: куќевна погача, кумовски колач или колач куму ‘погача наменета за кумот’, мајчина погача ‘погача премачкана со мед, посипана со ореви и со суво грозје’, материна погача, погача-листара ‘погачата што ја носат погачарите кај невестата во новиот дом’, правена од растегнато тесто наполнето со ореви и суви смокви, а месено од мајката на невестата, но ако била вдовица ја месела некоја роднина (Марковиќ 2017: 117, 143), сватовска погача, свадбени колач ‘леб што се меси и во домот на младоженецот и во домот на невестата’, а за да има повеќе деца во бракот, требало да ја меси бремена жена, саборник ‘обреден леб, украсен со цвеќе, билки и гранчиња на кои имало мали птици направени од тесто’ (карактеристичен за Срем), а на разгранетите гранчиња се ставале ливчиња „мавиши“ и најчесто три јаболки (Марковиќ 2017: 117), прстенска погача ‘обреден леб, погача што се носела на веридба, направена во форма на ѓеврек, со однапред одредено место за ставање на прстенот’, витица ‘леб што се носи на невестата по свадбата, заедно со дар (чорапи, марама и сл.)’, ускршње поскурице ‘обредни лепчиња што роднините ѝ ги носеле на невестата, за задушниците во првата година по свадбата’, младенчиће ‘„плетени“ колачиња премачкани со мед, што за првите Младенци (22 март) на невестата ѝ ги носеле тетките, војните, стриниte заедно со други дарови’ (Марковиќ 2017: 117), пријателски колач ‘колач донесен од сваќата’ (Петровиќ-Савиќ 2009: 139), зборњак ‘обреден леб што во

петок, по покана од домашните, го меси сосетка, а се „растура“ со кршење и подготвување на попара од него, од која прво ќе пробаат младоженците, а потоа и останатите присутни момчиња и девојки’ (Карановић 2021: 543). Погачата подготвена во домот на младоженецот, сватовите ја носеле со себе и ја ставале на масата за ручек во домот на невестата (Марковић 2017: 116).

Според Марковић (2017: 119–120) свадбената храна се изнесувала по утврден ред, најпрво пред кумовите, а кога станува збор за видот на готвените јадења секој регион има свои специфичности, на пр. задолжителни биле супа, сватовска супа, чорба (кувано месо са кромпиром, кисела чорба са месом), печења (прво живинско, ћуреће печење, друго печење овчије, свињско печење), сарма, сватовски купус, во некои региони пред главното јадење изнесувале мајушке, џигерњача, чварке и крвавице, па купус прокуле ‘кисела зелка во главици што се готви со чадено месо како свадбен ручек’, паприкаш ‘свадбено јадење од запржен кромид и месо исецкано на парчиња’ (Петровић-Савић 2009: 120, 132). Кога се изнесувало печењето, мајката на невестата донесувала погача и печено пиле премачкано со мед што било наменето за вечера за младоженците, а рано пред зори се изнесувале на маса погачарске торте донесени од кумот, стариот сват и деверот.

Можеме да заклучиме дека во македонската и српската обредно-обичајна практика има голема сличност во изведувањето на претсвадбените, на свадбените и на посвадбените обичаи, што се одразува и во терминологијата, а постоењето на различни термини се должи на различната географска распространетост како и на мотивите за номинацијата. За дел од термините е карактеристична повеќезначноста, пр.: калесар, калесник и калесарка, калесница ‘тој/таа што кани на свадба и сл.; сад со кој се кани на свадба’ и др. (Макаријоска 2014: 9). Свадбените обичаи се подложни на промени – се видоизменуваат исполнувајќи исти или делумно променети функции или пак потполно исчезнуваат како резултат на општествено-политичките и други услови, а со нив и соодветните именувања. Современите обреди не се идентични со традициските, каде магиско-религиската компонента била доминантна, па од традициските елементи што се изгубени, во прв ред се оние што спаѓаат во редот на магиските (Петреска 2008: 91), а тоа придонесува за губење на многу називи со кои се именувале обичаи, предмети и др. кои повеќе не претставувале дел од свадбената обредно-обичајна практика.

Литература

Атанасова, Илинка, Ајтовска, Љубинка. 2014. *Полаки (за шопските краишта во Кочанско)*, Кочани: Општина Кочани.

Босић, Мила. 1991. Главни елементи свадбених обичаја Срба у Војводини, *Гласник Етнографског института у Београду*, књ. 54–55, 185–201.

Босић, Мила. 1991. Женидбени обичаји Срба у Банату, *Раз Војвођанских музеја*. књ. 33, 133–162.

Босић, Мила. 1992. Женидбени обичаји Срба у Бачкој, *Раз војвођанских музеја*. књ. 34, 137–158.

Вражиновски, Танас. 2000. *Речник на народната митологија на Македонците*, Скопје: Матица македонска.

Георгиевски, Драган. 2020. *Свадбените обичаи во Кратовскиот крај*, Кратово: Пеонија.

Жежељ-Каличанин, Татјана. 2008. *Македонски свадбени обичаи и песни*. Скопје: Камелеон.

Златановић, Сања 2003. *Свадба – прича о идентитету. Врање и околина*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Карановић, Зоја. 2021. Збирајте се моме и девојке: српски свадбени обичаји везани за зборњак – теренска истраживања у Белом Тимоку, *Philologia Mediana*, год. XIII, бр. 13, 543–557.

Кличкова, Вера, Георгиева, Милица. 1965. Свадбените обичаи од селото Галичник – Дебарско, *Гласник на Етнолошкиот музеј*, бр. 2, Скопје: Етнолошки музеј, 95 –187.

Макаријоска, Лилјана. 2014. *Лексиката на македонската традиционална култура*, Скопје.

Макаријоска, Лилјана. 2016. *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.

Марјановић, Весна. 2013. Обичаји животног циклуса код Срба у Бачкој, *Гласник Етнографског института САНУ* , књ. LXXVII, 29–53.

Марковић, Душанка. 2017. *Српски свадбени обичаји у Војводини*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада.

Марковић, Јордана. 2020. Номинација учесника у свадбеним обичајима у српском и македонском језику, *Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 235–252.

Мирчевска, Мирјана. 2007. *Вербални и невербални етнички симболи во Горна Река*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Природно-математички факултет, Институт за етнологија и антропологија, Скопје.

Пенушлиски, Кирил. 1992. *Народната култура на Егејска Македонија*, Скопје: Мисла.

Петковиќ, Милица. 1984. Обичаји из животног циклуса у околини Пирота, *Зборник радова Етнографског института САНУ*, Београд: Етнографски инситутут САНУ, књ. 14–16, 425–447.

Петровиќ-Савиќ, Мирјана. 2009. Лексика свадбених обичаја у Рађевини, Монографија 7, Институт за српски језик, Београд.

Петреска, Весна. 2002. *Свадбата како обред на премин кај Македонците од Брсјачката етнографска целина*, Посебни изданија, кн. 43, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Петреска, Весна. 2005. *Систем на сродство кај Македонците*. Посебни изданија, кн. 59, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Петреска, Весна. 2006. Медијаторите во обредите од животниот циклус, *Спектар*, год. XXIV, бр. 47, 153–173.

Петреска, Весна. 2008. *Етнографија на современиот семеен живот во македонското семејство*, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Попов, Миливој. 1983. *Свадба у Северном Банату*, Београд: Народна књига.

Радовановиќ И., Драгана, Николиќ С., Јована. 2022: Именовање лица у свадбеној обичајно-обредној пракси Лепосавиќке околине, *Баштина*, 56, 35–48.

Цветкова, Славица. 2016. *Селото Чифлик, општина Чешиново-Облешево*, Кочани: Европа92.

Шапкарев, Кузман. 1976. *Избрани дела*, т. 4, *Обичаи, обреди, носии*, прир. Томе Саздов, Скопје: Мисла.

MACEDONIAN AND SERBIAN WEDDING TERMINOLOGY (LEXICAL PARALLELS)

Summary

Subject of our interest are the wedding rites and customs (pre-wedding, wedding and post-wedding) in the Macedonian and Serbian folk culture and the related wedding terminology, especially the naming of the ritual practitioners and the ritual objects. Most of the elements of the wedding ritual complex are common to Macedonian and Serbian culture, which is due to the numerous similarities in naming, but there are also distinguishing elements in each culture and, respectively, a lot of regionally specific namings. Some of the common features are, for example, the names for the participants in the wedding, related to their role in the wedding rites. Both in Macedonian and in Serbian culture, there are specific names for the ritual objects that played an important role in the wedding rituals and customs. At a contemporary level, given that many elements of the traditional wedding are subject to some changes or modifications in order to fulfill the same or partially changed functions, a large number of names have changed their meaning and content, or they became regionally specific, etc.

Keywords: folk culture, tradition, wedding, customs, wedding lexis

Тања Милосављевић

Институт за српски језик САНУ
tanja77nis@gmail.com

КОНЦЕПТИ КОЛО И ОРО У СРПСКОЈ И МАКЕДОНСКОЈ ЛИНГВОКУЛТУРИ[1]

Апстракт: Коло као најстарији облик словенских игара и најраширенији и најкарактеристичнији облик игре свих Јужних Словена развило је на стотину варијаната и постало једно од основних обележја националног идентитета балканских народа. Свесловенска кружна игра се, уз чување неких аутохтоних елемената, током времена и миграција раслојавала, усложњавала, трансформисала на различитом простору, у неједнаким условима, под другачијим утицајима и именима. Традиционална народна игра балканских Словена, у етнокореолошкој литератури означена термином *орска игра*, вербализована синонимским доминантама словенског и грчког порекла *коло* и *оро (хоро),* маркантно је обележје духовне културе српског и македонског народа. Реализација лингвокултурних концепата *коло* и *оро* у српској и македонској језичкој слици света показује моделе концептуализације ове народне игре у свести носилаца језика, њена значења и значај у обичајно-обредној пракси и свакодневном животу ова два блиска народа. Наш задатак је интерпретација садржаја и структуре означених концепата у дијахроној перспективи и актуелном језичком сазнању на основу материјала из етимолошких, дијалекатских, етнолингвистичких, фразеолошких и речника савременог српског и македонског језика, са циљем да се утврде универзалне, заједничке и дистинктивне црте кола и ора на српском и македонском језичком простору и екстрахују националне лингвокултурне специфичности у домену народне игре.

Кључне речи: српски језик, македонски језик, лингвокултурни концепт, *коло, оро*.

1. *Игра*. „Игра је стара колико и човек и важан је чинилац његовог културног искуства (...), она представља клицу из које је настала и развијала се његова култура” (Јовановић 2011: 65). Једна од најстаријих појава у људском друштву, игра је настала из човекове потребе да задовољи лудистичку природу свог бића, како би се на

[1] Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

кратак период одвојио од обавезе рада и обезбеђивања материјалне егзистенције. Практиковањем игре човек успоставља другачију реалност и привремено се ослобађа од уобичајених правила. Ревитализовањем енергије кроз игру током празника и забава јача морална и социјална свест појединца и колектива, учвршћују се постојеће норме и односи, формира се културни идентитет заједнице. Рад и игра постају основни чиниоци дихотомне људске егзистенцијалне матрице, а у начинима задовољења потреба за овим активностима кодирано је њихово универзално значење. „Хлебом и игром задовољавају се основне људске потребе за опстанком и забавом, за фактичким и фиктивним...” (Јовановић 2011: 72).[2] Тежњу за игром човек је испољавао покретима тела и делова тела, а различит ниво сложености покрета и њихових комбинација манифестује степен духовног развоја колектива, с обзиром на чињеницу да је игра одувек имала јасно одређену функцију и вишу сврху. Игра је у традиционалној култури имала двоструку намену. Била је део празничних обичајно-обредних радњи са унапред утврђеним временом и обликом извођења и била је начин исказивања доброг расположења током празновања (Ивановић-Баришић 2011: 95). Играчка стварност примитивних племена и традиционалних друштвених заједница пројектује покушај колектива да прати ритам космоса, да надвлада лоше силе, успостави равнотежу и у крајњем циљу обезбеди биолошки опстанак и благостање заједнице.[3] Игра прати све најзначајније моменте у календарском и животном циклусу – смену годишњих доба, пољопривредне радове, мобе, прела, лов, одлазак у борбу, рођење, свадбу, смрт, а њен симболички садржај одражава однос према реалности, поглед на свет, веровања и вредности колектива.[4] Игра је један од кохезионих елемената народног живота, део националне слике света, средство очувања и преношења

[2] Антропологија народних игара феномен игре третира као антрополошку константу, тј. као „специфичан израз људског постојања”, вид празничног израза, истичући да је у традиционалним заједницама игра, попут рада, имала функцију магијско-религијског обезбеђивања опстанка, али и хедонистичко-забавну и релаксациону функцију, која је такође представљала вид социјалне иницијације, подстицања заједништва и одржавања кохезије заједнице.

[3] Антрополошка истраживања указују да знатан део данашњих игара представља прежитке древних ритуала претежно магијско-религијске природе, који су се најчешће изводили у одређене дане у години (Ивановић-Баришић 2011: 97).

[4] Артефакти прошлости, који се огледају на цртежима и фрескама који приказују плесаче, говоре о плесу као јединственом систему за складиштење информација (Тимошенко 2018: 182).

културних вредности. Игра је област културног живота и културног наслеђа у којој је конзервиран историјски идентитет и етнолингвистички карактер народа (Карапетьян 2008).

2. *Традиционална народна игра*. Традиционална народна игра заузима значајну позицију у друштвеном животу једне заједнице и један од најраспрострањенијих видова народне уметности.[5] Сваки плес на свету има своју националну специфичност. У плесу се одражавају особености свакодневног живота народа, његово искуство, размишљање, однос према свету, карактер и темперамент. Традиционална народна игра је посебан облик изражавања људских осећања и колективне свести, начин националног самоизражавања, облик духовног стваралаштва.[6] Свако изражајно средство (ритуални покрети тела, вербалне формуле, митолошке и магијске представе) представљају основу етничке културе, одражавајући одлике националног карактера и менталитета.[7] Стога, народна игра представља комплексни ментални конструкт, чији садржај и структура интерпретирају поимање игре у језичкој свести одређеног народа, а њена репрезентација у језичкој слици света открива специфичности националне лингвокултуре.

3. *Концепт игра.* Концепт игре као универзални феномен рефлектује се у свим језицима света, али се различито интерпретира, што је последица специфичне перцепције стварности представника различитих култура.[8] Проучавање проблема манифестације националнокултурних карактеристика у семантици језичких јединица, репрезената овог концепта, са лингвокултуролошког и когнитивног аспекта актуелно је у савременој лингвистици. Свеобухватно упоредно проучавање семантике и структуре јединица из терминологије игара релевантан је правац у савременој науци будући да је плесна терминологија, као део европских језика, од научног интереса са становишта њене системске структуре, историје настанка, лексичко-семантичких односа и когнитивних карактеристика (Карапетьян 2008).

[5] Проучавањем народних игара у узајамним односима компонената, у континуитету и еволуцији бави се релативно млада научна дисциплина – етнокореологија.

[6] Народна игра је енциклопедија народног живота и средство образовања нових генерација (Тимошенко 2018: 182).

[7] „Кад видиш игру једног народа, знаш му карактер" (Конфучије).

[8] На формирање главних карактеристика игара једне етничке групе, њихових облика, типова и стилова, утичу етнички чиниоци – географски, топографски, економски, историјски, политички (Младеновић 1973: 2). Питајући се откуд потиче разноликост игара с обзиром на то да народне игре постоје у различитим крајевима света, Н. Гоголь налази да је она никла из карактера народа, његовог живота и начина забаве.

4. *Предмет истраживања*. Традиционална народна игра балканских Словена, у етнокореолошкој литератури означена термином *орска игра*[9], најстарији је облик словенских игара и најраширенији и најкарактеристичнији облик игре свих Јужних Словена. Свесловенска кружна игра се, уз чување неких аутохтоних елемената, током времена и миграција раслојавала, усложњавала, трансформисала на различитом простору, у неједнаким условима, под другачијим утицајима и именима, развила на стотину варијаната и постала једно од основних обележја националног идентитета балканских народа. У раду ћемо се бавити упоредним описом концепата традиционалних народних игара у српској и македонској лингвокултури, вербализованих синонимским доминантама словенског и грчког порекла *коло* и *оро* (*хоро*), с обзиром на чињеницу да представљају маркантна обележја духовне културе српског и македонског народа.

5. *Циљеви и задаци*. Реализација лингвокултурних концепата *коло* и *оро* у српској и македонској језичкој слици света показује моделе концептуализације ове народне игре у свести носилаца језика, њена значења и значај у обичајно-обредној пракси и свакодневном животу ова два блиска народа. Наш задатак је интерпретација садржаја и структуре означених концепата у дијахроној перспективи и актуелном језичком сазнању на основу материјала из етимолошких, дијалекатских, етнолингвистичких, фразеолошких и описних речника савременог српског и македонског језика, са циљем да се утврде универзалне, заједничке и дистинктивне црте *кола* и *ора* на српском и македонском језичком простору и екстрахују националне лингвокултурне специфичности у домену народне игре.

6. *Актуелност теме*. О улози и значају народне игре у формирању националнокултурног идентитета сведочи појава посебне научне дисциплине која се интензивно развија у другој половини 20. века. Етнокореологија проучава народне игре у узајамним односима компонената, у континуитету и еволуцији (Младеновић 1973: 1), укључујући генезу, распрострањеност, националне и регионалне специфичности, именовање народних игара. Подаци етнокореолошких истраживања поуздана су екстралингвистичка и етнолингвистичка основа савремених когнитивно-семантичких, концептуалних и лингвокултуролош-

[9] Термин *орске игре* у науку уводи етнолог Т. Ђорђевић 1907. за означавање ритмичних покрета тела праћених песмом или музиком, и на тај начин повлачи границу између орске игре (Tanz, dance) и других врста игара – витешких, забавних, игара духа и игара за добит (Младеновић 1973: 8).

ких описивања народних игара у словенској лингвистици (*Иванова 2008,* Карапетьян 2008, Тимошенко 2018, Чулкина 2020). Најновија испитивања усмерена су на улогу лингвокултурних компонената у терминологији народних игара. Комплексна компаративно-контрастивна анализа семантике и структуре терминолошких јединица из овог сегмента традиционалне духовне културе представља актуелно интересовање лингвиста, будући да терминосистем плеса у европским језицима представља научни интерес са становишта његове структурне организације, историје формирања, лексичко-семантичких односа и когнитивних карактеристика (Карапетьян 2008). Посебна пажња посвећује се испитивању места и улоге лингвокултурног концепта народних игара у националним језичким сликама света, вербалној реализацији концепта, когнитивно-семантичким и културним специфичностима. Одабрана тема прати резултате новијих упоредних истраживања методолошки заснованих на основним појмовима и принципима когнитивне лингвистике и лингвокултуролошке концептологије, чији је циљ реконструисање датог концепта у језичкој свести и језичкој слици света два сродна народа.

7. *Кружна игра Јужних Словена*. Иако постоје подаци из ранијих епоха, шире и поузданије описивање фолклора, пре свега фолклорних игара Јужних Словена интензивирало се у периоду романтизма, да би научну основу добило тридесетих година 20. века. Најстарији облик словенских игара је кружна игра, настала у најстаријим периодима људског друштва, са кругом као архетипским симболом сунца, живота, заједништва, једнакости.[10] Мотивисан обликом, у етнокореолошкој литератури као доминантан назив за игру у кружном ланцу користи се назив *коло*.[11] Термин *коло* (*collo*) први пут употребљава Марко Марулић у 15. веку, док се најстарији поуздани помен кола у Јужних Словена налази у путопису византијског дипломате Нићифора Грегоре, који је на Ускрс 1325. године у Струмици посматрао „оро младих и старих", где је видео три мушка кола (дечака, младића и

[10] Најраније форме ритуалних плесова одликују се архетипском симболиком универзума: круг, квадрат, спирала, линија, тачка. Архаичне пра-форме у основи су сложених архетипских елемената који изражавају сложени систем узајамних односа човека са светом који га окружује (Дьяконова 2011: 155).

[11] Најстарији подаци о колу у јужнословенским земљама налазе се у делима црквених писаца. Најстарији запис потиче из 10. века, *Слово о оґрах и плесанијих Јована Златоустоґ* у бугарској рецензији из 14. века, усмерен против игара, које су морално биле неприхватљиве и опречне кодексу хришћанских проповедника (Младеновић 1973: 30).

зрелих људи). Немачки дипломата Стефан Герлах је 1573. године на Петровдан недалеко од Беле Паланке (Кури Чешма) видео и описао девојачко коло у коме су певале две по две девојке, а у Нишу мушко коло с певањем (Младеновић 1973: 30-33). Коло као заједнички облик плеса (стрсл. плѧсъ < плѧсати) Јужни Словени су понели из прадомовине, о чему сведочи сачувана терминологија у многим словенским језицима, у којима се за ову врсту плеса користе синоними *коло* и *оро/хоро* (Младеновић 1973: 26). На Балканском полуострву словенске игре су се прожимале са играма староседелаца, где су током заједничке етничке и историјске судбине различитих народа разлике у начину играња ишчезавале, а опстајало је оно што им је слично. Играње укруг показало се надмоћнијим од затечених игара и код свих Јужних Словена је задржало, и као облик и као садржина, водећу етнокореолошку улогу (Младеновић 1973: 14).

8. *Терминологија орских игара.* Терминологија народних игара у лингвистичкој литератури квалификује се као концептуално и деривационо организован скуп језичких ознака које одражавају систем специфичних концепата плесне уметности у хронолошком континууму, максималне информативности и ниске фреквенције (Карапетьян 2008). Терминолошки систем народних игара представља стабилну и кохерентну садржајно-формалну структуру, која подлеже законитостима хијерархијске структурне организације и принципима лексичко-семантичке парадигме. Елементи терминосистема су хипер-хипонимски устројени, при чему међусобно граде синонимске, антонимске, синтагматске везе или се реализују у полисемантичким опозицијама. Као конституенти концепта, термини су распоређени у четири микроскупа према припадности одређеним концептуалним категоријама – ’објекат’, ’својства објекта’, ’субјекат’, ’процес’. Категоријалну вредност објекта има кохезиона инваријанта концепта, хипероним игра. Појмови из области етнокореологије припадају концептосфери игра и у језичкој слици света функционишу као конституенти ужег концепта, чија је терминолошка доминанта орска игра. Етнокореолошки термин орска игра надређен је језгреним члановима и носиоцим концепата – коло у српском и оро у македонском језику. У централној зони концепта фигурирају посебни називи кола и ора, диференцирани према својствима објекта, семантичком знаку који остварује високу лингвокултурну вредност. У концептуалном центру ситуиран је и субјекат игре, чији вербални репрезенти носе етнокоре-

олошке информације о распореду и позицији играча у колу/ору, али садрже и аксиолошку компоненту која одражава степен вредновања играчке вештине у традиционалном друштву, што је значајан социјално-културни индикатор. У процесу играња кола и ора концентрисан је широк дијапазон обележја скривене семантике – симбола, еталона, метафора, посебно у колокацијским и фразеолошким спојевима глагола играти и његових експресивних синонима са другим терминима, који, гравитирајући ка периферији, рефлектују концептуални распон и семантичку флексибилност појма, при чему манифестују митски доживљај стварности, снажну емоционалност и специфичности погледа на свет Срба и Македонаца.

9. *Ӣгра*. Полисемичност архилексеме игра (прасл. * *jьgrd*) у савременом српском и македонском језику подржава изворну, свесловенску концепцију игре, чијим су концептуалним опсегом обухваћени разноврсни облици забаве („1° ludus, 2° jocus, 3° ples", Skok 1971: 711). Очуваност термина у широком значењу „доказ је комплексне забаве у Јужних Словена", која је чинила складан спој витешких, орских, драмских, забавних игара, у сврху обредне потпуности (Младеновић 1973: 76).[12] Иако у свести народа игра најуже асоцира са плесом, музиком и песмом (ОСАР 2011: 333), семантика плеса лексеме игра реализује се тек у терцијарном и потоњим значењима и у српском и у македонском језику, где се дефинише као „низ ритмичких покрета који се изводе по одређеним правилима" (РМС), односно „систем од движења што се изведуваат по одредени правила и во одреден ритам" (ТРМЈ). У првом случају значење се повезује са колом или плесом као фолклорном, односно уметничком творевином, а у другом се упућује на сличност са ором и танцем. Неодвојивост плеса од других врста игара у склопу обреда у прошлости условила је непостојање појмовне дистинкције међу типовима забавних активности, а самим тим и непостојање посебног језичког знака за обележавање игре у етнокореолошком смислу.[13] Због потребе да се направи разлика између традиционалне народне игре и других врста игара (витешких, забавих,

[12] На српско-македонском културном простору још увек се у неким срединама изводе игре под маскама везане за обреде календарског циклуса, као што су *ђођоле, колеђе, суровари, џамаларске ӣгре, бабари, василичари, мечкари, ајӣе, русалије* (СМР, РМТК). У Војводини се синкретизам очувао у тзв. драмским играма током свадбеног церемонијала које су изводили младожењини другови ради забаве сватова или за новац (РСГВ).

[13] Терминолошка издиференцираност евидентна је у несловенским језицима, нпр. нем. *Tanz – Spiel*, фр. *dance – jeu*, енгл. *dance – play*) (Младеновић 1973: 76).

такмичарских и сл.), етнолог и фолклориста Тихомир Ђорђевић 1907. године уводи у науку термин *орска игра*, којим означава „ритмичне покрете тела, покрете које прати ритам, био он од песме или музике".[14] Иако функционише искључиво као стручни термин за означавање одређене категорије и има таксонимски карактер, у хиперо-хипонимској парадигми стоји између игре као општег назива и кола/ора као посебних именовања. У лексичко-семантичкој хијерархији игра задржава суперординарни статус, али, истовремено, одржава и синонимски однос са лексемама коло и оро. Семантичко преплитање долази од концептуализације објективне стварности конзервиране у значењу прасл. **jьgrati* „kretati se, po svoj prilici u kolu" (Skok 1971: 711) и окамењене синтагме *играти/игра коло/оро* (*Ту играду коло онда и певаду тако* РСГВ; *Коло игра* РПГ; *Као је селска слава оро игра поди цркву, тај куде што има кладенчьк, Ка[д] дојде Велигден, матере ни поискупу, поиспремене, па ни даду по перашку, и ми радосни трчимо окол цркву куде оро игра* РГЛ; *Он млого убаво играје оро* РПГ; *Сву ноћ играло оро у Шадрван* ЗРП; *И ситно оро ке игра* ТРМЈ). На таквој слици, присутној у непосредном искуству и колективном памћењу, у језичкој свести древних Словена почео се формирати садржај концепта игре, који се најпре попуњавао деривираним облицима изведеним од корена **jьgr-*, пунио се новим значењима и категоријално ширио. На наредном нивоу развоја концепта, спроведена је диференцијација у правцу етнокултурних специфичности.

9.1. *Процес – играти/игра.* Лексикографска одређења самог процеса, односно описи глагола *играти/игра* одражавају архетипску представу о игрању укруг: „покретати се по одређеном ритму, плесати, играти у колу" (РМС), „учествува во изведба на оро, танц" (ТРМЈ). У језичкој свести дијалекатске језичке личности потпуно је избрисана семантичка граница између игре и кола/ора, јер у војвођанским говорима *играти/сигратиси* значи „плесати, изводити коло" (РСГВ), а у призренско-тимочким када неко *игра/играје*, мисли се да „игра у колу" (РПГ). Значај који је играње имало у животу народа, било ритуалног или церемонијалног карактера, као део обичајно-обредне праксе или као вид колективне забаве, огледа се у бројним сложеницама, експресивима и богатом фразеолошком фонду, где се рефлек-

[14] У студији *Српске народне игре* (1907) Т. Ђорђевић је народне игре сагледао историјско-генетички у ширем европском оквиру и први дао систематски преглед народних игара. Његова класификација, са извесним допунама и корекцијама, важи и данас (Младеновић 1973: 8).

тују вредносни судови – естетски, морални, социјални, стереотипна мишљења, традиционални културни обрасци, друштвено прихватљиви облици понашања. Игра је била непосредан начин за промоцију младости, лепоте, једнакости, полигон за упознавање и исказивање емоција, али и за постизање статусне супериорности у вршњачкој групи (*По пешестина се увану у оро па се такмиче који боље игра, а стари људи седу наокол, загрнули се с капути и гледају, Стари људи настањували околко, и гледају младињу како игра у коло, Биле смо девојће у сукна и ћенарне кошуље, на главу кацаве шамије, па свињећи опљнци и везене черапе, па када заиграмо – дур-девојће, која от коју поубава, Игра, игра, па с ногу тупне, и погледа онуј што игра до њега* РГЛ; *Он много убаво играје у оропо* РПГ; *Игра таа и како змија се свива* ТРМЈ).

9.1.2. Вештина играња важан је чинилац који појединцу обезбеђује посебан положај не само у периоду комунитаса, већ га карактерно и социјално позитивно квалификује и маркира као пожељног члана колектива. Еталон лепог играња код оба народа је вез, па се за онога ко складно и ритмично изводи покрете сликовито каже да *везе* (*Као Вељa Грне повеђеше коло, и почне да везе чачак ил моравац, све жене су се претицале која че се до њег ване* РГЛ; *Утрапи ми зембиљ, а он се вати да везе коло, Кът поче да везе стару правку, сви се ватише да играју до њега, Тој везење коло, тој играње га нигде нема како куде нас на Горешњак* ЦТР). Висока афективна тоналност садржана је у дијалекатском изразу *игра та растура*, којим се играчко умеће афирмише до најинтензивније тачке (*Која је погазинска, она обује ципеле, која је посиротињска, она си обује свињећи опљнци, па кат се ване у коло, игра та растура* РЛГ). Играње ситним корацима оставља специјалан естетски утисак на посматраче и производи ефекат одвајања од тла, што је својство талентованих играча који умеју да *уситне* (*Кат се он ванеше у коло, па као уситни, чини ти се зевњу с ноће не додира* РГЛ). У народним говорима постоје и језичке ознаке којима се метафорички експлицира временски распон и интензитет играња, где квантитативне компоненте ’мало’ и ’много’ имплицирају неку оптималну концептуалну вредност познату говорницима: *подруса* „поигра у колу” (*Да се ватамо у оро, да и ми малко подрусамо* ЦТР); *изрипа се* „наскаче се у колу, наигра се” (*Поднапимо се, па се ванумо у коло, и изрипамо се ко јаре на плек* РГЛ). На овим просторима није необично играње у месту, без померања, у дијалекту представљено јединицама промеша

„укрштa ногама у месту пратећи ритам игре" (РГЛ) и *у ѿрупьц* (*Игра ѿа све у ѿрупьц, Игра свекрва, ѿа све у ѿрупьц* РГЛ; *Ваѿимо се у оро, ѿа све у ѿрупац ǫо мрак, ǫокле не ѿоцрцамо оǫ умор* ЦТР). У лужничком крају посебна радост изражава се изувањем обуће и играњем у чарапама, што је сликовито синтетисано у изразу *игра на черапће* (*Бабина унучка, ѿеб че баба на сваǫбу ǫа игра на черапће* РГЛ).

9.1.3. Компоненте квалитета и квантитета играња, са позитивним вредносним предзнаком, присутне су у семантици сложених глаголских јединица *ǫоигра, заигра, изигра, наǫигра, оǫигра, ѿоигра, ѿреигра, ѿришгра, ѿроигра, узигра*. Семантичка еластичност лексема које означавају процес – почетак и завршетак, временски распон и интензитет играња, играчку вештину и надметање, емоционалну преданост игри, фонска је подлога на којој се моделирају фигуративна значења, која их удаљавају од концептуалног језгра. Лексема *ǫоигра* сликовито сублимира поимање игре у народној свести − „дође до краја животнога пута, на коме је игра и песма било нешто најлепше" (*Ја сам и ǫоиграла и ǫоѿојала, моје ѿрошло* РГЛ). Играње примарно носи симболику радости живљења, оно је у директној вези са емоционалном страном људског бића, што манифестују изрази *игра ми срце* „радујем се, осећам узбуђење", *узигра(ѿи) у грудои* „уздрхтати, затреперити". Игра као метафора живота пресликава се и на план међуљудских односа, где се аксиолошки трасформише. Глаголи *изигра, оǫигра, наǫигра, ѿреигра, ѿроигра* на когнитивном нивоу Срба и Македонаца асоцирају са обмањивањем, подвалама, смицалицама, лукавошћу, губитком угледа, имања (*Изигра ѿи нечије ѿоверење* РМС; *Тој го изигра ѿриашелоѿ* ТРМЈ; *Наѿревароѿ ќе се ѿреигра сабоѿа* ТРМЈ; *Проигра целу ѿлаѿу* РМС; *Тој го ѿроигра имоѿ* ТРМЈ). Негативну конотацију у социјалној концептосфери остварују фразеологизми *игра како му ǫруги свирају / игра ѿо нечијој свирци* (РМС), *игра како шѿо му свираѿ ǫруги / игра на ѿуѓа свирка* (ТРМЈ); *игра мајѿаѿ со некоѓа* (ТРМЈ), *играѿи око некоѓа* (РМС) „удовољавати нечијим посебним жељама, превише повлађивати некоме ко није заслужио посебну пажњу" (РСГВ), *играѿи ѿиѿиревку / игра ѿиѿиревку* „на великој је муци (од некога)" (РТГ).

9.2. *Субјекаѿ – играч у колу/ору*. Социјално-културна димензија испољава се у категорији 'субјекат игре', где је когнитивни елемент 'вештина играња' главно семантичко обележје. Стандарна именовања играч, играчица у српском језику имају неутрални статус („онај који

игра, плеше"). За носиоце македонског језика и југоисточних српских говора релевантан је квалификативни знак 'добар', јер је у свести говорника прототипичан играч „добар играч народног кола/ора", а ова способност се перципира као маркантна и пожељна особина личности, чији су носиоци обдарени појединци, уважени у својој социјалној средини и посебно позиционирани у колективном памћењу: *игра-орац, играјлија, ороберац, ороигрица, лькоорац, играорка, ороигрјка, ороберка* (*Башта ми је бил голем играорац, Идем да се вашим до играоркушу и ја убаво играјем, По оди мене неје имало играорка и песнопојћа* РПГ; *Знајев га бањски свирачи као играјлију, Нема више такви играорци кько што беше Пера Карапера, Не рађа мајка такву играорку и песнопојку кько што беше Стана Караминга* РТГ; *Мој башта је бил ороигрица* МРГБ; *Вељa Грне из Сливовик беше најбољ играорац, ко њег никој неје умејал ни могъл да игра, Некада од мене и Добринку оро немаше крај, она и ја беомо играорци, поморимо и свирачи, и сви који се вану у оро да играју, Сва су ми брајћа били лькоорци* РГЛ; *Он кьд ће уваши у оро, само везе, играорац ко шашко што му е бија, Наша Боска је била играорка докле беше по млада: она кьд заигра, сви гледаф у њума* РГЈ; *Кад играорац поведе оро, слашко се изиграм, Ако оћеш да се наиграш, уваши се до играорку* РК). У македонском језику регистровани субјекти у домену народне игре су игроорец и игроорка, при чему је, иако експлицирана у описном значењу „тој што добро игра у оро", позитивна одредба очекивана и подразумева се за представнике македонске лингвокултуре (*Игроорците се држат за раце* ТРМЈ, *Наш Миле је голем игроорец, Баба ми беше игроорка*). У култури извођења традиционалних македонских игара индивидуални положај играча има огромну улогу – мушки и женски учесници имају тачно одређено место, време и простор. Патријархалне норме у прошлости рефлектовале су се и у орској традицији, играла су се посебно *мушка* и *женска ора* (*машките* и *женските*) (Макаријоска 2021: 52).[15] Напуштање ове норме почело је тако што су жене улазиле у оро поред својих мужева или најближег рођака.

9.2.1. Истакнуту позицију у игри али и у заједници има особа прва у колу, тј. „онај/она који/која водо коло/оро": *коловођ/коловођа, оро-*

[15] „Имено, на селските собори имало точно утврден ред и место, како и на кој начин ќе играат девојките, свршениците, невестите и младите жени. Во однос на мажите, имало малку по флексибилен пристап, обично ергените образувале свое оро, а зетовците и младите мажи се мешале во текот на орото и тоа најчесто по родбинска линија" (Јаневски 2019: 34).

вођа, тьнцовођа/ танчовођа, коловоʒиља, коловођица (*Ајʒе, коловођо, сад ʒа те видимо на ʒелу, Ако биʒеш ʒобар, има у свако коло ʒа биʒеш коловођа, Срамота је ʒа оровођа сам заустави играње, већ се мора играти, ʒок свирач свира* РСГВ; *Стана им је танчовођа* РТГ; *Ја си оћу Мару тьнцовођу* РГЈС; *Има појединu који воле ʒа су коловође, и оче ʒа се бију ако некој пређине коло које они воʒе, Циганьи ʒувају у трубе, тупанџија млати с маљицу у тупан колко можечћи, а коловођа се ʒере: Нагари, са, ил никад!* РГЛ) */ оровоʒач, оровоʒец, танчар, оровотка, танчарка*.[16] „Во минатото играорецот како индивидуалец имал посебно место во општествената заедница, играорците кои се истакнувале со својата вештина и надареност, посебно биле ценети кај народот, за што некогаш добивале и епитети, за најдобри, најистакнати, најзаслужни итн. Социјалниот статус, бил еден од елементите кој ја дефинирал позицијата на играорецот во традиционалните игри" (Јаневски 2019: 34). Играње до коловође представља престиж, носи снажну социјалну конотацију, а може имати и емоционалну позадину јер коловођа бира сам ко ће играти поред њега (момак бира девојку, девојка момка). Трећи играч *трећак, трећи, трећи момак, ʒоколовођа, на кључ, ʒругu* (иза девојке) традиционално је коловођин друг с којим почиње коло. Значајно место у народном колу/ору је играч који завршава ланац на левом крају отвореног кола, „који држи крај". У српским говорима је за последњег играча у колу распрострањен назив *кец* (*Мој башта је волел ʒа игра само на кец* РГЛ), који је потиснуо раније ознаке *леви* (Нишава), *на леви, крајњи, крајешник (Лужница), левак, на лево* (Јабланица), *ʒумен, ʒуменџија* (околина Чачка), *заврћколо* (околина Шапца, Срем), *шлус/шљус/шлоус* (у селима од Јагодине до Прокупља) (Младеновић 1973: 82−83). У говорима југоисточне Србије крајња позиција у формацији кола или ора маркирана је изразима *на танац* (*Убава ʒевојћа и ʒобра играорка, и све игра на танац* РПГ, *Цицко и Станча играју на танац, рипају, окају, ʒизају прашину, све си исцепише опьнци* РГЛ) и *на крај* (*Еʒьн брат воʒи оро, ʒругијат игра на крај, и такој не ʒавају ʒа им се коло прекине* ЦТР). Играч на левом крају ора у македонском језику је *опаш, опашка, опашкар* (ТРМЈ), до-

[16] Иницијално место играча у колу/ору мотивисало је даљи семантички развој ових назива у оба језика метафоричким преносом на вођу, предводника, организатора неких, обично друштвено неприхватьивих, неморалних и негативно оцењених, активности (*Много си се усрећила, ако се туче, он је коловођа, ако се лумтује, и ту је коловођа* РСГВ; *Све што је уработено по ратат у Лужницу ʒобро и лоше, коловође су били тија партијаши* РГЛ; *Станал оровоʒец на ʒесертери, Го фатиле оровоʒецот* ТРМЈ).

словно „онај који је на репу", што указује на однос између првог и последњег места у колу/ору. Између *тре̄ће̄* и *кеца*, у средину кола/ора може да се ухвати било ко. Народно поимање места и улоге играча у колу сликовито илуструје фразеологизам дубоко укорењен у српском језику: *го̄де мачке нема, мишеви коло воде или ка̄д мачке нема, мишеви коло воде, мишови коло воду* (*Знае ли се кои упраља у овуј кућу, ел мишови коло воду* ЦТР), којим се у разговорном, па чак и у политичком дискурсу истиче потпуно одсуство контроле и ауторитета.

9.3. *Игранка*. Окупљање поводом играња, јавни скуп на коме се игра је *игранка/играњка* (*Ишло се на игранке* РСГВ; *Сваку суботу беше игранка у Стрижевац, имају голему салу, па су дођила момчетија и из друга села* РТГ; *Играњка јес, млади на играњку* ЦТР; *Свуд по игранка, ни једну није пропуштила* РГСМ). „Прилике и места за играње у Јужних Словена у таквој су вези да се не могу посматрати одвојено" (Младеновић 1973: 86). Иако етнокореолошки термини *коло/оро* обухватају и прилику за играње, место и сам садржај игранке (*ићи у коло / иде на оро* „ићи на игранку")[17], О. Младеновић разликује две категорије скупова са игранкама: они који имају утврђен датум, које се редовно понављају у одређеном временском размаку – верски и државни празници, сабори, литије, заветине, игранке недељом и они који нису временски фиксирани, који су условљене другим чиниоцима – свадба, крштење, почетак и завршетак радова, прела, посела и сл. (Младеновић 1973: 86).[18] Окупљање поводом играња углавном се

[17] У *Речнику српских говора Војводине* у оквиру одреднице *банатско коло*, под 2. забележено је „сеоска забава за младеж, игранка недељом и празником у поподневним сатима" (*Одлазак младића и девојака у коло код Виће значило је окупљање и забаву и потребу да се играју традиционалне народне игре, кола, подвоје и др., Недељом и празником, свецем, по подне чим прође ручак, момци и девојке одлазе у коло, Зими се играло у сали, а лети у кафанском дворишту, У коло, кад смо биле девојчице, девојке, даш метер жита, целу годину идеш, Није се ишло у коло за време поста, Мало идеш посла подне, пре се звало у коло, на игранку*). На југоистоку Србије лексемом оро, осим играња, именује се и „игранка" (*Ће идемо на оро у Златанци* ЦТР, *Иде на оро* РК, *Ношња убава, ми девојке се пременимо и накитимо с китке, и идемо на оро у Брестов Дол, Поче башта да ме прачује на-оро, да заглецујем девојчетија, Непремењен се не иде на свадбу и на оро* РЛГ, *Отпој једну песну за госте, па иди на оро* РГЈ), „сабор уз музику и игру" (*Ајде. Пођи с нас на-оро, момче си веч* РПГ). Секундарно значење „посело, забава на којој се игра коло, игранка, они који играју у колу" речи *оро* у РСАНУ покрајински је маркирано.

[18] Специфичност македонске орске културе је, између осталог, и *играње налево* или *играње наопаку* „бавно, затворено оро, се изведувало на денот на погребот за да се победи смтта" (Макаријоска 2016: 175). У источној Србији извођене су тзв. *мртвачке (црне) свадбе* младих особа, а у неким крајевима и ритуална подушја са

везује за неки хришћански празник, обично Божић, Покладе, Ускрс, Ђурђевдан, Спасовдан, Духове, Ивањдан и др. За македонску културну традицију карактеристичне су игранке поводом празника Пресвете Богородице (Голема Богородица), „на који младите празнично се добирале за запознавање и дружење, (...), а се договарале и свадби (Макаријоска 2016: 175). Традиционално се поводом празника игра крај цркава и манастира, насред села (обично на раскршћу) или на периферији села (*Кад је селска слава оро игра под цркву, туј куде̄то има кладенчьк, Излезнемо на Велиг̄ден г̄оре при цркву, оро љуља, три кола оро, На сред сокак оро, Усьти се оро при цркву, па слезне доле куде̄то кладенчьк има, па нема да се пређине, толко лепо се игра, Ка[д] дојде Велиг̄ден, матере ни поискупу, поиспремене, па ни даду по перашку, и воде ни на срецело г̄де игра оро, Ношња убава, ми девојке се пременимо и накитимо с китке, и идемо на оро у Брестов Дол* РГЛ; *Некад се на собориште на Мејане вила три-четири ора, Коло се вило око споменик у Село на Петровдьн* ЦТР), а та се места језички маркирају лексемама игралиште, игриште, ориште, оролиште, ороигриште (*Кад сам била девојка, онда су била игралишта* РСГВ; *Наше ороиг̄рӣште е код цркву* РТГ). Од свих наведених места за играње, ма како се називала, по важности и старини издваја се *запис*. Може се претпоставити да је запис као култно место у дубокој прошлости био главно место за игру у саставу обреда, без обзира где се налази, у центру насеља или на периферији, у њивама, ливадама или виноградима (Младеновић 1973: 90). Потврду налазимо у *Речнику г̄овора Лужнице*, где *запис* одговара лексеми *крс* у значењу „заветни крст у атару” (*Изнесемо једење и пијење при крс, па дојду свирачи та свире, оро игра, народно веселье, што велу јако*).

Засебну групу места чине игришта далеко од насеља, очувана у магијској свести народа као места где виле и вештице играју *вилинско* или *врзино коло – игриште, вилин, вилино коло, виљо коло* (*Туј им је игриште, туј се самовиле ноћном збирају да воду оро, Куде су самовиле ноћу водиле оро, најутре осване све црна трава с круг̄ови, Там на Игриште, збирају се виле и по ноћ играју виљо коло* ЦТР). Таква мистична места се избегавају, а њихова магијска својства и деловање нечистих сила ублажавају се контраакцијом, у Македонији, на пример, велигденском игром вили самовили (Макаријоска 2016: 78). У свакодневном говору архетипска слика се демитологизује и преноси

игранкама (Младеновић 1973: 86−87).

у сферу реалног живота као метафора за „зачарани круг из ког је немогуће изаћи, метеж, хаос" (РМС).

10. *Раслојавање назива за народну игру у просторно-временској равни*. Етнокореолошком термину *орска игра* концептуално су подређене језичке јединице коло и оро, које се у језичкој свести српског и македонског народа идентификују са појмом игра и представљају прототипичну народну игру**.** У лексичком систему српског језика *коло* и *оро* стоје у синонимском односу (мада у кореолошком смислу постоје знатне разлике), док на македонском језичком ареалу егзистира само лексема *оро*. Два назива за исту културну појаву означавају две миграционе струје – динарску (*коло*) и косовско-метохијску (*оро*), при чему је оро старије и изводило се уз песму, док је коло новија варијанта, играло се уз тупан и зурле. Померањем динарског становништва, и посебно његовим насељавањем по градовима, термин *коло* потискује оро, што стиже и до села која нису била под директним утицајем (Младеновић 1973: 78). Овај миграциони процес рефлектује се у језику и огледа се у територијалном раслојавању на српском лингвокултурном терену: на северу и централној Србији у употреби је *коло*, у југоисточним крајевима паралелно се користе обе речи, док на крајњем југу *оро* потпуно преовладава.

Овим ознакама у кохипонимској парадигми придружује се, са синхронијског аспекта, застарела лексема *тањ/тањац/тањец,* односно *тањцување*, присутна у оба језика као периферни члан концепта (*Момче ми плати и ја водим тањац* РПГ; *Стојне три тањца води / три тањца води, ова ора игра* (нар. пес.) РГЈС; *Води (трга) тањец, Се ваши на тањец* ТРМЈ). Дијахронијски посматрано, ова реч има занимљиву судбину у словенским језицима, где је продрла још у време њихове заједнице, највероватније преко германских племена (свнем. *Tanz*). Код Јужних Словена дошло је до сужавања значења у правцу идентификације са колом, код Македонаца и на југоистоку Србије још конкретније – са отвореним ором, где се ова ознака обично користи уз квалификатив ситан, уз често померање значења (*Ситан тањац ће води каѳ га ѳоватим* ЦТР). Семантика лексеме *тањ/тањац* и њених деривата у српском језику замућена је појмовним обимом игре у давна времена, па се та архаичност очитује у флексибилности границе између плеса и кола. Именица *тањ*, глаголи *тањцати/тањцовати* и од њих изведени облици *тањцер* и *тањцовање/тањцување* у народним српским говорима подједнако упућују и на коло и на

плес, као посебну врсту игре, обично удвоје (*Ел умеш ǵа т̄анцуеш? Не волим т̄анцување* РТГ; *Слободан се ознојил, врчи вода оǵи њег̄ ко ǵа у жет̄ву врзује снопови, ст̄урил се на кошуљу, и само т̄анца* РЛГ; *Та најбољи је т̄анцер у колу* РСГВ). Та неиздиференцираност потиче из свесловенског периода, када су *иг̄ра, п̄лес* и *т̄анц* функционисали као синоними. Танц је у свом садржају сачувао најстарији облик игре и делимично га допуњавао новим плесним формама, док је словенизам *п̄лес* временом потиснуо првобитно значење „играње у колу", сужавао семантички обим и спецификовао га денотирајући „играње у пару". У језичкој свести Срба постоји јасна граница између значења речи *п̄лес* и *коло*, при чему се ови језички елементи поимају као опозити. *Коло* као доминантни назив у значењу игре и плеса у средњем веку се углавном користио у усменом говору. У писаним текстовима бележи се назив *лик*[19], којим се означавало плесачко коло уз које се и певало (ЕАПСК).

11. *Коло*. Уписом у *Унескову Реп̄резент̄ат̄ивну лис̄т̄у немат̄еријалног̄ кул̄т̄урног̄ наслеђа човечанс̄т̄ва* (2017), коло је добило међународну потврду и заштићено је као репрезентативни и аутентични елемент српске традиционалне културе, присутно у разним сферама живота у Србији и данас. *Коло* је добило име по отвореном кругу који играчи образују као формацију. Форма круга (circulus) у магијском мишљењу словенских народа носи симболику животног циклуса, „кружног пута живота и смрти, као и постизање склада живих са упокојеним прецима" (ЕАПСК).[20] Из симбола круга произилази магијски значај кола, јер по веровању играње у кругу обезбеђује добре усеве, здравље и напредак људи и стоке. Првобитна заштитна функција кола везана углавном за календарску обредност, временом је попримала забавни карактер и све више добијала друштвени значај, а коло је временом постало главно обележје различитих светковина, празника и породичних окупљања, пре свега поводом значајних момената у пре-

[19] Потврду налазимо код Скока, који за *лик* даје одређење „zbor ljudi što igraju, plešu, a može biti usto i pjevaju (samo u tekstovima pisanim crkvenim jezikom i kod nekih pisaca" и претпоставља прасродство са латинским кореном **elei-, lei-* „ savijati" (Skok 1972: 300).

[20] „Када је реч о колу које игра сеоско становништво, за разлику од аристократског, ради се о архаичним типовима кола, која су у сеоским срединама сачувала извесну везу са аграрном магијом у време календарских празника. У разним представама кола на фрескама и стећцима може се приметити о веровање у заштитничку моћ круга у који зли духови не могу продрети, или се могу препознати заостаци древног култа сунца, одн. пуног месеца" (Аксић, Васић: ЕАПСК).

структурирању заједнице, нераскидиво повезано са рођењем и венчањем, па и са смрћу. Коло се углавном изводи на свадбама уз вокално-инструменталну пратњу, при чему му је најчешћа инструментална подлога хармоника. Специфичност македонске орске културе је, између осталог, и *играње налево* или *играње наопаку* „бавно, затворено оро, се изведувало на денот на погребот за да се победи смртта" (Макаријоска 2016: 175). И у Србији се као знак жалости коло окреће наопако (Крстић 1984: 143). У источној Србији извођене су тзв. *мртвачке (црне) свадбе* младих особа, а у неким крајевима и ритуална подушја са игранкама (Младеновић 1973: 86−87).

11.1. *Коло у српским речницима*. У *Речнику САНУ* у значењу 'народна игра' коло је описано као „скупна народна игра, обично уз песму или музику, у којој се играчи редовно ухвате за руке, око рамена или паса и крећу у кружним линијама изводећи разноврсне покрете, кораке, скокове и сл", а у *Речнику МС* налазимо опис савременије верзије кола „народни плес, праћен често песмом, у коме суделује више мушких и женских особа, држећи се за руке и чинећи круг или низ". Најшире објашњење кола даје Речник ЈАЗУ са великим бројем потврда, на основу чега О. Младеновић изводи концептуалне елементе и све значењске компоненте кола које га потпуно детерминишу у етнокореографском и етнолошком смислу: „1. *облик* игре (ланац међусобно повезаних играча – мушких и женских или мешовитих, који се креће по кружној путањи, али она може бити и другачија; спирална, вијугава, чак и права, итд.); 2. *група особа* (број може бити ограничен или неограничен) која учествује у игри; 3. *игранка*, јавни скуп на коме се игра и то без обзира да ли је сачуван традиционални облик кружне игре или не, али је сама игранка традиционална; 4. *врста* игре, која осим кружног облика има и посебну мелодију и припада одређеном типу (на пример, *славонско коло* је једна игра и не може се помешати са другим славонским колима која имају своје називе); 5. кружна игра у којој мелодија, текст (евентуално, јер може да буде и потпуно нема), али свакако типичност и стилске ознаке одређују је у ширем смислу као особит израз етничке групе којој припада, па постоји могућност да се говори о српском, бугарском, хрватском колу, итд." (Младеновић 1973: 15−16). У дијалекатским речницима дефиниције *кола* су сведеније, реферирају на „народну игру у којој се играчи држе за руке образујући круг", али су богато илустроване секвенцама из народних српских говора, из којих се распознају неке квалитативне одлике

регионалних игара и рефлектују редундантна значења важна за реконструкцију фонског плана и модела концептуализације датог појма (*Кака је то девојка која не зна да игра коло? Играо се валцер, танго, онда циганчица и коло, Па свирац свира, па се играло, па коло се ухвати* РСГВ; *Играмо коло, озноји се* РПГ; *Беше жешко пијење, ама и музика добра, па се почесто трезнимо у коло, Моравка, џилит жена, за све ју има, и доноси, и нуди,и додава коме кво требе, па се ухвати у коло те одигра и исцврка се, и па врнди и служи, У најголемо весеље, тиће изби ђурунтија, скараше се који че води коло, Гле га количко девојче, а води коло, игра па растура, Е, ко јучер да беше када се сретомо и згледамо, у коло се надигрувамо и по шљивари кутамо, кат се оженимо и дечица добивамо, Уваши се у коло, па кат заигра и почне да крсти ноће, чини ти се зевњу не додира, Беше девоћа за ћев, сви су трчали да се вану до њу у коло, Стари људи настањували одокол, и гледају младињу како игра у коло* РГЛ; *Уватил се у коло гагаљивча, па рипа утрупац да му се сви подсмевају, До мојега бајку отимале су се девојке да се вашу у коло, Заласка вој се вута кад се уваши у коло, Поваташе се у коло да играју, Ел се вата у коло тој соборџиче, ел само гледа? Почел се приваша и у оро да игра до девојчетија, Фати се Стојна до мене у коло, на сабор, на Вракњице* ЦТР). На југоистоку Србије није редак деминутивни облик колце којим се исказује мера играња у колу, али и емоционални однос играча према таквом игрању у колу, што га пуни хипокористичком семантиком (*Одиграмо сал едно колце* РТГ; *Е, са да одиграмо још једно колце, па да се разлазимо* РЛГ, *Одиграмо по едно колце, па се врнумо дом* ЦТР).

11.2. Колокације *хватати се / ухватити се у коло*, односно *вата се / уваши се у коло* језички су рефлекс иницијације, приступања друштвено важном догађају и узимања учешћа у јавној манифестацији која симболизује заједништво и једнакост, одражавајући народни сценарио испољавања колективног духа. Овај стереотипни спој речи развио је низ конотативних значења, углавном у домену социјалних односа и улога: *ко се у коло вата, у ноге се узда* ВРј, *ко се у коло хвата, мора поиграти* „ко се прима каква посла, мора рачунати и на тешкоће и на запреке” РМС; *ухватити се, хватати се са неким у коло* „удружити се, сарађивати” РСАНУ; *ухватити се у чије у коло* „удружити се с ким у раду” РМС, *ухватити се у лоше коло* „бити у лошем друштву” РСГВ. Усклађеност покрета у колу симболише прилагођавање колективу и складне међуљудске односе, што је одражено

у пословицама *У каквом си колу онако и играј* РМС, *Кад си у колу, ваља да играш* ВРј, *Ако си се уватил у коло, мора играш* ЦТР. Сличну семантику реализује народна изрека *У коло кад хоћеш, из кола кад пуште. Ући у коло* значи бити самосвестан, друштвено освешћен и одговоран, што сликовито манифестује у народу распрострањена изрека *Дала баба банку (динар) да уђе у коло, а две (два) да изађе, Дала баба пару да улегне у оро, а сьге дава две да излегне, ама не гу пушчав* (ЗСПГ), што на мотивном нивоу одсликава став да „баби није место у колу", а на метафоричком означава апсурдну ситуацију, када особа по сваку цену хоће да се нађе на месту које јој по способностима не одговара, а затим, увидевши да ту не припада, жели да се повуче. „Бити одрастао" значење је израза ићи у коло, ићи својим колом означава устаљеност, предвидивост, колотечину, водити (повести) коло „предводити, предњачити у некој акцији" (РМС), тј. „бити главни у неком послу", а испасти из кола сугерише губитак положаја (РСАНУ). Значењски слој комунитаса и забаве у садржају кола открива пословица Кад у коло, ко ће боље, кад на воду, ноге боле; Кад на коло, онда воли, кад на дело, онда боли „лако је играти, тешко је радити" (РСАНУ), где су homo faber и homo ludens конфронтирани и у којој је кодирана исконска људска потреба за игром.

12. *Оро у српским речницима*. Лексема *оро* евидентирана је и у стандарним и у дијалекатским српским речницима, где се њено значење, почев од Вуковог Рјечника, идентификује углавном преко кола. Примарно значење речи *оро* у РСАНУ описано је семемом „групна народна игра (обично уз песму или музику), у којој се играчи држе за руке, коло; музика уз коју се игра коло" (*После се измешаше, па сви играју то наше оро, то сремачко коло, На све стране само оро виђиш, једно, другго, треће оро, како се таласа и шарени, Баке су цупкале велики оро пред старом црквом у знамените и свечане празнике, Бесно би пиштало, бубњало, зурлало, страсно би јужњачко оро урлало и све се тресло од вриске*). Слично одређење налазимо и у РМС „скупни народни плес веће групе учесника, коло", без примера. Речник САНУ региструје га као етнолошки термин када се појављује у саставу синтагматских назива за различита народна кола: *бугарско оро, велико, врцкаво, зајачко, кнежево, краљево, сватовско, свекрвино, србијанско, сремачко, тешко, ужичко, црногорско* итд. Очигледно је да у српском језику лексеме *коло* и *оро* нису семантички издиференциране, да означавају исти појам у различитим крајевима

Србије.[21] Појмовна дистинкција потпуно ишчезава на југоисточном ареалу, што се огледа у речницима са овог терена, где се, по правилу, реч *оро* дефинише синонимом *коло*, или се на коло непосредно упућује. Количина примера, као и деривати лексеме *оро* потврђују њену употребну вредност (*И ја че се вачам у орото, ако сам одртела, Пошле моме на орња / за сви има по мома́, Оро-оро, оро-оро! Ой-ой*![22] РПГ; *Излезнемо на Велигден гоpе при цpкву, оро љуљa, три кола оро. Учинимо тија обичај онам на Крс, и идемо си дома та ручамо, после идемо на оро. Ми повpљамо кудеље, па се ванемо у оро, па осьвнемо тека, Насред сокак оро, Сречко удара сас маљицу у тупан, а басација рове ко мечка. Свадба се спрема посебно у невестину, посебно у младожењину кућу, код невесту увечер се вије веньц, свирачи свире, игра се оро, зовемо га весело вече, Причају да га је дочекувала с печена пилетија, а кат се оро поведе, она се све до њег ваша, Закитимо се, китка една туј, една овак посади, и девојка та тапли кат се ване у оро, Усьти се оро при цpкву, па слезне доле кудето кладенчьк има, па нема да се пређине, толко лепо се игра, Башта ми води коло, подрипкује и све заплита сас ноће, саде он тека умејеше да игра, па увpти орото, увpти, напpаји га ко змију, а тьг га одједнуши расплете* РГЛ; *Ватимо се у оро, па све утрупац до мрак, докле не поцрцамо од умор, Не доличи на старога да се ваша у оро с млади, Не личи на стару бабу да се ваша у оро, Врзала мецедије око гушу па вој само подрипују кад игра оро, Много смо волели да гледамо надатичање кад играју оро, Беше патрав, ал се у оро ваташе да игра, Игра, игра оро, па подрипне, Тој оро тражи мушки подрипување* ЦТР). Синонимска конкурентност нивелисана је у корист лексеме оро на југу Србије (*Од онеј године крсти кад ће будев, изодев и туђоселчани, па едно оро доле куде реку, другo гоpе на Раскрсје, туј ти свирачи, играв и млади и стари, сьг се тој забравило, С њум ће игра у оро*, РГЈ; *Ватај се у оро* РК, *Свуно́ч' игра́ло о́ро у Шадрван* ЗРП, *Ор се, бер се, оро да играмо* РКМД).

Као дијалекатска варијанта и значењски еквивалент изразу ухватити се у коло у јужним српским говорима егзистира *уватити се у оро* (*Уватија се у оро с онија пуштераци, па муке моје големе* РГЈ).

---

[21] У Речнику српских говора Војводине, међутим, оро има ускоспецификовано значење „коло које се игра око ватре и којим се завршава свадбарска свечаност, свадбари са кумом играју око ватре коло оро, три пута обилазећи око ватре".

[22] „Узвик којим се у колу међусобно подстичу играчи: играј, играј; хајде, скачи" (РПГ).

13. *Когнитивне ознаке концепта коло/оро у српском језику.* Речничка објашњења и илустративни материјал, као и забележени изрази, фразеологизми, пословице, језичка су подлога за реконструисање образаца традиционалног поимања игре. На основу доступне грађе могу се издвојити карактеристична схватања, доживљаји и значења народне игре у народној свести и народним представама Срба. Особености концептуализације кола и играча у колу садржане су у когнитивним знацима концепта: коло се вије, уплита, уврта (симболика круга), таласа, шарени; архетипски је повезано са протеривањем демона, магијски обезбеђује плодност, обиље и напредак; опозит је раду и свакодневним обавезама; асоцира са празницима и свечаним приликама (најчешће са свадбом); одражава атмосферу саборности, повезивања, склада, заједништва; на оро се иде чист, уредан, дотеран; вешт играч има истакнути положај у заједници; вештина играња кола пожељна је особина личности која имплицира окретност, спретност (*вез, везење*), али се перципира и као својеврсни дар; добар играч је онај који игра ситно, лако, полетно, који „везе", ,крсти ноге", „земљу не додирује", „подрипује"; место коловође је питање друштвеног престижа, заслужују га врсни играчи, препознати од стране колектива; за место у колу се надмеће, надиграва; прототипична девојка у колу привлачи пажњу и младих и старих лепотом, одмереношћу и лакоћом покрета; коло је прилика да се изразе осећања, покаже наклоност „хватањем до драге особе"; коло је симбол младости, радости, весеља, животне енергије, емотивног набоја; подразумева физичку издржљивост, спремност, прилагодљивост, отуда подсмешљив однос према старијим особама које се хватају у коло.

14. *Врсте кола/ора које се играју у Србији*. Коло се у Србији игра у затвореном кругу (*затворено коло*), полукругу (*отворено коло*), у две паралелне линије (*лесе*) (ЕАПСК). Кад два или више затворених кола имају исти центар, добија се коло у колу (Младеновић 1973: 79). Код јужнословенских народа *отворено коло* има велики број подврста и разгранату терминологију. Називи појединачних врста кола групишу се у централној зони концепта, имају изражену етнокултурну семантику и високу лингвокултурну вредност. Српску орску традицију карактерише *коло у три*[23]. Овај термин узимамо као надређени члан

[23] Термин *коло у три* у етнокореолошку терминологију увела је 1984. године О. Васић, у оквиру класификације тзв. забавног плесног репертоара Ваљевске Колубаре, где се овај играчки образац издвојио као доминантан у идентификацији архетипских оразаца у српском орском наслеђу (Ранисављевић 2021).

у појмовној и лексичко-семантичкој парадигми посебних именовања кола у српском језику. Грађа из српских дијалекатских речника прати етнокореолошку варијантност кола на простору Србије[24] и лингвокултурне специфичности сваке зоне.

14.1. *Речник српских говора Војводине* региструје *банатско/банацко коло (Поред ситног кола, мађарца, лидане, тодоре-тодоре, банатског кола и других које гајдаш свира, он често пева и песме), бачко, велико, високо, жикино (Пре се звало ово кукуњешће, како су раније играли, па шестицу, жикино коло су играли), младеначко, момачко коло*.

14.2. У тимочким говорима забележена је врста кола *на два танца* (РПГ), оро на лесу „игра се фронтално, унапред и уназад, а не укруг" и *бугарка* (РТГ), а у говору Лужнице *жићино коло* „назив народног кола брзог ритма", *(лагани) моравац, дрдавка, (ситна) преперевка* „старинско народно коло брзог ритма", *лерија* „старинско народно коло спорог ритма", *запојес* „назив народног кола у коме се играчи хватају за појас уместо за руке", *пешачка или бугарка* „народно коло веома популарно у Лужници", *прошетушка* (*Много смо волели да играмо пешачку и прошетушку*), *коленика* „врста народно кола које се игра уз песму" (*Коленика се игра и поје: Коленика, коленика вретено, пошла мома на врело, изгубила вретено*…), *влајинка* (*Игра влајинку, ко да је рођен у Влашку*), *(ситан) чачак*. Говорници изражавају субјективан однос према неким врстама кола (*Имало је свакаква кола, играли смо: жићино коло, лагани моравац, лерију, ситну преперевку, ситан чачак, али смо највише волели запојес и прошетушку*), што открива афинитете и у извесној мери оцртава темперамент и карактер.

14.3. У Црној Трави позната *су кола/ора: арнавутка* (заст.), *власинка, Јелено моме (Увек је тражил да му Цигани свирају Јелено моме), заплит, оротрој, пеперевка/пипиревка* „старо народно коло" *(Данас ники не знаје да игра пепиревку), поломка (Што умеје да игра стару правку и поломку, це искрши), ситан чачак (Вика се ситан чачак*

[24] О. Васић је извојила пет етнокореолошких целина: централна Србија, западна Србија, североисточна Србија, југоисточна Србија, Војводина (северна Србија) (Васић 2002) и у свакој од њих *коло у три* је најзаступљенији играчки образац (Ранисављевић 2021). Жанру *коло у три*, према етнокореолошкој класификацији, припадају варијанте плесова забележене у различитим антропогеографским областима: *арајски кукуњеш* (централна Србија, Шумадија), *свињарац* (западна Србија, Јадар), *кокоњешће* (западна Србија, Пештер), *жикино коло* (југоисточна Србија, Пчиња), *топличко звонце* (југоисточна Србија, Топлица), *шајчанка* (североисточна Србија, Црноречје) и *шестица* (северна Србија, Срем) (Ранисављевић 2021).

затој што се брзо игра), ситна бугарка (Утепаше се играећи ситну бугарку), ситна ђурђавка/srsавка, стара влајна (Некад сам била голем играорац, стару влајну несьм пропуштала), стара правка, тројанац, црнотравка (Трубачи кад цвиру црнотравку, мора да имају и дудуче), четворка/у четири, шестица/у шес (Нема кои не знаје да игра шестицу), шумадинско коло (Да ми одсвириш једно шумадинско коло, све да везе).

14.4. Најпознатије сврљишко коло – *руменка*, познато и као *сврљишка руменка*, „сматра се најтежим за играње, и по вештини играња руменке цене се играорци (играчи)" (*За руменку требе добар играч* МРГБ). *Румена* је, поред *лиђке* и *шесторке* најпознатије и најчешће коло око реке Нишаве (ЕАПСК).

14. 5. На југу Србије заступљена су ора: *једностранка* „врста народног кола које се игра само на једну (десну) страну" (*Има ги ора разни: моравац, чачак, бугарка, а једностранка је најлько за играње, сьмо играш напређ* РГЈ), *кукуњеж* (*Играј кукуњеш како умеш!* РГЈ), *четворка* (*Играмо четворку, моравац, чачак, у шес, има ги много тија ора* РГЈ), *меметско оро / мемете* „чочечка игра уз песму", *врањанка, Елено моме, Емкино коло, грчко коло* (РГЈС), *стара призренка, лесното, разгранала грана јоргована* (ЗРП). У јужним српским крајевима преовладава општи балкански тип игре – *лако коло*, у који су се за време турске владавине инфилтрирале украсне фигуре из турских игара, па је овај стил играња, као и мелодија која прати игру, оријентално обојен. Турски утицаји су се у већој мери осећали у градским срединама. Источњачка техника игре обележје је врањских игара, које, иако чулне и слободније, представљају ублажену варзију турског чочека, прилагођену патријархалном српском менталитету и припадају тзв. *тешким играма* (Младеновић 1973: 60−61). У Призрену су Срби живели у вишим деловима града, ту су играли на малом простору или по кућама у вечерњим часовима, збијени, тесно повезани, и на тај начин развили специфични облик игре. Како је Призрен економски напредовао и пошто је дошло до сарадње између турског и српског грађанства, у основно призренско коло продирали су и асимиловали се страни елементи. Ослобађањем од Турака и приливом сеоског становништва, у градове се враћа традиционална сеоска игра. На Косову и Метохији разликују се *мушко оро, женско оро* и *мешовито оро*, које се играло само у свадбеном ритуалу (Вукановић 2001: 321).

14.6. Посебну врсту народних ора чине она која су део свадбене обредности, односно свадбеног церемонијала: *невести̏но оро* „коло које води млада по доласку сватова и пошто ју је брат 'продао' деверу, игра се смирено, како и приличи невести (*У невести̏но оро се највише ва̏тају ђевоће и невесте које су ђо скоро биле ђевоће* РГЛ), свекрвино оро „коло које води свекрва у момковој кући пре поласка сватова по младу" (*Ка̏т се сва̏тови зберу, свекрва по̏веђе свекрвино оро, ођи̏гра̏ју га, и по̏ође по̏ невести̏* РГЛ);[25] *шарено оро* „врста народног кола као елеменат свадбеног церемонијала којим се симболично завршава транзиција девојке преко младе у удату жену; игра се око пола ноћи поред дрвљаника, кума невести скине са главе вео, повеже је марамом, одигра се шарено оро, а онда се младожења и млада утркују ко ће први да стигне до кућнога прага, како би се видело ко ће у браку бити 'старији'" (*Ка̏т се сви обичаји заврше у некоје ђоба ноћу игра се шарено оро, ка̏т се оро ођи̏гра гледа се куј че пр̏ви ђа улезне, куј че пр̏ви ђа шт̏рајне у собу, младожења или невеста, тија че буђе гла̏ван у брак* РГЛ); „врста народног кола које се игра на свадбама, музика уз такво коло" (*Старојковица ...маше марамицом и везе шарено оро које је све ђерт̏ и мерак, Шарено коло, пр̏ост̏ свет̏ увек..крсти шарено оро, То је оро којим се свађбено весеље заршава* РСАНУ). С обзиром на финалну функцију у свадбеном обреду и слављу, шарено оро развило је семантику последњег кола на игранци, односно, секундарно означава „завршетак забаве, весеља" (РСАНУ). Овим је мотивисано и значење лексеме оро у војвођанским говорима.

14. 7. Најстарија и најдуже очувана кола су она са Косова и Метохије (ЕАПСК), чије се порекло „темељи на словенским и дарданским прежицима" (Вукановић 2001: 321). Игра се обавезно изводила уз музичку пратњу због веровања да се на тај начин обезбеђују здравље и плодност. „Женско оро играло се углавном уз орску песму, коју је често пратила и свирка неког музичког инструмента. За мушко оро био је карактеристичан тупан, који је пратио у игри коловођу".[26] Нај-

[25] На Косову и Метохији венчање почиње свекрвиним плесом добродошлице, са хлебом у једној руци (симбол плодности) и ситом у другој (симбол богатства). Ово коло настављају младе жене – гошће кола, потом следи младина песма, па мушко коло, а цео обичај и обред кулминирају чочеком (ЕАПСК).

[26] „Мушко оро се одликује јуначком игром, сачињено је од вештих покрета и одважних скокова. Креће се цело тело, заједно са главом. Кад добар играч води оро, каже се да му сваки дамар игра. Добар играч своје саживљавање са игром испољава и покретом руку, тела, главе, изразом лица, узвиком, криком (...) Женска игра у ору је веома лагана и одмерена, запажа се само њихање тела играчица. Девојке кад играју

заступљеније орске игре на Косову и Метохији су *поскакало, прешевка, тиквешка, муаџерка, пришшевка*. Код сеоског становништва ора се називају према почецима песме уз коју се играју (Вукановић 2001: 321).

14. 8. Најстарије верзије кола у централној Србији су *моравац* и *кукуњеш*, забележене у другој половини 19. века. Нека од старијих кола су и *краљевско коло* или *србијанка* (архетип игре Балкана, најзаступљенији на југу), *ужичко коло, шумадијско коло, чачак* (у југоисточној Србији), *лесковачка четворка, влашке игре, влаина* (у североисточној Србији), *велико бачко коло, тимочко коло, тројанац* (из централне Србије и западно од Мачве), *шетња* (у западној и централној Србији).

Застарела кола конзервирана су у изрекама, где на метафоричком плану чувају архаичне елементе српске орске традиције (брзина покрета, поскакивање, подрхтавање и сл.): *Има да играш ситну дрдавку ако тој не уработиш! Ће работи, па ће игра ситну дрдавку, Ако те још једамут уватим у лозје, че играш дрдавку, Смири се, иначе че играш ситан чачак, само ако ти се дигнем, Ће слуша, па ће игра све у четири, Да видиш како ће мене слуша, па све има да игра у шес, Кад те подберем с мошку, ће играш тројанац низ тија рид.*

14.9. У српској орској традицији, поред турског у јужном делу земље, присутни су утицаји суседних народа у пограничним областима. На југу се спорадично појављују албанске форме, и то у мушким играма. О неоспорним везама говори назив ора из врањског краја *арнаутка*. У југоисточној Србији и данас је популарна *бугарка*, као и *влашко коло*, које има основа у влашком играчком обрасцу карактеристичном за источну Србију. У источним српским говорима чува се, поред облика *оро*, и румунска варијанта *хора*, као и игре које су директно влашко наслеђе у српским срединама: *влахиња, влашка, полувлашка, каравлашка* и *кокоњеште*. Цигани су из Румуније у Србију у 19. веку пренели виолинску пратњу и на тај начин потиснули орску песму и слабије свирале, наметнувши одређене кореографске црте српској игри. Срби на северу су прихватали понека својства панонског типа играња, али су их прилагођавали традиционалном плесу. Неке игре су преко Војводине продрле и у друге крајеве, па тако Вук

у ору гледају у земљу и покрећу се једнолико, уз пратњу песме. Коловођа женског ора издваја се од осталих играчица живљом игром, док високо подигнутом десном руком са марамом даје себи у ору такт. Девојчица која је напунила дванаест година хвата се у оро, те се каже да је дорасла да улегне у буљук" (Вукановић 2021: 321).

у *Рјечнику* бележи хунгаризам *кеш̄еуш*, који се међу Србима јавља и у ликовима *кеш̄уш, кеш̄ушка, кеш̄уша* за означавање свадбене игре с обредно-привредном функцијом, а која се у Срему игра у двоје, у Банату у троје, а у централној Србији у формацији кола (Младеновић 1973: 60−67). Даље од северне етничке и државне границе, алпски и панонски утицаји бледе и готово нестају, коло доминира у Војводини и средишњим деловима земље, стапајући се ка југу са ором.

15. *Оро у македонским речницима*. У македонској стручној терминологији и у савременом лексичком фонду активна су два термина, односно лексеме оро и танец. У етнокореолошкој литератури оро „означува вид на кружна варијанта на играње", док танец „означува облик и форма на отворен круг кој некогаш се сретнува и во изведба на две ора, поточно на два танца" (Јаневски 2019: 12). У старијим етнолошким изворима бележи се семантичка дистинкција између форме играња (*т̄анец/т̄анц*) и самог чина играња (*оро*) (Хаџивасиљевић 1938: 209). Уколико и постоји појмовна разлика на синхроном плану, то у описном речнику македонског језика није представљено. Толковен речник на македонскиот јазик нуди три објашњења за лексему оро: „1. народен танц во кој играчите најчесто фатени за раце се движат во круг. *Свадбено оро. Кумово оро.* 2. музика за народен танц. *Го засвиреа т̄ајдушкот̄о оро. Засвири оро да т̄оиг̄раме.* 3. луѓето што играат фатени за рака, за рамо и сл. *Сит̄е се фат̄ија на орот̄о шт̄о г̄о водеше невест̄ат̄а.*". Примарно је *оро* изједначено са лексемом *т̄анц*, и првим значењем упућује на сличност са ознаком *т̄анец*, дефинисаном истом семемо**м** као и *оро*. Поклапање у друга два значења показује апсолутну синонимију између ове две речи у македонском језику. Стога, можемо говорити о ору као традиционалној игри код Македонаца, што је потврђено научном употребом термина *саборскит̄е ора* за означавање македонских народних игара у етнолошким и етнокореолошким студијама.[27] У *Речнику македонске т̄радиционалне култ̄уре* дате су основне карактеристике *ора***:** „народна игра у којој се играчи хватају за руке (раме) и крећу се укруг; македонска ора се разликују по стилу и обичајима који их прате; може бити отворено и затворено, играчи

[27] С етнокореолошког аспекта игре у Македонији деле се на два типа: обредне игре (џамалари, василичари, ешкари, мечкари, суроваскари, сурати, русалии, водичарки, лазарки, додоле, варваруши, иванденки) и саборските ора, код којих је забавни карактер израженији, изводе се недељом, на свадбама и током сеоских сабора, у њима могу да учествују сви физички здрави људи и они који имају „мерак за играње" (Јаневски 2019: 13).

се држе за руке, за рамена или појас, под руку или за руке опуштене надоле; играчи ора играју на исти начин, осим првог и последњег који могу да изводе додатне кораке и покрете; македонска ора су богата различитим покретима: полуокрети, клечање, поскакивање, укрштен корак, играње на коленима и др; обично се креће надесно, али има ора и налево; прате их народни инструменти: гајде, зурла, тупан, кавал, тарабука, даире, ут; на весељима оро се играло *ѳок ѣе ноѓе ѳрже*; верује се ако у сну играш оро, десиће се нешто лоше" (Макаријоска 2016: 334–335). У одредници *иѓрање оро* базичне појмовне и концептуалне одлике македонског ора допуњене су специфичним етнокултурним информацијама: „игра на свадбама, верским празницима; може бити отворено или затворено (круг се сматра моћним средством против злих сила): обично се игра у отвореном кругу, играчи се крећу надесно, а ретко налево (тзр. *лева ора – мариовско, раѳовишко, коѕѣурско*); играчи се повезују на различите начине: држећи се за руке, за појас, под руку, са опуштеним рукама; због веровања у разне магијске и натприродне силе при игрању се често држи неки предмет (Макаријоска 2016: 175).[28]

15.1. Лингвокултурни значај лексеме *оро* огледа се у њеној продуктивности у фразеолошкој слици света, где одражава вредносне ставове носилаца македонског језика: *и ситно оро ќе иѓра / оро ѣаратинско ќе иѓра / ќе иѓра оро на ѣепсија (штикла)* – ќе биде принуден да направи се што треба и ако не сака, *ѓлаѳна мечка оро не иѓра* – гладен човек не може да работи, *се фатил сиромавиот на оро, се скинал ѣапаноѣ* – кога сиромав ќе почне некоја работа, излегуваат многу проблеми и работата се расипува, *ѳала баба ѳинар ѳа се фати на оро, ѳала ѳва ѳа се пушти, ама не ја пуштиле* – кога си започнал некоја работа, треба да је довршиш (ТРМЈ). На когнитивном нивоу оро се најчешће повезује са послом, некаквом активношћу која треба да се изведе до краја. У овом вербалном слоју кодирано је народно схватање да се оро не игра под присилом и наредбом и оваплоћен је доживљај игре као слободне и вољне радње, као друштвено легити-

[28] Разните верувања во однос на контактот со рацете, бил многу раширен во македонската традиција. Постоеле верувања дека преку допир со раката може да се земе силата на девојката, да се пренесе лошото, да се нанесе некакво зло, па оттука во повеќе предели на Македонија имаме држење за некаков предмет на пример: крпа (Скопска Црна Гора), монистрен ќустек или змија (Скопска Блатија, Жеглигово, Средорек, Славиште и Овче Поле). Многу често се сретнува и држење за некаков предмет од растително потекло, како гранка со цвет, венец од цвеќе итн. (Јаневски 2019: 65).

ман начин испољавања емоција[29]. Емоционално-експресивна компонента нијансира деминутив и хипокористик *орце* (*Заиг̄ра и п̄о некое орце*), а митолошке представе о стварности интерпретира садржај израза *самовилско оро* у функцији ознаке за „прекрасно оро, оро на самовилите" и за „виорен ветер што завива се во круг и крева се на што ќе наиде" (ТРМЈ).

Магијски карактер има *п̄осмр̄т̄но оро*, односно *оро на умрен*, *оро околу умрено ѓе̄т̄е*, које у македонској духовној традиционалној култури означава ритуално оро које се изводи око покојника на дан сахране или на гробу четрдесетог дана од смрти, или у периоду задушница, а изводи га мајка којој је у кратком временском периоду умрло више деце, са циљем да „згази зло", „да докрајчи зло" или „да пукне зло (ђаво)"; или су се три бабе вртеле три пута удесно (Марио-во); оро се играло у супротном правцу од уобичајеног, „наопако"; мајка се забрађивала белом марамом (Макаријоска 2016: 335).

15.2. *Врс̄т̄е македонск̄ог̄ ора*. Дуго се у македонској етнокореографији задржала општа класификација ора на *машкӣт̄е (т̄ешки)* и *женскӣт̄е (лесни) ора* (Јаневски 2019: 32). У 20. веку мењају се нека патријархална начела на појединим етничким просторима и на терену долази до малих помака у односу на патријархални начин извођења ора.[30] У Македонији је свака етничка група имала свој репертоар игара. Иако су се неке форме локалних играчких образаца преплитале, неки се елементи просторно претапали и сједињавале се културне особености појединих крајева, у етнокореолошкој литератури регионалне македонске народне игре третирају се као аутохтоне појаве.

15.3. *Е̄т̄нокореог̄рафске зоне*. С обзиром на разноврсност и слојевитосг орског репертоара, Македонија је простор где је на културном наслеђу ранијих епоха настао велики број играчких образаца. У Македонији се разликују две орске струје – источна и западна. У ове две главне зоне развили су се основни обрасци македонске игре. Прву етнокореолошку класификацију извршио је М. Димовски, који је македонски орски простор поделио на пет играчких подручја: западно,

[29] „Традицијата на народните ора можеме да ја третираме и како големо задоволство, на емоции и енергија, а многу често преку играта се изразуваат: и тагата, и радоста, борбеноста и други животни ситуации" (Јаневски 2019: 65).

[30] У овом периоду, на пример, момак је имао слободу да се ухвати до девојке која му се допада. У том случају, девојка би га даривала огрлицом у облику змије, ако га прихвата, или би га боцнула иглом која се налазила у устима змије, као знак одбијања (Јаневски 2019: 64).

југозападно, јужно, источно и северно (Димовски 1996). Патријархални начин извођења ора одржао се у западној зони, док остале области обухватају специфичне етнокултурне целине које носе особености и оригиналност тадиционалног играчког стваралаштва (Јаневски 2019: 143). Истраживања су показала да је најраспрострањенији орски тип *лесното*, заступљен у свим мекедонским регијама под различитим називима: *лесното, право, рамното, тешкото, ѓус* и *турското* (Јаневски 2019: 144). На читавом македонском простору играју се ора *Елено моме, топан, топан и пајдушко* (*пијан тенец*), са извесним варијацијама (Макаријоска 2021: 52).

У већем делу западног ареала играју се ора: *беранче, куцаното, ѓорноселско, пуштеното, старското, лешето, чамчето* и *насувот* (Јаневски 2019: 144).

Источној зони припадају *потрчано, шопка, потрчулка, трчаница, повратничко* и *малешевка* (Јаневски 2019: 144). У источним пределима позната су и ора: *тешкото малешевско, малешевската, тешко, русинското, четворка, стара четворка, на трипати, правото, кривото, чинѓуловото, јуручко, влаина, литата, копачката, старското, ајдучкото* (Макаријоска 2021: 52−53). За шопско-брегалничку зону карактеристично је оро *осмица* или *кукуриѓу петле*, и ора са истом плесном базом *тројка*, *на трипати, четворка* и *префрлачка* (Јаневски 2019: 144). Локално је маркирана варијанта *штипски крстач* или *штипско крстачко*. На југиоистоку (Радовишко Поле) оро *кукуриѓу петле* је мешовито, а *маца вода лила* женско, при чијем извођењу девојке носе крчаге на глави (Макаријоска 2021: 53).

У околини Скопља типично женско оро је *јени јол*, а мушка ора су *чучук, ситна лиса, крстачка*. На северу Македоније некада су се изводили *тројка, четворка, шестица, чачак, осмица, Елено моме, китуше митуше.*

Јужну етнокореолошку целину одликују *староткивешко, циганчица, беранче, буфчанско, женско крстено* или *пуштено оро* (Макаријоска 2021: 53). На крајњем југу јак је уплив грчке орске традиције, што је резултирало, на пример, извођењем игара уз грчке песме у Охриду (*Караламбос, Ничим бре кузум, Ехите јаври сули*) (Младеновић 1973: 64).

Посебно место у македонској традиционалној култури заузимају свадбена ора: *свекрвино/прво оро* „оро које поведе свекрва”, *кумово оро* „оро које води кум”, *невестинско, момино, моминско оро* „оро

које води невеста, када излази из родитељског дома", *зе̄товско оро* итд. (Макаријоска 2021: 51). Свако од њих има прецизан сценарио извођења, конкретну функцију и јасну симболику у склопу комплекса свадбене обредности.

15.4. *Терминолоґија*. Сегмент стварности који егзистира на терену као део духовне традиције македонског народа пресликава се у терминолошком систему орских игара у виду сложене парадигме. Основна одлика овог терминосистема је варијантност вербалних ознака, што је предуслов разгранате синонимије: *по̄трчано, по̄трчулка, тр̄чаница; малешевка, малешевско; женско крсте̄но, куцано, пуште̄но; штӣпски крста̄ч, штӣпско крста̄чко; четворка, ста̄ра четворка.* Називи су мотивисани углавном начином (методологијом) извођења игре (*по̄трчано, крсте̄но, по̄вра̄тничко*), једноставношћу покрета (*лесно̄то, пра̄во̄то, рамно̄то, ǥус*), темпом (*те̄шко̄то*), бројем корака (*тр̄ојка, шетворка, осмица*), или су детерминисани неким другим параметрима: узрастом (*ста̄рско̄то*), географским пореклом (*бера̄нче*), етничким пределом (*ґо̄рноселско, шопка, малешевка*), личним именом *Елено моме*. Специфично је именовање *тӯрско̄то*, настало према положају руку, односно држању за раме, што је било одлика турских игара.

16. *Е̄тнокултурне и лингвокултурне карактеристике српскоґ кола и македонскоґ ора*. Народне игре представљају једано од доминантних обележја традиционалне културе Срба и Македонаца, имају корена у далекој прошлости и важан су сегмент живота људи на овим просторима и данас, о чему сведочи интерпретација овог фрагмента стварности у језичким сликама света оба народа. Коло представља најпопуларнији и најпостојанији играчки образац у савременој плесној пракси Срба (Васић 2002:158), оро је прототип македонске фолклорне традиције, што потврђују концептуални распон и вербална интерпретација ових појмова. Богата терминологија у вези са играњем у колу/ору показује развијену, издиференцирану и однеговану играчку традицију и у српској и у македонској култури.

Појмовна класификација народних игара рефлектује се у лексичко-семантичкој структури оба концепта као хиперо-хипонимски организациони принцип (*иґра → орска иґра → коло → коло у тр̄и; иґра → орски иґри → оро → саборскиће ора*). Статус архисеме у оба језика има лексема игра у значењу ритмичког извођења покрета, чији се семантички оквир на нижем парадигматском ступњу сужава

на домен фолклора (*орска игра*), и даље диференцира у правцу прототипичне традиционалне игре – *кола / ора*, која се конкретизује у етнокореолошким терминима *коло у три*, односно *саборските ора*, означавајући униформни кинетички образац. Ови термини су заједнички именитељи свих појединачних назива игара, који категоријално (’својства објекта’) попуњавају централне орбите концепата ’коло’ и ’оро’. Називи посебних врста кола/ора главни су носиоци етнокултурних и лингвокултурних информација и репрезенти не само фолклорног наслеђа, већ и друштвено-историјске позадине, колективне психологије и менталитета народа. Записи из 19. и 20. века и новија истраживања потврђују велики број типова и стилова игре што је последица разноликости услова у којима живе поједине етничке групе.[31] Услови под којима се игра развијала на различитом простору и утицаји из других средина одразили су се на формирање специфичних елемената по којима је свако подручје препознатљиво. Те су особености архивиране у посебним именовањима кола/ора која остварују високу лингвокултурну вредност (*кокоњешче, моравац, руменка, чачак, буграрка, влајина, шарено оро, свекрвино оро, кукуригу петле, малешевка, лесното, крстач, посртно оро*...).[32] Патријархална нечела имплементирана су у народну игру и огледају се у подели на динамична, ритмична, тешка мушка и сведена, спора, лака женска кола/ора. Са променама у друштвеној заједници, народна игра се трансформише, што се манифестује и у кореографији и у поимању игре и њене функције. У традиционалном смислу она се пре свега реализује у естетској, обредној и социјалној улози, док у савремено доба поприма забавни карактер. Међутим, у свим временима коло и оро су неодвојиви чиниоци националног идентитета српског и македонског народа и универзални метод екстериоризације емоција и израз уметничке креативности.

У концептуалном центру ситуиран је и субјекат игре, чији вербални репрезенти носе етнокореолошке информације о распореду и позицији играча у колу/ору (*коловођа, танцовођа, оровођач, оровo-*

[31] Богати развитак специфичних елемената који са основним обликом чине целину, а најбоље се манифестују као стил и техника играча, показује одлике појединих етничких група са сопственим развојем у зависности од специфичних услова живота (Младеновић 1973: 185).

[32] Орска традиција као део духовне културе може да се преузме, наметне, може бити интегрални фактор који повезује регије, честе су варијанте истог играчког обрасца на ширем подручју, иста структура а различита терминологија (Макаријоска 2021: 53).

ђец, кец, опашкар), али садрже и аксиолошку компоненту која одражава степен вредновања играчке вештине у традиционалном друштву (*играорац/игроорец, играорка, играјлија, лькоорац*), што је значајан социјално-културни индикатор. Репрезенти у овој категорији конзервирају патријархални систем вредности балканских народа.

У процесу играња кола и ора концентрисан је широк дијапазон обележја скривене семантике – симбола, еталона, метафора (*врзино коло, виљино оро, самовилско оро*), посебно у колокацијским и фразеолошким спојевима глагола *играти* (*игра та растура, игра – земњу не ђоџира, игра па све у трупьц, игра на чарапће, игра тројанац, игра све у четири, игра у шес, ситно оро ќе игра, оро тараџинско ќе игра, ќе игра оро на тепсија*) и његових експресивних синонима (*везе, вије се*), који, гравитирајући ка периферији, рефлектују концептуални распон и семантичку флексибилност појма, при чему манифестују митски доживљај стварности, снажну емоционалност и специфичности погледа на свет Срба и Македонаца. Заступљеност језгрених језичких конституената у фразеолошком и паремиолошком фонду и њихова семантичка еквивалентност показују значајна подударања у концептуализацији појмова коло и оро у српској и македонској језичкој свести. Аналогије у когнитивним механизмима преосмишљавања стварности, асоцијативном мишљењу и конотацији указују на менталну и емоционалну сличност српске и македонске језичке личности. Особине карактера, темперамента и црте менталитета народа испољавају се и у играчком репертоару, а висок степен повезаности у тој димензији посебно је изражен на антрополошком и говорном ареалу који обухвата југ Србије и север Македоније.

На компаративном плану концепти *коло* и *оро* у српској и македонској лингвокултури и у изразу и у садржини показују далеко више сродности него разлика, што је очекивано с обзиром на географску, етничку и језичку блискост две државе и два народа. Чланови упоређиваних концепата имају изузетан лингвокултурни потенцијал, језички маркирају духовне креације, појаве и појмове заједничке балканском и јужнословенском фолклору, са високом концентрацијом јединица које у рангу лингвокултурема експлицитно или имплицитно манифестују етничке лингвокултурне специфичности и рефлектују национални културни фон.

Извори

ВРј. Стефановић Караџић, Вук. 1814. Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечима. Беч: Штампарија Јерменског манастира.

ЕАПСК. Аксић, Нина, Васић, Оливера. 2016. „Етнолошка обрада појма коло". Етнолошко-антрополошки појмовник српске културе, Београд: Етнографски институт, https://www.pojmovnik.etno-institut.co.rs/pojmovnik.php [приступљено: 21. 12. 2023]

ЗРП. Чемерикић, Димитрије. Збирка речи из Призрена. http://www.prepis.org/

МРГБ. Богдановић, Недељко. 2023. Мали речник говора Бучума. Београд: Институт за српски језик САНУ.

ОСАР. Пипер, Предраг, Драгићевић, Рајна, Стефановић, Марија. 2011. Обратни асоцијативни речник српског језика. Београд: Службени гласник.

РГЈ. Жугић, Радмила. 2005. Речник говора јабланичког краја. Београд: Институт за српски језик.

РГЈС. Златановић, Момчило. 2008. Речник говора јужне Србије. Врање: Врањске књиге.

РГЛ. Ћирић, Љубисав. 2018. Речник говора Лужнице. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РГСМ. Букумирић, Милета. 2012. Речник говора северне Метохије. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РК. Јовановић, Властимир. 2004. Речник села Каменице код Ниша. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РКМД. Елезовић, Глиша. 1998. Речник косовско-метохијског дијалекта 1–2. Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић", Народна и универзитетска библиотека.

РМС. Речник српскога језика 1–6. Нови САД: Матица српска.

РПГ. Златковић, Драгољуб. 2014. Речник пиротског говора 1–2. Београд: Службени гласник.

РСАНУ. Речник српскохрватског народног и књижевног језика 1–21. Београд: Институ за српски језик САНУ.

РСГВ. Речник српских говора Војводине 1–4. Нови Сад: Матица српска.

РТГ. Рајковић Кожељац, Љубиша. 2014. Речник тимочког говора. Неготин: Књижевно издавачко друштво Лексика.

РТМК. Макаријоска, Лилјана. 2016. Речник на македонската традиционална култура. Скопје.

СМР. Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. 1970. Српски митолошки речник. Београд: Нолит.

ЦТР. Стојановић, Радосав. 2010. Црнотравски речник. Београд: Институт за српски језик САНУ.

ТРМЈ. Толковен речник на македонскиот јазик. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.

Литература

Васић, Оливера. 2002. „Основни играчки обрасци Србије. Етнокореолошки дијалекти Србије”. Музика кроз мисао, Факултет музичке уметности у Београду: 266−274.

Вукановић, Татомир. 2001. Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања Срба на Косову и Метохији: VI век – почетак XX века. Београд: Војноиздавачки завод.

Димовски, Михаило. 1996. Народните ора и орската традиција, Етнологија на Македонците”, Скопје: МАНУ.

Иванова, Н. А. 2017. Лингвокультурологический концепт танец в английской и русской языковых картинах мира. https://www.dissercat.com/content/lingvokulturologicheskii-kontsept-tanets-v-angliiskoi-i-russkoi-yazykovykh-kartinakh-mira [приступљено: 19. 12. 2023]

Ивановић-Баришић, Милина. 2011. „Игра: вид празничног израза”. Традиционална естетска култура: Игра, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу: 95–103.

Дьяконова, Л. Т. 2011. „Танец как феномен культуры”. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana), Общество с ограниченной ответственностью Центр научно-информационных технологий Астерион, Санкт-Петербург:155–158.

Јовановић, Бојан. 2011. „Игра као чинилац идентитета народног стваралаштва”. Традиционална естетска култура: Игра, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу: 65–83.

Карапетьян, А. Э. 2008. Терминосистема танца в английском и русском языках: лексико-семантический и лингвокультурный аспекты. https://www.dissercat.com/content/terminosistema-tantsa-v-angliiskom-i-russkom-yazykakh-leksiko-semanticheskii-i-lingvokulturn [приступљено: 19. 12. 2023].

Макаријоска, Лилјана. 2021. Етнолингвистички студии. Скопје.

Младеновић, Оливера. 1973. Коло у јужних Словена. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ранисављевић, Здравко. 2021. Коло: традиционални плес у Србији – контекстуални и формални аспекти. Докторска дисертација. https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/20523 27. [приступљено: 27. 12. 2023].

Тимошенко, Л. Г. 2018. „Знаково-символический аспект русского народного танца”, Вестник Томского государственного педагогического университета, 6 (195), Томск: 182–185.

Хаџивасиљевић, Јован. 1938. По тетовској области. Братсво XXIX, Београд.

Чулкина, Н. Л. 2020. „Лексема танец в концептуальном поле праздник в русской и китайской лингвокультурах". Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, Архангельск: 73–79.

Skok, Petar. 1971−1973. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I−III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

THE CONCEPTS OF *KOLO* AND *ORO* IN SERBIAN AND MACEDONIAN LINGUACULTUROLOGY

Summary

The *kolo* as the oldest form of Slavic dance, and the most widespread and most characteristic form of dance among all the South Slavs, has developed hundreds of variants and has become one of the staple features of the national identity of the Balkan people. This pan-Slavic dance performed in a circle is, with the retention of certain autochthonous elements, over time and migration become layered, more complex, and has undergone transformations in various areas, under different conditions, due to various stimuli, and has taken on a variety of names. The traditional folk dance of the Balkan Slavs, in the ethnocultural literature denoted by the term *orska igra*, verbalized by the synonymous dominants of Slavic and Greek origin *kolo* and *oro* (*horo*), is a specific feature of the spiritual culture of the Serbian and Macedonian people. The realization of the linguacultural concepts of *kolo* and *oro* in the Serbian and Macedonian linguistic image of the world indicates models of conceptualization of this folk dance in the consciousness of the bearers of the language, its meaning and significance in the rights and ritual practice in the everyday life of these two related peoples. An interpretation of the content and structure of these concepts in a diachronic perspective in the current linguistic knowledge based on material from etymological, dialectical, ethnolinguistic, phraseological, and dictionaries of contemporary Serbian and Macedonian languages has as its aim to determine the universal, shared, and distinctive features of the *kolo* and *oro* in the Serbian and Macedonian linguistic area and the extraction of the national linguacultural specificities in the domain of folk dance. In the central zone of the concept we find the special names for such dances (*oro na lesu, šareno oro, svekrvino oro, nevestinsko oro, mominsko oro, grčko kolo, eleno mome, orotrop, drdavka, preperevka, lerija, memete, kukunjež, bugarka, vlasinka, vlainka, stara vlajna, rumenka, čačak, moravac*...), distinguished based on the features of the objects, the semantic sign which carries a high linguacultural value. In the conceptual center we also find situated the subject of the dance, whose verbal representations carry ethno-correlational information on the order and position of the dancers in the *kolo*/*oro* (*kolovođa, tancovođa, orovodač, orovodec, kec, opaškar*), but which also contain an axiological component which reflects a degree of evaluating a dancer's skill in traditional society, which is an important socio-cultural indicator (*igraorac/igroorec, igraorka, igrajlija, lьkoorac*). In the process of dancing the *kolo* and *oro* the focus is on a broad range of features of hidden semantics – symbols, etalons, metaphors (*viljino oro, samovilsko oro*), especially in the collocational and phraseological concordances involving the verb *igrati* (*igra ta rastura, igra – zemnju ne dodira, igra pa sve u trupьc, igra na čarapće, igra trojanac, igra sve u četiri, igra u*

šes, sitno oro ќe igra, oro taratinsko ќe igra, ќe igra oro na tepsija) and its expressive synonyms (*veze, vije se*), which, by gravitating to the periphery, reflect the conceptual range and semantic flexibility of the concept, whereby manifesting the mythic experience of reality, the strong emotional and specific nature of the world view of the Serbs and Macedonians. A cognitive-semantic analysis and linguaculturological description of the linguistic data provide knowledge of the position of folk dances in the system of the traditional spiritual culture of Serbs and Macedonians, as well as information on the values, mentality and character of the studied linguistic personas.

Keywords: the Serbian language, the Macedonian language, linguaculturological concepts, *kolo, oro*.

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3(082)
811.163.41(082)

МАРКОВИЌ, Марјан

Јазикот во простор и време : (македонски ~ српски) : зборник на трудови = Језик у простору и времену : (македонски ~ српски) : зборник радова / главни уредници Марјан Марковиќ, МАНУ, Александар Лома, САНУ ; одговорен уредник Гоце Цветановски. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите ; Београд : Српска академија наука и уметности, 2026. - 396 стр. : табели ; 21 см

Фусноти кон трудовите. - Нап. насл. на анг. јаз. - Текст на мак. и срп. јаз. - Библиографија кон трудовите. - Summary

ISBN 978-608-203-415-7 (МАНУ)
ISBN 978-86-6184-139-2 (САНУ)

1. Лома, Александар [главен уредник]
а) Македонски јазик -- Зборници б) Српски јазик -- Зборници

COBISS.MK-ID 69518085